

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 27 том 1

Одеса
2017

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 7 від 11 липня 2017 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морощану (Дем'янова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2017

© Міжнародний гуманітарний університет, 2017

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

---

*Бабенко А. О.,
аспірант*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОСТМОДЕРНІ АКЦЕНТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ УРБАНІСТИЧНОЇ ПРОЗИ

Анотація. Статтю присвячено розгляду постмодерного світогляду крізь призму сучасної української урбаністичної прози. Детально розглянуто географічні, ідеологічні хронотопи. Також розглянуто категорію «місто» загалом, з його характерними для кожного урбаністичного твору локусами. Розглянуто процес урбанізації як найповніше втілення та розкриття сучасної культури.

Ключові слова: урбанізм, хронотоп, локуси, місто, топос, культура.

Постановка проблеми. Актуальність теми орієнтована на ґрунтовний аналіз постмодерних акцентів сучасної урбаністичної прози. Образ міста невіддільний від сприйняття його простору, окремих деталей простору, а загальне сприйняття образу міста може бути сконцентроване не тільки в архітектурних формах, але й в описах міста, зафіксованих у літературних творах. Зрештою саме на перетині мистецтва ліній і форм та мистецтва слова народжується загальний образ міста як філософської цілісності.

Метою статті є сформулювати урбаністичні постмодерні акценти через опис міста та відтворення цього образу в літературі.

Виклад основного матеріалу. Постмодерний світогляд – домінуючий у сучасному світі, – буття покоління, сформованого наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., цілком визначається тим особливим духовним станом, який С. Кримський означував як «загрозливу колізію між цивілізацією та екзистенцією» [5, с. 4]. Покоління пост-тоталітаризму, пост-Чорнобиля та пост-Людини, переживши численні економічні та соціальні кризи доби, акумулювало найпоказовіші кризові аспекти у кризах – ідентичності, ідентифікації, самосвідомості, цінностей (як-от: любові, смерті, ненависті, надії тощо).

Актуальність такого розуміння сучасності неодноразово підтверджена і працями філософів (Х. Ардент, С. Кримський, У. Еко та ін.), і художніми творами, написаними, зокрема, у вітчизняній літературі (Л. Костенко «Записки українського самашедшого», О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів», Ю. Винничук «Мальва Ланда», «Танго смерті», Ю. Андрухович «Перверзія», М. Матіос «Нація», «Солодка Даруся» та ін.). Екзистенційні зусилля сучасної літератури, філософії, культурології, соціології зорієнтовані на подолання криз пошуків та сподівань, які переживає герой-індивідуум кін. ХХ – поч. ХХІ ст. у постіндустріальному, переважно урбаністичному, суспільстві. Наприклад, урбаністичний хронотоп Ю. Андруховича у романі «Перверзія» [3] – це, насамперед, «іграшковий мегаполіс». Основні атрибути такого мегаполіса (локуси) – кав'ярня, вежа, площа, архітектурні пам'ятки, панорама міста, цвинтарі тощо. Урбаністичний хронотоп у Ю. Андруховича вирізняється масштабністю бачення самої природи міста, адже у нього місто – це велетенський химеризований часопростір із численними переходовими та

допоміжними ланцюгами, це система міст, які калейдоскопічно пролітають перед очима читача, це велетенська мапа Європи з численними країнами, через які подорожує Стах Перфецький. Мапа Європи фіксується в уяві героя лише настільки, наскільки його вражає побачене, а отже, оповідь сповнюється, насамперед, психологічних афектів Стаха Перфецького. Крім того, в романі «Перверзія» присутній ще й лейтмотив мапи як алегорія вічного подорожування, нескінченності людських мандрів і самої процесуальності усього суцього.

Географічний хронотоп у романі «Перверзія», на відміну від карнавалізованого хронотопу Венеції, є надзвичайно логічно виструнченим, темпоральність у ньому передається з точністю до годин і навіть хвилин, простір має ширину, довжину, глибину, тривалість. Насамперед, у ньому час – минулий, теперішній, майбутній – не плутається, як це спостерігалось у хронотопі карнавалізованої Венеції. Простір також є чітко окресленим, географічно визначеним, просторовим, оптичним.

Ідеологічно вагомим у тексті постає хронотоп України. Превалуючим часом хронотопу України є минуле, з метою відтворення якого використовується давній прийом ретроспекції. Стас і Ада, пригадуючи своє дитинство, місця, де вони народились та виростили, ретроспективно навіртають читача до психологічних образів України, до конкретних топосів, пам'ятних для героїв з якихось причин. У знаковій системі географічного хронотопу насамперед виринає місто Чортопіль, звідки родом Перфецький та Цитрина.

Географічний хронотоп також виявляє велику схильність до персоналізації. Великі території часто змальовуються за спогадами когось із героїв. Такі мапи подібні до екстатичних подорожей, вони завжди ретроспективні, хоча минуле постає не у хронологічній послідовності, а залежно від емоційного стану оповідача. До складу модифікацій географічного хронотопу роману «Перверзія» входить також сакралізований хронотоп міста. Характеристиками сакралізованого хронотопу наділений острів Сан Мікеле.

Отже, урбаністичний хронотоп характеризується розмаїттям фрагментарно представлених міст та історичних архітектурних пам'яток. Атрибутами цього хронотопу стали мапа, кордон, дорога, острів, материк, різні країни, Україна, Чортопіль тощо. Динаміка хронотопних структур у романі зумовлена фрагментарністю постмодерної структури роману «Перверзія», а отже, має за провідну особливість домінуючий психологічний часопростору оповідача, інколи удаваного. Найчастіше таким творцем часопросторових площин виступає Стах Перфецький.

«Всі дороги в місто ведуть. Місто – це місце зустрічей. Міста – вузли, якими зв'язані економічні і соціальні процеси. Це центри тяжіння всіляких сил, якими живе людське суспільство. У містах зародилася вся зростаюча динаміка історичного розвитку. Через них здійснюється розкриття культурних форм», – писав Н. Анциферов у «Книзі про місто» [2, с. 3].

Місто – домінуючий простір у світосприйнятті сучасної людини, й її сприйняття себе у цьому просторі, як і сприйняття міського простору є провідною складовою частиною мислення. Урбанізація давно вийшла за межі власне планування та організації території міст, сприймається як мінлива і водночас цілісна територія, візуальний образ якої акумулюється в мисленнєвий образ міста в уяві кожного мешканця чи туриста. Так, зокрема, комплексно проаналізувавши образ міста з погляду архітектурного планування місцевості, К. Лінч у праці «Образ міста» пише: «Аналіз образу, в яких люди фіксують освоєння свого життєвого простору та життєвого часу, є ключем до розуміння сенсу місця» [6, с. 240], формулюючи тим самим не тільки провідні засади сучасного містобудування, але й загалом містосприйняття як складової частини світосприйняття особистості.

Місто – одне з сильних і найповніших втілень культури, одне з найбагатших її різновидів. Місто – це культурно-історичний організм, який сприймається у зв'язку зі своєю історією, людьми; місто доступне нам не лише в частинах, у фрагментах, але водночас у всій своїй цілісності. Місто – це рухома категорія, яка живе з нами, до нас, після нас, весь час, тримаючи у своєму полоні. Саме урбанізм виступає органічною складовою частиною сучасного людського буття. Урбаністична культура межі ХХ – ХХІ ст. постає тлом, яке допомагає зрозуміти процеси ставлення, формування та деградації ідентичності індивідуума.

Місто постає в постмодерній літературі складною і водночас цілісною структурою, яка відображує долю людини. Письменник, задля розкриття особистості у Місті звертається до його глибинної та невичерпної структури, до локусів. Топос міста відіграє важливу роль для заглиблення в «пост цивілізаційний» світ як героя, так і Міста загалом. Місто досить часто виступає важливим елементом у письменницькій спадщині, а топос міста постає одним із хронотопів літературних письменницьких надбань, що пронизує оповідь і допомагає автору заглибитись у минуле.

Місто в літературних творах виступає специфічним просторовим образом. Урбанізований простір міста завжди супроводжує письменника у його мандрах історичними шляхами, на тлі якого показані зміни у суспільній свідомості, трансформування моральних законів. Досить часто топос міста постає закритим культурним простором, який може виступати місцем дії біографічного часу (героя) або простором із метою локалізації хронотопу.

Топос міста – динамічний, історико-культурний концепт для втілення автором власної позиції, культурно значущої і соціальної у спогадах Г. Корольова «Ворошиловград». Для локусу міста як просторового образу, що зафіксований у тексті твору, важливим є співвідношення з реальною дійсністю особистості й культурної значущості цієї особистості для соціуму. Для Германа такі локуси, як заправка, кукурудзяне поле та футбольне поле, нагадують багатолюдні мурашники, які можуть закрутити голову. Топос міста у творі може виступати як словесно-образна фіксація побутово-соціального простору. Топос міста в цьому творі є одиницею асоціативного відображення дійсності, яка реалізується за допомогою часопросторових локусів в авторському висвітленні й формується авторським сприйняттям, пам'яттю, накопиченими враженнями.

У романі «Ворошиловград» автор зосереджує увагу на рушійній та рухомій силі Міста в урбанізованому соціумі, які впливають на ціннісні орієнтації, її дії та вчинки. Так, рідне мі-

сто зі значним обсягом пам'яті стає для Германа, насамперед, пасткою, з якої тривалий час не можна знайти вихід. Місто – це містична категорія, розуміння «історичної пам'яті» для міста – це і є пастка, це і є розумінням втраченості, коли людина живе зібраною колись інформацією, накопиченими емоціями, енергією та моделює ситуацію в сьогоденні, мінливого, з швидкоплинними поворотами з проекцією в минуле, яке її тільки знищує. Місто вшент та за долю секунди може дезорієнтувати людину. Місто набуває таких характеристик, що стає окремим героєм, ніби прототипом, привидом того персонажа, якого воно проковтнуло у свій організм. Воно стає антропоморфною, навіть людиноподібною істотою. Важливим структурним чинником для розуміння рушійної сили міста є розуміння «втраченості часу». Наприклад, у книзі «Месопотамія» Сергія Жадана, місто виступає не лише топосом зі своїми локусами, а саме тим конкретним для кожного героя місцем перебування його душі та думок. За допомогою перебування у цьому «полоні» герой, наприклад, Ромео деякий час думав, що знайшов кохання усього його життя – Дашу. Але так тільки здавалось. Коли вступаєш у стосунки з такими жінками, як Даша, ти втрачаєш себе, свою ідентичність, свою цінність, повністю віддаєшся спокусі її тіла, але з часом вона просто стає сусідкою, кроки якої ти чуєш через стіну кімнати, що вас розділяє. І всі ці стосунки закінчуються дивним та невчасним приходом весни та винайденням своєї маски: «Розповідала, що навесні в передмістях вода розмиває фундаменти старих санаторіїв, ріки стають червоними й пахнуть медикаментами, тому справжній запах весни – це запах нашатирю. А ще говорила, що на вулицях знову почали стріляти, що війна продовжується й ніхто не збирається здаватись. Усе буде тривати, доки ми будемо любити, – пояснювала, ніби на щось натякаючи. Любові стане на всіх, – додавала. Цього останнього я не зрозумів» [4, с. 96].

Місто виступає одним із засобів художнього втілення урбаністичної реальності, яка відображується в авторському баченні описуваних подій. Через це створюється цілісний образ реальної міської (урбаністичної) картини. У художніх творах топос міста виступає не тільки тлом, місцем розгортання хронотопу, але й важливим елементом творення образу особистості.

Урбаністична культура – особливий спосіб життя великих соціальних груп, в основі якого лежать засоби виробництва та пов'язані із ним види діяльності, упорядкування стосунків в урбанізованому соціумі, особливості менталітету, рівень знань, мораль, мистецтво, релігія, право тощо. Тому цілком закономірно, що урбаністична література – це зміна авторської позиції, переміщена і сконцентрована в основному на міських реаліях.

Висновки. Отже, місто є містком та ретранслятором складних процесів у житті людини. Складні процеси творять людину, а людина – місто. На рівні світу-Міста відбувається певне взаємодоповнення, взаємопроникнення, взаєморозвиток і взаєморуйнація. Для цього контексту є слушною думка В. Фоменко: «Спільна мета письменників – осмислити місто як модель світобудови та усвідомити, як місто і світ загалом взаємодіють із внутрішнім світом сучасника» [7, с. 29].

Література:

1. Андрухович Ю. Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
2. Анциферов Н. Книга про місто / Н. Анциферов. – Л.: Гос. изд-во, 1929.– 183 с.
3. Жадан С. Ворошиловград / С. Жадан. – Харків : Фоліо, 2012. – 442 с.

4. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / С. Жадан ; передм. В. Неборака. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 368 с.
5. Кримський С. Заклики духовності ХХІ століття : (З циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.) / С. Кримський. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
6. Линч К. Образ города / К. Линч ; пер. с англ. В. Глазычева; сост. А. Икоников. Под ред. А. Иконикова. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с., ил.
7. Фоменко В. Українська урбаністична проза ХХ ст.: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. ... д-ра філол. Наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. Фоменко ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2008. – 40 с.

Бабенко А. А. Постмодерністські акценти сучасної української урбаністичної прози

Анотація. Стаття присвячена розгляду постмодерністського світогляду крізь призму сучасної

української урбаністичної прози. Детально розглянуті географічні, ідеологічні хронотопи. Також розглянута категорія «города» в цілому з характерними для кожного урбаністичного твору локусами. Розглянуто процес «урбанізації» як найбільш повне втілення і розкриття сучасної культури.

Ключові слова: урбанізм, хронотоп, локуси, город, топос, культура.

Babenko A. Postmodern accents urban contemporary Ukrainian prose

Summary. Article considers postmodern world through the prism of modern urban Ukrainian prose. Considered in detail the geographical, ideological time-space. Also the category of “the city” as a whole with its distinctive for each piece of urban loci. The process of “urbanization” as the most complete implementation and disclosure of contemporary culture.

Key words: urbanism, time-space, loci, city, topos culture.

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЖИВОМОВНІ ДЖЕРЕЛА НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ДУМ)

Анотація. У статті представлена спроба розглянути факти народної основи мови дум (на лексичному рівні), що засвідчені в сучасному усно-розмовному слововживанні носіїв української мови Лівобережжя. Проаналізовано вибрані лексичні одиниці з використанням лексикографічних джерел, описано їх семантику, особливості слововживання.

Ключові слова: думи, народний характер мови дум, лексика дум, народнорозмовний варіант, усно-мовне слововживання, жива розмовна мова.

Постановка проблеми. Мова народних дум є унікальним явищем в історії української словесно-образної творчості. Значний вплив на збереження її самобутності мали спосіб виконання, поширення, власне побутування цих творів – насамперед, у кобзарському середовищі. Консерватизм і порівняна закритість до зовнішніх впливів сприяли збереженню автентичності мови дум. Нині виникає необхідність проаналізувати мову дум з урахуванням особливостей сучасного слововживання. Це дасть змогу пізнати витоки нашої мови, специфіку її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про характер мови українських народних дум дискусійне. Стосовно цього дослідники висловлювали дві думки. Одні (Ф.М. Колеса, Л.К. Рак) вважають, що основу мови дум становить народна мова – усно-розмовна традиція, інші аргументують її народно-книжний характер (П.Г. Житецький, С.О. Єфремов).

Мета статті полягає в тому, щоб встановити та прокоментувати факти давньої усно-мовної традиції, що засвідчені в героїчному епосі й стійко збережені в сучасному народнорозмовному континуумі.

Об'єктом наукового спостереження обрано мову думового епосу, предметом – лексичні одиниці, засвідчені в епічних текстах, що водночас є активними одиницями сучасного народнорозмовного континууму Лівобережжя (на теренах Сумського, Харківського, Чернігівського, Полтавського регіонів).

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо розглянути деякі лексичні одиниці з-поміж численної кількості мовних реалій, що є своєрідними паралелями зразків і традицій минулого і сучасного слововживання. Такі одиниці – свідчення глибинних лексичних шарів нашої мови, показники її розвитку і водночас – унікальні пам'ятки давньої народномовної традиції.

У давніх зразках української словесності – народних дум – фіксуємо лексему *надівати*:

То теє промовляв, – дороге плаття *надіває*. [6, с. 75],

Одежу істягав,

На свої козацькі плечі *надівав*;

Бархатний шлик іздіймає,

На свою козацьку голову *надіває* [6, с.76],

Коня сідлає, бархатний шлик *надіває* [6, с. 77].

Перший і другий приклади взяті із IV варіанта думи «Козак Голота» (запис 1854 р.), третій – з V варіанта (запис 1901 р.).

Лексема *надівати* широко відома сучасному народнорозмовному середовищу. Її побутування відзначено на Слобожанщині, Гетьманщині та ін. Із давньоукраїнських часів розглядана лексема функціонує в народномовному континуумі. На це вказують лексикографічні джерела. Зокрема, у «Словнику української мови» за ред. Б.Д. Грінченка лексема *надівати* подана із семантикою «надевать, надеть, одевать, одеть» [4, II, с. 482]. Існування лексеми засвідчено і в 11-томному СУМ: *надівати* (без приміток) – «одягати на себе або когось одяг, взуття» [5, V, с. 68]; ВТССУМ за ред. В.Т. Бусла теж вказує на функціонування лексеми *надівати* «одягти на себе або на когось одяг, взуття» та ін. [1, с. 558], це джерело також подає похідну від лексеми *надівати* словоодиницю – *надіватися* «одягатися на кого; що-небудь» [1, с. 558]. Додаткові позначки (типу *розм., діал.*) відсутні. Водночас в означеному джерелі зафіксовані нomenи *одягати, одягатися* та ін. [1, с. 663], що їх мовці оцінюють сьогодні як більш нейтральні, книжні (порівняно з *надівати*) слововаріанти. Лексеми *одягати, одягатися* та под. є і в «Словнику української мови» за ред. Б.Д. Грінченка. [4, III, с. 43]. У російській мові наявна лексема *надевать* [7, II, с. 412].

У сучасному літературному слововживанні мовляни віддають перевагу лексемі *одягати (одягатися)*, а не *надівати*. У 11-томному СУМ *одягати* – «покривати одягом що-небудь» [5, V, с. 645]. *Одягати*, очевидно, – похідне від *одяг*. Сучасний нормативний варіант *одягати* витіснив із літературного слововживання лексему *надівати*, проте не поширився на народнорозмовну традицію; варіант *одягати*, ймовірно, виник у процесі розвитку нашої мови.

У найдавнішій думі «Козак Голота» вжита також лексема *одежа*, що неоднозначно оцінюється сучасними мовцями різних соціальних груп:

Одежу істягав,

На свої козацькі плечі *надівав* [6, с. 76].

У 11-томному СУМ *одежа* – «те саме, що одяг» [5, V, с. 624] (наведені приклади з творів Т. Шевченка, Г. Тютюнника та ін.); супровідні позначки типу «розм.», «діал.», «рідко» відсутні; зазначені похідні лексеми – *одежина* «розм. що-небудь з одягу», «те саме, що одяг» [5, V, с. 624], *одежинка, одежка* [5, V, с. 624].

Лексема *одежа* є досить поширеною у сучасному слововживанні, зокрема розмовно-побутовому. В офіційно-діловій сфері віддають перевагу лексемі *одяг*. Отже, в лексемі *одежа*, мабуть, сучасні мовці відчують деякий відтінок розмовності, хоча СУМ такої конотації не фіксує. І це справедливо. Тому що лексема *одежа* – споконвічно рідна одиниця лексичного рівня мови, можливо, цілеспрямовано, свідомо чи й підсвідомо усунута нашими мовцями з метою уникнути схожості з російсько-

мовним слововживанням. Отже, попри все, вона з'явилася з метою культивування рис окремішності рідної мови; можливо, її поява зумовлена прагненням мовців урізноманітнити словниковий склад, оновити його, активізувати синонімічні відповідники. Може бути, що лексема *одежа* витіснена з літературного слововживання внаслідок ідеологічних впливів на національно-мовну сферу тощо. Однак лексема *одежа* залишається міцно вкоріненою в українському народному слововживанні (пор. крилатий вислів І. Франка: «Огонь в одежі слова»).

Про те, що лексема *одежа* – споконвічно українське, а не суржикове, тобто деформоване слово, що запозичене з російської (*одежда, одежка* (В. Даль), твердять і матеріали «Словника української мови» за ред. Б.Д. Грінченка: *одежа* «одежда, одежда» (ілюстровано прикладами з праць І. Котляревського, М. Номиса) [4, III, с. 38], *одежина* «что-либо из платья», *одежинка* (Там само).

Вимагає коментарів уживана в думках лексема *споминати*:

От тепер твого одного коня вороного

Поведу до шинкарки пропивати,

А другим твоїм конем вороним

По Килиму-городу гуляти!

Ой гуляти, гуляти, гуляти,

Да єдиного Бога *споминати* [6, с. 74].

Лексема *споминати* зафіксована у варіантах думи «Козак Голота», що записані різними збирачами: у II варіанті (запис. В. Білогірський 3 липня 1844 р. у Чернігівській губернії), у III варіанті (опублікував М. Максимович у 1849 р., дата запису і місце – невідомі); в інших варіантах думи текст видозмінений та ін. Лексема *згадувати* у текстах дум відсутня. Є лише *гадати*. Ця обставина дає змогу припускати, що лексема *споминати* у час побутування дум була доміантною у нашій мові. Означена лексема стійко та активно побутує і в сучасному народнорозмовному мовленні. Її «авторитет» у вказаному середовищі поряд зі *згадувати* досить вагомий (зокрема на Слобожанщині).

У 11-томному СУМ лексеми *споминати*, *спом'янути* засвідчені зі значенням «відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь, згадувати» [5, IX, с. 576] без спеціальних приміток типу «діал.», «розм.».

У книжних стилях мовці, без сумніву, віддадуть перевагу синонімічному відповіднику *згадувати* (*згадуватися*) замість *споминати* (*споминатися*) тощо: мабуть, із тих міркувань, що укр. *споминати* може викликати асоціацію з рос. *вспоминать* (отже, видається розмовним відповідником чи навіть суржиковим словом). До речі, у перекладних російсько-українських і українсько-російських словниках рос. *вспоминать* перекладається як «згадувати, споминати» [4, с. 38].

Лексема *споминати* зафіксована і в «Словнику української мови» за ред. Б.Д. Грінченка: *споминати*, *спом'янути* «споминать, вспомнить» [4, IV, с. 184]. У цьому ж джерелі з ілюстраціями подані лексеми *споминатися*, *спом'янутися* «вспоминаться, вспомниться» [4, IV, с. 184], *споминка* «вспоминание» [4, IV, с. 184], *спомин* «память, воспоминание» [4, IV, с. 184], *споминок* «спомин» [4, IV, с. 184].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за ред. В.Т. Бусла лексеми *споминати*, *спом'янути* представлено з позн. *розм.* із значеннями 1. «відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь; згадувати», 2. «побіжно,

випадково називаючи, згадувати кого-, що-небудь, зауважувати про когось, щось», 3. «рідко, справляти поминки» [1, с. 1177]. Похідні від *споминати* лексеми *споминка*, *споминок* (рідко) використовуються мовцями нечасто (в думках відсутні), що відзначено у ВТССУМ за ред. В.Т. Бусла, де вони подані без позначок «діал.», «розм.», отже, відзначені як нормативні (літературні, нейтральні) одиниці. Інша ситуація з лексемою *спомин* «те саме, що спогад» [1, с. 1177]. У свідомості сучасного мовця вона постає як поетизм або як складник фразеологізму «легкий на спомин» [1, с. 1177]. Лексема *спом'янути* у значенні «пом'янути» (на відміну від *споминати*) не має відтінку суржиковості.

У сучасному літературному слововживанні (офіційно-діловому, науковому, публіцистичному), без сумніву, перевагу віддаємо лексемі *згадати* замість *споминати*. Натомість, у сучасному розмовному мовленні домінує лексема *споминати*, зокрема на Сумщині (матеріали цього регіону Б.Д. Грінченко використав у словнику) та суміжних із нею територіальних зонах – на Харківщині, Полтавщині, Чернігівщині (там, де були поширені думи).

З-поміж наведених споріднених слів до лексеми *споминати* (за словником за ред. Б.Д. Грінченка) нині активно уживаними є не всі; а ті, що використовуються, здебільшого мають визначену сферу функціонування: *спом'янути*, *спомин* тощо.

Лексема *згадувати* (і похідні від неї), що витіснила лексему *споминати* у книжному слововживанні, теж є давньою у нашій мові, що підтверджують матеріали «Словника української мови» за ред. Б.Д. Грінченка: *згад* «воспоминание; «напоминание» [4, II, с. 136], *згадати*, *згадувати* [4, II, с. 136], «вспоминать» *згадуватися* «вспоминаться» [4, II, с. 136], *згадка* «воспоминание» [4, II, с. 136]. До речі, лексема *згад* у ВТССУМ подана з приміткою «рідко» [1, с. 356]. Варто звернути увагу на те, як розглядають лексему *згадувати* лексикографи у плані встановлення її синонімічних зв'язків. Так, у «Словнику синонімів української мови» подано такий синонімічний ряд зі стрижневим словом *згадувати*: (відтворити, поновити в пам'яті що-небудь): недок. вид: *згадувати*, *пригадувати*, *нагадувати*, *здумувати*, *надумувати*, *спогадувати*, *споминати*, *поминати*, *припоминати* [3, I, с. 595]. Показово, що автори словника не зазначають супровідних стилістичних коментарів до лексеми *споминати*. Пор. синонімічний ряд із доміантною *спогад* (те, що збереглося в пам'яті, відтворення в пам'яті того, що фіксувалося нею раніше): *спомин*, *згадка*, *пам'ять*, *пам'ятка* *розм.*, *спогадання* *розм.*, *спогадка* *розм.*, *спогаданка* *розм.*, *споминання* *розм.*, *споминка* *розм.*, *пригадка* *розм.*, *згад* *рідше*, *споминок* *рідше*, *споминка* *діал.*, *вспомин* *заст.*, *ремінісценція* *книжн.* [3, II, с. 661]. На перше місце автори словника поставили лексему *спомин* (без додаткових стилістичних приміток).

Отже, як справедливо і промовисто підтверджують лексикографічні джерела, *споминати* – органічний складник лексичної системи нашої мови, повноправна одиниця її словникового складу, що нині фактично витіснена (штучно, свідомо чи внаслідок незалежного закономірного розвитку мови) з літературно-нормативного обігу.

Варта уваги лексема *щитати* в різних варіантах (і записах) думи «Козак Голота»:

За його много червоних, не лічачи, брати,

Дорогії сукна, не мірячи, пощитати [6, с. 75]

За його, не лічивши, червонці брати,

Не мірявши, дорогого сукна пощитати [6, с. 77]

Не лічивши, червонці забрав,

Не мірявши, дорогого сукна пощитав [6, с. 78].

Помітно, що вона вжита в одному контексті із синонімічним відповідником *лічити*.

ВТССУМ за ред. В.Т. Бусла лексему *щитати* не фіксує; *лічити* у цьому джерелі подано із значеннями: «1. називати числа у послідовному порядку», «2. визначати кількість, суму кого-, чого-небудь», «3. визначати в певній кількості, в певних сумах», «4. рахувати, визначаючи що-небудь як початок підрахунків, одиницю виміру тощо та ін.» [1, с. 493].

У «Словнику української мови» за ред. Б.Д. Грінченка лексема *щитати* засвідчена із значеннями: «считати» [4, IV, с. 527] (ілюструється прикладом із праці М. Номиса: *Зорі щитаси, а під носом не бачиш*).

У сучасному розмовному мовленні (народному слововживанні) лексема *щитати* із вказаним значенням продовжує стійко функціонувати. На перший погляд видається, що це суржикове слово – з рос. *считать*. Мова народних дум, також матеріали словника за ред. Б.Д. Грінченка дають підстави спростувати такі міркування.

Треба вважати, що в нашій національно-мовній системі слововживання існувало три слова на позначення відповідної дії: *щитати*, *лічити* і *рахувати*. Лічити «считати» [4, IV, с. 372] (ілюстровано прикладом із творів Т. Шевченка та з праці М. Номиса: *Де гроші лічать, там не пхайсь*). Похідними від *лічити* є *лічба*, *лічений*, *лічилка*, *лічильник*, *лічильниця*, *лічитися* «считатися», що їх фіксує СУМ за ред. Б.Д. Грінченка [4, IV, с. 372]. *Рахувати* – «считати, рахуватися, вичисляють» [4, IV, с. 7]. У вказаному джерелі зазначені похідні від нього: *розрахуватися*, *рахування* та ін (Там само). Внаслідок природного відбору, смаків мовців, естетики слововживання, можливо, суто національних уподобань носіїв мови, їхньої налаштованості на окремішність, прагнення до усунення подібності близькоспоріднених мов на лексичному рівні у літературному (нормативному, книжному) слововживанні усталилася (закріпилася) лексема *лічити* (поряд із *рахувати*), повністю витіснивши *щитати*. Натомість, лексема *щитати* продовжує своє існування, але в розмовному (діалектному) континумі, що засвідчує нині народнорозмовне середовище Сумського регіону (опитування респондентів Роменського, Білопільського, Лебединського, Сумського та інших районів Сумської обл.). На перший погляд видається, що *щитати* – суржикове слово. Проте, можливо, це міг бути синонімічний варіант у давньому українському усномовному просторі. На це вказує закорінена в усній народній мові традиція його використання.

Тексти дум фіксують також лексему *обувати*, що й нині доволі активно функціонує у народно-побутовому вжитку. Натомість, в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному стилях тощо віддають перевагу лексемі *взувати* як нормативному літературному відповіднику.

У думках неодноразово засвідчений саме варіант *обувати*.

То теє промовляв, - дороге плаття надіває,

Чоботи *обуває* [6, с. 75],

Чоботи татарські істягав,

На свої козацькі ноги *обував* [6, с. 76].

Лексеми *обувати* і *взувати* зафіксовані у 11-томному СУМ. *Обувати*, *обути* «розм., рідко те саме, що взувати» [5, V, с. 596], *взувати* (*узувати*), *взути* (*узутти*) – «надівати на ноги взуття» [5, I, с. 347]. Аналогічні коментарі містить й інше лексикографічне джерело: *обувати* «розм., рідко те саме, що взувати»

[1, с. 654]; похідні одиниці подані з відповідними примітками: *обуванка* «розм., рідко «те саме, що взуття» [1, с. 654], *обування* «розм., рідко. Дія за знач. обувати» [1, с. 654], *обуватися*, *обути* «розм., рідко. Те саме, що взуватися» [1, с. 654], *обувачка* «розм., рідко. Те саме, що взуття» [1, с. 654]; *взувати* (*узувати*) та под. «надягати на ноги взуття», «забезпечувати взуттям» [1, с. 85], похідні від нього: *взування*, *взуватися*, *взути*, *взутий*, *взутися*, *взуттєвий*, *взуття* [1, с. 85].

Висновки. Розглянуте вище дає змогу констатувати:

1) факт динаміки мови (лексичної системи), що є показником її руху, розвитку: внаслідок дії внутрішніх законів саморозвитку, видозміни, варіювання, урізноманітнення словникового складу та внаслідок екстрачинників (прагнення носіїв мови до вирізнення, усунення схожості, подібності, одноманітності – особливо з близькоспорідненими мовами, до поповнення, оновлення лексичного складу). Очевидно, що в мові (окремій її підсистемі) повсякчас актуалізується «рух» (змінність) окремих елементів; цей рух «задається» як дією (впливом) зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Якщо цей рух припиниться, мова перетвориться на мертвий організм. Тому рухливість, змінність її елементів – звичайний закономірний процес. Тут діє закон самоорганізації (одночасно – самозбереження, саморозвитку). Отже, ознака динамічності, рухливості нашої мови разом із тим слугує показником її потенційної синергетичності;

2) факт стійкості народних джерел мовотворення: позачасовість існування споконвічних мовних (лексичних) одиниць, разом із тим вроджений феномен компетентності мовноносіїв стосовно засвоєння, використання, збереження і передачі власне народного (національного) досвіду слововираження;

3) факт незалежного, самобутнього розвитку української мови;

4) потужний внутрішній потенціал нашої мови у плані організації саморозвитку, самовдосконалення, самозбагачення.

Давні зразки мовнокультурної уснопоетичної творчості, зокрема народні думи, слугують безперечним доказом існування цих реалій. Фіксація розгляданих лексичних одиниць у лексикографічних джерелах, також їх активне побутування у сучасному народнорозмовному слововживанні свідчать про варіативність мовних засобів у плані самовираження, наявність можливості вибору (отже, самодостатність мовних одиниць окремо взятої системи).

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.: Ірпінь, 2001. – 1440 с.
2. Ганич Д., Олейник И. Русско-украинский и украинско-русский словарь / – К.: Лыбидь, 1990. – 463 с.
3. Словник синонімів української мови: В 2т. / А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – 1026 с.
4. Словник української мови. В 4-х т./ За ред. Б. Грінченка. – Київ, 1907–1909.
5. Словник української мови : [в 11 т.] / Редкол.: Білодід І. (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Украинские народные думы. – М.: Наука, 1972. – 559 с.

Беценко Т. П. Живые языковые источники народного героического эпоса (на примере текстов дум)

В статье представлена попытка рассмотрения фактов народной основы языка дум (на лексическом уровне), которые последовательно употребляются в современной устноразговорной среде носителей украинского языка Левобережья. Проанализированы избранные лексические

единицы с использованием лексикографических источников.

Ключевые слова: думы, народный характер языка дум, лексживой разговорный язык.

Betsenko T. Live language sources of the national heroic epic (on the example of the texts of doom)

Summary. In article attempt of reviewing of the facts of a national basis of language of thoughts (at lexical level) which sequentially are used in modern oral conversation to the environment of carriers of the Ukrainian language Livoberegga.

Key words: thoughts, national character of language of thoughts, lexicon of thoughts, it is national a speech variant, verbal pagan word usage.

Зелінська О. І.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті проаналізовано основні синтаксичні структури, застосовані авторами рекламних текстів у друкованих засобах масової інформації з метою зробити рекламну комунікацію дієвою, а тексти – зручними для сприйняття та спонукання споживачів до дії.

Ключові слова: рекламний текст, синтаксичні особливості, речення, словосполучення.

Постановка проблеми. Оскільки реклама є одним із засобів масової комунікації, значним прошарком масової культури, важливим соціолінгвальним фактором, що здійснює досить потужний щоденний вплив на широкі верстви населення, їй належить велика роль у розвитку мовних процесів, упровадженні української мови в різні сфери суспільного життя.

Численні дослідження реклами здебільшого мають міждисциплінарний характер, значну увагу в них приділено проблемам і правилам створення рекламних текстів. Дослідження рекламних текстів проводилися в таких напрямках: загальний опис особливостей рекламних текстів, аналіз стилістичних, лексико-синтаксичних, прагматичних, фонетичних особливостей рекламних текстів; дослідження окремих вербальних компонентів рекламних текстів (заголовків, рекламних девізів – слоганів, товарних знаків); соціальних та психологічних характеристик мови реклами. Належність реклами до інформаційного стилю літературної мови, особливості рекламної комунікації зумовлюють специфічні риси рекламних текстів на рівні їх структурно-семантичної організації, на морфологічному, синтаксичному, лексичному і фразеологічному рівнях [2, с. 15].

Метою статті є визначення синтаксичних особливостей рекламних текстів, а також впливу синтаксичної побудови на якість сприйняття реклами.

Виклад основного матеріалу. Головною синтаксичною одиницею є речення. Письмове речення літературної мови будується згідно з жорсткими нормами, але на нормативні риси речень у рекламному тексті накладаються додаткові експресивні, композиційні, тематичні завдання, зумовлені характером рекламної комунікації. Основними параметрами речення є структура, довжина, пунктуаційне оформлення, завершеність.

Якщо всі речення за довжиною звичайно розділяються на короткі (до 10 слів), середні (до 30 слів), довгі (до 60 слів) [1, с. 56], то особливістю рекламного тексту є переважання саме коротких речень. Речення створюються таким чином, щоб їх легко було читати та запам'ятовувати. Психологи й фахівці в галузі рекламування говорять про магічне число 7, яке впливає на сприйняття людини, і тому радять авторам рекламних текстів складати синтаксичні побудови із семи одиниць [2, с. 132].

Довжина речення є похідною від його структури, а також композиційних і стилістичних властивостей тексту. Довжина виступає актуалізатором висловлювання, надаючи йому додаткову змістову й експресивну місткість. Саме розгортання чи

скорочення структури призводить до збільшення чи зменшення довжини. Враження легкого чи важкого для сприйняття тексту створює не довжина речень, а їх структура. Чим більше зв'язку сурядності, чим меншим є поширення другорядними членами елементарних речень, чим менше дієприкметникових конструкцій, що ускладнюють виклад, тим легшим для сприйняття буде текст [1, с. 60]. Тому автори рекламних звернень віддають перевагу простим, помірно поширеним реченням.

Найменшою основною одиницею мови є слово, синтаксичні форми слова вважаються первинними одиницями синтаксису. Слово служить для побудови речень і саме може виступати як мінімальне речення. Деякі рекламні тексти повністю складаються з однослівних речень, наприклад: *Людина. Родина. Добробут. Україна (Реклама політичної партії)*. Таке речення є дуже економним, і його перевагу становить асоціативна свобода, надана читачеві для поповнення та конкретизації змісту. Слово, вжите в такому реченні, отримує власний фразовий наголос, самостійну інтонацію, таким чином підкреслюється логіко-емоційна важливість слова.

Важливу й неординарну роль у синтаксичній організації рекламного тексту відіграють словосполучення. Вони виступають як назви рекламованих об'єктів (*Княжий келих, Добра вода*), формують заголовки й слогани (*Виграшна партія, Формула успіху, Досконала реальність*), а також можуть утворювати окремі тексти, приміром, на таких носіях реклами, як рекламні щити: *Вибір досвіду*. Але такі тексти не можуть функціонувати окремо від ілюстрації, без якої втрачають смисл.

Словосполучення служить будівельним матеріалом для речення, входить до його складу. Особливістю рекламних текстів є навмисне відокремлення словосполучень графічними засобами, чим досягається полегшення сприйняття тексту: *ПРОСТІР, ДАРОВАНИЙ СЛОВАМ / До Ваших послуг бізнес-мережа Утел: – цифрова телефонія – передача даних – Інтернет*.

Автори текстів часто виносять окремо додаткові зауваження, які схвалюють читача або подають аргументацію на користь продукту. Такі зауваження не дають необхідної інформації й самостійно функціонувати не можуть, але в комплексі з основною частиною оголошення відіграють роль додаткового штриха, що підтверджує якість, корисність, ефективність пропонованого товару чи послуги. У різних оголошеннях знаходимо такі зауваження: *Гарантія успіху!; Зроблено на совість!; Упевненість та надійність!*

Помітним явищем є також використання авторами рекламних звернень скорочених, неповних речень. Наприклад: *ІНОДІ КОРОБКА ЦІКАВІША ЗА ВМІСТ... / ... ІНОДІ НІ. / ... головне всередині. Передові технології, досконалий дизайн, усі можливості для створення домашнього кінотеатру. SONY.*

Специфічною рисою рекламних текстів є мовна компресія – пропуск члена речення з метою його активізації в увазі читача.

Наприклад, авіакомпанія пропонує звертатися за квитками: «Будь-які маршрути, вигідні тарифи, найкращі авіакомпанії, захоплюючий відпочинок – все це у нас!» Наведений перелік пропонованих послуг позбавлений доречних у цьому контексті дієслів «замовити», «придбати», «купити», але, орієнтуючись у ситуації спілкування, адресат без зусиль пригадає ці дієслова, що й позначатимуть його можливі дії.

Рекламні оголошення відрізняються наявністю різноманітних звертань – від підкреслено ввічливих до молодіжно-фамільярних. Наприклад, серед досліджуваного матеріалу траплялися такі звертання: «Дорогий друже...», «Вельмишановні митці...», зовсім офіційне – «До уваги керівників...», «Час змінити сантехніку, панове!» або «Шановний абонент!».

Автори рекламних текстів активно вживають вставні конструкції, щоб деавтоматизувати читання, підвищити емотивність тексту, затримати увагу читача: «Але це ще не все! Ти можеш виграти ще й Супер-приз! Такого шансу побачити світ у тебе ще не було!».

На відміну від творів багатьох жанрів, автори яких уникають повторів, для рекламних оголошень характерні багаторазові повторення певних фрагментів тексту, найчастіше – назви рекламованого продукту. Так, в одному з оголошень назва води, що рекламувалася цим оголошенням, повторювалася 15 разів, а словоформи та слова з коренем «гра», пов'язані з цією рекламною акцією, – 10 разів: *розігрувати, вигравати, гра, безпрограшний, супергра*.

На синтаксичному рівні проявляється така комунікативна характеристика речень, як інтонація. Інтонація – прерогатива усного мовлення. У письмовому тексті інтонацію відображено за допомогою пунктуації. Пунктуаційні знаки є важливим засобом організації тексту, вони виражають взаємозв'язок окремих частин речення, а також надають текстові виразності, звідси такі функції пунктуаційних знаків, як смислова й експресивна. Інтонаційні потреби рекламних текстів задовольняються завдяки своєрідному вживанню розділових знаків.

У рекламних текстах спостерігаємо особливе вживання крапки, яка звичайно ставиться в кінці речення. Приміром, зустрічаються цілі тексти, речення яких не закінчуються крапкою. Авторі таких текстів намагаються не зупиняти читання, тому що крапка означає завершеність висловлювання: «ДОСТАВКА ВОДИ / ЧИСТА ВОДА *SW CLEARWATER* / 8 років на ринку / ЯКІСТЬ / СТАБІЛЬНІСТЬ / СЕРВІС».

Елементи цього тексту розташовані не горизонтально й послідовно, а вертикально, щоб змінити звичний напрямок руху очей читача, відсутність крапок сприяє швидкому читанню.

Прості та парцельовані конструкції в інших випадках відокремлюються крапками, виступають засобами динамізації, створюючи особливий ритмізований рух. Наприклад: «ЗАОЩАДЖУЙ НА ШТРАФАХ Інформація коштує дорого. Її відсутність – це дорожче. Витративши гроші на передплату, Ви заощаджуєте на штрафі. Тому що «Бухгалтерія» допоможе Вашому бухгалтерові уникнути помилок! «Б У Х Г А Л Т Е Р І Я» Газета української бухгалтерії».

Інформативним знаком у рекламному тексті є три крапки. Пунктуаційно завершуючи речення, три крапки сповіщають про можливість продовжити висловлювання, допомагають сегментувати виклад, прискорити сприйняття. Приміром: «Чи доводилося тобі мандрувати світом? Париж, Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Сідней... На світі є багато міст, у яких хотілося б побувати, але як?».

Тире вживається в різних типах синтаксичних структур: «НАС – МІЛЬЙОН! Призовий фонд – 1000000 гривень! Чим більше повідомлень – тим вищі твої шанси!» Уживаючи тире й знаки оклику, автори намагалися підвищити емоційну напругу й динамізм. Тире тут використані в реченнях із пропущеними членами, а також замість коми в складнопідрядному реченні із зівставними відношеннями між частинами. Знаки оклику допомагають підвищити емотивність висловлювання, сигналізують про важливість і цінність інформації, сприяють здійсненню впливу на читача. З метою підсилення впливу реклами часто використовується потроєння знаків оклику або комбінації знаків: «Ти не знав про це?! Тепер знаєш. Ти мовчки погоджуєшся на це?! РЕАГУЙ!!!».

За модальністю переважна більшість речень – розповідні. Підрахунки показали, що їх кількість – близько 95%. І це не дивно, тому що сповістити про щось, повідомити певну інформацію, пояснити, аргументувати повідомлюване можна саме таким чином. Розповідні речення вживаються у всіх типах текстів, але переважають у текстах типу опису, переліку, розповіді, характеристики: «БЕРЕЗІВСЬКЕ ДЖЕРЕЛО знаходиться у мальовничій місцевості – березовому гаю, оточеному хвойними лісами. Цілючі властивості досліджені видатними вченими – М.М. Бекетовим, О.М. Бутлеровим, Д.П. Лямбля. З їхніх висновків на воду «Березівська» найбільш схожі води джерел СПА (Бельгія), «Желєзноводська», «Нафтуса».

Питальними реченнями, як правило, розпочинається текст або заголовок чи підзаголовок. Стрижем текстів, створених згідно з логіко-композиційними схемами «проблема-вирішення» та «запитання-відповідь», є саме питальні конструкції.

У питальних реченнях виявляється прагнення мовця з'ясувати невідоме, переконатися в чомусь чи звернути на щось увагу. Це власне питальні речення в прямому значенні. Запитання в прямому значенні передбачає наявність відповіді-інформації: «Ви під загрозою стресу? ПЕРСЕН заспокоїть».

Специфічним функціональним різновидом запитання в рекламі є запитання, що передбачає відповідь «так». Функціонування таких запитань зумовлюється своєрідністю комунікації в межах рекламного тексту. Відсутність безпосереднього зворотного зв'язку з адресатом призвела до появи запитання, що імітує двочленний характер комунікації й застосовується з метою активізації читача: «Набридло штовхатися у громадському транспорті? Обирай доступне!».

Питальні речення в переносному значенні не передбачають безпосередньої відповіді, а виконують інші функції, наприклад, спонування до дії. Замість категоричного «Не пали!» автори наведеного далі оголошення обрали форму запитання-поради, яке також виступає в ролі аргумента на користь рекламованого продукту: «Чи не заощадити тобі на куриві? Спробуй підрахувати: чи не варто заощаджені кошти витратити на щось інше? І поміркуй, на що ти витрачав би свої гроші, утримавшись від паління...».

Питально-риторичні речення містять у собі приховане ствердження й не вимагають відповіді: «НАВИЩО УСКЛАДНЮВАТИ? Усі необхідні документи Ви знайдете у нашому виданні».

Розпочинаючи запитання займенниками «як», «чому», «який», «хто», автори намагаються організувати та спрямувати увагу читача: «Як діяти?», «Де можна отримати детальну інформацію?», «Що Ви можете виграти в рамках нашої акції?», «ЩО МОЖНА ДІЗНАТИСЯ ПРО ТОВАР ЗА 3 СЕКУНДИ?».

Ці запитання містять гіпотетичну проблему, яку адресат намагається вирішити. Наприклад, оголошення, що пропонує послуги поштового зв'язку, розпочинається запитаннями: «*Ви шукаєте надійну компанію експрес-доставки? Ви хочете, щоб ця компанія мала солідну репутацію та була відома в будь-якому куточку світу, куди відправляються Ваші документи та вантажі?*».

Питальні речення в переносному значенні використовуються для створення таких ефектів реклами, як ефект присутності, ефект безпосереднього спілкування. Вони створюють враження невимуженості викладу, стимулюють цікавість, активізують увагу читача.

Категорія спонукальності є прагматично суттєвою для рекламного тексту, оскільки спонукування є одним із головних, постійних компонентів реклами, зумовлених її природою. Завдяки дії категорії спонукальності всі рекламні тексти, незалежно від лексичного наповнення, характеризуються наявністю певного функціонально-семантичного змісту: для комерційної реклами – «скористайтеся, придбайте», для інституційної та політичної – «довіряйте».

Грамаітичною формою спонукальності найчастіше виступають речення, в яких присудок виражений дієсловом у наказовому способі, другій особі однини чи множини. Такі речення можуть містити заклик до виконання конкретних дій: «*Купи стартовий пакет і отримай додатковий час на спілкування!*». Спонукальні речення можуть висловлювати послідовність дій: «*Передплачуйте! Читайте! Пишіть!*».

Хоча автори рекламних текстів свідомо уникають конструкцій, що містять заперечення, заборони, особливо коли йдеться про спонукування, але з метою емотивного впливу в певному контексті такі побудови стають доречними: «*Здоров'я в будь-яку пору року. Кожна пора року має свої чари. Жовтогаряче листя восени, перший сніг, ніжні весняні квіти <...> Не дозволяйте грипу та нежиті руйнувати цю красу*».

Значення спонукального речення може складати звернення до почуттів читача: «*Насолоджуйтесь приємним спілкуванням!*», «*ВІДЧУЙТЕ ВПЕВНЕНІСТЬ – МИ ПОРУЧ!*», «*Відчуй смак здоров'я!*».

Імперативні речення, що виражають спонукування до спільної дії, також використовуються в рекламних текстах, але можливості таких синтаксичних конструкцій ще не використані авторами рекламних текстів повною мірою. Такі спонукальні речення створюють у читача враження належності до певної єдності людей і тому здатні полегшити прийняття рішення. Наприклад: «*Підтримаймо українську книгу, утвердімо славу Львова, де читають усі та кожен!*». Спонукальні конструкції уворюють слогани: «*Спілкуйся вільно – живи мобільно!*», «*Отримай більше від життя!*», «*Свято не стримуй – квартиру отримай!*».

Спонукальні речення можуть виконувати текстоутворюючу функцію, виділяючи й емоційно підкреслюючи смислові центри всього рекламного тексту: «*ТИ УНІКАЛЬНИЙ! СПІЛКУЙСЯ! Вже більше 1000000 абонентів обрали спілкування від Київстар! Тільки атмосфера живої розмови допомагає нам висловлювати свої безпосередні думки, прагнення, почуття. Вирази себе у спілкуванні разом із «Київстар»!*».

До неграматичних засобів вираження спонукування належать розповідні речення, в яких заклик передбачений семантикою

дієслова-присудка, приміром: «*Запрошуємо до співпраці*», «*Запрошуємо до участі*».

Приклади непрямого спонукування до дії зумовлені існуванням пар дієслів, які виражають взаємопов'язані в реальному житті дії: купувати – продавати, пропонувати – використовувати. Тому вираз, наприклад, «організація пропонує паливно-мастильні матеріали» має на увазі «купуйте наші паливно-мастильні матеріали». Прихованим засобом вираження спонукальності можна вважати таке оголошення, в якому замість прямого заклику «Скористайтеся послугами банку!» читачеві пропонують: «*Дозвольте бути Вашим фінансовим радником*».

Висновки. Отже, категорія спонукальності, будучи невід'ємною частиною рекламного тексту, репрезентується різними способами вираження – як грамаітичними, так і семантичними. Найтиповішою формою вираження спонукування є вираження присудка спонукальних речень дієсловом у наказовому способі. Питальні та спонукальні речення сприяють підвищенню емотивності тексту.

Специфіка синтаксичної організації рекламного тексту полягає в переважному використанні простих поширених речень. Довжина й структура речень рекламного тексту є постійно діючими факторами його синтаксичної організації, вони визначають якість і швидкість сприйняття оголошень. У рекламному тексті має місце цілеспрямоване використання головних параметрів речення (його довжини, структури, засобів зв'язку) для передачі додаткової інформації, а також створення додаткової емпізи висловлювання. Функція впливу, притаманна рекламному тексту, реалізується головним чином на синтаксичному рівні.

Література:

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка : [учеб. пособие] / О.В. Александрова. – М. : Высшая школа, 1984. – 211 с.
2. Баранник Д.Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д.Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 13–17.
3. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Bovee C.L. Contemporary Advertising / C.L. Bovee, W.F. Arens. – Illinois : Irvin, 1989. – 662 p.
5. Ogilvi D. Ogilvi on Advertising / D. Ogilvi. – NY : Vintage Books, 1985. – 468 p.

Зелинская О. И. Синтаксические особенности украинского рекламного текста

Аннотация. В статье проанализированы основные синтаксические структуры, применяемые авторами рекламных текстов, чтобы достичь целей рекламной коммуникации, а тексты сделать удобными для восприятия и побуждения потребителей к действию.

Ключевые слова: рекламный текст, синтаксические особенности, предложение, словосочетание.

Zelinska O. Syntactic characteristics of Ukrainian advertising texts

Summary. The main syntactic structures used in advertising texts to make them effective and consumer motivating have been analyzed in the article. The texts are to be catching attention and easy to read and perceive.

Key words: advertising text, word combination, sentence, syntactic characteristics.

*Кость С. С.,
викладач кафедри іноземних мов
Львівського торговельно-економічного університету*

КОНЦЕПЦІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ВЗАЄМНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ Й ТЛУМАЧЕННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ (40-ВІ – 70-ТІ РР. ХІХ СТ.)

Анотація. Автор аналізує особливості сприйняття й тлумачення концепції слов'янської взаємності у слов'янському світі й доводить, що її сприймали по-різному, оскільки неоднаковим був національний контекст сприймання концепції. Автор стверджує, що ідея взаємності продовжувала існувати навіть після придушення польського повстання 1830–1831 рр., але вона дедалі більше ставала утопічною; концепцію взаємності поступово витісняла національна ідея, вона набувала найвагомішого історичного значення.

Ключові слова: Ян Коллар, концепція слов'янської взаємності, слов'янська ідея, національна ідея, панславизм.

Постановка проблеми. Як відомо, концепція слов'янської взаємності увійшла в науковий обіг від часу появи в словацькому журналі «Hronka. Podtatranská zábavnica» нарису Я. Коллара «Про літературну взаємність між слов'янськими народами й наріччями» (1836 р.). Публікація зацікавила прихильників слов'янської ідеї (як і її противників – прихильників пангерманізму). Оскільки Я. Коллар написав її чеською мовою, то того ж таки року її переклали серби й хорвати. Наступного року Я. Коллар значно розширив текст нариса (це дало підстави називати його трактатом) і переклав німецькою мовою, і в такому вигляді світ побачила брошура «Про літературну взаємність між слов'янськими народами й наріччями слов'янської нації» [15]. Чогось сенсаційного в появі цієї концепції не було. З кінця ХVІІІ ст. зораз більшого розмаху набувала ідея слов'янської єдності, через що адепти пангерманізму почали говорити про небезпеку панславизму. Ідея слов'янської єдності – головна в поемі Я. Коллара «Дочка Слави» (1924 р.). Власне, саме слово «взаємність» вже було в словнику польського вченого С. Лінде, Ф. Челаковський у листі до словенського поета Прешерна ще в 1832 р. писав про те, що треба, аби слов'яни, особливо австрійські, почали звертати один на одного більше уваги й пізнавати взаємну вагу, що у «...нас уже пробуджується ця любов і увага до всього слов'янського» [19, с. 157].

Звичайно, трактат не залишився поза увагою й у Росії. В «Отечественных записках» переклад з'явився 1840 р. (це був російський журнал, що в найважливіших питаннях дотримувався якщо не полярних, то далеко не таких самих позицій, якщо порівняти його з виданнями слов'янофілів), його знову переклали серби, вийшов він і чеською мовою.

Актуальність статті сумнівів не викликає. По-перше, аналіз інтерпретації концепції слов'янської взаємності доповнює загальну картину національного відродження слов'янських народів середини ХІХ ст.; по-друге, цей аналіз допомагає глибше зрозуміти складний, а іноді й суперечливий процес формування національної ідентичності слов'янських народів. Важливим є сучасний зміст і підтекст.

Мета статті – з'ясувати основні особливості сприйняття концепції слов'янської взаємності в слов'янському світі; водночас автор прагне з'ясувати причини неоднозначного ставлення до цієї концепції.

Виклад основного матеріалу. Концепція слов'янської взаємності, власне, її інтерпретація (політична, культурологічна) була предметом зацікавлення багатьох дослідників. В історіографії питання не можна обійтися без праць О. Герцена, Я. Коллара, В. Ламанського, Т. Масарика, А. Міцкевича, Й. Первольфа, О. Пипіна, В. Соловйова, І. Франка, М. Чернишевського.

Публікації про слов'янську взаємність з'явилися й наприкінці ХІХ ст., оскільки в 1893 р. минуло 100-річчя від дня народження Я. Коллара. Із цієї нагоди у Відні вийшов збірник статей «Ян Коллар. 1793–1852» [12], в якому автори позитивно відгукувалися про діяльність покійного ювіляра. Тоді ж Т. Масарик (відомий чеський державний і політичний діяч) у праці «Чеське питання» високо оцінив роль Я. Коллара у чеському національному відродженні, назвав його будителем патріотичним і національно-політичним – саме на цьому характері впливу Я. Коллара на чеське суспільство Т. Масарик наголошував найчастіше. Він також звернув увагу на те, що трактат про взаємність було перекладено різними слов'янськими мовами. Зробив Т. Масарик і принциповий висновок – Я. Коллар не створив школи, навколо нього не з'явилося щось на кшталт слов'янофілів, а вплив його був радше спонукальним, підбадьорувальним [16, с. 89].

Висловимо деякі міркування з приводу історичного й духовного контексту появи трактату Я. Коллара. Якщо йдеться про кінець ХVІІІ – першу половину ХІХ ст., то є певні підстави констатувати наявність слов'янської взаємності. Науковим фундаментом її були праці Й. Добровського, В. Копітара, П. Шафарика, психологічним – відчуття єдності й спорідненості слов'янських народів, політичним – бажання бачити слов'янські народи державними й незалежними. Наявність державності в минулому й присутність на міжнародній арені такого потужного (хоча й неоднозначного) чинника, як Росія, були важливим політичним фактором, як і рух за об'єднання, що існував у Німеччині й Італії. Літературним маніфестом слов'янської свідомості, слов'янської ідеї, що її згодом противники слов'янського єднання охрестили чи означили як «панславизм» (на кшталт пангерманізму), стала відома поема Я. Коллара «Дочка Слави» (1824 р.). Проте розвиток слов'янської взаємності не перетворився на визначальну і єдину тенденцію, це не був гомогенний процес. Водночас (а навіть і раніше) можна зауважити зародження ще одного процесу – зростання національної самосвідомості, пошук національної ідентичності.

Жоден із дослідників, хто роздумував над історією слов'ян кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. не звернув уваги на те, чому

Я. Коллар ужив поняття саме «слов'янська взаємність». Зрозуміло, чому він додав означення «літературна» – щоб уникнути звинувачення в політиці, у прихильності до панславізму як протиставлення пангерманізму, щоб уникнути звинувачень у проросійських симпатіях. А «взаємність» передбачає двосторонність, рівність. Трактат Я. Коллара вийшов друком 1836 р., тобто через кілька років після польського повстання. Може, розуміючи, що в цих умовах користуватися, оперувати ідеєю слов'янської єдності чи слов'янської солідарності, закликати до єдності на чолі з Росією було б і з морального, і з політичного боку некоректно, Я. Коллар і використав слово «взаємність». Так, на нашу думку, можна пояснити появу концепції слов'янської взаємності – вона згладжувала політичні суперечності й водночас, закликаючи до взаємності, набувала шляхетного гуманістичного характеру.

Взаємність, за Я. Колларом, – це спільне сприйняття, спільний обмін і спільне використання результатів духовної діяльності слов'янських народів. Концепція Я. Коллара передбачала розвиток і збагачення слов'янських мов. У § 3 свого трактату Я. Коллар наголошує на тому, що не є взаємністю: не полягає вона в політичному об'єднанні слов'ян, у демагогічних інтригах чи в революційному спротиву владі, що лише спричиняє безлад і нещастя.

Перш ніж з'ясувати основні тези трактату Я. Коллара, висловимо одне важливе застереження: цей трактат не можна сприймати як наукову працю, це за суттю й метою – утопія, аналоги в європейській суспільно-політичній думці є, а за формою – це емоційні роздуми мотивованого автора, який, незважаючи на реалії, продовжує пристрасно захищати морально й духовно привабливу, але утопічну ідею слов'янського єднання. Водночас ми не заперечуємо й певного практичного значення праці Я. Коллара, оскільки в його концепції була віра в слов'янську єдність (для нього це була реальність, він сприймав слов'янський світ як цілісність). Тому Я. Коллар і обґрунтовував концепцію взаємності, саме взаємність була для нього органічною ознакою цієї єдності, чинником єднання. Він переконував, що лише взаємність покаже велич покликання слов'янського світу з-поміж інших народів в історії, визначить шляхи для виконання цієї місії, що саме взаємність об'єднає й збільшить сили чеського народу, дасть окремим слов'янським племенам таку впевненість і рішучість, що вони відважаться в рамках великого слов'янського народу й мислити, і діяти з великим розмахом. На його думку, слов'янські народи не повинні існувати самі для себе, вони повинні гуртом творити велике життя, окремі племена повинні належати народу, народ – людству. Я. Коллар вважав, що менші слов'янські народи повинні об'єднатися з більшими, що можна відмовитися від частини, щоб отримати ціле. Думаючи про «слов'янський народ», Я. Коллар все ж виокремлює чотири народи – чеський, польський, російський, іллірійський (південних слов'ян), що ще більше поглибило суперечність його концепції. Реакція на концепцію слов'янської взаємності не була однозначною, адже період романтичного захоплення ідеєю слов'янського єднання минав, процес формування слов'янських націй, утвердження національної ідентичності починався й набував незворотного характеру. Позитивні, іноді й захоплені відгуки про працю Я. Коллара – це швидше інерція мислення, небажання відмовитися від бажаної і, здавалося, реальної ідеї.

Схвально зустріли працю Я. Коллара інші відомі чеські будителі – Й. Юнгман (думку про слов'янську взаємність, власне,

раніше від Я. Коллара висловив друг Й. Юнгмана А. Марек), П. Шафарик. Обоє, до речі, об'єднувала й симпатія до Росії. Дещо поміркованішим було ставлення Ф. Палацького, але й він не полемізував з Я. Колларом. Так, П. Шафарик був першим, хто в 40-х рр. XIX ст. визначив обсяг і завдання славістики, він розробив проект створення слов'янських кафедр у Празі, Вроцлаві, Берліні. Це можна розглядати як реалізацію концепції Я. Коллара. Вони обидва виходили з того, що слов'янські племена – це складники єдиного слов'янського народу, що (незважаючи на політичні, конфесійні, мовні відмінності) існує єдність, зумовлена історичною спільністю давньослов'янської мови.

Принциповим противником ідеї панславізму й ідеї слов'янської єдності був К. Гавлічек-Боровський, який оприлюднював свою думку в публікаціях на сторінках газети «Pražské noviny» (згодом «Národní noviny»). Ідеться, зокрема, про його знамениту статтю «Слов'янин і Чех» у числах 14–21 газети «Pražské noviny» за 1846 р. Якщо в чехів слов'янська свідомість поступово трансформувалася у свідомість національну (ці «свідомості» у багатьох чеських діячів раніше існували паралельно), то саме К. Гавлічек-Боровський з його критикою панславізму, панрусизму, несприйняттям деспотичної й неєвропейської Росії був взірцем служіння саме чеській національній ідеї. К. Гавлічек-Боровський сформував новий погляд на розвиток слов'янських народів, бо він заперечив основну тезу концепції Я. Коллара – національну цілісність слов'янства, хоча він теж поділяв думку Я. Коллара щодо поділу слов'ян на чотири основні групи. Зовсім не в дусі слов'янської взаємності К. Гавлічек-Боровський заявляв: «Побачив я Польщу – і не сподобалася мені, з ненавистю й презирством залишив я Сарматський край, а по Новому році в найбільші морози трусився я в кибитці до Москви, зігрітий найбільше теплотою своєї всеслов'янської взаємності. Російські морози й інші російські речі загасили в мені останню іскру всеслов'янської любові; космополітизму в мене анітрохи не було ніколи, а тому я повернувся до Праги чехом, тільки непоступливим чехом, з якоюсь прихованою огидою до імені «слов'янин», яке мені, досить знайомому з Росією й Польщею, лунало якось іронічно» [10]. Наприкінці статті К. Гавлічек-Боровський формулює одну з принципових ідей австрославізму, оскільки зазначає, що Австрійська імперія є гарантом збереження чеської й іллірійської національності, але, що важливіше, він проголошує: «...з національною гордістю скажу: «Я – Чех, але ніколи «Я – Слов'янин» [11]. К. Гавлічек-Боровський не був одинокий у своїх поглядах. Його, наприклад, підтримував К. Зап, діяч із другої шеренги національного відродження, але надзвичайно активний популяризатор національної ідеї, згодом – один з організаторів слов'янського з'їзду в Празі (1848 р.).

Попри критичне ставлення до слов'янської взаємності, К. Гавлічек-Боровський усе ж вважав, що слов'янська взаємність найбільше допомогла іллірійцям, тобто південним слов'янам. На нашу думку, рух за об'єднання південних слов'ян, сприймання їх як єдиного народу не можна прямо пов'язувати з концепцією слов'янської взаємності. Щоправда, Станко Враз, найбільш відомий поет іллірійського руху, згодом розійшовся з Л. Гаєм, його лідером, і, як свідчить його листування з К. Запом, теж почав скептично ставитися до концепції слов'янської солідарності й взаємності. Проблему об'єднання південних слов'ян ускладнювало те, що хорвати були католиками, а серби – православними. У 30–40-х рр. XIX ст. у хорватів відбувалося національне піднесення. Ідеологи національного руху – Л. Гай,

І. Кукулевіч-Санцінський, Я. Драшкович поділяли поширену в слов'янському світі думку про етнічну спорідненість південних слов'ян, як наслідок – і про їх національну єдність. У науковій літературі цей рух прийнято називати іллірійським; діячі руху вважали, що південні слов'яни є потомками давніх іллірійців. Позитивним було те, що лідери іллірійського руху досягли визнання в середовищі хорватської інтелігенції штокавського діалекту як національної літературної мови – це був крок до єднання із сербами. Вук Караджіч, відомий діяч і поет сербського народу, причетний до створення єдиної сербохорватської мови, теж поділяв думку про історичну й культурну єдність слов'ян, зокрема південних. Проте, всупереч концепції Я. Коллара, об'єднання південних слов'ян не відбулося. Національна ідея виявилася міцнішою й переконливішою, ніж ідея слов'янської взаємності, ніж теорія національної цілісності південних слов'ян. Прихильники ілліризму виступали за створення «великої Іллірії»; туди входили б райони, заселені хорватами, сербами й словенцями, але основою цього іллірійського народу мали бути хорвати. На протигагу іллірійському рухові та його доктрині в сербському середовищі виникла інша концепція об'єднання південних слов'ян, але вже під егідою сербів. Наприкінці 30-х на – початку 40-х рр. XIX ст. між хорватськими й сербськими публіцистами спалахнула полеміка з приводу проблеми національного об'єднання та появи «нового» народу [3]. Приклад невдачі об'єднання південнослов'янських народів в один (неважливо, під якою назвою – «іллири», «югослави») переконує в тому, що спільності літературної мови, яка є могутнім чинником формування нації й збереження національної ідентичності, не досить для такого об'єднання, якщо нема відповідних політичних умов, якщо сам народ і його лідери не прагнуть до такого об'єднання, якщо цьому не сприяє приналежність до різних конфесій, що є не менш потужним чинником формування нації.

Щодо словаків. Дехто з дослідників, особливо російських, вважає, що Л. Штур був палким прихильником концепції Я. Коллара, хоча і вніс суттєві зміни в його концепцію. Зауважимо, що позиція Л. Штура була складніша. Л. Штур справді не заперечував слов'янську ідею, ідею єдності слов'янських народів, навіть існування єдиного слов'янського народу, проте, на відміну від Я. Коллара (теж словака), він утверджував право на існування словацької літературної мови, і, що не менш важливо, доводив, що національне життя словаків і кожного слов'янського народу «повинно служити слов'янському життю, інакше воно відірветься від свого єства й довго не втримається» [5, с. 105]. Це заперечувало думку Я. Коллара про існування лише чотирьох головних слов'янських народів. Зазначимо, що й у позиції Л. Штура було немало суперечностей. Під кінець життя Л. Штур написав книгу «Слов'янство й світ майбутнього». У цьому трактаті утопічність головної ідеї поєднувалася з політичною наївністю. По суті, Л. Штур уже заперечував ідею слов'янської взаємності, відводячи Росії керівну роль у слов'янському світі. Він заявляв про необхідність якоїсь спільної мети для слов'янських народів, він ідеалізував Росію (зокрема Миколу I) і критикував Захід, пророкував його занепад. Так, він писав: «Ми не віримо в майбутній потужний розвиток західних народів...» [9, с. 103], «Там, на далекому Сході, там широко розкинувся народ Слов'янський, там народ майбутнього» [9, с. 108–109]. Не узгоджувалися з концепцією взаємності й твердження Л. Штура про те, що в Галичині населення поділяється на поляків і «руських» [9, с. 134], а день Полтавської

битви вирішив долю слов'янського світу [9, с. 167]. Утопічною була й думка Л. Штура про утворення Слов'янських Об'єднаних Народів. Л. Штур критикував австрославизм, хоча цей рух хай частково, але теж був однією з версій (аспектів) взаємності.

У польському суспільстві (практично в усіх частинах Речі Посполитої, що ними заволоділи після остаточного поділу Австрія, Прусія й Росія) ідея слов'янської взаємності захоплення не викликала. По-перше, польська ідея домінувала над слов'янською. Це не означає, що серед поляків не було слов'янофілів. Так, польська дослідниця цієї проблеми З. Клярнер вважала, що слов'янофілство в найзагальнішому значенні цього поняття є однією з фаз розвитку національної ідеї. Щоправда, вона відзначала й своєрідність польського слов'янофілства, що різко змінилося після повстання 1830–1831 рр. З. Клярнер критично оцінювала панславизм, що був «...у польських очах грізною силою, яка поширилася зі сходу й поглинала польську національність» [14, с. 160]. З цього приводу Й. Первольф (професор Варшавського університету, чех за національністю), розчаровано зазначав, що часи Суroveцького, Раковецького, Мацейовського та інших польських славистів і слов'янофілів, очевидно, минули [19, с. 45]. Якщо йдеться про польське слов'янофілство, то можна згадати й С. Лінде, і про певне слов'янофілство молодого А. Міцкевича, а також про те, що важливим осередком польського слов'янофілства був саме Львів. Проте не можна погодитися з думкою В. Дякова, який стверджує, що ідея слов'янської взаємності знайшла свій відбиток у творах А. Міцкевича і Ю. Словацького, у програмних документах так званої (за його словами) «Великої еміграції» [1, с. 238–239]. Справді, у своїх лекціях з історії слов'янських літератур А. Міцкевич висловлювався про слов'янський дух, але слов'янофілом він не був (ідеться про період еміграції після повстання 1830–1831 рр.). У цих лекціях А. Міцкевич не міг оминати увагою слов'янську ідею. Справді, він вважав, що вона існувала вже й раніше – навіть у часи Ягеллонів [17, с. 222], що є така річ, як «слов'янство», що є певна історична спільність, спорідненість у долі слов'янських народів. Проте А. Міцкевич не був слов'янофілом у строгому розумінні цього слова, на проблему слов'янської єдності він дивився «польськими» очима, інтерпретував її як польський патріот. Найбільше А. Міцкевич докоряв чехам, критикував і не сприймав деспотичну Росію (невипадково відзначав непримирність польської ідеї й російської), а на чолі слов'янського світу бачив Польщу. Історичне покликання Польщі, месіанізм Польщі були органічною й невід'ємною частиною його світогляду. Саме тому А. Міцкевич критично ставився до концепції Я. Коллара. На початку 40-х рр. А. Міцкевич уже не був романтиком і реалістично оцінював взаємини між слов'янськими народами; слов'янська ідея не існувала для нього без визнання провідної ролі польської нації; він не був русофілом і вбачав небезпеку панславизму в тому, що той неминує еволюціонував у бік панрусизму. Про Я. Коллара А. Міцкевич розповідав у четвертій і п'ятій лекції курсу історії слов'янської літератури. У четвертій лекції він зазначав, що чехи зайняті більше минулим, ніж сучасним, що вони з приводу майбутнього тільки зітхають, але мали з-поміж себе кілька видатних поетів, а найбільш знаним і славним, єдиним, хто має національний характер, є Коллар [18, с. 37]. А. Міцкевич високо оцінив поему «Дочка Слави» Я. Коллара, він зазначав, що Я. Коллар завжди мріяв про слов'янську єдність – це його улюблений ідеал, і він хотів би всім співплемінникам (слов'янам тобто) прищепити

прагнення до утворення слов'янської держави. Проте, на думку А. Міцкевича, єдиною надією Я. Коллара є матеріальна сила, через це його мало читають, бо в слов'янських народів національна ідея випереджає поезію, вона мудріша, глибша, міцніша. Польський поет вважав, що чеський народ ніколи не хотів приймати матеріалістичну ідею Я. Коллара, не хотів спиратися на Росію, волів чекати, але ніколи не заявляв, що Росія – це остання надія, що залишилася слов'янам, що сонети Я. Коллара не відображають справжнього образу бажань і прагнень слов'янського народу [18, с. 42]. По суті, це критика панславізму Я. Коллара, критика проросійської орієнтації поета. Невипадково польський поет іронічно зауважує, що в слов'янському раю Я. Коллар помістив Костюшка поруч із Суворовим, російським полководцем, що жорстоко придушив польське повстання 1794 р. Ставлення А. Міцкевича до слов'янської ідеї проявилось й в оцінці О. Пушкіна: він вважав, що російського поета поглинув дух уряду, якому він не мав сили опиратися.

В історії української політичної думки ідея слов'янської взаємності і єдності теж залишила помітний слід: вона відчутна в «Русалці Дністровій» (1837 р.), Т. Шевченко в поемі «Сретик» (1845 р.) славив Шафарика за те, що він звів слов'янські ріки в одне море. Ідея слов'янської єдності присутня в програмі Кирило-Мефодіївського братства, бо одними з основних документів, що лежали в основі цієї програми, була «Книга буття українського народу» і «Устав Слов'янського Товариства св. Кирила і Методія. Головні ідеї», що їх написав М. Костомаров. Історіографія дослідження історії Кирило-Мефодіївського братства значна, свій внесок зробили і більш, і менш помітні постаті української політичної, історичної чи літературознавчої думки – М. Грушевський, І. Франко, М. Зеров, Д. Чижевський, С. Єфремов, М. Возняк. Детальне з'ясування її періодизації й концептуальних особливостей у поглядах окремих дослідників виходить за межі завдань цієї публікації, але відзначимо одне: українська версія ідеї слов'янської взаємності позитивна. М. Зеров посилався на М. Костомарова: «Наші дружні розмови, – згадує Костомаров, – щораз частіше зверталися до ідеї слов'янської взаємності <...> усвідомленість цієї ідеї була ще в молодості» [2, с. 141]. У контексті ідей слов'янського єднання і взаємності варто звернути увагу на польський аспект діяльності Кирило-Мефодіївського братства: на вплив «Книг польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича, на «Книгу буття українського народу» М. Костомарова. Якщо не брати до уваги москвофільство з його слов'янськими симпатіями, але проросійською сутністю й антиукраїнським спрямуванням, то треба зробити висновок, що концепція слов'янської взаємності була чи не єдиною на той час теоретичною передумовою легалізації українського національного питання, а ідея слов'янського єднання – засобом відновлення української державності в рамках слов'янської федерації. Щоправда, наприкінці XIX ст. І. Франко у статті «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара й тепер» критично оцінював обґрунтованість концепції Я. Коллара на час її появи. Аналізуючи найважливіші факти міжслов'янських взаємин від 1830 р., І. Франко переконливо довів відсутність цієї взаємності, він навіть уживав поняття «слов'янський хаос». Єдине, що характерне, на його думку, – це поява москвофільських партій і тенденцій майже в усіх слов'янських племен. Підсумок розмірковувань І. Франка: «Колларові думки про слов'янську взаємність не обіймали всіх взаємин слов'янських, що більше, лишили на боці власне такі справи, що мусили мати найбільший вплив на загальну фізіо-

номію слов'янщини. Програма Коллара була далеко скромніша. <...> І ця програма була така, що її сповнюванню не могли стати на перешкоді погані взаємини політичні, хоч, певна річ, що добрі взаємини політичні були б вплинули й на її розвій далеко корисніше...» [7, с. 253]. Цю статтю (це була, по суті, рецензія на згаданий збірник «Jan Kollar»), було надруковано в 1893 р. у журналі «Народ», (друкований орган русько-української радикальної партії). Проте в збірнику є й стаття І. Франка «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар», де автор, можливо, зважаючи на ювілейний характер збірника, позитивно характеризував цей вплив, згадав внесок і двох, на його думку, «світлих мужів» – чехів Запа й Коубека, які впродовж певного часу працювали у Львові. І. Франко зазначав: «Швидко мине півстоліття від часу написання тих слів (ідеться про вірш Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...»). – С. К.). Колларові ідеї про взаємність і Шевченкові про братерство слов'ян не перестали бути провідними ідеями молоді й убогої южноруської літератури. Свідомі українці не перестають бути слов'янофілами в душі Коллара й Шевченка» [8, с. 263].

Доречно зауважити, що остаточну оцінку тому слов'янофільству, що поступово трансформувалося спочатку в панславізм, згодом – у панрусизм, а на рубежі XIX – XX ст. – у неославізм, дав М. Грушевський (статті «Українство й в сеслов'янство», «У слов'янських обіймах»).

Складною й неоднозначною була російська реакція на слов'янську ідею загалом і на концепцію взаємності зокрема. Ейфорія М. Погодіна й російських слов'янофілів зрозуміла. Вони позитивно сприйняли національне відродження слов'ян, бо це ослаблювало противників Росії – Австрійську й Османську імперії; вони підтримували антинімецькі настрої чехів і поляків, бо сприймали це як підтримку їх негативної позиції щодо європейського Заходу; вони підтримували русофільство в будь-якій формі, бо це, як правило, сприймалося як визнання провідної ролі Росії в слов'янському світі та навіть її месіанства. Відомо, що ранні слов'янофіли (брати Аксакови, брати Кирєєвські, О. Хомяков та ін.) у деяких питаннях перебували в опозиції до уряду (з приводу кріпосного права, наприклад), але в принципових питаннях і в критичних ситуаціях вони керувалися російською державницькою ідеєю. М. Погодін (його загалом теж вважають слов'янофілом) мріяв і писав про можливість створення слов'янської держави від Тихого океану до Адріатики на чолі з Росією. Російський уряд теж ніколи не відмовлявся від цієї ідеї. І. Аксаков напередодні польського повстання 1863 р. підтримував прагнення поляків до незалежності, навіть вимагав надати Польщі незалежність, але коли повстання вже почалося, він закликав до його придушення навіть із використанням жорстких заходів.

Слов'янський з'їзд у Москві (1867 р.) остаточно підтвердив однозначність поглядів російських слов'янофілів на слов'янську ідею. Напередодні з'їзду вони запевняли слов'янських діячів у відсутності панславістських планів, але на з'їзді М. Погодін і В. Ламанський (слов'янофіл молодшого покоління) виступили з ідеєю запровадження загальнослов'янської мови, якою мала бути, звичайно, російська. Прикметно, що на з'їзді не було польської делегації. Після з'їзду в Кракові вийшла друком книжка польського діяча Ю. Клячка під промовистою назвою – «Московський з'їзд і панславістська пропаганда» [13]. Цей з'їзд ще раз засвідчив, що російські слов'янофіли ігнорували гуманістичні аспекти концепції Я. Коллара і його

небажання політизувати проблему слов'янської взаємності. Л. Лаптева, автор цікавої статті «Ян Коллар у російській до-революційній літературі», слушно зауважила, що від середини 40-х до 70-х рр. XIX ст. у російській літературі не з'явилося жодних праць про Коллара, крім невеликої рецензії І. Срезневського. Вона пояснює це тим, що перше покоління російських славистів, яке проявляло до кінця 40-х рр. особливо велике зацікавлення чеським національним піднесенням, уже пережило пору романтичного захоплення ідеями слов'янської взаємності й зацікавилася питаннями, ближчими для російської науки й актуальними для російського суспільного життя [4]. То некоректна думка. Слов'янське питання в XIX ст. завжди входило в систему зовнішньої політики Росії, а російські слависти (В. Ламанський, Й. Первольф) розглядали його саме з державницьких інтересів Росії. Проте О. Піпін («Історія слов'янських літератур», «Панславізм у минулому й сучасному») не сприймає ні ідеї слов'янської взаємності, ні панславізму, не сприймали слов'янофілів і такі російські мислителі, як О. Герцен, М. Чернишевський, В. Соловйов.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зробити такі висновки: 1) поява трактату Я. Коллара свідчить про те, що навіть після придушення польського повстання 1830–1831 рр., навіть в умовах, коли вже відходило в минуле романтичне сприйняття слов'янської єдності, ідея слов'янської єдності все ще продовжувала існувати; 2) концепція слов'янської взаємності була не стільки наслідком трансформації чи еволюції слов'янської ідеї, скільки безуспішною спробою реанімувати її; 3) концепція Я. Коллара хоча й мала практичне значення, але була утопічна, оскільки не передбачала конкретного механізму її реалізації; 4) цю концепцію не могли сприйняти ті слов'янські діячі-патріоти, які не погоджувалися на асиміляцію, на «приєднання» до міцнішого й більшого сусіда, які щораз більше вірили в національну ідею.

Література:

1. Дьяков В. Политические интерпретации идеи славянской солидарности и развитие славяноведения (с конца XVIII в. до 1939 г.) / В. Дьяков // Методологические проблемы истории славистики. – М., 1978. – С. 232–260.
2. Зеров М. Лекції з української літератури (1798–1870) / М. Зеров. – Мозаїка, 1977. – 270 с.
3. Кулаковский П. Иллиризм. Исследование по истории хорватской литературы периода возрождения / П. Кулаковский. – Варшава, 1894. – 411 с.
4. Лаптева Л. Ян Коллар в русской до-революционной литературе / Л. Лаптева // Развитие капитализма и национальные движения в славянских землях. – Москва : Наука, 1970. – С. 291–309.
5. Матула В. Людовит Штур и формирование словацкой идеологии / В. Матула // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М., 1970. – С. 96–106.
6. Первольф И. Славянское движение в Австрии 1800–1848 гг. / И. Первольф. – Б. м. в., б. р. в. – 228 с.
7. Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер / І. Франко. Твори в двадцяти томах. – Т. XVIII : Літературно-критичні статті. – Київ, 1955. – С.235–253.

8. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Франко. Твори в двадцяти томах. – Т. XVIII : Літературно-критичні статті. – Київ, 1955. – С. 254–263.
9. Штур Л. Славянство и мир будущего: послание славянам с берегов Дуная / Л. Штур. – Москва, 1867. – 191 с.
10. Borovský H. Slovana Čech / H. Borovský // Pražské Noviny. – 1846. – Č. 14.
11. Borovský H. Slovana Čech / H. Borovský // Pražské Noviny. – 1846. – Č. 21.
12. Jan Kollar. 1793–1852. Sborník o životě, působení a literární činnosti pevece «Slávy dcery» na oslavu jeho stoletých narozenin / Red. P. František. – Vídeň, 1893. – 285 s.
13. Klaczko J. Kongres moskiewski i panslawistyczna propaganda / J. Klaczko. – Krakow: Czas, 1867. – 102 s.
14. Klarnerówna Z. Słowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800 do 1848 / Z. Klarnerówna. – Warszawa, 1926. – 302 s.
15. Kollar J. Rozprawy o slovanské vzájemnosti / J. Kollar. – Praha : Nákladem Slovanského ústavu, 1929. – 244 s.
16. Masaryk T. Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození / T. Masaryk. – Praha : Čas, 1895. – 246 s.
17. Mickiewicz A. Literatura słowiańska / A. Mickiewicz. Dzieła. – Warszawa : Czytelnik, 1955. – Т. IX. – 270 s.
18. Mickiewicz A. Literatura słowiańska / A. Mickiewicz. Dzieła. – Warszawa : Czytelnik, 1955. – Т. XI. – 627 s.
19. Pervolf J. Listy o Polsku a Rusku / J. Pervolf. – Б. м. в., б. р. в. – С. 59.
20. Słownik języka polskiego przez Samuela Bogumiła Linde : wydanie drugie, poprawne i pomnożone / Samuel Bogumił Linde. – Lwów : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1860. – Т. VI. – 1233 s.

Кость С. С. Концепция славянской взаимности: особенности восприятия и интерпретации в славянском мире (40-е - 70-е гг. XIX в.)

Аннотация. Автор анализирует особенности восприятия и интерпретации концепции славянской взаимности в славянском мире и доказывает, что ее воспринимали по-разному, поскольку неодинаков был национальный контекст восприятия концепции. Автор утверждает, что идея взаимности продолжала существовать даже после подавления польского восстания 1830–1831 гг., но она все больше становилась утопической; концепцию взаимности постепенно вытесняла национальная идея, она приобретала самое весомое историческое значение.

Ключевые слова: Ян Коллар, концепция славянской взаимности, славянская идея, национальная идея, панславизм.

Kost S. Concept of Slavic reciprocity: peculiarities of perception and interpretation in the Slavic world (40-ies – 70-ies, XIX century)

Summary. The author analyzes the characteristics of perception and interpretation of the concept of Slavic reciprocity in the Slavic world and proves that it was perceived differently as the national context of the concept perception was not the same. The author argues that the idea of reciprocity continued to exist even after the suppression of the Polish uprising of 1830–1831, but it was becoming increasingly utopian; the concept of reciprocity was gradually supplanted by the national idea, it took on the most important historical significance.

Key words: Jan Kollár, concept of Slavic reciprocity, Slavic idea, national idea, Pan-Slavism.

Міхеєва Т. І.,
аспірант кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ЗООМОРФІЗМ У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено природу зооморфізму з погляду джерел виникнення асоціативного зв'язку між твариною та людиною, розглянуто терміни на позначення метафорного перенесення «тварина → людина», розкрито значення терміна *зооморфізм*, а також пояснено сучасне тлумачення терміна в широкому й вузькому значеннях, активно використовуваних у лінгвістичній практиці.

Ключові слова: переносне значення, метафора, зоонім, зооморфізм, зооморфна метафора, зооморфічна метафора, зоометафора, зоосемізм.

Постановка проблеми. У наш час мовознавці все частіше звертаються до вивчення слів із переносним значенням, в основі яких лежить метафорне перенесення, оскільки саме метафорне значення виразно ілюструє особливості вторинної номінації [1, с. 61]. Зооморфізми як найпотужніший вид метафорного перенесення виникають на підставі подібності тварини й людини, зумовленої різними чинниками, такими як зовнішні ознаки, риси характеру, особливості поведінки тощо, а формальним виразником при цьому є загальні назви тварин. Досліджуючи вид метафорного перенесення «тварина → людина», спрямовуємо увагу на джерела виникнення тісних асоціативних зв'язків між твариною й людиною, на роль зооморфізмів у побудові мовної картини світу, а також на особливості використання різних термінів для позначення цього мовного явища.

Мета дослідження – узагальнити погляди українських мовознавців щодо джерел виникнення зооморфізмів, розглянути і проаналізувати всі терміни на позначення метафорного перенесення «тварина → людина», беручи до уваги їх походження, значення та доцільність уживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняння людини з твариною вважають відлунням ще «прадавнього міфічного мислення й тотемних уявлень» [2, с. 7], оскільки на ранніх етапах людського пізнання світу і себе під впливом контактів із тваринами, спостережень за ними в людей сформувалися певні культурні уявлення, зокрема «тотемне вірування в перехід якостей тварини до людини внаслідок взаємодії» [2, с. 7]. В українському мовознавстві зроблено чимало спроб з'ясувати причини виникнення асоціативного зв'язку між твариною та людиною. Серед головних джерел виникнення зооморфізмів лінгвісти виокремлюють: зовнішність і звички тварин, оскільки «тваринний світ певною мірою нагадує людське суспільство» [3, с. 10]; риси зовнішності тварин, особливості їхньої поведінки [4, с. 36]; об'єктивні (реальні) та суб'єктивні (зовсім немотивовані) властивості тварин, а також суперечні, де еталонні властивості суперечать емпіричній картині світу [5, с. 9, 13]; наочні образи [6, с. 214], тобто ті властивості, що «сприяють візуалізації смислу» [7, с. 76]; об'єктивний досвід спостереження й контактів із твариною (йдеться переважно про свійських тварин), тобто залежність «від ролі, яку представники тваринного світу відіграють у житті людини»

[8, с. 391], і вплив тенденцій розвитку культури, що визначають етнічний менталітет із його міфологічними та релігійними уявленнями, традиціями й віруваннями, пов'язаними з твариною [9, с. 1]. О. Лазер-Паньків зазначає, що часто «характер і змістова спрямованість емотивних асоціацій» залежать від стереотипних уявлень і вірувань етносу-носія мови [8, с. 391], а тому зооморфний код є унікальним для кожної культури. На думку І. Голубовської, метафоризація зоонімів є «потужним ініціувальним фактором створення вторинної образно-символьної картини світу» [10, с. 221] певного етносу, а самі зооморфізми є носіями «національно детермінованих асоціативних стереотипів» [10, с. 222]. Отже, серед джерел творення зооморфізмів основними є об'єктивні знання про тварину та їх переосмислення відповідно до етнічного менталітету й міфологічно-релігійних уявлень.

У сучасній українській лінгвістиці виникає проблема номінації виду метафори, що відображає перенесення ознак тварини на людину, оскільки мовознавці пропонують різні терміни: *зооморфізм*, *зооморфна метафора*, *зооморфічна метафора*, *зоометафора*, *зоосемізм*.

Широко побутують терміни *зооморфна метафора* та *зооморфічна метафора*, які українські науковці часто використовують як синоніми. Термін *зооморфна метафора* в дослідженнях використовують О. Андрейченко, К. Головенко, Р. Дубровський, Т. Должикова, Н. Коч, Л. Кравець, О. Лазер-Паньків, О. Омечинська, М. Петришин, Л. Приблуда, О. Сірук, О. Сошко, Т. Сукаленко (паралельно із *зооморфічна лексика*), Л. Федорова. Надання переваги термінові *зооморфний* свідчить про повернення до первинного грецького словоскладання: ζῷον – тварина і μορφή – форма.

Терміном *зооморфічна метафора* послуговується небагато лінгвістів: О. Білка, Т. Весна, О. Винник (але вживає й *зооморфна характеристика*), Т. Ніколашина, О. Харченко. Цей термін утворений за зразком відповідних прикметників в інших мовах: польс. *zoomorficzny*, англ. *zoomorphic*, італ. *zoomorfico* і *zoomorfo*, франц. *zoomorphique* і *zoomorphe*. На нашу думку, появу варіантної форми *зооморфічний* в українському мовознавстві зумовив вплив термінології російської мови з її *зооморфический* [11, с. 326; 12, с. 108; 13, с. 559], хоча в російській лінгвістиці використовують і *зооморфный* [11, с. 326]. Очевидно тому й в 11-томному Словнику української мови знаходимо форму *зооморфічний* зі значенням «стос. до зооморфізму» [14, III, с. 686].

Менш популярним є термін *зоометафора*, який використовують Т. Єщенко, І. Голубовська та О. Лазер-Паньків. Ця форма є скороченим утворенням від названих вище словосполучень.

Цікавим є термін *зоосемізм* (від грец. *zoo* – тварина і *sema* – знак) з огляду на неоднозначність його сприйняття мовознавцями. Так, Г. Кривенко позначає ним назви тварин «у переносному значенні, що характеризують людину та її контакти з

фауною» [2, с. 3], а В. Куранда надає термінові протилежного значення – «пряме номінативне значення зооніма», яке містить «не тільки власне назви тварин, а й будь-які інші слова на позначення ознаки або дії тварини» [15, с. 200].

Найуживанішим є термін *зооморфізм*, який використовують О. Винник, К. Головенко, О. Голодов, Т. Гончарова, Н. Гоца, Н. Дем'яненко, Р. Дубровський, С. Калашник, О. Крижко, Т. Купінська, О. Лазер-Паньків, Н. Лобур, Т. Ніколашина, О. Пінківська, Л. Приблуда, А. Ришкова, М. Романюха, І. Салата, О. Селіванова, О. Сошко, Т. Сукаленко, Ю. Тимченко, Н. Фортуну, С. Черненко, Н. Чернишенко та ін. З усіх термінів на позначення назв метафорного перенесення («тварина → людина») найбільше нам імпонує термін *зооморфізм* завдяки своїй лаконічності та прозорій внутрішній формі.

Тлумачні словники української мови подають таке значення слова *зооморфізм*: «уявлення богів в образі тварин» [14, III, с. 686], «давні уявлення про богів в образі тварин» [16, с. 387], «у давніх релігіях – зображення богів в образі тварин» [17, с. 382]. Тлумачний словник польської мови подібно дефінує це слово: 1) «уявлення богів у формі тварин», 2) «використання тваринних мотивів у декоративному мистецтві» (переклад наш – Т. М.) [18]. Термін *зооморфізм* знаходимо й у термінологічних словниках, які подають такі визначення: у словнику з релігієзнавства – «наділення духів або богів рисами тварин» [19, с. 153]; у словнику з образотворчого мистецтва – «орнамент, що складається зі стилізованих декоративно перероблених зображень тварин і казкових істот» [20, с. 24]; культурологічний словник уводить термін *зооморфність* як «уподібнення речі якійсь тварині, реальній або фантастичній (терагоморфність)» [21, с. 134].

Отже, *зооморфізм* – це «зображення в образі тварин, уподібнення тварині загалом або певній її частині чи характерній рисі». Цю подібність розвивали спочатку стосовно богів і духів (на засадах міфологічних вірувань), а потім стосовно будь-яких речей, орнаментів тощо. В історії українського мовознавства термін *зооморфізм* розширив своє значення «зображення в образі тварин» до широкого («подібність до тварини будь-якої предметної сфери, тобто абстрактно-філософських категорій, людини, явищ чи предметів») і вузького («подібність людини до тварини») значень.

Зооморфізм у широкому значенні О. Селіванова дефінує як «семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак і дій за аналогією використовують на позначення інших предметних сфер, зокрема людини, явищ природи, штучного світу, рослин, духовного коду культури тощо» [22, с. 171]; Т. Єщенко визначає як «оживлення» абстрактно-філософських категорій, явищ і предметів, семема яких збагачується семою «тотожний тварині, птахові, рибі, ссавцям, комахам», проте, замість терміна *зооморфізм*, уводить термін *зоометафоризація* [23, с. 226].

У вузькому значенні *зооморфізм* – це назва тварини, яку використовують для характеристики людини [6, с. 392]; переносне значення зооніма [24, с. 102]; характеристика особи, утворена на основі прямого найменування тварини [25, с. 103]; образно-переносне значення, у якому назва тварини постає як своєрідний еталон певних властивостей, особливостей, здібностей людини [26, с. 127]; переносне використання найменування тварини з метою створення образної характеристики людини [27, с. 68]; позначення внутрішньомовної метафори, підставою якої є властивість, наявна у тварини (або приписана

їй мовною свідомістю) і репрезентована як характеристика якогось іншого референта [15, с. 200].

Висновки. Опрацювавши погляди українських мовознавців щодо природи зооморфізму як результату асоціативного зв'язку між твариною та людиною, ми з'ясували, що основними джерелами їх виникнення є об'єктивні знання про тварину й подальші переосмислення цих знань відповідно до етнічного менталітету та міфологічно-релігійних уявлень. Для виду метафорного перенесення «тварина → людина» в лінгвістичній практиці ще не закріплено єдиного терміна, з-поміж різних варіантів (*зооморфізм*, *зооморфна метафора*, *зооморфічна метафора*, *зоометафора*, *зоосемізм*) надаємо перевагу термінові *зооморфізм* як такому, що найточніше й найлаконічніше передає первинне словоскладання. Цей термін у сучасному українському мовознавстві використовують у двох значеннях – широкому («подібність до тварини будь-якої предметної сфери, тобто абстрактно-філософських категорій, людини, явищ чи предметів») і вузькому («подібність людини до тварини»), утворених на основі розширення значення – «зображення в образі тварин». Подальші дослідження зооморфізму як активного способу творення вторинної номінації вважаємо перспективними для вивчення мовних явищ із когнітивного погляду та вивчення національної мовної картини світу.

Література:

1. Головенко К.В. Оцінно-експресивна метафора в зів'язаному аспекті / К.В. Головенко // Наукові записки. – Кіровоград : Видавцв Лисенко В.Ф., 2016. – Вип. 146. – С. 61–64.
2. Кривенко Г.Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Г.Л. Кривенко ; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2006. – 20 с.
3. Гоца Н.М. Зоонімічна лексика як засіб репрезентації гендерних концептів у афро-американському жіночому романі / Н.М. Гоца // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2013. – Вип. 38. – С. 10–14.
4. Должикова Т.І. Лексеми патріотизм і антипатріотизм у метафоричних контекстах сучасної української художньої публіцистики / Т.І. Должикова, О.С. Антіпов // Science and Education a New Dimension. Philology. – Budapest, 2015. – III(12). – Issue 60. – С. 35–38.
5. Гончарова Т.І. Спільність та специфіка мовних зооморфних картин світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т.І. Гончарова ; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1996. – 21 с.
6. Дем'яненко Н.Б. Образне вживання назв тварин у порівняннях і метафорах (на матеріалі польської, української та російської мов) / Н.Б. Дем'яненко // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 391–395.
7. Покуліта І.К. Зорові метафори культури у візуально-смысловому сегменті медіакомунікації / І.К. Покуліта // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. – К. : НТУУ «КПІ», 2015. – № 2(44). – С. 74–80.
8. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини / О.В. Лазер-Паньків // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 41. – Ч. 2. – С. 391–398.
9. Лазер-Паньків О.В. Етнокультурна специфіка семантики давньогрецьких фразеологізмів із компонентом собака / О.В. Лазер-Паньків // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (26–27 вересня 2012, Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 307–309.

10. Голубовська І.О. Біоморфний код китайської лінгвокультури / І.О. Голубовська // *Studia linguistica* : зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 221–233.
11. Російсько-український словник / [І.О. Анніна, Г.Н. Горюшина, І.С. Гнатюк та ін.]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
12. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
13. Русско-украинский словарь : в 3 т. / редкол. : И.К. Белодед (председатель) и др. – 3-е изд. – К. : Глав. ред. УСЭ, 1987. – Т. 1. – 1987. – 848 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
15. Куранда В.В. Дериваційна семантика похідних італійської мови в лексико-словотвірних гніздах з вершиною «gatto, gatta – кіт, кішка» / В.В. Куранда // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету : зб. наук. праць. – 2015. – Вип. № 31. – С. 200–205.
16. Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін. ; відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1316 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВФТ «Перун», 2004. – 1440 с.
18. Słownik języka polskiego : T. I–XI / red. W. Doroszewski [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sjpd.pwn.pl/haslo/zoomorfizm/>.
19. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / В.М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
20. Тлумачний словник найбільш вживаних термінів з образотворчого мистецтва для учнів загальноосвітніх шкіл / укл. С.К. Щербенко. – Черкаси : ОІПОПП, 2010. – 56 с.
21. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник / З.В. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – К. ; Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
23. Єщенко Т.А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект / Т.А. Єщенко // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. – С. 224–240.
24. Чернишенко Н.М. Зіставний аналіз природжених смислів багатозначних орнітонімів у англійській і німецькій мовах / Н.М. Чернишенко, Н.В. Фортуна // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – № 13 (248). – С. 102–108.
25. Лобур Н. До характеристики зооморфізмів (на матеріалах української та чеської мов) / Н. Лобур // *Проблеми слов'язознавства*. – Львів, 1999. – Вип. 50. – С. 102–106.
26. Ніколашина Т. Зооморфізми в жаргонно-сленговій комунікації / Т. Ніколашина // *Eslavistica Complutense*. – Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2008. – Vol. 8. – С. 125–133.
27. Черненко С.А. Фразеологічний аналіз лексико-семантичної групи «назви тварин» у сучасній іспанській мові / С.А. Черненко // *Держава та регіони*. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2012. – Вип. 2. – С. 67–71.

Михеева Т. И. Зооморфизм в терминологической системе украинского языка

Аннотация. В статье исследована природа зооморфизма с точки зрения источников возникновения ассоциативной связи между животным и человеком, рассмотрены термины для обозначения метафорического переноса «животное → человек», раскрыто значение термина зооморфизм, а также объяснено современное толкование термина в широком и узком смыслах, активно используемых в лингвистической практике.

Ключевые слова: переносное значение, метафора, зооним, зооморфизм, зооморфная метафора, зооморфическая метафора, зоометафора, зоосемизм.

Mikheieva T. Zoomorphism in the terminological system of the Ukrainian language

Summary. In the article the nature of zoomorphism have been investigated from the point of view of the sources of the associative connection between an animal and a human, the terms for the metaphorical transfer “animal → human” have been considered, the meaning of the term zoomorphism has been disclosed and the modern interpretation of this term has been explained in the broad and narrow meanings, which are actively used in linguistic practice.

Key words: figurative meaning, metaphor, zoonim, zoomorphism, zoomorphic metaphor, zoometaphor, zoosemism.

Морошану (Демьянова) Л. И.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу і лінгвістики
Міжнародного гуманітарного університету

ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VIII)

Аннотация. В статье впервые публикуются диалектные лексические материалы, записанные в современном русском старообрядческом говоре румынской части Буковины. Публикация представляет собой восьмую часть словаря (Мачераться – Навманки).

Ключевые слова: говоры, старообрядцы, диалектный словарь, Буковина, Румыния.

Постановка проблемы. В статье представлено продолжение материалов диалектного словаря старообрядческого русского говора Буковины, начатое в предыдущих (№№ 5–8, 10, 19–20) выпусках «Наукового вісника Міжнародного гуманітарного університету» [1]. Создание диалектного словаря в условиях современного интенсивного исчезновения русских народных говоров актуально и своевременно. Для русских переселенческих говоров в Румынии данный словарь – первый опыт такого рода работы. Сказанным определяется актуальность и новизна исследования.

Население русских сел Буковины составляют в основном потомки крестьян-старообрядцев из центральных и западных губерний России. **Цель работы** – отобразить лексику русского старообрядческого говора, функционирующего в отрыве от основного диалектного массива, в иноязычном окружении.

Изложение основного материала исследования. При сборе материала использовались наиболее распространенные методы сбора диалектологических данных: непосредственное наблюдение, анкетирование, интервьюирование. Материалы словаря частично отражены в публикациях [2–5]. Принципы составления словаря и построения словарной статьи отражены в первой части словаря [1]. В конце словарной статьи в квадратных скобках приводится справочный материал, отражающий фиксацию тождественной лексемы в Словаре русских народных говоров [6].

Мачераться, несов. Растворяться. Мачерается костька, ат соли. Десять дён ана стаяла, мачералася. // СРНГ: нет.

Мезенец, м. Мизинец. // СРНГ: Мезенец, мезенец и мезинец, м. Мизинец. / Мезенец. Зап.-Брян. / Мезенец. Арх., Ленингр. Волог., Новг.

Мезэнчик, м. Ум.-ласк. к мезенец. Чей палец? Мой мезэнчик. // СРНГ: Мезэнчик, м. Ум.-ласк. к мезенец. Арх., Смол.

Мэнее, ср. степ. Младше. Катя мэнее меня два года. // СРНГ: нет.

Меньшой, ая. Младший. Мы пришли сватать тую меньшую, твою дочь. // СРНГ: нет.

Мертвец, м. Покойник. Мертвца несут. Люди идут за мертвцом. От нема Василия... это мертвец этой. Мертвец тут у хати, все идут у церкву, а меня лишали дома, я мусо доглядеть.

Кады мертвца уже пакадили-пакадили, тады поп вступает. Кады служил пагребение, мертвца же не було. // СРНГ: нет.

Мётра, ж. Метр. Эта мётра – мёрят, кады шьёт. Маленька брама – ана мает мётру. Выкапали две мётры. // СРНГ: нет.

Мёчики, мн. Снежки. Снягурачку делают, делают мёчики, швыряют, дурят, как вам сказать? – играют у снежки. // СРНГ: 4. Мёчик, а, м. Мячик. Тул.

Мешать, несов. Путать. Мешаем с рабинским. // СРНГ: нет.

Мешаться, несов. Вмешиваться. Я не мешаюсь. Я не мешаюсь, я не могу ему ничего сказать. // СРНГ: 1. Мешаться, несов. 1. Плохо различать, путать, смешивать кого-, что-л. Ряз.

Милиціан, м. Полицейский. Милиціан кады мав ехать. Пашли до милиціана. // СРНГ: нет.

Милицанов, а, о. Относящийся к милицану. Милицанова сваякруха. // СРНГ: нет.

Миндалины, мн. Миндалины. // СРНГ: нет.

Мінта, ж. Мята. Я свойский чай сделала – я люблю жарницу ды мінту. // СРНГ: нет.

Мир, м. Миропомазание. Мир маслом делают, кады мируют яво. // СРНГ: 3. Мир, а, м. Мир-масло. Благовонное масло, миро. Казаки-некрасовцы.

Млын, м. Мельница. Мы у млын хадили. // СРНГ: Млин и млын, м. 1. Млин. Мельничный жернов. Слов. Акад. 1847 [с пометой «стар.».]. 2. Мельница. / Млин. Слов. Акад. 1847 [с пометой «обл.».]. Курск., Зап., Южн., Тавр., Омск. / Млын. Южн., Зап.

Мобила, ж. Мебель. Мобилы не маю. // СРНГ: нет.

Могилки, мн. Кладбище. Ани мали итить на магилки. Ды падем на магилки, ды паглядим. Шоб показала теи магилки. // СРНГ: Могилки, мн. 1. Кладбище. Азерб. ССР, Акм., Влад., Вост.-Казах., Дон., Зап., Зап.-Брян., Иркут., Казаки-некрасовцы, Кемер., Киргиз. ССР, Кострома, Краснодар, Краснояр., Кубан., Латв. ССР, Лит. ССР, Новосиб., Петрогр., Сиб., Смол., Ср. Урал, Ставроп., Сталингр., Терск., Том., Тюмень, Чкал., Эст. ССР, Южн.

Модэрный, ая, ое, нареч. Современный. Эта мадерна. Не мадерную – старинную песню. Эта мадерная печка. // СРНГ: нет.

Можжа, см. може. // СРНГ: нет.

Можже, можжа, можна, нареч. Может. Может еще лишися. Может, паспорили, може, нам не была лоука. Можжа, не для всех добрая. Зямля, може, ещё десь пад гарбочком. Можже, в хату. Можже, хазяин сказал? Салари, може, бальший. Кажут, можна, учёная знает. Может, ледяца чаво сказала. // СРНГ: Можжа, вводное слово. Может быть, возможно. Брян., Ворон., Екатеринбург., Иван.-Вознес., Кокчетав., Кубань, Курск., Латв. ССР, Лит. ССР,

был рамын, ды я мўсила яму традучеть. Мўсила я придержать трóшки, паклала грóши у чек. Тутá рóвна мўсила закручивать нитку. Ты мўсила рабдать. Фрáнку мўсила збирать, штóбы он не знал. Я мўсила и у хáти, я мўсила и на дварé. Мўсили, дивариáлись. // СРНГ: *Мусить, несов., перех.* 2. Перех. Намереваться, задумывать. Смол. 3. Быть обязанным, должным. Южн., Зап., Смол.

Муст, м. Мусс. Муст зделала с яблак. // СРНГ: нет.

Мухарник, м. Помещение, полное мух. Што то за мухáрик? – Де мўхи сидят, де мўхи ткут, прядут. // СРНГ: *Мухарник, м.* «Насекомое с длинными ногами». Костром., Ярослав.

Мухотá, ж., собир. Мухи. Мухатá такáя непутная. Мухатá такáя напрáсныя. Налетéли мухатá этá. Кóльки мухатóв сабрáлись. // СРНГ: *Мухота, ж., собир.* Мухи, большое количество мух. Брян., Забайкал., Иркут., Казаки-некрасовцы, Камч., Кемер., Киргиз. ССР, Куйбыш., Курск, Новосиб., Омск, Орл., Саратов, Свердлов., Ср. Урал, Том., Чкал.

Мушýнский, ая, ое. Мужской. Мушýнская рáбота. // СРНГ: нет.

Мындруца, мандруца, ж. Ирон. Красотка. Мындруци какие-ся сядут на колéнки. У Букурéштах были мандруци другии. // СРНГ: нет.

Мынкарика, ж. Еда. // СРНГ: нет.

Мыт, м. Боли в области живота. Мыт кадá мáишь – балит стамáк, у пúзи такýй мыт мáишь. Анá пáдумала, што я мáю мыт у пúзи. // СРНГ: 3. *Мыт, м. 1.* Понос. Брян., Ворон., Вят., Заонеж., Иркут., Калинин., Калуж., Курск., Нижегород., Новг., Олон., Пермь, Рост., Ряз., Сиб., Тамб., Том., Ярослав.

Мышечка, ж. Ласк. к мышка. И мышечку ловил. Мышечка прибежала, хвóстикъм махнула. // СРНГ: нет.

Мэй, межд. Выражает обращение. А хлóпец: «Буника..», я – «Мэй, кажí баба». То фсé служат, мэй. // СРНГ: нет.

Мялка, ж. Инструмент для обработки конопли. А тады есть такáя мялка. // СРНГ: *Мялка, ж.* Палка, которой мнут лен. Иркут.

Мянины, ж. Именины. Этá на мянинах у брáта. // СРНГ: Мянинщик, а, м. Именинник. Новг., Сиб.

Мяса, ж. Мясо. Мýса быкóва. Мýса свýнскеае. Мýса авéчья. Мýса куринае тыпéра нарéзала. Паварýласа мýса, паклала пятрýшечки, лапшýчку – купляемо у магазíни. То мýса паварýласа. // СРНГ: нет.

Мясицо, ср. Ласк. к мясо. Чи мýсица какóва зачнý есть. // СРНГ: нет.

На гору, нареч. Наверх. Глянь на гарý [‘наверх’]. Двóе сынóв там на гарé. // СРНГ: нет.

На долине, нареч. Внизу. На далíне дéлали там. Мóчка [‘петелька’] на далíне [‘внизу на платье’]. // СРНГ: нет.

Навманки, нареч. Наскоро, наспех. Я так скóра пампýшки зделала, навманки. // СРНГ: нет.

Выводы. Таким образом, нами отображена лексика русско-старообрядческого говора, функционирующего в отрыве от основного диалектного массива, в иноязычном окружении.

Литература:

1. Морошану (Демьянова) Л.И. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) / Л.И. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Вип. 5. – С. 8–14; Вип. 6. – С. 19–31; Вип. 7. – С. 41–54; Вип. 8. – С. 72–74; Вип. 10. – С. 62–65; Вип. 19. – С. 33–35; Вип. 20. – С. 35–37.
2. Морошану (Демьянова) Л.И. Географический ареал русской лексики старообрядческого говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского Уезда Румынии / Л.И. Морошану (Демьянова) // Одесский лингвистический вестник. – Одесса : Одесская нац. юрид. академия. – Вып. 1. – С. 88–99.
3. Морошану (Демьянова) Л.И. О диалектном словаре русского старообрядческого говора с. Липовень (Соколинцы) (Сучавский Уезд, Румыния) / Л.И. Морошану (Демьянова) // Матеріали ІІ Міжн. наук. Інтернет-конф. «Філологія ХХІ століття: теорія, практика, перспективи» 24 квітня 2013 р. – С. 3.
4. Морошану (Демьянова) Л.И. Рефлексы древнерусского ять в старообрядческом говоре с. Липовень/Соколинцы (Сучавский округ, Румыния) / Л.И. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ. – Вип. 18. – Одеса, 2013. – С. 214–217.
5. Морошану (Демьянова) Л.И. Особенности существительных среднего рода в русских старообрядческих говорах Южной Буковины / Л.И. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ. – Вип. 21. – Одеса, 2014. – С. 196–199.
6. Словарь русских народных говоров / АН СССР. Ин-т рус. яз. ; под ред. Ф.П. Филина. – Л. : Наука. Ленингр. отделение, 1965–2013. – Т. 1–46.

Морошану (Дем'янова) Л. І. Лексичні матеріали до словника говірки села Липовень-Соколинці Сучавського округу Румунії (VIII)

Анотація. У статті вперше публікуються діалектні лексичні матеріали, записані в сучасній російській старообрядницькій говірці румунської частини Буковини. Публікація являє собою восьму частину словника (Мачерáться – Навманкі).

Ключові слова: говірки, старообрядці, діалектний словник, Буковина, Румунія.

Moroshanu (Demyanova) L. The lexical material for dialect's dictionary of the village Lipoveni-Sokolintzy (Suceava district) of Romania (VIII)

Summary. The article presents the first publication of the vocabulary of modern Russian staroverys' (Old Believers) dialect. This publication is the 8 part of the dictionary (Macheráťsia – Navmanki).

Key words: the dialects, the Old Believers, the dictionary of the dialect, Bucovina, Romania.

*Назарець В. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

ГЕНОЛОГІЧНІ ТИПИ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XIX – XX СТОЛІТЬ

Анотація. У статті досліджуються дискусійні питання жанрової природи лірики, систематизуються та узагальнюються генологічні концепції лірики, розроблені літературознавцями XX ст. Адресована лірика розглядається як метажанрове утворення, що вбирає в себе поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи – жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом. Аналізуються жанрові форми адресованої лірики (послання, присвята і віршований лист), їхня типологія та поетика.

Ключові слова: ліричний жанр, метажанр, адресована лірика, послання, віршований лист, присвята.

Постановка проблеми. Художня специфіка ліричних творів, питання їхньої жанрової організації та класифікації на сучасному етапі розвитку літературознавчої науки усе ще залишаються недостатньо дослідженими, породжують велику кількість запитань та теоретичних концепцій, далеких від одностайності. Сучасні дослідження генологічної природи лірики (праці С. Бройтмана, Н. Лейдермана, Р. Співак, Л. Чернець, О. Зирянова, А. Боровської, М. Ткачука, Ю. Клим'юка та ін.) поряд із традиційним жанровим, тематичним або жанрово-тематичним поділом поезії пропонують достатньо перспективний і переконливий підхід до класифікації типів ліричних творів, в основу якого покладена їхня диференціація за ознакою належності до певного метажанрового утворення. До числа подібних метажанрових утворень варто віднести й адресовану лірику як специфічний художній комплекс, що вбирає до себе три жанри – послання, присвяту та віршований лист.

Метою статті є дослідження специфіки художнього вияву жанрових форм адресованої лірики в українській поезії XIX – XX ст.

Виклад основного матеріалу. В аспекті сучасних генологічних типологій адресовану лірику можна кваліфікувати як один із різновидів медитативно-зображальної лірики (за класифікацією Г. Поспелова). Так, якщо у власне медитативній ліриці відтворено авторські роздуми та рефлексії з приводу певних життєвих явищ, то в медитативно-зображальній ці роздуми поєднано з елементами предметного зображення явищ, із приводу яких виникає рефлексія. Медитативно-зображальний тип лірики є внутрішньо неоднорідним і, як наслідок, може ґрунтуватися на різних художніх домінантах. Зокрема, у «медитативній» складовій частині можна виокремити власне рефлексивну (з акцентом на заглиблення у свідомість авторського «я») у формі емоційних, але раціонально артикульованих роздумів) і сугестивну (з наголосом на елементах емоційного самонавіювання, якими супроводжуються авторські роздуми) домінанти. У «зображальній» складовій частині медитативної лірики може домінувати і власне предметно-зображальний (більш-менш де-

талізований опис певних життєвих природних явищ або людських образів), і комунікативно-зображальний (опис, в якому модельовано ситуацію уявного спілкування суб'єкта поетичного висловлювання з його адресатом) елементи. Цей останній елемент передбачає транспозицію поетичного твору зі сфери автоспсихологічної лірики в площину лірики адресованої. Така теза цілком відповідає загальноприйнятій (в колі теоретиків жанру адресованої лірики) думці, що домінантною ознакою цього жанрового різновиду є феномен підкресленої адресації у тому сенсі, що саме вона у цьому типі ліричних творів стає предметом зображення.

Адресовану лірику варто трактувати як загальне означення такого метажанрового утворення, що охоплює поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи, жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом.

Традиційно літературознавці розрізняють три основних жанри (у контексті їхньої метажанрової належності більш логічно називати їх жанровими формами у значенні різновидів більш загального поняття) – послання, присвяту і віршований лист. У статусі художньої модифікації певного загального для них інваріантного цілого (адресованої лірики) всім трьом жанровим формам, відповідно, притаманні такі генологічні ознаки, які, з одного боку, є спільними для них, доводять їхню належність саме до цього метажанрового утворення, а з іншого, репрезентують дещо відмінний, специфічний спосіб вияву загальних для цього метажанрового утворення генологічних принципів, що, власне, й дає теоретичні підстави розглядати їх як окремі жанрові форми.

Хоча усі три жанрові форми відомі з часів античності, провідною з них (принаймні, в кількісному аспекті та аспекті представленості у теоретичних рефлексіях дослідників) варто визнати послання (в класицистичному варіанті – епістолу), яке, фактично, потрактовують як інваріантну модель адресованої лірики. Справді, саме у посланні, на думку дослідників, у найбільш очевидній формі сконцентровано «родові» генологічні ознаки адресованої лірики: підкресленість адресної настанови, наявність внутрішньотекстового адресата, імітація діалогу між автором і адресатом, маркованість адресної настанови заголовком вірша та численними формами введеного до тексту «зверненого слова». У двох інших жанрових формах адресованої лірики – присвяті та віршованому листі – ці ознаки або не мають такого чіткого вияву, або ж виступають у дещо послабленій (із точки зору підкресленості адресної настанови) формі. Власне, й теоретичний контекст усвідомлення водночас тотожності та неоднорідності цих жанрових форм сформовано далеко не відразу. У XVIII ст. терміном «послання» позначали дві жанрові модифікації адресованої лірики – віршований лист і віршовану

епістоли. Отже, їх (принаймні в поетичній практиці) певною мірою розмежовували: зміст «листа» передбачав переважно орієнтацію на приватне життя особи, а зміст епістоли – на високу морально-дидактичну або філософську риторику й у цій якості апелювання до громадського, суспільного життя. Водночас межа між цими модифікаціями не була надто жорсткою: і теоретики, і поети найчастіше послуговувалися цими термінами як синонімами. З другої половини XVIII ст. послання починають протиставляти й епістолі, й віршованому листу, хоча, знову ж таки, відмінність між останніми не було регламентовано як теоретично принципову. Різниця між епістолою та віршованим листом зберігалась у тому самому вигляді, як і раніше, тоді як послання почали протиставляти епістолі як комунікацію більш дружнього й інтимного (а не офіційного, як у епістолі) характеру, а також як нову жанрову форму, не зорієнтовану на жодні художні канони, якою започатковували в літературі поезію сентименталізму, а згодом і романтизму (на противагу заангажованій нормативними приписами класицистичній епістолі). На відміну від віршованого листа, зорієнтованого переважно на побут, послання почали сприймати як форму, більш «олітературену», розраховану на маніфестацію естетичних поглядів, літературну дискусію або суспільну полеміку.

Спробу більш чіткого трактування генологічних відмінностей жанрових форм адресованої лірики зроблено вже у літературознавстві XX ст., утім, однозначного вирішення визначення принципів меж жанрових форм адресованої лірики уникають і літературознавці XX ст., з огляду на те, що окреслити чіткі понятійні межі жанрових форм адресованої лірики досить непросто і навряд чи можливо, зважаючи на те, що в реальній поетичній практиці поети (особливо сучасні) нечасто дотримуються принципу «чистоти жанру», контамінуючи ознаки останнього в широкому спектрі індивідуально-авторських жанрових форм. З іншого боку, наявність виокремлених жанрових форм адресованої лірики зафіксовано у поетичній практиці, зокрема в заголовках або підзаголовках поетичних творів.

Критерієм, що уможливує теоретичне виокремлення співставлюваних жанрових форм адресованої лірики, є власне характер адресної авторської настанови, який має різний вияв у кожному окремому випадку. Загальну модель адресованого поетичного тексту теоретично можна змодельювати як ситуацію, в якій автор декларує свій естетичний або морально-ціннісний досвід світосприймання, але не у формі прямої апеляції до свідомості свого читача, а через посередництво певного внутрішнього адресата, до якого безпосередньо звертається. В «ідеальному» жанровому вигляді це звернення набуває форми уявного спілкування, в якій більшою чи меншою мірою зімітовано діалог двох співрозмовників. Автор може не лише звертатися до свого адресата, але й відтворювати його уявні (ймовірні) репліки-відповіді на адресовані йому слова (або ж komponувати текст звернення таким чином, що гіпотетичну репліку-відповідь буде реконструйовано читачем або шляхом уведення до авторського звернення прямих цитат чи опосередкованих аллюзій із художніх творів, або ж із контексту особистого взаємного спілкування автора з адресатом, якщо така біографічна обставина була реальною).

Таку адресацію часто відтворюють у контексті співставлення естетичних або суспільних поглядів (якщо текст адресовано письменником письменнику), або ж у контексті оцінювання ставлення до естетичної, суспільної, морально-етичної позиції адресата.

У вищеописаній теоретичній моделі передусім і загалом представлено основну жанрову форму адресованої лірики – послання. Дві інших жанрових форми адресованої лірики – віршований лист і присвяту – можна відмежувати від послання за ознакою певної трансформації характеру авторської адресної настанови.

Віршований лист семантично і структурно є ближчим до його прозового аналога – побутового листа. На відміну від послання, у листі зазвичай передбачено більш інтимізовану, відкриту і безпосередню інтонацію без присмаку маніфестованості, більш особистісну і, так би мовити, менш «олітературену», наближену до реального побуту та сфери його спілкування: «Різниця полягає у тяжінні послання до узагальненої інтонації звернення до партнера по діалогу, а листа – до особистісної, між ними утворюється порівняна опозиція на зразок тієї, що наявна між, з одного боку, одою та дифірамбом, з іншого, між віршованою сатирою та епіграмою тощо. Доцільність такого розмежування підтверджена загальною тенденцією європейського літературного процесу – індивідуалізацією лірики, особливо відчутною у посткласицистичну добу. Невипадково, наприклад, на початку XIX ст. у російській поезії (К. Батюшков та ін.) стає популярним жанр дружнього послання з типовою для нього постаттю ліричного героя, жанр, який структурно є перехідним між посланням та листом» [7, с. 182].

Лист може виконувати функцію не лише власне листа як інформаційного повідомлення, а й відображати певні рефлексії автора (відправника) з приводу обставин написання листа, його відправлення або отримання, значення для автора або ж адресата твору. Адресна настанова листа є дещо послабленою в тому сенсі, що лист зазвичай не передбачає імітації діалогічного спілкування і не містить уявних реплік у відповідь адресату, до якого спрямовано повідомлення.

Характер авторської адресної настанови у присвяті послаблено ще більше, ніж у посланні та віршованому листі, в тому сенсі, що у присвяті, як і в листі, зазвичай не передбачено створення (як у посланні) комунікативної ситуації умовно-діалогічного спілкування. Внутрішньотекстовий адресат у присвяті присутній, але, на відміну від листа, його може бути не названо (надано вигляду анонімної особи, до якої звертається автор) або винесено за безпосередні текстові межі – у заголовок чи епіграф до твору.

Окремі дослідники вважають за необхідне констатувати належність до жанру присвяти таких адресованих текстів, які спрямовані до так званого умовного, біографічно не персоналізованого адресата (об'єкти живої і неживої природи, міфопоетичні образи, абстраговані поняття тощо). Так, В. Краснокутський стверджує: «Послання – жанр принципово незбалансований: варіативність закладена у його природі, якщо звернення до адресата втрачає свою структурну роль (наприклад, через те, що адресат послання – умовна постать), «послання набуває іншої ліричної якості», окреслюється навіть тенденція «трансформації послання в суто умовний за формою вірш, у якому звернення до адресата видозмінюється у присвяту» [6, с. 29–30, 33].

Присвятами варто, очевидно, вважати й адресовані поетичні тексти, в яких адресна настанова має характер приурочення до такої конкретної життєвої ситуації (побутового випадку), що в художньому аспекті не претендує на символічне або ідейно-тематичне узагальнення і стосується саме одиничних, особистісних біографічних обставин життя автора поетичного твору.

Особливості адресної настанови в присвяті найчастіше зумовлюють заміщення власне адресації (спонукання до спілкування, уявного діалогу) номінативною функцією (пов'язаною з більш чи менш деталізованим описом певних обставин життя та діяльності адресата, оцінюванням їхнього загального – суспільного або особистісного – співвіднесення з індивідуальним естетичним, морально-етичним світоглядним досвідом автора значення) чи, принаймні, автокомунікативною функцією, коли згадка про адресата слугує спонтанним поштовхом до виникнення асоціацій, прямо не пов'язаних із його особою, і виливається в авторський монолог, спрямований на таке ліричне самоозначення, в якому зв'язок між адресантом і адресатом майже не відчувається.

У творчості окремих українських поетів трапляються випадки використання однотематичних паралельних жанрових форм адресованої лірики, які дають змогу підтвердити вищеведені теоретичні аргументи. Наприклад, у творчому доробку М. Драй-Хмари є два вірші, адресовані його доньці Оксані, але у творі «Лист до Оксани» адресація має форму віршованого листа, а у вірші «Маленькій Оксані» – присвяти.

Попри гіпотетичну можливість і доцільність теоретичної диференціації зазначених жанрових форм адресованої лірики, їхнє практичне розрізнення досить часто є дискусійним з огляду на те, що автор може надавати конкретному ліричному твору генетичні ознаки, притаманні відразу двом або й трьом теоретичним жанровим моделям, або, навпаки, може декларувати адресну настанову у заголовку, епіграфі чи епізодичному зверненні у тексті, фактично, використовуючи її як риторичний прийом посилення номінативної, описової функції тексту. Чітке виокремлення жанрових форм адресованої лірики є проблематичним і тому, що поети, особливо кінця XIX – усього XX ст., найчастіше створюють поезію на основі жанрового синтезу – схрещення в межах одного тексту генетичних ознак кількох ліричних жанрів або їхніх жанрових форм.

Питання про кількість жанрів, що належать до адресованої лірики, в сучасному літературознавстві є дещо дискусійним. Так, Є. Дмитрієв констатує належність до адресованої лірики шести жанрів (оди, сатири, гімну, послання, присвяти, віршованого листа) [4], М. Ткачук – чотирьох жанрів (оди, дружнього послання, гімну, віршованого листа) [9], Ю. Клим'юк – семи жанрів (послання, присвяти, віршованої епістоли, епітафії, поминальника, вірша-заклику, повчання) [5], Б. Іванюк – двох жанрів (віршованого послання та віршованого листа) [7].

Стверджуємо про належність до метажанрового утворення адресованої лірики трьох жанрів – послання, присвяти та віршованого листа – на ґрунті таких теоретичних аргументів:

1. Необхідності розмежування понять власне адресованої лірики й адресованих жанрів у загальному значенні, тобто не лише лірики і не лише літературної лірики.

Попри те, що адресація – феномен, притаманний багатьом фольклорним жанрам, насамперед, найбільш давнім із них – замовлянням і молитві, ні замовлянням, ні молитву з огляду на їхні фольклорні витоки не може бути зараховано до власне ліричних (поетичних) жанрів. Жанр авторської молитви в європейській поезії наступних періодів варто, очевидно, розглядати як літературну стилізацію, побудовану на синтезі ознак первинної – фольклорної – основи та тих або інших (зокрема й послання або присвяти) ліричних жанрів.

2. Трактатування адресованості як домінантної жанрової ознаки ліричного твору.

Адресація не є прерогативою винятково адресованих жанрів (послання, присвяти, віршовані листи). Можна згадати низку жанрів, і фольклорних (замовляння, молитва, гімн, дифірамб, голосіння, епіталама тощо), і літературних (епітафія, епіграма, ода, сатира, панегірик, мадригал, пародія, інвектива тощо), які мають або, принаймні, гіпотетично можуть мати ознаки адресації. Більше того, можна стверджувати, що потенційно апелююча функція властива будь-якому ліричному жанру, зважаючи хоча б на ту обставину, що автор кожного твору адресує його своїм читачам. Хоч така апелююча функція у різних ліричних творах може бути актуалізованою різною мірою, саме у жанрах адресованої лірики вона виступає максимально активізованою і підкресленою: «Сама по собі орієнтація на співрозмовника не є жанровою настановою послання. Будь-яке художнє висловлювання про світ передбачає образ аудиторії, уявного або й реального співрозмовника. Послання навіть тоді, коли воно було життєспроможним жанром, зовсім не мало монополії на адресоване мовлення. Адже, крім нього, були сатира й ода, епіграма і різні форми бурлескної поезії – жанри, в яких нерідко вдаються до конкретних діалогічних контактів. Інша справа, що у посланні настанова на співрозмовника більш цілеспрямована і гостра, часом вона пронизує наскрізь кожен атом композиції, а композиція іноді притягує у коло зображення цілий хор співрозмовників. Лірична акцентуація усього, що пов'язує поетичну думку з реальністю адресата і співрозмовника, – важлива прикмета послання. Але вона розкриється перед нами як одна з ознак жанру тільки тоді, коли ми наблизимося до суті того образу спілкування і характеру тієї аудиторії, які властиві саме посланню» [2, с. 32].

Розвиток апелюючої функції, початково притаманної найбільш давнім фольклорним жанрам, очевидно, відбувався двома шляхами. У процесі історичної деміфологізації первісного сакрального адресата звернення до нього в структурно-семантичній організації ліричного жанру або зазнавало поступової формалізації та перетворення на суто стилістичний прийом чи інтонаційно-риторичну фігуру, або ж, навпаки, зазнавало персоналізації та актуалізації у площині соціально-біографічних контактів між адресантом та адресатом поетичного повідомлення.

Так, прикладом використання звернення як суто стилістичного прийому (введення поетичної теми) може бути вірш Х. Алчевської «О, розправ білосніжні крила...»:

О, розправ білосніжні крила,
Моя думонько, ніжна й смутна!
Темна хмара наш обрій укрила,
І затьмарилась юна весна.
Ми так мало ще бачили світла,
Наша пісня, як май, молода...
Чи то ж доля для нас уже квітла?
Чи Вкраїну хто в світі згада?
О, розвийся, сердечне кохання,
До забутого краю цього –
Стільки муки в нім, горя, страждання,
Сяйва сонця ж... немає його!.. [1, с. 42].

«Думонька, ніжна й смутна» та «сердечне кохання», до яких звертається Х. Алчевська у творі, не є повноцінними адресатами поетичного повідомлення. Діалогічний контакт тут формальний, опосередкований іншою – композиційною функцією введення теми та розгортання її мотивів.

У відомому вірші В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?..», навпаки, актуалізовано риторичну функцію адресації, звернення не до персоналізованого, а до максимально, в масштабах усього людства, узагальненого адресата:

Ти знаєш, що ти – людина?
 Ти знаєш про це чи ні?
 Усмішка твоя – єдина.
 Мука твоя – єдина,
 Очі твої – одні.
 /.../

Сьогодні усе для тебе –
 Озера, гаї, степи.
 І жити спішити треба,
 Кохати спішити треба –
 Гляди ж не проспи [8, с. 96].

Адресат власне адресованої лірики виявляє себе у якнайширшому діапазоні семантичних іпостасей: від максимально (як у В. Симоненка) узагальненого до чітко персоналізованого і навіть анонімного, але у будь-якому разі його постать у творі не формалізована і розташована у полі щільного діалогічного контакту між ним та адресантом звернення.

За винятком хіба що таких фольклорних жанрів, як замовляння, молитва, голосіння, гімн, в усіх інших потенційно апелювативних жанрах, особливо новочасної лірики, адресація не є постійною, а, навпаки, виступає як необов'язкова, факультативна ознака їхньої жанрової належності. Еготивний тип комунікативної організації такого традиційно адресованого жанру, як колискова пісня, вже у фольклорі, наприклад, кількісно не менш поширений, ніж апелювативний.

Ой у ліску на горішку
 Там хатинка новенька.
 Там хатинка новенькая,
 Там дитина маленькая.
 Ми дитинку будем колисати
 І самі будемо спати [3, с. 23].

Узвичаєним еготивний тип комунікативної організації ліричного твору є також для багатьох літературних колискових – «Коліскова» Б.-І. Антонича, «Коліскова» І. Калинця, «Вранішня коліскова» Д. Кременя, «Коліскова» П. Мовчана, «Коліскові» С. Пушика тощо.

Жанрову специфіку будь-якого ліричного твору детермінує не лише сукупність певних змістовних та формальних його ознак, але й функціональна їх роль у структурно-семантичній організації твору, а також характер їхнього співвідношення, який зумовлює домінуючий статус одних ознак і підпорядкованість або опосередкованість інших. Так, специфіку будь-якого фольклорного тексту загалом окреслює його ритуально-магічна або практично-побутова функція, іншими словами – те утилітарне призначення, задля якого такий тип тексту створено. Відповідно, в межах фольклорної жанрової системи ця функція як пріоритетна не лише підпорядковувала собі всі інші семантичні елементи твору, але й заклала основи його жанрового гено-типу.

На противагу іншим потенційно-адресованим жанрам, у виокремленому нами метажанрі адресованої лірики (послання, присвяті, віршованому листі) адресація є основною, жанровизначальною, конститутивною ознакою, тоді як в інших, типологічно співвіднесених із ними, настанова на діалог, комунікацію – факультативна, або необов'язкова, така, що виконує службову функцію, підпорядковану іншим жанровим домінамтам.

Висновки. Серед розглянутих чинників жанрової організації адресованої лірики залишається достатньо багато таких, які потребують подальшого скрупульозного опрацювання й аналізу. Увиразнюється необхідність більш глибокого теоретичного осмислення сюжетних та композиційних особливостей організації адресованих текстів, граматичних, лексичних форм «зверненого слова», використовуваних поетами, а також кола мотивів, притаманних і кожному з трьох жанрів адресованої лірики, і їхнім жанрово-тематичним модифікаціям.

Література:

1. Алчевська Х. Твори / Х. Алчевська. – К. : Дніпро, 1990. – 559 с.
2. Грехнев В. Дружеское послание пушкинской поры как жанр / В. Грехнев // Болдинские чтения. – Горький : Волго-Вятское книжное издательство, 1978. – С. 32–48.
3. Дитячий фольклор / Упоряд. і передмов. Г. Довженко. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
4. Дмитриев Е. Фактор адресации в русской поэзии XVIII – начала XX вв. : дис. ... докт. филол. наук : 10.01.01 / Е. Дмитриев. – М., 2004. – 348 с.
5. Клим'юк Ю. Жанрова система лірики Івана Франка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Ю. Клим'юк. – Львів, 2007. – 34 с.
6. Краснокутский В. Дружеское послание арзамасского круга / В. Краснокутский // Филология : сб. студенческих и аспирантских работ МГУ. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – С. 28–39.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Симоненко В. Твори : у 2 т. / В. Симоненко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Т. 1 : Поезії. Проза / [Г. Білоус (упоряд.), І. Дзюба (передм.)]. – 2004. – 423 с.
9. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства / М. Ткачук. – Тернопіль : ТНПУ ; Медобори, 2007. – 464 с.

Назарець В. Н. Генологіческие типы адресованной лирики в украинской поэзии XIX – XX веков

Аннотація. В статті досліджуються дискусійні питання жанрової природи лірики, систематизуються і обобщаються генологічні концепції лірики, розроблені літературознавцями XX століття. Адресована лірика розглядається як метажанрове утворення, яке вбирає в себе поетичні жанри з підкресленою адресною установкою, інакше говорячи – жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація з внутрітекстовим адресантом. Аналізуються жанрові форми адресованої лірики (послання, посвячення і стихотворне письмо), їх типологія і поетика.

Ключевые слова: ліричний жанр, метажанр, адресована лірика, послання, стихотворне письмо, посвячення.

Nazarets V. Genre Types of Addressed Lyrics in Ukrainian Poetry of XIX – XX Centuries

Summary. The debatable questions of lyrics genre nature are investigated in the article, lyrics genealogical conceptions, developed by the literary critics of XX century are systematized and summarized. Addressed lyrics is considered as the genre formation which includes poetic genres with underlined addressed direction, in other words, the genres where communication with the internal text addressee appears as the subject of image. The genre forms of addressed lyrics (message, dedication and a letter, written in verse), their typology and theory of poetry are analysed.

Key words: lyrical genre, meta-genre, addressed lyrics, message, poetical letter, dedication.

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

МАТРІАРХАЛЬНИЙ СВІТ У РОМАНІ ТАНІ МАЛЯРЧУК «БІОГРАФІЯ ВИПАДКОВОГО ЧУДА»

Анотація. У статті акцентується на тому, що у своєму романі «Біографія випадкового чуда» Таня Малярчук створює своєрідний матриархальний світ, якому притаманна низка важливих актуальних проблем, характерних для українського суспільства межі ХХ – ХХІ ст. Серед них – безробіття, злочинність, корупція, сімейне насилля, чиновницьке свавілля, соціальна незахищеність, захист екології тощо. Зображуючи глибокі прояви кризи в різних сферах тогочасного українського життя, нездатність сильної статі впоратися з цими викликами, авторка вдається до відвертої пародії чи навіть карикатури, змальовує чоловіків повними нікчемами, у різні способи глузує з них, зокрема наділяючи жіночими рисами. Однак від цього аніскільки не смішно. Відповіді на порушені у творі важливі соціальні питання немає. Отже, залишається сподіватись хіба що на диво.

Ключові слова: матриархальний світ, жінки, злочинність, хабарництво, пародія, диво.

Постановка проблеми. Роман Тані Малярчук «Біографія випадкового чуда» – типовий феміністичний твір. І не тільки тому, що автором його є жінка. Жіноче начало у ньому домінує, притому досить активно. Усі більш-менш значимі, з точки зору діяльності, персонажі (навіть неважливо – позитивні вони чи негативні) тут жінки. Від чоловіків тут нічого (чи майже нічого) не залежить, оскільки практично все вирішують жінки. Письменниця, по суті, експериментує – створює у своєму романі своєрідний матриархальний світ, в якому, проте, не спостерігається жодної гармонії.

Метою статті є висвітлення основних проблем, порушених у романі Тані Малярчук «Біографія випадкового чуда», детальний аналіз головних і другорядних образів.

Виклад основного матеріалу. У центрі оповіді жінка, а, точніше, молода дівчина з одного із західноукраїнських міст – ймовірно, Івано-Франківська – малої батьківщини авторки твору. Місцеві жителі, щоправда, охрестили його Сан-Франциском, пов'язуючи цю назву з країною мрій, тобто Америкою, куди на початку ХХ ст. у пошуках кращої долі виїхало чимало їхніх земляків. Звати головну героїню Леною. Це досить екстравагантна особистість. Більше того, вона не така, як усі. З одного боку, як і «більшість мешканців Західної України», дівчина традиційно ненавидить усе російське, але водночас уперто називає себе на російський лад Леною «і ніяк інакше» [3, с. 7]. Такий когнітивний дисонанс у її голові письменниця пояснює тим, що українське ім'я Олена у неї, мовляв, асоціювалися «з дурістю, а бути дурною – це єдине, чого вона все життя намагалася уникнути», але все ж таки «не уникла» [3, с. 8].

Головна проблема Лени у тому, що вона постійно бореться за справедливість, однак із цього її, здавалось би, цілком природного бажання нічого не виходить. У лицемірному, продаж-

ному суспільстві вона постійно наражається на непорозуміння, що змушує її час від часу йти на компроміс зі своїми переконаннями, пристосовуватись до реалій. Але, попри постійні невдачі, дівчина навіть і не думає опускати руки, змиритися й стати «розсудливою», тобто такою, як усі. Вона не хоче жити за «правилами», що панують у суспільстві, де все просякнуто корупцією, нехтуються елементарні права та потреби пересічної людини.

З несправедливістю Лена зіткнулась уже на перших кроках свого самостійного дорослого життя – під час спроби вступити до вищого навчального закладу. Так сталося, що навчатись вона змушена на факультеті фізичного виховання, хоча жодних даних для перебування на цьому специфічному факультеті у неї немає. Така невідповідність пояснюється авторкою твору тим, що на філософський чи якийсь інший, більш престижний факультет у її героїні елементарно не вистачило коштів. Та й сюди вона потрапила тільки завдяки хабарю (допоміг професор Теофіл Кролик), оскільки у чесний спосіб вступити до вишу в країні тотального хабарництва й корупції практично неможливо («в університет гроші треба нести, а не думку!») [3, с. 75].

Але, попри все, Лена – невинувата філантропка. Вона не може пройти мимо чужого горя. Їй однаково боляче і за обездолених людей, і за нещасних, покинутих тварин. Вона прагне їм (навіть невинуватим алкоголікам) якимось допомогти, не шкодуючи на це ані власних сил, ані своїх мізерних заощаджень. Отже, не дивно, що до Лени завжди «тяглися лише якісь побиті життям, упосліджені істоти» [3, с. 17]. Однією з таких обездолених істот була її розумово відстала подруга Іванка – всіма покинута духовна й фізична каліка. Показово, що Лена називає її Псом, оскільки та й справді нагадує скалічену бездомну собаку.

Такою ж беззахисною істотою, що трапилась на життєвому шляху головної героїні, є Женя Прокопович – символ пересічної української жінки, котра зранку до ночі звикла тяжко працювати і стійко переносити всі життєві негаразди, у тому числі й сімейне насилля. Женю постійно ображають і навіть намагаються позбавити життя найрідніші для неї люди – спочатку син Микола, а потім і онук Гриша. Однак вона все покійно терпить, крім того, навіть намагається виправдати своїх кривдників («Женю били всі, кому не лінки, а вона всіх любила») [3, с. 45]. Цей образ до певної міри нагадує жіночі портрети, котрі ще наприкінці ХІХ ст. створив М. Кропивницький. З тією лише різницею, що жінки Кропивницького – і Зінька («Дві сім'ї»), і Женя Необачна («Замулені джерела») – у той чи інший спосіб намагалися вирватись зі свого сімейного рабства, чого не скажеш про Женю Прокопович. Авторка «Біографії...» ніби глузує зі своєї героїні, котра нездатна навіть на те, аби адекватно оцінити своє становище.

Письменниця наполегливо проводить думку, що Ленине філантропство – не що інше, як донкіхотство, що українські бюрократи такі самі непереможні вітряки, з якими боровся героєм Сервантеса. Перемогти їх, тобто добитися справедливості, можна хіба що у протиправний спосіб (наприклад, за допомогою криміналітету), та й то не завжди. Саме таким нездоланим вітряком виявилась корумпована очільниця департаменту соціальної служби Б.І. Бігун, котра, попри неймовірний тиск головної героїні, так і не погодилась «безплатно» виконати свої службові обов'язки щодо скаліченої Лениної подруги Іванки. Крім того, вона переможно розсміялася дівчині в обличчя.

В очах пересічних обивателів, а надто чиновництва, Лена має вигляд божевільної (хіба ж нормальна людина буде самотужки боротись із всесильною бюрократичною системою?), а отже, прогнозовано потрапляє до психіатричної лікарні. Утім, цілком очевидно, що так мало статися не лише тому, що «суд визнав Лену неповносправною і призначив примусове лікування в психіатричній лікарні суворого режиму» [3, с. 230]. Просто таким білим воронам, як героїня Тані Малярчук, немає місця в цьому бездушному, антилюдському суспільстві. Лена в ньому – випадкове диво. Остаточно зневірившись, вона хоче відмовитись від українського громадянства, але і в цьому їй відмовляють. Відтак їй не залишається нічого іншого, як, перетворившись на янгола, полетіти туди, де на неї чекають, де в неї буде більше можливості допомагати тим, хто цього потребує.

Щоправда, авторка начебто натякає на більше. У фіналі свого твору вона створює алію на сцену з роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита». За Леною, як Левій Матвій за Іешуа, по п'ятах ходить її подруга й дослівно записує одкровення новоявленої месії. «Настає момент, – зауважує О. Будейна, – коли усвідомлюєш: роман – це не узвичаєна літературизована біографія, це – життє святої Лени, своєрідне Євангеліє від Тетяни про земне буття розп'ятої» [1]. Проте тут є одне велике «але». Ленина подруга хвора на шизофренію, а відбувається все це у божевільні. Отже, неважко дійти висновку, що для Тані Малярчук це не серйозно. Вона попросту створила пародію на відповідну булгаковську сцену.

На особливу увагу заслуговують у романі персонажі чоловічої статі. Показово, що чи не всі вони априорі х невдахи. І авторка теж над ними іронізує. Серед них і батько головної героїні, який, по суті, запрограмований на невдачу: з роботи звільнили (навіть із такої неprestижної посади, як вантажник), за кордон не зміг потрапити (в американській візі відмовили – не повірили, що в нього є родичі у Сполучених Штатах Америки), взявся фермерствувати – прогорів через елементарну некомпетентність (посіяв гречку, але не знав, що під час цвітіння на поле потрібно було вивезти бджіл, котрі мали її опилити).

Такий самий закінчений нікчема й дід центральної героїні. Прикметно, що, на відміну, від діяльної бабці (!), він мав лише два бажання – «пити і курити».

Належне місце в галереї портретів невдах належить так само професору Теофілу Кролику. Досить красномовним є вже його справжнє прізвище Непришийкобиліхвіст, якому він повністю відповідає. Лекції Кролика були нікудишніми, а тому цілком закономірно, що через деякий час він утратив роботу в університеті. Навіть книга, котру написав і видав власним коштом колишній професор літератури, має абсурдну назву, особливо щодо фаху автора, – «Волосисті черепахи з провінції Хенань, або Чому треба у все вірити». Опинившись за бортом життя, Теофіл Кролик робить спробу торгувати на базарі, але й

на цьому поприщі терпить фіаско й починає пиячити. Фінал закономірний – горе-професор потрапляє до лікарні, де лікується від алкоголізму й остаточно деградує.

У такому самому непривабливому світлі змальовується образ представника молодого покоління українців – парубка Міші. Останній знайшов своє призначення в торгівлі бичачими головами та геніталіями.

Проте не тільки окремі індивідууми чоловічої статі демонструють у романі Тані Малярчук свою повну неспроможність. Безпорадними виявляються цілі організації. Характерним прикладом є так званий націоналістичний «Рух опору», котрий, як легко здогадатись, складається з одних лише чоловіків (якщо не брати до уваги головну героїню, котра на певний час до нього примкнула і відразу ж відзначилась конструктивною діяльністю). Рухівці на словах нібито борються за утвердження української державності, хоча насправді лише дискредитують справжніх патріотів. Чи не найбільша резонансна акція, на яку спромоглися члени цієї організації, полягала в тому, що вони спалили книгарню «Букініст», в якій більшість книжок було російською мовою. Проте постраждали від цього не одні лише власники крамниці. Оскільки палії написали на стіні «ОУН – УПА», свою непричетність до злочину змушена була доводити місцева організація з такою назвою. Можна припустити, що у такий спосіб письменниця спародувала діяльність широко відомої наприкінці минулого століття організації «Народний рух України за перебудову».

Але, як виявляється, і цього письменниці замало, а тому вона вдається до своєрідного експерименту, надаючи одному зі своїх персонажів чоловічої статі жіночих рис, а представниці кращої половини людства, навпаки, – чоловічих. Жіночі риси притаманні ліснику Марусечку. Авторка роману не тільки цілком свідомо наділяє цього свого героя жіночим прізвиськом, а й висміює його повну безпорадність. Багато про що говорить уже зовнішній портрет лісника: «Невеликого зросту, дрібний, але хвацький, сповнений хворобливо невичерпної енергії» [3, с. 215–216]. Лісникував Марусечко упродовж п'ятдесяти років, притому останні десять здебільшого займався тим, що «бомбардував медіа і Міністерство лісового господарства листами, які починав завжди однаково: «Гвалт! Рятуйте! Лиси вирубають, звірину вистрілюють!»» [3, с. 216]. Однак попри те, що його роками ніхто не чує, він наївно продовжує на щось сподіватись і пасивно спостерігати за тим, як нищиться лісна фауна, котру він як лісник мав би всіляко оберігати. Закінчується ця історія тим, що високопоставлені браконьєри у погонах знищили всіх зубрів та розлякали іншу дичину.

На цьому тлі цілком закономірно, що справжніми чоловічими рисами письменниця наділила жінку. Йдеться про Ленину сусідку по кімнаті в гуртожитку. Звати її Василюною. Хоча всі її називають не інакше, як Василина-мені-по-барабану. Ця дівчина – єдиний «справжній» чоловік у творі. Прикметно, що вона має й відповідну зовнішність («як шафа з одягом, два метри в усі боки») [3, с. 82] і виконує функції, притаманні чоловікам (наприклад, захищає Лену від злодіїв). І це не дивно, позаяк Василина – спортсменка. Притому займається особливим (навіть для чоловіків) видом спорту – метанням дисків. Однак, наділивши Василю чоловічими рисами, авторка водночас робить її до певної міри обмеженою в розумовому плані – тобто такою, як і герої чоловічої статі. Отже, чоловіча стать, по суті, переростає в діагноз.

Варто звернути увагу й на те, що більшість персонажів Тані Малярчук не живуть, а намагаються вижити. Це і Ленина подруга на прізвисько Пес, і її батьки, і Теофіл Кролик, і Женя Прокопович, і лісник Марусечко, і малайзієць Ішон, який приїхав в Україну вивчати українську філологію, і дівчатка з інтернату, котрих із дванадцяти років гвалтують. Усі вони безпорадні і здебільшого не стільки займаються своєю справою, скільки імітують діяльність, сподіваючись на якесь диво (а хтось його вже начебто й бачив). Водночас у непристосованому для життя суспільстві, де панує зло (глибока економічна і духовна кризи, продажне чиновництво, кримінал і т. ін.), безжалісно нищатья щонайменші паростки всього нового, прогресивного, людяного.

Висновки. Створений Танею Малярчук матриархальний світ – це Україна кінця XX – початку XXI ст. із притаманними їй численними проблемами й негараздами (безробіття, злочинність, хабарництво, сімейне насилля, чиновницьке свавілля, соціальна незахищеність, захист екології тощо). Зображуючи глибокі прояви кризи в різних сферах тогочасного українського життя, нездатність сильної статі впоратися з цими викликами, письменниця вдається до відвертої пародії чи навіть карикатури, змальовує чоловіків у вельми непривабливому світлі – розумово обмеженими, ні на що нездатними нічемами. Авторка твору в різні способи глузує з них, зокрема, наділяючи жіночими рисами. Однак від цього аніскільки не смішно. Відповіді на порушені у творі важливі соціальні питання немає. Отже, залишається сподіватись хіба що на диво.

Література:

1. Бурдейна О. Таємний код «Біографії випадкового чуда» від Тані Малярчук / О. Бурдейна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumno.com/literature-review/tajemnyj-kod-biografiji-vypadkovogo-chuda-vid-tani>.
2. Бурдейна О. Таня Малярчук презентувала книгу Біографія випадкового чуда – депресивну чи смішну? / О. Бурдейна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reporter.korrespondent.net/reports/14229>.
3. Малярчук Т. Біографія випадкового чуда : роман / Т. Малярчук. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.

Новиков А. А. Матриархальный мир в романе Тани Малярчук «Биография случайного чуда»

Аннотация. В статье акцентируется на том, что в своем романе «Биография случайного чуда» Тanya Maляpчyк создает своеобразный матриархальный мир, которому присущ ряд серьезных актуальных проблем, характерных для украинского общества конца XX – начала XXI веков. Среди них – безработица, преступность, коррупция, семейное насилие, чиновничий беспредел, социальная незащищенность, защита экологии и т. п. Показывая глубокие проявления кризиса в различных сферах тогдашней украинской жизни, неспособность сильного пола справиться с этими вызовами, автор прибегает к откровенной пародии или даже карикатуре, изображает мужчин полными ничтожествами, разными способами насмехается над ними, в том числе наделяя женскими чертами. Однако от этого нисколько не смешно. Ответы на поставленные в произведении важные социальные вопросы отсутствуют. И так, остается надеяться разве что на чудо.

Ключевые слова: матриархальный мир, женщины, преступность, взяточничество, пародия, чудо.

Novykov A. The Matriarchal World in the Novel “Biografiya Vypadkovoho Chuda” (“The Biography of Accidental Miracle”) by Tanya Malyarchuk

Summary. The paper focuses on the fact that in the novel “Biografiya vypadkovoho chuda” (“The Biography of Accidental Miracle”) Tanya Malyarchuk creates a kind of matriarchal world, which is characterized by a number of important urgent problems that are specific to the Ukrainian society at the boundary of the XX – XXI centuries. Unemployment, criminality, corruption, family violence, bureaucratic arbitrariness, social insecurity, protection of ecology and others are among them. Representing deep crisis manifestations in various spheres of the Ukrainian life of that time, inability of men to cope with life challenges, the author resorts to the outright parody or even the caricature, she depicts men as complete nonentities, makes fun of them in different ways, including giving men the female characteristics. There are no answers to the important social issues raised in the work. So, we can just hope for a miracle.

Key words: matriarchal world, women, criminality, corruption, parody, miracle.

*Петренко Л. О.,
аспірант кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ЦІНІСНО-СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОСТОРУ В ПОЕЗІЇ С. ОСОКИ

Анотація. У статті досліджуються мовні засоби вираження і структура художнього простору в поезії С. Осоки. Зосереджено увагу на функційно-семантичних і ціннісно-символічних особливостях відображення досліджуваної категорії у творчому доробку автора.

Ключові слова: простір, мовний образ простору, семантика, символіка, ідіостиль.

Постановка проблеми. У сучасному літературному процесі своєрідним ідіостилем вирізняється поетичний доробок поета Сергія Осоки. Увагу привертають складні та виразні художні образи, що часто тісно переплітаються з міфологічними уявленнями українців. У поезії автора активно функціонують просторові номінації, відзначені аксіологічною спрямованістю. Цим значною мірою зумовлюється актуальність обраної теми.

З початку ХХ століття активізується увага дослідників до категорій часу та простору. Ключовими постатями у філологічній думці, які вивчали часопростір, є М. Бахтін [1], Д. Лихачов [2], Ю. Лотман [3] та О. Потебня [4]. На матеріалі різних мов і дискурсів репрезентацію часу й простору розглядають Н. Арутюнова [5], Ю. Данилова [6], О. Коркішко [7], А. Папіна [8], Т. Скорбач [9].

У наукових студіях і рецензіях, присвячених творчості С. Осоки, відзначаються деякі особливості поетичної мови автора. Зокрема, Б. Пастух указує на неоднорідність віршованих творів С. Осоки за технікою виконання, зауважує їх спорідненість із «тихою лірикою». Дослідник говорить про бунт С. Осоки проти побутового часопростору, що виражається й на мовно-мові рівні, коли поет використовує рідковживані слова [10].

У літературознавчій розвідці М. Свалової аналізуються міфологічні маркери художнього світу С. Осоки [11].

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей ціннісно-символічної вербалізації простору в поетичному мовленні Сергія Осоки, що передбачає дослідження структури й функційного навантаження художнього образу «простір» у зазначеній поезії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художній простір – особлива категорія мистецтва. Творчо переосмислений образ реального світу стає першим планом метафори, а справжній зміст розкривається за умови ретельного аналізу.

Простір у віршах С. Осоки в основному репрезентований ключовими лексемами: *небо, поле, сад, ліс, межа, дім*.

Лексема *небо* в поетичному словнику автора функціонує активно й позначає місце перебування душ померлих, звернення до почуттєвої сфери або видимий повітряний простір над поверхнею землі. Характерним для С. Осоки є використання біблійних алюзій: *Далеко поза небом, поза тим, / де сива хвища, де солона осінь, / Марія стереже чийсь хрести, / і все чекає невідомих гостей / а ми йдемо, як венами туман – не світимось, не світим, не ярієм... / Тримає нас руками обома / над прірвою розхристана Марія* [12, с. 24]. Небо в наведеному кон-

тексті є невидимою межею, що відділяє простір, пов'язаною зі смутком, який уносять словообрази з індивідуально-авторськими епітетами *сива хвища, солона осінь*, що метафорично зображують старість, негоду. Автор вводить ім'я «Марія» як символ захисту, материнства. У поезії наявні танатичні мотиви. Людське життя викликає асоціації зі світлом, але воно згасле, на що вказує використання дієслів-присудків із заперечною часткою (*не світимось, не світим, не ярієм*).

У наступному контексті лексема *небеса* актуалізує значення «прихисток душ померлих», яка постає у зв'язку зі спогадом про матір: *а я сиджу гілки роса / торкаються лоскочуть комір / а мати все не йдуть додому / все білять / білять небеса* [12, с. 40]. Виразною є символіка білого кольору, репрезентована дієсловом *білити* й лексемою *хмари*, що пов'язані із журбою, слізьми. Подібний образ спостерігаємо в поезії М. Вінграновського: *Матибілятьяблунівсаду./Матибілятьхатутаухати* [14].

Зображення неба часто пов'язане з почуттєвою сферою, наприклад: *то вишня цвіла чи імла чи перга / між небом і небом стояла як вліта / квітнево снігами тягнулась до квіту / і серце жадало стояти й світити / і чути як в тіло іде з верховіту / чи ти чи палюча колюча юга* [12, с. 61]. В уривку відображено ставлення до жінки, образ якої є неоднозначним. Спочатку вона видається загадковою, що виражається дієсловами минулого часу *цвіла, тягнулась* до квіту, а це, у свою чергу, викликало світлі прагнення ліричного героя. Проте це почуття несе не лише позитивні емоції. Якщо на початку уривку слово-образ *імла* має позитивну семантику, то в кінці його змінює лексема *юга*, що має негативне значення, яке реалізується через епітети *палюча, колюча*.

Лексема *небо* може вживатися в значенні видимого повітряного простору над поверхнею землі, зокрема для створення психологічного паралелізму: *Чомусь настрій чудний, / яюсь сумно мені. / День сьогодні хмарний, / талий лід на вікні. / В небі сонця нема, / тільки хмари старі. / Сумно виє зима / між дротами вгорі* [9].

Нижній пласт вертикалі представлений в аналізованій поезії різноманітними номінаціями. Одним із найважливіших є слово-образ *поле (нива)*, який є репрезентантом відкритого простору й має різне смислове наповнення. Разом із колірним епітетом він реалізує негативну оцінку семантику: *Малина пахне нізвідкіль... / І вантажівка стогне хрипко – / чогось чекає з чорних піль, / немов заблукана куріпка* [9]. Ці рядки сповнені передчуттям тривоги, що розкривається за допомогою дієлова-присудка *чекає* та порівняння, яке має орнітологічну семантику. Образність перших двох рядків поєднується синтаксичним паралелізмом організації конструкцій. Запах малини в цьому контексті символізує минуле й водночас винятковість конкретного моменту, що видно з обставинного поширювача *як ніколи* в рядку, що слугує обрамленням поезії: *Малина пахне, як ніколи*.

Зображення приходу осені через словесний образ поля також пов'язане з трагедійними мотивами: *Незчулись, як минувся Маковій, / Як ненавмисно висипався в поле, / де мати йде, стерня їй ноги коле, / кривавий жеріб, муки вікові, / рахманне тло осіннього престолу* [9]. Саме поле замальовується як таке, що з правіків бачить людське страждання й покору тяжкій долі. Для підсилення емоційності автор використовує епітети *кривавий, віковий* та інверсію *муки вікові*. У цьому контексті спостерігаємо поєднання часу і простору. Крім того, створений образ перегукується з прислів'ям: «*Життя прожити – не поле перейти*», що відображає уявлення українців про поле як життя.

Через використання релігійних алюзій лексема *поле* асоціюється із сакральним місцем: *рухом тіла і кола / шляхом бурі і птиці / розтінулося поле – / золота плащаниця / поле скоро розкрає / поле скоро розкриє / лебединого раю / припорошену шию* [12, с. 119]. С. Осока створює анафору, щоб акцентувати символічне значення цієї просторової лексеми. Дієслова у формі майбутнього часу *розкрає, розкриє* вказують на наближення чогось невідомого, загадкового. Алітерацією сонорного [р] створюється відчуття стрімкого руху, напруження, тривоги.

Художній образ *поля* реалізує символічне значення «життя»: *хлопчик тікає тікає / стерня коле його коле / вже на середині поля / де груша розсохата / чує хлопчик гуде щось / дивиться / аж то віз летить по небу / а на возі сидить баба Домаха* [12, с. 98]. Через словесні образи *поля* й *неба* автор зіставляє два паралельні світи – живих і мертвих.

Просторова лексема *поле* в поєднанні з епітетом *ранкове* набуває темпоральної семантики й позначає простір перебування померлих: *батько у нас Микола / дім збудувати встиг / ні він живий і досі / ходить ранковим полем / молиться до святих / мружаться ноги босі* [12, с. 85]. Заперечення *ні він живий* передає те, що ліричний герой не може або ж не хоче усвідомлювати, що батька вже немає. Танатичний мотив підсилюється використанням дієслова у формі минулого часу докананого виду *встиг*.

Слово-образ *сад* часто функціонує в поетичному мовленні С. Осоки. Його традиційна символіка пов'язана з ідеальним світом. Для ідіостилу автора є характерним зіставлення цього топоніма з почуттєвою сферою людини. Письменник використовує багаточленні повтори ключових лексем: *ти бачила як затихає сад / ти бачила як туманіє сад / ти бачила як умліває сад / як він до тебе простягає тіло / у тім саду ти теж була як сад / у тім саду ти дихала як сад / ти там дощем вигойдувала сад / і гілкою вишневою тремтіла / а я там був сокирою в саду / я темнотою був у тім саду / тобою мабуть був у тім саду / бо я на мить побачив у несилі / як ти тремтиши і гаснеш на виду* [13]. Іменник *сад* спочатку є підметом, входить до складу, перебуваючи, отже, у сильній позиції. У процесі розвитку контексту функціонує як обставина місця й один раз – способу дії, виражена порівняльним зворотом *як сад*. Ліричний суб'єкт разом з адресатом є органічними частинами цього простору та водночас ворожими елементами. Початок поезії відзначається спокійним настроєм, що досягається вживанням дієслів у формі теперішнього часу з відповідною семантикою *затихає, туманіє*. Другу частину автор вибудовує на прийомі градації, що базується переважно на лексемах *сокира, темнота* (має негативне значення як щось невідоме, вороже). Так переосмислюється традиційна символіка саду, у цьому контексті він репрезентує втрачену гармонію.

Спостерігаємо накладання часових і просторових ознак, що виникають у контекстах із цією лексемою: *Помалу вихолоджується сад, / де серце розворушене, як вулик. / Ми, певно, знали. Ми напевно чули, / що знову все закінчиться минулим, / все заново почнеться – із утрат. (...) / А все, що обіцяло доростити, / вже доросло / хвилини німоти, / хвилини груші / і хвилини спеки...* [13]. У наведеному фрагменті досліджуваний образ символізує зародження й згасання почуттів. Дієслово *вихолоджується* в поєднанні зі словоформою *сад* активізує метафоричне значення: відчуження, повільне згасання почуттів, що підсилюється прислівником *помалу*. Автор використовує анафору, що репрезентована субстантивом із темпоральним значенням *хвилини*, які поєднуються з абстрактними лексемами, що апелюють до різних органів чуття: *німота, груші, спека*.

Показовим є вживання словесного образу *сад* як особливого сакрального простору, пов'язаного з позачасям у поезії «Ренуар»: *його пальці скручені поліартритом / лежали на колінах німо / у сад заходили зими / з саду виходили зими / оживали скульптури Родена / все було голе нове безіменне / все казало: / – він – бог* [13]. Темпоральна лексема *зима* в цьому контексті символізує самотність.

Рідше С. Осока вживає словесний образ саду для створення тла подій: *хай білий сад потроху затиха / зимою перебитий на півслові / і я піду вже точно я піду / і повернуся пошепки додому / знайоме серце на льоду знайду / і розіб'ю і не скажу нікому* [13]. Колірний епітет *білий* у цьому фрагменті асоціюється не з чистотою, а з порожнечою й додає темпоральній характеристиці, що посилюється відокремленим означенням *зимою перебитий на півслові*.

Слово-образ *ліс* має в аналізованій поезії різну семантику. Іноді ця лексема вживається для вербалізації почуттів ліричного героя: *і вперше і вдруге і втретє / не зміг я тебе зупинити / аж поки в очах твоїх / я хитрощами не зумів / перетворити дерево на цілий весняний ліс* [12, с. 12]. Епітет із темпоральним значенням *весняний* має позитивне оцінне забарвлення й асоціюється з чуттєвою сферою, передаючи його й лексемі *ліс*, яка зазвичай співвідноситься з чужим, ворожим простором.

Складність розуміння образу *ліс* пов'язана з нетрадиційним метафоричним переосмисленням. Автор вводить цю лексему до розгорнутих метафор, які є пейзажними замальовками: *Палає ліс деревами всіма – / лицем такий, як туга половецька. / Ще тільки мить – і сонце зашморгнеться / у золотих загарбницьких димах* [12, с. 125]. Порівнянням *як туга половецька* С. Осока актуалізує темпоральний план, створюючи ретроспекцію та відчуття постійності цього явища.

Уживання лексеми *ліс* у міфологічному значенні простежуємо в контексті: *розростається терен / дряпалась ожина / щоб у лісі темнім / середульший згинув* [13]. Розуміння лісу як ворожого простору виникає через поєднання з традиційним епітетом *темний*. Уживання назв кущів *терен, ожина* як складників означеного топосу посилює це значення.

У поетичному доробку Сергія Осоки яскраво виражений абстрактний простір, що позначає межу. Він репрезентований лексемами *межа, місток, кладка*, які символізують перехід, найчастіше зі світу живих до світу мертвих, але іноді автор переосмислює цей образ. Ліричний герой постійно перебуває в ситуації переходу як змін. Попри виразну тенденцію до міфологізації образів, письменник використовує біблійні алюзії: *зовсім недалеко місток / але йти все важче / попереду виростають небачені лопухи / встають із землі соляні стовпи*

/ а ззаду тупочуть сліні навіженці / хочуть схопити / хтось могутній із самого серця лісу / намотує на лікоть стежку / і повертає назад [12, с. 65]. Поет активізує за допомогою сталої сполуки *соляний стовп* згадку про місто Содом, у якому було багато грішників і яке зазнало Божої кари. Варто зауважити, що лірична героїня аналізованого вірша, на відміну від біблійного Лота, рухається у зворотному напрямку: не від грішного місця, а в нього, оскільки соляні стовпи виростають попереду. Письменник досягає художньої мети – передати хаотичність, оскільки відносно ключової точки – мосту – рух сприймається як невизначений.

У наступному контексті створено аудіовізуальні образи, які нібито передають картину сільської ідилії: *за травою / віл муругий / за волом / міст кленовий / коло мосту кладка / на кладці баби / перуть сорочки / своїм косарям що зайшли ранком / за холод / уздовж берега / коси дзвенять і дзвенять / сорочки на той дзвін пливають* [12, с. 88]. Візуальні образи від початку поступово звужуються, конкретизуються: *трава – віл – міст – кладка – баби – косарі – коси – сорочки*. На метафоричному рівні простежуємо зв'язок зі смертю. Символ переходу в інший світ стає меншим, хиткішим і переходить у кладку, на якій стоять баби, що символізують смерть. Слуховий образ дзвін (коси) теж переплетений із працею, але є паралельно до церковного дзвону.

Словесний образ моста автор проектує на почуттєву сферу людини, частково нівелюючи при цьому просторове значення: *але до того / (рибалка просив) / я хочу розповісти тобі / про «І» / бо коли ми говоримо Ти і Я / ми наче креслимо прутиком свіжий сніг / ми наче перекидаємо міст / через живе горло річки / ми наче стаємо по обидва боки / безіменного дерева / яке об'єднує і розділяє водночас / аби кожен тримав обіруч свою самоту / аби двоє нізащо не стали одним* [12, с. 112]. Метафоричне переосмислення надає образу моста негативного відтінку значення, адже перекидається він через живе горло ріки, яка символізує життя. При цьому міст ніби стає частиною *дерева життя*, але саме йому належить функція об'єднувати й розділяти водночас.

Важливим для розкриття авторської концепції світу С. Осоки є образ дому. М. Свалова відзначає фрагментарний тип актуалізації міфу у творчості поета, а художній маркер «дім» вважає одним із яскраво виражених [11].

У Сергія Осоки концепт *дім* реалізується через складники: *село, хата*. Образ *села* нерозривно пов'язаний також із часом, скоріше позачасям: *не спи не вгадує у селі там люди / живуть жують і жebraють життям / та не тремти бо що вже там не буде / я вже тебе нікому не віддам* [12, с. 95]. У наведеному уривку наявна алітерація шиплячого [ж], що пов'язана з конотацією жалю, невимовної туги. Це та точка відліку, до якої ведуть усі дороги й де все застигає: *Щоб відро забриніло – відро ожило, щоб туман молока обгорнув, як облога, / всі гіркі споршії і вечірню дорогу, / що одвіку корів повертає в село... / Ну а далі нехай... вже не буде нічого* [13]. У розгорнутій метафорі автор моделює зорові та слухові образи, які, з одного боку, співвідносні з дитинством, а з іншого – з вічністю.

Семантичне наповнення топосу *село* звужується до локусу *хата*. У поезії С. Осоки художній образ *хата* пов'язаний із мотивом прощання: *я вертатимусь хаточко соняшничку вишні мої / вертатимусь як не пропаду / і хоч пропаду а вернуся не птахом не вітром / а блідим світлом крізь тяжкі хмари* [12, с. 83]. У наведених рядках слово-образ *хаточка* асоціюється з традиційними атрибутами сільського життя. Позитив-

ну оцінку семантику репрезентовано субстантивами з демінативними суфіксами *хаточко, соняшничку*. Але далі в контексті прочитуємо, що це прощання тимчасове й ліричний герой повернеться до рідного дому навіть після життя: *стрічайте мене стрічайте / глевким хлібом грязюк сіллю нескреслого озера / воскресло тишею на високих кручах / тишею під кручами і під мертвими вишнями / приходьте до мене коли я вернуся з вирію / будемо купати хату а тоді розчешемо / будемо голубити стару солому з остюками / яка торік колола ноги а тепер лоскоче* [12, с. 83]. Автор своєрідно трансформує в метафоричному образі сталий вислів *зустрічати хлібом і сіллю*. Активізація міфологічного начала відбувається за допомогою слів-образів *озера* та *вирію*. Озеро – магичне місце, що асоціюється з хаосом, смертю. Вирій – «у східнослов'янській міфології – стародавня назва раю – блаженної сторони, вічної весни, вічного світла і Райського (Світового) дерева, Дерева життя, біля вершини якого нібито мешкають птахи та душі померлих» [15, с. 175–177, 413].

Іноді просторова семантика виражається через прислівник додому: *іде хлопчик додому / іде батько додому / ідуть воли додому / мертві ідуть не знати куди* [8, с. 99]. Повтор форм дієслова на позначення руху *іде, ідуть* розширює час і простір, у поєднанні з лексемами, що передають зміну поколінь, створює циклічність часу. Слово-образ *воли* пов'язаний із біблійною символікою: віл позначає самопожертву Христа. Кінцеві пункти руху утворюють антитезу *додому – не знати куди*. Отже, ця поезія репрезентує тісний взаємозв'язок часу і простору та їх розширення.

Висновки. Отже, у поетичному доробку С. Осоки досить активно функціонують просторові образи, серед яких переважає зображення земного простору. Функційне навантаження відповідних лексем реалізується через метафоричне переосмислення, різні види повторів і численні алюзії, що є характерними для ідіостилю автора, багата й складна образність якого потребує подальших досліджень.

Література:

1. Бахтин М.М. *Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике* / М.М. Бахтин // *Вопросы литературы и эстетики*. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Лихачев Д.С. *Поэтика древнерусской литературы* / Д.С. Лихачев. – Л. : Худ. лит., Ленинградское отд., 1987. – 624 с.
3. Лотман Ю.М. *Проблема художественного пространства в прозе Гоголя* / Ю.М. Лотман // *Ученые записки Тартуского гос. ун-та. Труды по русской и славянской филологии*. – Тарту, 1968. – Вып. 209. – С. 5–50.
4. Потебня А.А. *Эстетика и поэтика* / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 420 с.
5. Арутюнова Н.Д. *Время: модели и метафоры* / Н.Д. Арутюнова // *Логический анализ языка. Язык и время* / под ред. Н.Д. Арутюновой, Т.Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 51–61.
6. Данилова Ю.Ю. *Категории пространства и времени в поэтических текстах* З.Н. Гиппиус: лексико-семантический, грамматический, структурный аспекты : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Ю.Ю. Данилова ; Елабужский гос. пед. ун-т. – Тюмень, 2001. – 26 с.
7. Коркішко В.О. *Часопростір як формотворча категорія художнього тексту* / В.О. Коркішко // *Актуальні проблеми слов'янської філології*. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 1.
8. Папина А.Ф. *Текст: его единицы и глобальные категории* : [учебник для студ. филол. и журналист. спец. вузов] / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 355 с.

9. Скорбач Т.В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Скорбач. – Харків, 1999. – 20 с.
10. Пастух Б. «Тиха лірика» і сучасність / Б. Пастух [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/column/2015/09/21/110-113.html>.
11. Свалова М.І. Міфологічні маркери художнього світу Сергія Осоки / М.І. Свалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osoka80.blog-spot.com/2015/08/blog-post_74.html 2015.
12. Осока С. Небесна падалиця: поезія / С. Осока. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. – 120с.
13. Голос мисливця: блог Сергія Осоки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osoka80.blogspot.com>.
14. Вінграновський М.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/-pages.phtml?place=vinhranovsky&page=winhr43>.
15. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Петренко Л. О. Ціннісно-символічна репрезентація пространства в поезії С. Осоки

Анотація. В статті досліджуються мовні засоби вираження і структура художественного пространства в поезії С. Осоки. Увага зосереджена на функціонально-семантичних і ціннісно-символічних особливостях зображення досліджуваної категорії в творчому наслідуванні автора.

Ключевые слова: пространство, мовний образ пространства, семантика, символіка, ідиостиль.

Petrenko L. Value and symbolic representation of space in S. Osoky's poetry

Summary. The article explores the language means of expression and the structure of the artistic space in S. Osoky's poetry. The focus is on the functional-semantic and value-symbolic features of the reflection of the studied category in the creative work of the author.

Key words: space, linguistic image of space, semantics, symbolism, idiostyle.

*Полякова О. А.,
аспирант кафедри російської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКЦИЙ ПО ЛИТЕРАТУРЕ Д. БЫКОВА

Аннотация. Статья посвящена жанровым особенностям лекций по литературе Д. Быкова. Исследуются образ автора и читателя, пародийный и провокативный модусы, языковая игра в заглавиях, риторические приёмы. Авторские метакоцепции рассматриваются в связи с конструированием единого мифа о литературе.

Ключевые слова: метатекст, образ автора, сюжет чтения, игровая модальность, языковая игра, авторский миф.

Постановка проблемы. Кризис жанрового сознания как явление, характерное для переходной эпохи, нашёл отражение в научных трудах последних десятилетий. Исследователи обращают внимание на трансформацию и скрещивание жанровых форм, размывание границ между разными видами искусства. Так, В. Костомаров отмечает, что «становится всё затруднительнее полноценно воспринимать информацию, не поддерживаемую изображением, цветом, движением, звуком» [1, с. 215]. Как утверждает Т. Маркова, «для современной литературы в целом характерна установка на жанровый эксперимент, активное использование моделей и форматов нехудожественных текстов» [2, с. 63]. Литература взаимодействует с кинематографом, музыкой и, что характерно именно для современной эпохи, Интернет-культурой. В таком контексте научное осмысление жанрового разнообразия особенно актуально.

Творчество Д. Быкова как популяризатора культуры, поэта, прозаика, публициста представляет собой широкое поле для изучения.

Цель статьи – проанализировать жанровую природу лекций по литературе Д. Быкова и определить их место и функции в общем массиве произведений автора.

Изложение основного материала исследования. К лекциям в своё время обращались разные писатели, исследователи признают этот жанр гибридным, смешанным. Так, о лекциях по русской литературе В. Набокова говорили следующее: «Набоков явным образом учил не истории той или иной литературы, а ее пониманию, способности находить в литературном произведении красоту и любоваться ею» [3, с. 115]; «Известно, что набоковское литературоведение – жанр весьма специфический и отстоящий довольно далеко от академической филологии. По сути, всякий раз, анализируя то или иное произведение изящной словесности, Набоков преследует одну и ту же цель – пытается объяснить в рациональных терминах слушателю причину пережитого самим Набоковым читательского наслаждения» [4, с. 94].

Мнения учёных сходятся в том, что писатель, выступая в роли лектора, воспринимает и трактует материал сквозь призму своих художественных принципов и установок. Именно на контрасте с объективностью, которой можно ожидать от исследователя, эти принципы проступают ярче всего, что даёт основания говорить о лекциях писателей как о метатексте.

Д. Быков регулярно представляет открытые уроки и лекции в рамках проекта «Прямая речь». Причём его страница на сайте лектория открывается цитатой «Литература тайно управляет миром». Складывается впечатление, что автор стремится приобщить как можно больше людей к чтению и расширить свою аудиторию, но это не совсем так. В одном из интервью на вопрос, как привить детям любовь к книгам, Быков ответил: «Чтение – элитарное удовольствие, роскошь для немногих. Если вы сами читаете, значит, дома есть культ книги. Если нет – прививать его детям бессмысленно. А как заставить читать взрослых, я не знаю и не уверен, что в этом есть смысл. Зачем насильно пичкать людей культурой? Нам больше достанется» [5].

Такие высказывания последовательно формируют образ автора как проводника в заветный мир литературы, жреца и соответствующий ему образ слушателя – избранного, посвящённого, прошедшего инициацию, чему соответствуют обращения: «о чём вы знаете прекрасно», «а теперь вы мне с лёгкостью скажете», «как вам, безусловно, известно». Этому способствуют и визуальные элементы саморепрезентации: нарочитая небрежность в одежде, простота в обращении подчёркивают, насколько писатель далёк от всего земного и материального. Однако наряду с этим в образе автора присутствуют черты шута, трикстера, связанные с игрой, провокациями. Такая авторская маска возникает и в поэтических текстах Д. Быкова:

Загоняв себя, как Макар телят,
И колпак шута заработав,
Я открыл в себе лишь один, но большой талант –
Я умею злить идиотов.
(«У меня насчёт моего таланта иллюзий нет»)

Для Д. Быкова вообще характерно сопоставление самовозвеличания и самоуничужения, например, в лекции об Анне Ахматовой он говорит: «Дело в том, что в любом поэте, крупном сколько-нибудь, лежит роковое неразрешимое противоречие. Я, даже заведомо причислив себя к крупным, не стал бы у себя искать, в чём оно заключается, но кто-нибудь когда-нибудь, конечно, найдет. Может быть, это противоречие в том, что лирик, а при этом толстый, или в том, что лирик, и при этом в газете, или в том, что лирик в России, но при этом еврей» [6]. С одной стороны, как видим, Д. Быков причисляет себя к великим поэтам, ставит в один ряд с А. Ахматовой, с другой стороны, даёт невысокую оценку своей физической форме и роду деятельности («лирик в газете»). Авторефлексия такого рода задаёт установку на эпатажный модус и выступает в роли риторического приёма. Именно соположение провокации с широкой эрудицией автора, который прорабатывает колоссальные объёмы текста при подготовке материала, сочетание элементов шоу и академичности определяют жанровую природу этих лекций.

Стоит учесть, что если книга Д. Быкова может попасться случайному читателю, то на лекции, как правило, ходят люди, знакомые с творчеством автора и заинтересованные в

нём. В связи с этим лектор свободно ссылается на свои мета-концепции, описанные в предыдущих и, как предполагается, известных его работах. Это и концепция «маятника русской истории», описывающая историческое развитие как чередование «упрощения» и «усложнения», представленная в «Исторической трилогии», и теория «литературной реинкарнации», о которой Д. Быков писал в биографиях серии ЖЗЛ. Эти концепции формируют авторский миф о литературе, который воспроизводится во всех работах Д. Быкова и отражает принципы художественного миромоделирования. Причём непосредственное вхождение в создаваемый миф делает структуру открытой.

Так, в лекции «Аля Эфрон – сбывшаяся русская мечта» писатель предполагает, что для М. Цветаевой стимулом к творчеству, работающим по принципу компенсации, могли быть упреки в том, что она плохая мать. А для Д. Быкова таким стимулом становятся бытовые неудачи более низкого порядка, тем не менее, отмечает он, срабатывает подобный принцип. Такая позиция отсылает к романтической эстетике с характерной для неё стратегией жизнотворчества, сближая Д. Быкова с образом романтического поэта – ещё одной авторской маской. Вообще тема поэта и поэзии часто решается у Д. Быкова в романтическом ключе, нередко с аллюзиями на А. Пушкина, В. Брюсова, В. Набокова:

Никто уже не требует поэта
К священной жертве – бог с тобой, живи (...).
(«Никто уже не станет резать вены...»)

Уменье свободно плавать в пахучей густой возне
Важнее уменье плавить слова на бледном огне
(«Жизнь выше литературы, хотя скучнее стократ»)

Так и в лекциях Д. Быков последовательно обращается к цитированию известных культурных кодов, актуализируя сюжет чтения. По замечанию И. Заярной, «философский мир Быкова нераздельно связан в его творчестве с миром литературы» [7, с. 192].

Анализ заглавий лекций показывает, что все они, как правило, построены с использованием языковой игры, аллюзий и реминисценций. Языковая игра очевидна в заглавиях: «Маяковский. Про что – «Про это»?», «Анна Ахматова: Кто герой «Поэмы без героя»?». Но более интересны заглавия, построенные на изменённых цитатах из произведений авторов, о которых рассказывается в лекции. Лекция «Был ли Горький» отсылает в основном к сквозному мотиву романа «Жизнь Клима Самгина» – «был ли мальчик», а лекция «Борис Гребенщиков: Навигатор или истребитель» – к известным песням группы «Аквариум» с соответствующими названиями. Тем самым Д. Быков позволяет заинтересованным слушателям ощутить, по выражению О. Мандельштама, «радость узнавания» и отчасти предугадать содержание лекции.

Есть и заглавия, для понимания которых требуется более широкий контекст: «Новые приключения Воланда» переключаются с «Новыми приключениями Буратино», «Код Чернышевского» – с «Кодом да Винчи» популярного американского писателя Дэна Брауна. Они построены на столкновении серьёзного и смешного по принципу пародии. Подобным образом Д. Быков сопоставляет лермонтовского Демона и персонажа сказки Астрид Линдгрен Карлсона, называя их «летающими сущностями», «утешителями одиноких сердец», посещающими обезумевшую от потери жениха Тамару и сходящего с ума

от одиночества Мальша. Эпатажность таких сопоставлений указывает на постмодернистскую «игру ради игры» – самоценность построения концепций, принцип бриколажа (Левин-Стросс, Деррида).

Часто Д. Быков формирует горизонт ожидания у слушателей именно для того, чтобы его разрушить, взывает к авторитетам для того, чтобы их низвергнуть. Например, в лекции о И. Бродском называет его «поэтом ослепительного внешнего эффекта» («Не сказал бы, что в этой поэзии нет образов. Но в ней нет музыкальности. Интонация есть, а музыки нет» [8]), говорит, что теории М. Бахтина «помогают не очень умным людям казаться очень умными». Провокационные высказывания такого рода показывают важность рецептивного начала в текстах Д. Быкова, их принципиальную открытость.

Установка на открытость также реализуется через связь с Интернет-культурой. Лекции представлены в интернете, снабжены картинками и фотографиями, выкладываются в соцсети самим автором или его представителями. Пользователи могут их комментировать, предоставлять обратную связь. Это влияет на жанровую природу лекций, усиливает коммуникативное начало, актуализирует диалогическую модель.

Выводы. Всё это даёт основания говорить о лекциях по литературе Д. Быкова как о сложном риторическом жанре, построенном на синтезе провокативного и информативного дискурсов с апеллированием к рецептивной установке слушателя. Такой эффект достигается за счёт конструирования образа автора, в котором эксплуатируется архетип жреца и трикстера, и образа читателя как «посвящённого в литературу». Так актуализируются модель инициации и связанный с ней сюжет чтения. В лекциях Д. Быков обращается к автоцитации и авторскому мифу о литературе, размывая его границы и делая структуру текста открытой, чему способствуют также языковая игра в заглавиях лекций и их интерактивность. Всё это даёт основания говорить о том, что лекции Д. Быкова вписаны в общий массив произведений автора за счёт прочных метатекстуальных связей и представляют собой широкое поле для жанровых экспериментов.

Литература:

1. Костомаров В.Г. Наш язык в действии. Очерки современной русской стилистики / В.Г. Костомаров. – М., 2005. – 289 с.
2. Маркова Т.Н. Авторские жанровые номинации в современной русской прозе как показатель кризиса жанрового сознания / Т.Н. Маркова // Вопросы литературы. – 2011. – № 1. – С. 62–68.
3. Парамонов Б.М. Египтянин Набоков / Б.М. Парамонов // Звезда. – 1999. – № 4. – С. 112–120.
4. Усыскин Л.Б. Владимир Набоков. Лекции о «Дон Кихоте» / Л.Б. Усыскин // Новая Русская Книга. – 2002. – № 1. – С. 94–102.
5. Быков Д.Л. Интервью / Д.Л. Быков // Russky London [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru-bykov.livejournal.com/2118866.html>.
6. Быков Д.Л. Ахматова: и я сказала – Могу / Д.Л. Быков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pryamaya.ru/dmitriy_bykov_ahmatova_i_ya_skazala_mogu.
7. Заярная И.С. Своеобразие поэтического мира Дмитрия Быкова (книга «Последнее время. Стихи. Поэмы. Баллады») / И.С. Заярная // Русская литература. Исследования. – К., 2010. – С. 184–199.
8. Быков Д.Л. Бродский как поэт русского мира / Д.Л. Быков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pryamaya.ru/dmitriy_bykov_brodskiy_kak_poet_russkogo_mira.
9. Балакин А.Ю. Дмитрий Быков: Блуд труда / А.Ю. Балакин // Критическая масса. – 2003. – № 2. – С. 73–81.

10. Бурлина Е.Я. Культура и жанр: Методологические проблемы жанрообразования и жанрового синтеза / Е.Я. Бурлина. – Саратов, 1987. – 167 с.
11. Лейдерман Н.Л. Теория жанра / Н.Л. Лейдерман. – Екатеринбург, 2010. – 904 с.

Полякова О. О. Жанрові особливості лекцій із літератури Д. Бикова

Анотація. Стаття присвячена жанровим особливостям лекцій із літератури Д. Бикова. Досліджуються образ автора й читача, пародійний і провокативний модули, мовна гра в заголовках, риторичні прийоми. Авторські метаконцепції розглядаються у зв'язку з конструюванням єдиного міфу про літературу.

Ключові слова: метатекст, образ автора, сюжет читання, ігрова модальність, мовна гра, авторський міф.

Poliakova O. Genre features of lectures on literature D. Bykova

Summary. The article is dedicated to genre peculiarities of D. Bykov's lectures on literature. Image of the author and of the reader, provocative mode, language game in titles, rhetorical strategies are studied. Author's metaconceptions are viewed in context of constructing general myth about literature.

Key words: metatext, image of the author, plot of reading, modality of game, language game, author's myth.

*Романова І. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту фінансів**Київського національного торговельно-економічного університету*

МОТИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотиву національної пам'яті в романі І. Багряного «Маруся Богуславка», що є чинником відродження української нації в умовах радянської дійсності. Актуалізуючи важливі історичні події першої третини ХХ століття, письменник намагається осмислити їх у контексті проблем національної перемоги та поразки, що здатні консолідувати спільноту.

Ключові слова: національне буття, національна пам'ять, самоідентифікація, «місце пам'яті», забуття.

Постановка проблеми. Відображення українського буття є важливою компонентою художньої концепції І. Багряного. Особливо виразно національний складник оприявнений у романі «Маруся Богуславка», у якому він утілюється через мотив національної пам'яті. Відомо, що національна пам'ять – це «усвідомлений і безперервний процес відбору, запам'ятовування, збереження й передачі наступним поколінням уявлень, знань і ціннісних оцінок знакових фактів, подій і постатей історії, які справили помітний вплив на становлення, розвиток і самоідентифікацію нації та складають духовну скарбницю її суспільного досвіду» [1, с. 37–38]. У творі цей мотив є важливим з огляду на те, що події відбуваються за радянської дійсності, а її картина світу не відповідає уявленням українців. В умовах буттєвої дезорієнтації виникає потреба повернутися до національних витоків.

Хоча мотив національної пам'яті у творчості І. Багряного не був предметом окремої літературознавчої студії, проте в деяких дослідженнях спостерігаємо певні точки дотику. Так, С. Кобута порушує питання національної свободи в багрянівській публіцистиці: «Більшість його публіцистичних творів ... спрямовані проти радянської силової політики денационалізації та уніфікації не лише українського, але й решти народів СРСР» [2, с. 8]. Опосередковано про необхідність виносити уроки з окремих історичних подій ідеться в розвідці О. Шугая. Осмислюючи проблему братовбивства під час громадянської війни як вирок (безпосередньо в романі «Маруся Богуславка»), він ставить риторичне питання: «Тож чи була можлива омріяна реальна перемога, коли представники одного народу, незважаючи на попередні жертви і втрати, знову билися у смертельному герці між собою в різних, однаково чужих арміях, під різними прапорами, по різні, ворожі, непримиренні боки?...» [3, с. 37]. На думку дослідника, у творі І. Багряному вдалося засвідчити «якісний розвиток ідеї національного порятунку, виходу з того справді зачарованого кола приреченості й самознищення, в якому внаслідок багатокілового бездержавного існування опинився український народ, нація» [3, с. 35].

Мета статті – дослідити втілення мотиву національної пам'яті в романі І. Багряного «Маруся Богуславка».

Виклад основного матеріалу дослідження. В означеному романі мотив національної пам'яті реалізується через відображення митцем історичних періодів, які витворили екзистенційний вимір міста Нашого. Опосередковано згадка про козацькі часи пов'язана з адміністративним підлом цього міста на сотні, яке колись «було козачим, військовим селищем» [4, с. 83]. Назва «Наше» перебуває в силовому полі українського буття. Недолугою є спроба нової інтерпретації найменування цього міста. В уста директора музею Барата вклядено таку версію називання, що пов'язана з постаттю цариці Єлизавети й виконує конкретне завдання – указати нібито на неспроможність українства розказати про себе, заявити на повен голос. Утім, «це місто має свої традиції й свої закони, які не так легко переіменити» [4, с. 86]. Відтак назва «Наше» оприявнює національне буття.

На особливу увагу читача заслуговує актуалізація історичних подій, що співвідносяться з революцією та національно-визвольними змаганнями українського народу. У творі діють персонажі, які були не тільки свідками цих історичних процесів, а й безпосередніми учасниками. Так, «червоний партизан» Чубенко і столяр Гилимей «разом робили революцію, потім пішли різними шляхами, кому як повезло, – один мав орден, а другий мав рубанок» [4, с. 208–209]. Харитон Кулик – сторож театру – удається до певної провокації: він намагається розговорити «ветеранів революції» щодо її наслідків і ніби вивести їх на рівень дискусії (розділ, у якому відбувається ця подія, називається «Диспут»). Утім відмовчування Чубенка та Гилимея супроводжується цікавим описом внутрішнього стану персонажів: «Обидва байдужі, занурені в таку приємну задуму й мелянхолію в присмерку майстерні, сповненої терпкого запаху живиці й ладану, ніби мріями далеких борів, або в церкві в часи дитинства...» [4, с. 213]. Ця індиферентність може тлумачитися як результат втоми та розчарування. На нашу думку, образ дитинства як символ чистоти набуває особливого звучання в контексті Харитонового вироку: «Натворили свинств, а тепер в очерет?! Ні, братця!» [4, с. 213]. Так з'являється мотив колективної провини, що передбачає розплату, увиразнюється через образ Страшного Суду: «Все должно быть по закону й по писанню» [4, с. 213]. «Пекельна перспектива» «ветеранів революції» реалізується в Харитонових запитаннях, риторичних за сутністю: «Кипітимемо ми в смолі у чортів на вилах? <...> Візьмуть нас на цундру, як облизнячих синів?» [4, с. 213].

Не залишається поза увагою І. Багряного як митця й проблема громадянської війни, що подається крізь призму сприйняття Кольки Трємбача: «Знаю, що в моєму роді були різні: і червоні, й білі, й сірі, і зелені...» [4, с. 279]. Трагічність виміру цієї боротьби втілюється завдяки образу братської могили, «де лежать теж розламані й розварені, а потім в одну яму складені сини й дочки однієї матері, що всі однаково хотіли їй щастя»

[4, с. 278]. Історія цієї боротьби свідчить, що в ній апріорі не може бути триумфаторів: усі виявилися переможеними не тільки фізично, а й духовно. Прикметно, що про цей епізод із життя міста Нашого розкаже не свідок тих подій, а представник нового покоління, який підсумовує: «І нехай інші нащадки наші знають та й нехай пам'ятають, які наші батьки були дурні...» [4, с. 279]. Відтак важливим є осмислення цієї національної поразки, що слугує чинником консолідації української спільноти в умовах радянського буття.

У творі конструювання національної пам'яті відбувається через згадку про постать Марка Григоровича Діденка, котрий знав, «як треба любити свій край і свій нарід» [4, с. 289]. Образ морального авторитета передусім реалізується через таку його іпостась, як організатор «дитячої республіки», що складалася з безпритульних дітей. «Дитяча держава» стає своєрідним підмурівком української держави, до розбудови якої мріяли долучитися свого часу й Діденко, і Сміян. Письменник показує, як склалася доля вчителя й учня, які боролися за Україну: першого радянська влада знищила фізично, другого намагалася зламати психологічно. За словами ченця Паїсія, Діденко «робив усе по Божому ж заповіту – він любив людей» [4, с. 289]. Митець відображає світлий образ мученика, котрий загинув за батьківщину.

Ідея національного відродження як пріоритет життя втілюється й в історії Петра Сміяна. Можемо припустити, що саме просвітницька діяльність Діденка за часів «дитячої республіки», його особистий приклад сприяли формуванню світогляду учня. Концептуального значення у творі набувають образи землі та неба, що символізують насамперед духовну єдність. Народжений у місті Нашому, вихований у ньому, Петро Сміян приходить додому після репресій, «бо його серце приковане до землі!» [4, с. 321]. Цей епізод може прочитуватися в міфологічному ключі як повернення людини до своїх витоків. Магістральним символом духовного зв'язку Сміяна з малою батьківщиною, а отже, джерелом його стоїчності в умовах репресій стає зоровий образ Волосожару. Його увиразнення відбувається завдяки звуковому образу материнських коліскових, що кілька разів повторюється у творі: «Оце сійво і звук навколо нього – це була перша його свідомість...» [4, с. 318]. Через згадку про матір, яка не дочекалася на сина, актуалізується й сімейна пам'ять. Вона візуалізується через материну світліну в домовині.

Ставлення радянської влади до історичної спадщини реалізується у творі через відображення музею міста Нашого. Він покликаний зберігати експонати, що становлять зв'язок між минулим і сучасним, сприяти формуванню національної пам'яті. Натомість перед читачем постає такий історичний музей, у якому «було досить-таки багато різного мотлоху з претензією на історичність. Тут були старовинні «сохи», доісторичні вулики-дуплянки...» [4, с. 300]. Головна героїня Ата, оглядаючи експонати, спостерігає тенденцію навмисного викреслення з пам'яті незручних для нової влади сторінок недавнього українського минулого. Показуючи їй заборонені речі («... портрет Петлюри, Скрипника, бюст Г. Чупринки, книжку Косинки з автографом...» [4, с. 300]), директор Барат визнає в такий спосіб знаковість цих політичних і культурних діячів. Кульмінаційним моментом є декламування вірша Олександра Олеся, у якому ідея відродження української держави є найбільшою цінністю. Отже, музей міста Нашого є «місцем пам'яті», що поєднує офіційну версію історичного минулого, вихолощеного за своєю

сутністю, та заборонену – правдиву. Причому друга розкривається саме Аті.

Пам'яттєвий простір роману корелюється з мотивом забуття. За художньою логікою твору, цей феномен набуває полісемантичного прочитання. По-перше, забуття власного коріння постає як примус з боку влади. Старий співець говорить про досвід імперської політики щодо зміни прізвищ українців: «Як була колись у нас перепись... давно-давно... так тоді й зробили ще мого діда «Гусаковим»... А був він Гусак, так його, і його батька, й батька його батька дражно споконвіку...» [4, с. 376]. З неавтентичним прізвиськом живе й Ата Дахно: воно закріпилося за нею ще з дитячого будинку. Але в художньому просторі твору це несправжнє прізвисько виконує захисну функцію, оскільки дівчина є донькою репресованого Діденка.

По-друге, забуття мислиться в негативному ключі як зрада найближчої людини. За словами редактора Страменка, він «зрікся свого батька, засудив його...» [4, с. 486], адже «куркульське» походження заважало просуватися кар'єрною драбиною. Намагання відмежуватися від біографічної історії зробило цю людину заручником: щодня треба доводити свою благонадійність, вислужуватися, перестраховуватися (показовим є інтер'єр редакторського кабінету, в якому надмірна кількість радянських символів – портретів, бюстів, праць вождів, прапорців). Отже, через Страменкове запроданство І. Багрянний показує зраду власної родини, що може сприйматися як зрада української спільноти.

По-третє, зрештою, забуття постає як спосіб витіснення з пам'яті людини найбільш болючих сторінок її життя. Власне, до цього прагне Павло Гук – секретар Обкому ЛКСМУ. Радянський чиновник, який навмисне з головою занурений у роботу, зізнається Аті про трагедію, що сталася кілька років тому в селі Гута під час Голодомору: «Тут... вимер увесь мій рід...» [4, с. 262]. Павлова сповідь підкреслюється показовим авторським коментарем, що посилює відчуття душевної рани: «(... різонує трісочкою глибоку борозну по піску, натискаючи ніби усім серцем)» [4, с. 262]. В. Огієнко, досліджуючи історичну травму Голодомору, зазначає, що «лише з плином часу і далеко не завжди жертви або свідки травми формулюють зв'язні розповіді про пережите, які інтегруються у власну життєву історію. Іншими словами, травма – радикальне і шокує руйнування символічної картини світу, але все рівно це не повне руйнування усіх смислів і значень» [5, с. 117]. Попри прагнення Павла забути цю трагедію, смерть роду накладає свій відбиток на його життя. У такий спосіб письменник відображає людину «без ґрунту», котра, не маючи опори, виявилася напрочуд зручною для нової дійсності: нею можна маніпулювати.

Висновки. Отже, у романі І. Багряного «Маруся Богуславка» мотив національної пам'яті слугує чинником відродження української нації в умовах радянської дійсності. Актуалізуючи знакові історичні події першої третини ХХ століття (революція, національно-визвольні змагання, Голодомор, репресії), письменник намагається осмислити їх у контексті проблем національної перемоги й поразки, що здатні консолідувати спільноту. Виразниками авторської позиції є насамперед Петро Сміян та Ата Дахно, які об'єднані постаттю Діденка, чия життєва історія є прикладом служіння Україні. У такий спосіб митець утверджує думку про спадкоємність поколінь у боротьбі за національний простір. Перспективним убачаємо дослідження інших мотивів означеного роману.

Література:

1. Калакура Я.С. Національна пам'ять: історіографічний контекст / Я.С. Калакура // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 30–41.
2. Кобута С.С. Концепція «вільної людини» у творчій спадщині Івана Багряного та Джорджа Орвелла : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / С.С. Кобута. – К., 2015. – 20 с.
3. Шугай О. Одиссея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. / І. Багряний ; упоряд. О. Коновал, О. Шугай ; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – Т. 1 : Буйний вітер. Маруся Богуславка : [роман]. Держіть поїзд! : [уривок]. – 2006. – С. 5–78.
4. Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. / І. Багряний ; упоряд. О. Коновал, О. Шугай ; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – Т. 1 : Буйний вітер. Маруся Богуславка : [роман]. Держіть поїзд! : [уривок]. – 2006. – 584 с.
5. Огієнко В.І. Репрезентація і «образ» у процесі передачі травми: попередні зауваги до дослідження історичної травми Голодомору / В.І. Огієнко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – Вип. 10. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – С. 112–120.

Романова И. В. Мотив национальной памяти в романе И. Багряного «Маруся Богуславка»

Аннотация. Статья посвящена исследованию мотива национальной памяти в романе И. Багряного «Маруся Богуславка», который является фактором возрождения украинской нации в условиях советской действительности. Актуализируя важные исторические события первой трети XX века, писатель пытается осмыслить их в контексте проблем национальной победы и поражения, которые могут консолидировать сообщество.

Ключевые слова: национальное бытие, национальная память, самоидентификация, «место памяти», забвение.

Romanova I. The motive of the national memory in the novel “Marusya Bohuslavka” by I. Bagryany

Summary. The article is devoted to the motive of national memory in the novel “Marusya Bohuslavka” by I. Bagryany, which is a factor of the revival of the Ukrainian nation in the Soviet reality. Actualizing important historical events of the first third of the twentieth century, the writer tries to understand them in the context of a national victory and defeat, able to consolidate community.

Key words: national existence, national memory, identity, “place of memory”, oblivion.

*Романова О. К.,
кандидат філологічних наук, доцент,
заведуючий кафедрой українського і російського мов
Інститута підготовки іноземних громадян
Одеського національного політехнічного університета*

*Печкурова Л. В.,
старший преподаватель кафедры українського і російського мов
Інститута підготовки іноземних громадян
Одеського національного політехнічного університета*

НАУЧНО-ПРОФЕСІОНАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК ОСНОВА ОБУЧЕННЯ РЕФЕРИРОВАНИЮ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі професійно-орієнтованого навчання іноземних студентів технічних вузів на прикладі реферування науково-професійного тексту.

Ключові слова: професійно-орієнтоване викладання, науковий стиль мови, реферування, науково-професійний текст.

Постановка проблеми. В наше час ведеться активна модернізація української системи вищої освіти, яка охоплює ряд процесів, спрямованих на підвищення якості освіти, її інтеграцію в світове простір. Успішна інтеграція в світове освітнє простір може бути забезпечена тільки при умові володіння студентами іноземною мовою як засобом спілкування і ознайомлення з світовими досягненнями в області науки, техніки, економіки, гуманітарних знань.

Изложение основного материала исследования. Действительные шаги по диверсифікації мовної політики в області навчання іноземних громадян, надання вищим навчальним закладам можливості проведення навчання серед іноземних студентів на іноземних мовах уже дали швидкий ефект по збільшенню кількості іноземних учасників до рекордних розмірів [7].

Для іноземних студентів технічних вузів навчально-професійна сфера спілкування є основною, тому головна задача викладача українського/російського як іноземного – формування навичок усного і письмового професійного спілкування: читати і розуміти навчально-наукову літературу, слухати і конспектувати лекції, писати реферати, курсові, лабораторні роботи і т. п. Улучшение качества професійно-орієнтованого викладання іноземною мовою з урахуванням специфіки майбутньої професії студентів дозволяє досягти поставлені цілі. В зв'язі з цим потрібно переосмислити зміст, форми і методи навчання основним видам мовної діяльності в вузі неязикового профілю, так як професіонал, працюючий в певній сфері, повинен уміти працювати з автентичними спеціальними текстами і активно використовувати інформацію, включену в них, в умовах ділового партнерства [9].

Сьогодні як ніколи необхідно враховувати обставини, що традиційну структуру загальної кількості завдань освіти доповнює завдання задоволення освітніх потреб самого студента. І це стає особливо відчутним при підготовці спеціалістів з числа інозем-

них громадян, які дійсно прагнуть отримати якісне освітнє [10].

Проблема навчання науковому стилю мови є однією з головних проблем підготовки кваліфікованих спеціалістів інженерного профілю. Вона передбачає формування комунікативної компетенції в навчально-науковій сфері для забезпечення отримання професійних знань, навичок і навиків.

Особливою актуальністю і разом з тим складністю відрізняються письмові форми мови. Тому проблема навчання іноземних студентів створенню письмових робіт, зокрема рефератів, є однією з головних методологічних завдань. Навчання реферуванню студентів-іноземців в Інституті підготовки іноземних громадян Одеського національного політехнічного університету з урахуванням їх комунікативно-пізнавальних і професійно-орієнтованих інтересів починається ще на підготовчому факультеті і продовжується на кафедрі українського і російського мов, представляючи широке поле діяльності для впровадження ефективних методик і відповідаючи вимогам сучасної парадигми освіти – концепції неперервного навчання і принципу бінарного (суб'єктно-суб'єктного) характеру педагогічного процесу.

В курсі українського/російського як іноземного передбачено оволодіння студентами базовими принципами реферування і анотування іноземномовного тексту.

Навчання цьому важливому виду навчальної діяльності здійснюється за традиційною методичною системою – від читання тексту, його компресії до передачі основної інформації в письмовій формі.

Методика навчання студентів мові майбутньої спеціальності передбачає вибір таких текстів, які б відповідали комунікативним потребам навчаних. Вони повинні задовольняти наступним критеріям:

- новизна;
- актуальність;
- відповідність професійним інтересам студента;
- можливість поглиблення і розширення професійних знань;
- наявність найбільш вживаних термінів і інформації, типової для професійного спілкування в відповідній підсфері науки і техніки.

Представлені для реферування тексти відповідають загальнодидактичним вимогам: відповідають віковим і

интеллектуальному уровню студентов, удовлетворяют его эмоциональные и познавательные запросы, служат предпосылкой для развития абстрактного мышления, учитывают уровень языковой подготовки студентов [10]. Сведения, полученные учащимися из данных текстов, способствуют осуществлению эффективной коммуникации в профессиональной сфере общения.

В техническом вузе иностранные студенты изучают язык специальности, обучение которому строится на работе с текстами профилирующих дисциплин, в которых прослеживаются последовательность в рассуждении и доказательстве, причинно-следственные отношения между различными понятиями, определениями и т. п. Анализируемые в учебно-профессиональной сфере аутентичные тексты инженерно-технического профиля должны быть доступны студентам по содержанию и объёму информации, познавательно ценными.

Особое внимание при обучении необходимо уделять изучению способов обработки первичной информации и созданию на её основе вторичного текста. Таким образом, студенты включаются в процесс осмысления, анализа и оценки содержания текста для дальнейшего извлечения необходимой информации.

В каждом тексте студенту предстоит выделить информационно важные части для передачи смыслового содержания текста. Также выделить части, выполняющие роль связок, без которых текст распался бы на самостоятельные высказывания. Студент должен научиться понимать, а далее продуцировать все структурные элементы технического текста.

Основой для обучения реферированию являются знание структуры научного текста и отдельных его абзацев, умение составлять план текста, конспект, реферат. Студенты должны уметь использовать методы подачи материала автором, например: *автор перечисляет, называет, обосновывает, характеризует, даёт определение* и т. д.

Преподавателю необходимо обратить внимание студентов на синонимичные клише: мнение, точка зрения, взгляд, а также на синонимию предлогов: *мнение о (чём?)/по поводу (чего?)/относительного (чего?)*. Надо ознакомить студентов с лексико-грамматическими средствами: *автор отмечает, обращает внимание (на что?), характеризует роль и значение (чего?), даёт оценку (чему?)* и т. п.

Процесс обучения реферированию должен включать следующий алгоритм: наблюдение, работу по образцу, самостоятельную работу с использованием лексико-грамматических конструкций, самоконтроль.

Подобные принципы обучения написанию рефератов легли в основу учебников «Учебное пособие по реферированию научного текста» [5] и «Учебное пособие по реферированию научного текста для иностранных студентов всех специальностей заочной формы обучения» [6], созданных коллективом кафедры украинского и русского языков Одесского национального политехнического университета. Основной целью пособий является обучение студентов составлению реферата-обзора на основе двух-трёх текстов или статей по специальности студентов, т. е. формирование навыков аналитико-синтаксической переработки и структурно-семантической компрессии научного текста. С этой целью в пособиях широко представлены упражнения по лексико-синтаксической трансформации текста.

Учитывая сложность реферата-обзора как речевого произведения, студенты работают поэтапно, переходя от изучения реферативных конструкций в предложениях, в готовых рефератах к построению собственных предложений и далее к репро-

дукции и самостоятельной продукции частей реферата и текста реферата в целом [8].

Первые занятия по реферированию направлены на формирование умений студентов в составлении реферата по одному источнику. Далее занятия должны быть посвящены обзорному реферированию на основе нескольких аутентичных текстов научно-технического профиля.

Заключительный этап обучения русскому языку как иностранному предусматривает обучение реферированию, так как этот вид работы над текстами, связанными со специальностью студентов, выносятся на экзамен для проверки уровня владения письменной речью. Поэтому создание пособий по обзорному реферированию на основе текстов по специальности иностранных студентов является важной методической задачей.

Тексты, отобранные для написания реферата-обзора на экзамене, посвящены основным направлениям технических специальностей студентов.

Воспроизведение информации прочитанного текста при определённой степени переработки и сжатия его структуры является задачей, которую и выполняют репродуктивные жанры письменной речи [8]. Именно реферирование научного текста является одним из наиболее важных видов работы для иностранных студентов неязыковых специальностей.

Выводы. Знание основ реферирования позволяет быстро и качественно ориентироваться в литературе по специальности. При обучении реферированию работа с текстом помогает развитию у студентов самостоятельности в приобретении знаний по специальности, умения применить их на практике с целью обобщения, синтеза и анализа полученной информации.

Эффективному усвоению материала способствует использование электронных источников информации, которые широкодоступны каждому иностранному студенту. Построение учебного процесса на базе дистанционных занятий даёт возможность говорить о принципиально новой организации работы по реферированию, в основе которой сознательное мотивированное отношение к самообучению и самосовершенствованию.

Литература:

1. Барыкина А.Н. Практическое пособие по развитию навыков письменной речи / А.Н. Барыкина, В.В. Добровольская. – М.: Рус. яз., 1983.
2. Бей Л.Б. Реферирование по-русски: [учебное пособие для иностранных студентов] / Л.Б. Бей. – Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2010. – 188 с.
3. Василишина Г.И. Учимся реферировать. Грамматика русского языка для студентов продвинутого этапа и аспирантов-иностранцев естественных и технических вузов: [учебное пособие по обучению реферированию] / Г.И. Василишина, Э.Н. Леонова. – М.: РУДН, 2002.
4. Рецензирование и обзорное реферирование текстов по специальности / [И.А. Золотарёва, Л.Ф. Круповая, А.С. Пономарёв, О.В. Хомякова]. – Харьков: ХНАГФ, 2010. – 95 с.
5. Курова Г.И. Учебное пособие по реферированию научного текста для иностранных студентов: [учебное пособие] / Г.И. Курова, Л.В. Печкурова. – Одесса: ОНПУ, 2017. – 193 с.
6. Курова Г.И. Учебное пособие по реферированию для иностранных студентов всех специальностей заочной формы обучения: [учебное пособие] / Г.И. Курова, О.К. Романова, Л.В. Печкурова. – Одесса: ОНПУ, 2016. – 75 с.
7. Оборский Г.А. Экспорт образовательных услуг в свете национальной стратегии развития образования в Украине до 2021 года /

Г.А. Оборский, А.А. Савельев // Праці Одеського політехнічного університету. – Одеса : ОНПУ, 2014. – Вып. 1(43). – С. 288.

8. Печкурова Л.В. Обучение иностранных студентов технических вузов реферированию и аннотированию научных статей / Л.В. Печкурова, Р.И. Ус // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : сб. материалов VIII Междунар. науч.-практ. конф., Одесса, 10–12 сентября 2015 г./ под общ. ред. В.Г. Сприняна. – Одесса, 2015. – С. 412.
9. Решетникова В.В. Некоторые аспекты обучения студентов-иностранцев реферативной обработки текста в неязыковом вузе / В.В. Решетникова // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры : сб. материалов XIII Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы, г. Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 г. – К., 2015.
10. Дистанционное обучение реферированию научного текста / [О.К. Романова, Г.И. Курова, Л.В. Печкурова, Н. Мадарьяга] // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : сб. материалов IX Междунар. науч.-практ. конф., Одесса, 8–9 сентября 2016 г./ под общ. ред. В.Г. Сприняна. – Одесса, 2016. – С. 319.

Романова О. К., Печкурова Л. В. Науково-професійний текст як основа навчання реферування іноземних студентів

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі професійно-орієнтованого навчання іноземних студентів технічних вишів на прикладі реферування науково-професійного тексту.

Ключові слова: професійно-орієнтоване викладання, науковий стиль мовлення, реферування, науково-професійний текст.

Romanova O., Pechkurova L. Scientific and professional text as a basis for learning the abstracting of foreign students

Summary. The article is devoted to the actual problem of professionally-oriented training of foreign students of technical universities on the example of abstracting scientific and professional text.

Key words: Professional-oriented teaching, scientific style of speech, abstracting, scientific-professional text.

*Середницька А. Я.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

МЕТОДИ ІДЕОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДІЕСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті розглянуто проблеми ідеографічної класифікації дієслівної лексики сучасної української літературної мови, а також описано основні методи вибору концептів, реєстрових одиниць ідеографічного словника.

Ключові слова: ідеографічний словник, дієслова переміщення, концепт, мовна картина світу, лексико-семантичний варіант.

Постановка проблеми. До ідеографічних словників належать лексикографічні праці з ономазіологічним принципом укладання, від ідеї (концепту) до графічного образу лексеми. Ідеографічний словник відтворює будову лексичної системи, комплексно описує зв'язки між лексичними одиницями. Він заснований не на алфавітному, а ономазіологічному принципі й відображає семантичні зв'язки між словами.

У традиційних семантичних словниках реєстрове слово пояснюють інші слова. Реєстровими одиницями ідеографічного словника є концепти, що містять узагальнені уявлення мовців про навколишню дійсність. Кожному концепту відповідає множина лексичних одиниць, значення яких містять ознаки концепту. Кожне слово правої частини словникової статті є мовною актуалізацією концепту, тому її можна порівняти з семантичним полем. У масштабах словника це дає змогу згрупувати лексику в сукупність семантичних полів, назвами яких є концепти.

Оскільки між концептами існують зв'язки частина-ціле, їх систематизують, поєднуючи в синоптичну схему. Вона впорядковує не тільки концепти, а й відповідні їм словникові статті. У результаті між групами дієслів встановлюються ієрархічні залежності, аналогічні до міжконцептуальних зв'язків. Крім того, синоптична схема є систематизованим відображенням узагальнених уявлень мовців про навколишній світ. Це дозволяє стверджувати, що ідеографічний словник є виявом мовної картини світу [4, с. 267; 5, с. 23].

У нашій роботі описано формування фрагмента ідеографічного словника дієслів переміщення.

Мета статті – встановити закономірності виокремлення концептів та відбору їхніх лексичних відповідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеографічні дослідження мають давню традицію, перші такі словники було укладено ще для грецької мови й санскриту. Однак ідеографія почала особливо активно розвиватись останні 150 років, коли лінгвісти почали вивчати мову як систему. 1852 року П.М. Роже уклав ідеографічний словник англійської мови, який витримав багато видань і переробок [19]. Його послідовниками були Е. Блан [14], П. Буассьєр [16], Р. Галліг і В. фон Вартбург [15], Ф. Дорнзайф [18], Х. Касарес [17]. Для російської мови ідеографічні словники уклали Ю.М. Караулов [8], В.В. Морковкін [6], а також колектив авторів під керівництвом Е.В. Кузнецової, а згодом Л.Г. Бабенко [3], видано словник О.С. Баранова [2] та слов-

ник під ред. Н.Ю. Шведової [9]. В українському мовознавстві ідеографічні дослідження проводили Н.П. Дарчук, І.М. Гетман, Н.Ф. Грозьян, С.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, Ю.Ф. Прадід, О.М. Сірук, Н.В. Сніжко, Ж.П. Соколовська та ін. Укладено ідеографічний словник нової лексики [1]. Термінологічні тезауруси уклали І.В. Асмукович, І.Я. Гродський, Н.П. Дарчук і В.М. Сорокін, С.М. Дерба, О.М. Коссаєк і С.Л. Маньковський, С.О. Сисоєва та І.В. Соколова, О.М. Сірук, В.В. Тарасова та ін. Водночас вивчення методів ідеографічної класифікації залишається актуальним і до цього часу.

Новизну нашого дослідження зумовлює те, що деякі аспекти ідеографічної класифікації дієслів ще не до кінця з'ясовані. Це пов'язано з тим, що значення дієслів є сигніфікативним, процесуальним і вимагає глибокого семантичного аналізу для виявлення інтегральних ознак, що можуть лягти в основу ідеографічної класифікації.

Виклад основного матеріалу. До ідеографічного словника дієслів переміщення увійшли більше 8 000 тисяч лексико-семантичних варіантів дієслів, що виражають категорію переміщення. Усі вони утворюють семантичне макрополе. В його основі перебуває категоріальний концепт **переміщатися**. Як ми встановили у процесі аналізу значень дієслів, у мовній картині світу сучасної української мови зміст концепту **переміщатися** формують ознаки простору, часу, способу переміщення предметів.

Концепт **переміщатися** є вершиною синоптичної схеми словника – сукупності всіх наведених у словнику концептів різного рівня узагальнення. За принципом частина-ціле його уточнюють конкретніші концепти **зміна розташування предмета у просторі, напрям переміщення, спосіб переміщення, траєкторія переміщення, фази переміщення**. У структурі макрополя їм відповідають однойменні субполя – семантичні об'єднання словникових статей. До складу субполів входять 57 мікрополів, що відповідають словниковим статтям [10, с. 65].

Щоб провести ідеографічний поділ макрополя дієслів переміщення на субполя (об'єднання словникових статей) і мікрополя (словникові статті), треба дібрати систему концептів. Для цього слід проаналізувати зміст мовної категорії переміщення, що містить інтегральну та диференційні ознаки.

Інтегральна ознака, відповідність якій обов'язкова для всіх дієслів макрополя, визначає суть мовного розуміння категорії переміщення – «переміщення у просторі з плином часу». Вона входить до змісту категоріального концепту **переміщатися**.

Часткові, диференційні ознаки уточнюють інтегральну, описуючи різноманітні різновиди й характеристики переміщення. Вони формують зміст конкретніших концептів. Оскільки супровідні ознаки є ієрархічно нерівноцінними, більш загальні входять до змісту концептів субполів (наприклад, **спосіб**

переміщення), менш загальні – мікрополів (наприклад, **перемішатися за допомогою транспорту**), а більш конкретні використовуються для поділу мікрополів на лексико-семантичні групи. Це можуть бути як лексико-семантичні ознаки, на основі яких виокремлено синонімічні ряди (наприклад, «іти великою масою (товпитися)», «іти дрібними кроками, швидко (дріботити)»), так і лексико-граматичні ознаки однократності переміщення, часу його тривання, інтенсивності тощо.

Існує два способи виокремлення ознак категорії переміщення: дедуктивний та індуктивний. Дедуктивний метод передбачає логічний аналіз ситуації переміщення, поєднаний із врахуванням досвіду інших ідеографів і використанням елементів наукової картини цього явища. Оскільки наукові поняття становлять вагомий частку елементів синоптичної схеми, ми використовували філософську та фізичну довідкову літературу.

Для філософії характерний загальний погляд на рух як «форму існування буття» [13, с. 558]. Без сумніву, таке розуміння руху є недостатньо конкретним для мовної системи. Тоді як філософія аналізує фундаментальні властивості руху, абстрагуючись від окремих форм його прояву (механічної, фізичної, хімічної, біологічної, суспільної), лінгвістичне розуміння руху є спрощеним і стосується найпростішої його форми – просторового переміщення.

Просторове переміщення, тобто механічний рух, визначають як «зміну з плином часу взаємного розташування тіл або їхніх частин у просторі» [12, с. 325]. Це «рух будь-яких матеріальних тіл (крім елементарних частинок), що відбувається із швидкостями, малими порівняно зі швидкістю світла» [12, с. 326]. Те, що мовна картина світу відображає передусім макросвіт, не викликає сумніву. Процеси, які відбуваються на мікрорівні, а також інші, вищі форми руху, можна описати мовними засобами, але загалом вони опиняються поза безпосередньою мовною компетенцією. Лексичні одиниці, які позначають ці поняття, не входять у загальноживаний масив дієслів, оскільки є набуток спеціалізованої термінології. В інших випадках ці поняття опиняються на периферії значень відомих дієслів.

Отже, лінгвістичне розуміння категорії переміщення наближене до фізичного поняття механічного руху як зміни розташування тіла у просторі з плином часу. Поняття механіки, які можуть бути застосовані для формування синоптичної схеми руху, можна класифікувати за її трьома розділами: кінематика – поняття траєкторії, швидкості; статика – поняття нерухомості; динаміка – поняття деформації, причини руху.

Використання понять, запозичених із фізики, філософії та інших наук, є доречним тільки на вищих рівнях синоптичної схеми. Про позамовність категоріальних концептів свідчить те, що вони є універсальними в ідеографічних словниках різних мов.

Однак треба врахувати, що мовне і наукове сприйняття світу не завжди збігаються. У мові як інертній та загальноживаній системі відобразився і донауковий, і повсякденний підхід до осмислення дійсності. Через те картина світу в її мовному відображенні є спрощеною, з елементами практично-побутового, життєвого сприйняття дійсності. Особливо виразно ця мовна специфіка виявляється на менш абстрактних рівнях синоптичної схеми, де розташовані конкретніші концепти, підпорядковані загальним поняттям та універсальним категоріям, склад яких ближчий до наукового знання. Надзвичайно глибокою своєрідністю наділена також мовна інтерпретація

окремих понять. Через це дедуктивний метод, який дає достовірні результати на вищих рівнях синоптичної схеми, під час її подальшої низхідної розбудови починає нав'язувати лексику невластиву для неї класифікацію. Адже лексика – це система, якій притаманна самобутня семантична організація.

Отже, під час моделювання синоптичної схеми, крім залучення екстралінгвістичної системи концептів, отриманої дедуктивним шляхом, необхідно аналізувати категорію переміщення, виражену в лексичних значеннях дієслів та структурних зв'язках між ними. Метод, що передбачає аналіз лексичного матеріалу з метою пошуку характерних саме для мови узагальнень, традиційно називають індуктивним. Лексична система містить чимало узагальнювальних елементів, що можуть стати основою для об'єднання інших одиниць того ж рівня. До таких компонентів можна зарахувати ядро лексичного, поняттєвого поля, домінанту синонімічного ряду, гіперонім, на мікрорівні – інтегральну сему у семемі тощо. Інтегральні слова та семи демонструють своєрідність мовного поділу категорії переміщення на ознаки і специфіку мовного вираження понять.

Особливу увагу необхідно звернути на лексичні одиниці, пов'язані синонімічними, антонімічними та словотвірними зв'язками. Ці зв'язки забезпечують вихід на вищий рівень абстрактності поняття. Зокрема, для синонімічного ряду таким узагальнювальним компонентом є його домінанта. [4, с. 96]. Антоніми також мають спільну поняттєву основу, на тлі якої розгортається протилежність їхніх значень. Узагальнювальний потенціал характерний і для словотвірних зв'язків. У багатьох випадках вихідне слово об'єднує групу похідних, які відрізняються від нього лише відтінками словотвірних значень: *бігти* – *вбігати*, *вбігати*, *збігати*, *добігати*, *відбігати*. Через це під час визначення інтегральних лексем основну увагу слід приділяти непохідним дієсловом.

Матеріалом для встановлення інтегральних лексем і сем є визначення тлумачного словника, оскільки в ньому слова здебільшого пояснені через відсилання до синоніма-домінанти, гіпероніма, твірного слова. Часто слово визначають, перераховуючи його інтегральні та диференційні семи.

Щоб формалізувати аналіз лексичних значень дієслів, ми використали дефініції «Словника української мови» в 11-ти томах [11], адже у визначеннях тлумачного словника відображається семна структура слова. За концепцією Е.В. Кузнецової, слово-основний відповідник у тлумаченні передає інтегральні семи слова, а конкретизатори є диференційними [7, с. 87].

Отже, ідеографічний поділ лексичного наповнення дієслів переміщення відбувається на основі ознак, які можна виокремити, аналізуючи їхні значення. Інтегральна сема формує зміст категоріального концепту **перемішатися**, який об'єднує дієслова переміщення у макрополі, а масив диференційних сем входить до змісту конкретніших концептів.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок про необхідність поєднання у синоптичній схемі ідеографічного словника апріорної поняттєвої класифікації, отриманої дедуктивним методом, із результатами аналізу лексичних значень дієслів. На вищих рівнях синоптичної схеми множини концептів доцільно формувати дедуктивним методом, але у конкретній її частині, наближеній до лексичного матеріалу, варто використовувати результати, отримані індуктивним аналізом лексики. Остаточна версія концептуального наповнення ідеографічної схеми повинна бути наслідком синтезу цих двох підходів.

Література:

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка / О.С. Баранов. – М. : ЭТС, 1998. – 840 с.
3. Большой толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / под ред. Л.Г. Бабенко. – М. : АСТ – Пресс КНИГА, 2007. – 576 с.
4. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
6. Комплексный учебный словарь: Лексическая основа русского языка: около 10 000 лекс. ед. / под ред В.В. Морковкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : АСТ, 2004. – 872 с.
7. Кузнецова Э.В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э.В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Изд.-во Ленинград. ун-та, 1973. – С. 84–95.
8. Русский семантический словарь. Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову / Ю.Н. Караулов, В.И. Молчанов, В.А. Афанасьев, Н.В. Михалев. – М. : Наука, 1982. – 566 с.
9. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / под. общ. ред. Н.Ю. Шведовой. – Т. 4. Глаголы с ослабленной знаменательностью: глаголы-связки и полужнаменательные глаголы, глаголы фазовые, глаголы модальные, глаголы связей, отношений и именования. Дейктические глаголы. Бытийные глаголы. Глаголы со значением собственно активного действия, деятельности, деятельностного состояния. – М. : РАН ИРЯ, 2007. – 952 с.
10. Середницька А.Я. Ідеографічний словник дієслів переміщення як засіб представлення системності лексики / А.Я. Середницька // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Вип. 15. – С. 64–67.
11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
12. Вакуленко М.О. Фізичний тлумачний словник / М.О. Вакуленко, О.В. Вакуленко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. – 767 с.
13. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; голов. ред. В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
14. Blanc Elie. Dictionnaire universel de la pensee. Alphabetique, logique, et encyclopedique. Classification naturelle et philosophique des mots, des idees et des choses / Elie Blanc. – Lyon, Vitte, 1899. – P. 2. – 1603 p.
15. Begriffsystem als Grundlage der Lexikographie / R. Hallig von Wartburg W. – Berlin Akademie – Verl, 1963. – 315 p.
16. Boissiere P. Dictionnaire analogique de la langue francaise / P. Boissiere. – Paris : Larousse, 1862. – 1439 p.
17. Diccionario ideologico de la lengua Espanola / Julio Casares. – Barselona, 1951. – 351 p.
18. Dornseiff Franz. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – Berlin – New York – Leipzig, 1970. – 925 s.
19. Roget P.M. Thesaurus of English words and phrases classified so as facilitate the expression of ideas and assist in literary composition / P.M. Roget Lnd. – 1852.

Середницька А. Я. Методи ідеографічної систематизації глагольної лексики

Анотація. В статті проаналізовано проблеми створення ідеографічного словаря, лексическа частина якого складає 8 066 лексико-семантичних варіантів глаголів переміщення сучасного українського мови. Визначено місце словаря серед робіт сучасної лексикографії, його роль в відтворенні картини світу українського мови.

Ключові слова: ідеографічний словар, глаголи переміщення, концепт, мовна картина світу, лексико-семантичний варіант.

Serednytska A. Principles of design of the ideographic dictionary

Summary. The article describes design principles of the ideographic dictionary (fragment, 8 066 Ukrainian motion verbs) and examines related theoretical problems of its creation, especially reconstruction of the national conceptualization of the surrounding world.

Key words: ideographic dictionary, motion verbs, concept, conceptual sphere, lexico-semantic variant, conceptualization of the surrounding world.

Тимофеева К. О.,

здобувач кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики
Київського національного університету культури і мистецтв

ЦИТАТА ТА АЛЮЗІЯ У ПРИВАТНОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Анотація. Статтю присвячено висвітленню специфіки найважливіших форм інтертекстуальності – цитаті та алюзії у приватному епістолярії Пантелеймона Куліша. Автором стисло окреслено історіографію проблеми інтертекстуальності у художній літературі та погляди науковців щодо типології взаємодії текстів, зокрема таких форм «діалогізму», як цитата й алюзія. Епістолярій П. Куліша як непересічне явище в історії української літератури та мистецтва потребує подальшого вивчення, а тексти – оприлюднення із розлогими коментарями фахівців.

Ключові слова: епістолярій, інтертекстуальність, цитата, алюзія, діалогізм.

Постановка проблеми. Літературознавчі дослідження останніх десятиліть переконливо доводять, що інтертекстуальний підхід можливий і продуктивний не тільки стосовно літератури постмодернізму, а й прийнятний щодо аналізу будь-якого художнього тексту різних епох. Інтертекстуальні прочитання художніх творів відкривають нові можливості: від розкриття міжтекстових взаємодій, невиявлених літературних контактів до пошуку нових інтерпретацій традиційних текстів, оновлення їхнього значення. Проблема інтертекстуальності розглядається у сучасній науці у сфері літературознавчих, лінгвістичних і культурологічних досліджень, які представлені в роботах М. Бахтіна, Ю. Кристєвої, Р. Барта, Ю. Тинянова, Ю. Лотмана, Ж. Дерріда, В. Халізева, І. Арнольд, І. Смирнова, Н. Фатєєвої, М. Ямпольського, М. Шаповал та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що в останні роки було опубліковано вибрані листи П. Куліша [3; 7], а також побачили світ монографії українських епістолографів В. Кузьменка [5] й Г. Мазохи [8], присвячені осмисленню українського письменницького епістолярію ХХ ст., цілісного дослідження приватного листування П. Куліша досі немає.

Отже, актуальність статті спричинена гострою потребою заповнити лакуни в аналізі інтертекстуальної основи кореспонденцій П. Куліша, а також відсутністю публікацій на цю тему.

Мета дослідження – проаналізувати специфіку цитати та алюзії як найпоширеніших різновидів форм інтертекстуальності у приватному епістолярії П. Куліша.

Виклад основного матеріалу. Текстові структури приватного епістолярію українського письменника Пантелеймона Куліша є закодованим письмом-читанням, що на асоціативному рівні співвідносяться з іншими художніми текстами. У творчості П. Куліша можна спостерігати майже весь спектр пошуків українських письменників шевченківської та пошевченківської доби у сфері тематики, проблематики, поетики. Його епістолярні тексти насичені численним розмаїттям форм інтертекстуальності, а особливо цитатами та алюзіями, які є найпоширенішими у царині інтертекстуальності.

Поширеність цитати як форми інтертекстуальності у творчому доробку письменників, зокрема й епістолярію, пов'язана з діалогічністю як універсальною властивістю творчого мислення, адже «цитата представляє собою когнітивну універсалію, яка забезпечує спадковість знання та надійність його передачі з покоління у покоління» [8, с. 124].

Інтертекстуальності властива зміна суб'єкта мовлення, завдяки цьому значно підвищується імплікаційний і модальний потенціал тексту, а сам текст стає ланкою у ланцюгу світового культурного спілкування. Водночас може змінюватись адресоване висловлювання, яке здебільшого набуває експресивного забарвлення мови. Інтертекстуальність тісно пов'язана з імплікацією, наприклад, із пародійністю, і з мовою – фразеологізмами і крилатими висловами [2, с. 360].

Найбільш уживаними формами інтертекстуальності є цитати й алюзії, які постійно мігрують у часі і просторі з одного тексту в інший. Цитата – це виїмка з іншого тексту. Вона може бути дослівною або видозміненою. М. Бахтін підкреслює, що введена в контекст цитата вже обов'язково тією чи іншою мірою буде видозмінена. Нове оточення може зробити включення іронічним, жартівливим або, навпаки, підсилити його емоційність [2, с. 423].

За зовнішньої інтертекстуальності зміна суб'єкта мовлення є реальною: цитата справді належить перу іншого автора. А внутрішня інтертекстуальність (включення у текст листів, щоденників літературних героїв твору тощо) – насправді фіктивна, оскільки вставні елементи написані самим автором тексту. Основним типом зовнішньої інтертекстуальності є цитата. Зовнішня інтертекстуальність зображує художній твір, виходячи за межі його епохи, у великому часовому просторі (за визначенням М. Бахтіна, «тривалий час»), пов'язує його з історією і культурою минулого, розширюючи межі часу [2, с. 424]. Головна функція цитати – зацентувати увагу на важливій частині повідомлення, підсилити експресивність і емоційно-оцінний потенціал тексту, сприяти передачі імплікації та іронії. Цитата – це своєрідна форма художньо-образного мислення, вона додає етичного й естетичного сприйняття до прочитаного.

Алюзія чи цитата в заголовку неодмінно впливає на весь текст. У світовій літературі чимало таких текстів (Ю. Караулов називає їх прецедентними), відлуння яких знову й знову звучить протягом багатьох століть. До таких текстів першочергово зараховують Біблію. Цитати, які неодноразово використовувались у літературі й усній мові, стають крилатими виразами. Вони входять у мову і перетворюються на щось середнє між кодовою і текстовою інтертекстуальністю. У вузькому значенні слова до «крилатих виразів» належать висловлювання, які мають літературне чи конкретне історичне джерело; у більш широкому значенні – також прислів'я і приказки [9, с. 433].

У листі до В. Тарновського від 24 червня 1856 р. П. Куліш використовує прислів'я як епіграф: «*Скоро сказка говорить*»

ся – *дело медленно творится*» [3, с. 81], який дає можливість адресату вже на початку листа здогадуватись, про що писатиме адресант, тобто крилатий вираз імпліцитно присутній у тексті. Зв'язок тексту з епіграфом Н. Фатеева типологізує як паратекстуальність [11, с. 125]. Наведене інтертекстуальне включення має іронічний характер.

Епістолярні тексти П. Куліша насичені українськими народними приказками і прислів'ями. Останні нерозривно поєднують минуле й сучасне, вбирають у себе мудрість попередніх поколінь і є невичерпним джерелом національної культури.

Ось, наприклад, листи адресанта: до Т. Шевченка від 7 червня 1858 р.: «*У гостях добре, а дома еще лучше*» [3, с. 136], до О. Кониського від 25 березня 1863 р.: «*...великое дело перший почин*», до І. Хильчевського від 18 серпня 1873 р.: «*...як риба в воді*» [3, с. 209] (це загальноживані прислів'я і приказки, які можна вважати інтернаціональними); до Д. Каменецького від 5 та 28 жовтня 1859 р.: «*...а то за тим, то за сим та й ттпр-ру!*» [3, с. 156], «*Се вже курям насміх*», «*О щоб його головою в жито*» [3, с. 166], до І. Хильчевського від 18 серпня 1873 р.: «*...як Сірко в базарі*», до О. Кониського від 25 березня 1863 р.: «*Утік не утік, а побігти можна*», «*Біс біду перебуде: одна згине – друга буде*» [3, с. 182] (а ці прислів'я і приказки мають національний колорит). Адресант використовує ці форми інтертекстуальності для надання емоційності у діалозі, створення підтексту й одночасно грайливості зі своїми листовними співрозмовниками.

П. Куліш часто використовує також фразеологізми, про що свідчать його листи до Г. Галагана від 12 січня 1857 р.: «Що москалі краще говорять, аніж пишуть, то се вже всяке знає, бо німота прибила їх із-за угла лопатою та й накрила мокрим рядном» [3, с. 90]. У листі до М. Білозерського від 28 травня 1853 р. знаходимо одразу декілька фразеологізмів: «Я не везу Вам только *птичьего молока...*», «Достал я исповедь Гоголя (весьма любопытну вещь), но не везу с собой, а переписут и вышлют Вам скоро. Дать не решаются по множеству любопытных, переписывающих ее здесь, на зло Шевыреву, этой *собаке на сене*, которая никому бы не дала бы списать, если бы от нее зависело» [7, с. 110–111].

В епістолі до М. Погодіна від 28 березня 1855 р. спостерігаємо багатовекторну цитату: «*О неизвестной покамест мне причине Вашего, слава Богу, рассеявшегося гнева скажу Вашими же словами: «Толкуйте все в хорошую сторону», а от себя прибавлю: и предполагайте обстоятельства, не имеющие ничего общего с моей душою. Даже и о самом дурном человеке опасно составлять решительное мнение: может быть, он в самую минуту нашего суда над ним восстал из своего падения и достоин самого нежного нашего снисхождения*» [7, с. 255]. Наведена цитата, ввібравши біблійну заповідь та слова адресата, дає можливість адресанту полемізувати з ним.

Знаходимо також непоодинокі цитати з М. Гоголя та поєднання їх зі світоглядними роздумами самого П. Куліша, як, наприклад, у листі письменника до дружини (Ганни Барвінок) від 27 березня 1855 р.: «Ходя вдоль террасы, с которой мы когда-то вместе с тобою любовались видом Москвы, я все думал о Гоголе: в моем слухе звучали его предсмертные слова: «*Как поступать, чтобы вечно, признательно и благодарно помнить в сердце полученный урок?*». О, если б найти этот секрет! тогда бы всякая участь на земле была одинаковою. Но то горе, что новые впечатления изглаживают в нашем сердце старые, и оно не в силах вечно содержать в себе пройденную жизнь,

чтобы благословлять Бога и бояться Его. Если бы сердце наше достигло до такой высоты, с которой бы оно постоянно видело оставленное позади и уготованное ему впереди, тогда бы вся жизнь наша была гимном нашему Создателю» [7, с. 254–255].

У кореспонденції П. Куліша до О. Барвінського від 30 травня 1869 р. вирізняємо кодову інтертекстуальність, яку М. Бахтін трактує як включення слів і речень іншою мовою. Такі включення виконують характерологічну, ейдологічну функцію або створюють місцевий колорит, а інколи підкреслюють мовний бар'єр [3, с. 439]: «...щоб тільки тих авторів твори заводити в читанку, *ktorzy brali зуwu udział w rozwoju nowoczesnej ruskiej literatury*» [3, с. 193].

Алюзія, за визначенням Н. Фатеевої, – це «запозичення певних елементів претексту, за якими відбувається його впізнання у тексті-реципієнті, де і здійснюється їх предикація» [11, с. 128]. Ознаками алюзії, які відрізняють її від цитати, дослідниця вважає обсяг і вибірковість елементів претексту. Щодо першої ознаки: якщо мінімальною одиницею цитованого тексту вважають речення, то про алюзію, на думку М. Шаповал, слід говорити тоді, коли відтворюється лише його частина – однослівний елемент (або низка однослівних елементів) [12, с. 108]. Н. Фатеева розрізняє алюзії з атрибуцією і без атрибуції. До атрибутованих алюзій російська дослідниця зараховує згадування назви твору, прізвища митця, імен героїв відомих літературних текстів, які мають підвищену впізнаваність, навіть без згадування імені їхнього автора.

Беручи до уваги численність тлумачень поняття «алюзія» (прихований натяк, згорнута або непряма чи неповна цитата, засіб езопової мови, референція безпосередньо до світу з його реаліями), вважаємо за потрібне зазначити, що у цьому дослідженні алюзією називатимемо (як і А. Тютенко) натяк на певний літературний чи мистецький твір, відому особу чи подію [10, с. 6].

Яскравим зразком атрибутивної алюзії як однослівного елементу претексту є лист П. Куліша до В. Тарновського, написаний із Москви 24 червня 1856 р.: «...А то, як прийдеться часом писати про земляків на чужині, то, забувшись, які вони єсть, удерем таких *троянців*, що всяке одцурається» [3, с. 81]. Тут простежується іронічно-гумористичний натяк (подібно до І. Котляревського) на мандрівне життя адресанта та земляків. Далі у листі П. Куліш завуальовано говорить про Т. Шевченка: «Закінчую мій коротенький лист потішною звісткою, що єсть певна надія визволить із неволі нашого *Перебендю*» [3, с. 81]. Адресант це робить, можливо, з метою конспірації або задля збурення ерудиції адресата, який добре розуміється на творчості Т. Шевченка. В інших епістолах знаходимо такі приклади: «Се наші народні гордощі. Се наша древня передшевиченківська словесність; тільки невідомі автори. Се – *Гомер!*» [3, с. 198]. У листі до І. Хильчевського від 27 серпня 1870 р. адресант творчо «замаскував» місто Рим, «надягнувши йому маску»: «...*бодай чи не махнемо аж туди, де колись у ночі загелкотали на весь світ гуси*» [3, с. 199]. В іншому листі Куліш переосмислює боротьбу за незалежність української держави: «*От і чоловікові одному, як Гарібальді, я не вірую, бо в нас і семисажений Гарібальді нічого не вдіє*» [3, с. 166]. Адресант виявляє історичну обізнаність з античною культурою у листі до В. Тарновського (сина): «...*коли б схотів я побачити Вас у Вашій дорогій Качанівці, дак Ви зараз би прислали по мене такі коні й колесницю, що й Соломон у славі своїй не погордував би ними*» [3, с. 301]. Гумористично-іронічний натяк ужито у листі

до М. Білозерського від 23 травня 1853 р.: «*Но он приписывает мне сампсоновскую силу: куда мне сдвинуть с места эту неподвижную тяжесть*». У тому ж листі знаходимо аллюзію як іронічне переосмислення біблійної вавилонської вежі: «*В один час я нагрузил два сундука и ящик вавилонскою смесью вещей...*» [7, с. 109].

П. Куліш дуже часто звертається до Біблії як до невичерпного джерела «чужого слова», інтерпретуючи його. Зокрема, в листі до дружини (Ганни Барвінок) від 14 серпня 1856 р. знаходимо інтертекстуальні перегуки зі Святим Письмом: «*Бідна жизнь на землі чоловіча: тільки хіба розумом зрозумієш і душею почувши, а очима не побачиши ніякого совершенства! А все-таки сонце сідало в Линовиці, мов у раю; у воді дерево іграло, наче шовки та састи; гуси кричать і плещуть серед ставу; тихо – як у Бога на небі; а сонце все позолотило, і кожне з нас здалось серед зеленої садовини мов на картині. Аж ось і ніч із своїм мороком, із своїм невідомим шелестом, із зорями на небі, з дівочими піснями по селу... Коли б тільки не було на серці туги, то хвалив би Господа милосердного, дивлячись на його дива та й годі. А то горе, що душа – наче птиця без крил: хоче піднятися над землею, а туча до землі й пригнітає*» [3, с. 83]. Адресант вважає, що тільки з Богом у душі можна отримати життєву гармонію. Своє бачення світу Куліш втілює у листах до рідних і близьких за духом йому людей, це своєрідний діалог автора з самим собою і з читачем щодо основоположних проблем буття.

Прикладом філософського переосмислення Вічного Письма є лист до Т. Шевченка від 7 червня 1858 р.: «*Присядь, же, братику, да поміжуй над ними своєю здоровоною головою, щоб було так охайно до оглядно все, як у того Пушкіна, щоб чистим зерном одсипать духовної пащини землякам, а не з половою. У нас бо родить Господь хліб на всяку душу вдосить, той не привиклі наші уста до висівок*» [3, с. 136]. Тут знаходимо подвійне посилання: з одного боку – на авторитет О. Пушкіна, а з іншого – на Святе Письмо.

Особливу увагу, на наш погляд, викликає лист до М. Білозерського від 23 травня 1853 р. У цій кореспонденції зібрана ціла низка аллюзій, які належать до різних історичних постатей та подій, що гармонічно поєдналися і утворили цілісний саркастично-іронічний текст: «*Сундуки наши зевают на Божий свет пустыми своими утробами... В один час я на грузил два сундука и ящик вавилонскою смесью вещей... Чтобы когда-либо мы увезли с собой этого Фабия Кунктадора, и мы не будем уверены в этом до последней минуты... Но он приписывает мне сампсоновскую силу: куда мне сдвинуть с места эту неподвижную тяжесть! Она уступает только течению обстоятельств или, пожалуй, волшебному действию волпы: «Выдыбай, на Боже, выдыбай!» Впрочем, едва ли Мотроновка будет когда-нибудь Выдубечами*» [7, с. 109–110].

Висновки. Епістолярний доробок П. Куліша насичений колоритними прислів'ями, приказками та фразеологізмами. У листах письменника знаходимо значну кількість аллюзій на противагу цитатам. Як високоосвічена людина П. Куліш звертався до історичних та культурних надбань різних народів, передаючи їх нащадкам. Це його своєрідний лист у вічність.

За останні роки українське літературознавство досягло значних успіхів у вивченні приватних кореспонденцій письменників. У минулому лишилася тенденція публікувати лише ті листи чи уривки з них, котрі б ілюстрували стереотипні положення щодо життєпису, світогляду, мистецької спадщи-

ни письменника. На часі публікація епістолярію П. Куліша як «цілісного тексту» – з листами та ґрунтовними коментарями дослідників.

Як непересічний внесок у національну духовну скарбницю приватний епістолярій П. Куліша потребує подальшого вивчення, а тексти – оприлюднення із розлогими коментарями фахівців.

Література:

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей / И.В. Арнольд; науч. ред. П.Е. Бухаркин. – СПб.: Изд-во С-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М.: Худож. Лит-ра, 1975. – 504 с.
3. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцького; передм. Ю. Шевельова. – Торонто, 1982. – 326 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
5. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50 років XIX століття: [монографія] / Володимир Кузьменко. – К.: Альфа-М, 2016. – 352 с.
6. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: [монографія] / Н.А. Кузьмина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та – Омск: Омск. гос. ун-т, 1999. – 368 с.
7. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи: у 2-х т. / упоряд. Олесь Федорук. – К.: Авалон, Т. 2. – 2009. – 670 с.
8. Мазоха Г.С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ ст.: жанрово-стильові модифікації: [монографія] / Г.С. Мазоха. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.
9. Проблема диалогизма, интертекстуальности и герменевтики (спекурс по интерпретации художественного текста). Лекции по спецкурсу. – СПб., 1997. – 60 с.
10. Тютенко А.А. Структура і функції аллюзій в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії: автореф. дис. ... канд. філол. наук / А.А. Тютенко; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.
11. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н.А. Фатеева. – 2-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
12. Шаповал М. Интертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктивні реляції української драми: [монографія] / Мар'яна Шаповал. – К.: Автограф, 2009. – 352 с.

Тимофеева Е. А. Цитата и аллюзия в частном эпистолярном Пантелеимона Кулиша

Аннотація. Стаття посвячена раскрытию специфики важнейших форм интертекстуальности – цитате и аллюзии в частном эпистолярном Пантелеимона Кулиша. Автором кратко очерчено историографию проблемы интертекстуальности в художественной литературе и взгляды исследователей относительно типологии взаимодействия текстов, в частности таких форм «диалогизма», как цитата и аллюзия. Эпистолярный П. Кулиша как неординарное явление в истории украинской литературы и искусства нуждается в дальнейшем изучении, а тексты – в публикации с подробными комментариями специалистов.

Ключевые слова: эпистолярный, интертекстуальность, цитата, аллюзия, диалогизм.

Timofeeva K. Quotation and allusion in private epistolary Panteleimon Kulish

Summary. The article is devoted to highlighting the specifics of the most important forms of intertextuality private by Panteleimon Kulish. The article outlines the historiography of

the problems of intertextuality in literature and scientific views on the interaction typology of texts including such forms as “dialog” as a quotation and allusion. Kulish’s epistolary a conspicuous phenomenon in the history of Ukrainian literature

and art needs further study and publication of texts with commentaries spreading.

Key words: correspondence, intertextuality, quotation, allusion.

Христіанінова Р. О.,
 доктор філологічних наук, професор,
 професор кафедри української мови
 Запорізького національного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ УМОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано систему засобів реалізації кондиційної семантики в сучасній українській мові, ранжовано їх із погляду первинності/вторинності та центральності/периферійності. Констатовано, що найтипівішими і найпоширенішими з них є складнопідрядні речення умови, які посідають центральне місце в системі засобів реалізації умовного значення та водночас постають вихідними для інших засобів вираження кондиційної семантики.

Ключові слова: семантика умови, умовно-наслідкові відношення, складнопідрядні речення умови, умовно-наслідкові складносурядні речення, спеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем, неспеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем.

Постановка проблеми. У філософії умову трактують як сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень тощо), що необхідні для виникнення, існування або зміни певного (зумовленого) об'єкта [11, с. 286]. У граматиці семантика умови входить до системи детермінантних значень. Вона репрезентує семантико-граматичні відношення між двома пропозиціями, що відображають логічні відношення між двома ситуаціями об'єктивної дійсності, одна з яких – зумовлювальна – постає як необхідна для реалізації іншої – зумовлюваної. Зумовлювальна ситуація завжди передре зумовлюваної. Специфіка умовного порівняно з іншими каузальними значеннями полягає в тому, що умовність завжди пов'язана з гіпотетичністю зумовлювальної ситуації, яка може бути трактована як потенційно можлива в дійсності (така, що її реалізація чи нереалізація в об'єктивній дійсності має однакову вірогідність) або взагалі неможлива, ірреальна [10, с. 563], а отже, і зумовлювана ситуація може бути розглядана лише як потенційна або ірреальна.

За влучним висловленням Л. Вайсгербера, кожна мова здатна інтерпретувати ту саму ситуацію великим арсеналом різноманітних засобів. Основне завдання лінгвістики – вивчення цих засобів і їхніх функцій [14, с. 389]. Значення умови в цьому плані не становить винятку, воно реалізоване як у складних, так і в простих реченнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвивченішими в українському і зарубіжному мовознавстві постають складнопідрядні речення умови, які становлять ядро засобів вираження умовного значення. Вони були предметом зацікавленнь багатьох лінгвістів. В україністиці їх досліджували в системі складнопідрядних речень загалом (С. Бевзенко, І. Вихованець, Н. Гуїванюк, А. Кващук, М. Кобилянська, В. Ожоган, І. Слинко, Р. Христіанінова, І. Чередниченко, К. Шульжук та ін.) та окремо (В. Голоух, І. Хилько). Проблеми вираження умовного значення в складносурядних реченнях торкалися І. Вихованець, Р. Христіанінова, у реченнях із недиференційованим синтаксичним зв'язком (безсполучникових реченнях) – І. Вихо-

ванець, С. Дорошенко, Р. Христіанінова, Н. Чернушенко, у простих реченнях – І. Вихованець, З. Комарова, О. Кульбабська, О. Межов та ін. Засоби реалізації семантики умови в синтаксичних конструкціях різного типу досліджували А. Малявін, Н. Руденко. Попри таку розлогу літературу чимало питань вираження кондиційного значення й донині дискусійні, по-різному трактовані. Потребує подальшого опрацювання проблема первинності та вторинності, центральності й периферійності засобів вираження семантики умови.

Метою статті є інвентаризація континууму експлікаторів умовного значення в сучасній українській мові та ранжування їх із погляду первинності/вторинності, центральності/периферійності. Досягнення цієї мети можливе за розв'язання таких завдань: 1) окреслити систему засобів реалізації кондиційного значення в сучасній українській мові; 2) визначити первинні та похідні (вторинні) засоби вираження розглядової семантики; 3) встановити центральні та периферійні засоби вираження значення умови.

Виклад основного матеріалу. Основним засобом вираження умовної семантики постають складнопідрядні речення. Вони формують ядро функційно-семантичного поля кондиційності. За І. Вихованцем, семантико-синтаксичні відношення умови між головною і підрядною предикативними частинами постають унаслідок трансформування двобічних власне-семантичних умовно-наслідкових відношень в однібічні умовні через комунікативне виділення семантичної функції підрядної частини та комунікативне послаблення семантичної функції головної частини [2, с. 146]. Підрядні частини відображають потенційно можливі чи уявні ситуації, які викликають потенційно можливий чи уявлюваний наслідок, зафіксований у головній частині, на підставі чого виокремлено складнопідрядні речення потенційної та ірреальної умови [12, с. 199].

Складнопідрядні речення потенційної умови допускають можливість реалізації наслідку, поданого в головній частині, за виконання певної умови, зазначеної в підрядній частині. Грамама потенційності, що маркує такі речення, «поєднує семи реальності і ірреальності і позначає майбутні явища, які, з погляду мовця, вважаються реальними, а насправді тільки очікувані, потенційні» [8, с. 311]. Виразниками значення потенційної умови постають сполучники *коли, коли вже, коли вже...то, коли тільки, коли тільки...то, коли...то, раз, раз...так, раз...то, тільки, тільки...то, як, як...так, як тільки, як тільки...то, як...то, якщо, якщо вже...то, якщо тільки, якщо тільки...то, якщо...то*. Зрідка значення потенційної умови набувають сполучники *аби, аби лиш (лише), аби тільки*, спеціалізовані на вираженні значення ірреальної умови, проте, на відміну від речень ірреальної умови, в розгляданих конструкціях присудки в головних частинах уживані в теперішньому або майбутньому часі: *«Книжки мудрості навчають, аби читати їх з розумом»*

(Н. Рибак); «<...> тут завжди щось матимеш, **аби тільки голова на плечах**» (Є. Гуцало). Складнопідрядні речення потенційної умови репрезентовані двома типами: власне-умови й невластне-умови.

Підрядні частини **власне-умовні** позначають реально можливі умови, за виконання яких можливе здійснення того, про що йдеться в головній частині. Складнопідрядні власне-умовні речення охоплюють кілька семантичних різновидів:

1) конструкції, у яких одинична неповторювана умова викликає одиничний неповторюваний наслідок: «*І відчуває лицар, що й він засне повік, якщо не втече з проклятого лісу*» (О. Бердник); «*Коли мені не допоможуть вірші, То вже не допоможуть лікарі*» (Д. Павличко). Предикати в головній і підрядній частинах зазвичай виражені дієсловами у формах минулого, теперішнього чи майбутнього часу. Рідше в підрядній або головній частині предикат буває у формі інфінітива: «<...> *коли їй і тепер пропустити, вона красти не перестане, зовсім знахабніє*» (Є. Гуцало); «*Коли Мотря ваша покличе – чом не прийти*» (Є. Гуцало);

2) конструкції, які виражають значення повторюваності умови й наслідку або їхньої постійності. Предикати головної і підрядної частин у таких реченнях здебільшого мають граматичне значення недоконаного виду: «*Якщо в учительки вистачало терпіння, Зябликові вдавалось-таки згадати весь вірш до кінця*» (Є. Гуцало); «*Мартоха моя душею хворіла та світом нудила, коли хтось у неї в боргу не був*» (Є. Гуцало);

3) конструкції з узагальнювальним значенням, формованим унаслідок взаємодії обох предикативних частин. Предикат підрядної частини може бути вираженим різними формами (інфінітивом, сполукою «аналітичне дієслово модальної семантики необхідності + інфінітив», дієсловами у формі теперішнього або майбутнього часу, поєднанням дієслова-зв'язки з іменником, прикметником), але предикат головної частини обов'язково співвіднесений із теперішнім або майбутнім часом: «*Життя – це теж важкий обов'язок, якщо ви не самі, якщо маєте доглянути когось*» (Є. Гуцало); «<...> *якщо багацько знатимете, то мало спатимете*» (Є. Гуцало); «<...> *коли розуму нема – з кожуха не приточиш*» (Є. Гуцало).

Із-поміж складнопідрядних речень **невластне-умови** виокремлюємо конструкції з семантикою підстави та конструкції з семантикою застереження.

У реченнях із підрядними **підстави** підрядна частина позначає умову, яка дає підстави для виконання/невиконання певних дій або для певних умовиводів, названих у головній частині: «*Якщо я забуду твої заповіді, туманом чужої омани повитий, якщо обрубав я спогадів віти, – карай мене, мати, карай!*» (М. Нагнибіда); «*Та як з тобою в гори лжа пішла, Тобі вуста затиснувши рукою, Кричи!*» (Д. Павличко). У головній частині здебільшого маємо предикат у формі імператива чи предикат, виражений сполукою «дієслово (аналітичне дієслово) модальної семантики можливості/неможливості або необхідності + інфінітив».

У складнопідрядних реченнях **застереження** підрядна частина позначає ситуацію, якої варто уникати, тому що вона потягне за собою небажаний наслідок, про який повідомляє головна частина: «*А коли ще хтось із вашої компанії спробує поткнутись ногою – дістану рушницю з намету*» (Є. Гуцало); «*І коли не покличете, то образитись можуть*» (Є. Гуцало).

Складнопідрядні речення **ірреальної умови** формують сполучники *аби, аби лиш (лише), аби тільки, аби...то, коли б, коли*

б...то, навіть якби, навіть якби...то, якби, якби лише (лиш); якби лише (лиш)...то; якби тільки, якби тільки...то, якби...то, якби...тоді (отоді). Так само, як і складнопідрядні речення потенційної умови, конструкції ірреальної умови репрезентовані двома типами: реченнями власне-умови й невластне-умови.

У реченнях **власне-умови** зафіксовано такі семантичні різновиди:

1) речення, в яких і умова, й наслідок є такими, що не відповідають дійсності, подумки протиставлені реальному: «*Якби їй [Роксолані] дано було вибирати, вона вибрала б тільки вічне блаженство*» (П. Загребельний) – у дійсності Роксолані не дано було вибирати, тому ситуація, передана головною частиною, не може стати реальністю; «*Якби він був маляром, то намалював би її з сонцем на плечі*» (М. Стельмах). У таких реченнях у головній частині предикат має форму умовного способу;

2) речення, в яких наслідок міг би бути реальним, але цьому суперечить ірреальна умова, тому й наслідок сприймаємо як нереальний: «*У цьому було щось розумне, коли б не випирало Домажирове бажання самому захопити ту владу, яка належала князеві*» (В. Малик); «*Коли йти навпростець, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою*» (І. Багрянний); «*Якби було вас [ворогів] менше навкруги, – людина може вдаватися в апатію*» (Л. Костенко). Предикат головної частини в цих конструкціях виражений формою минулого часу або сполукою «дієслово (аналітичне дієслово) модальної семантики можливості / неможливості + інфінітив»;

3) конструкції, в яких ірреальна умова поєднується з реальним наслідком: «*Навіть якби захотів Сава одвести йому одного, то вже не відведе: пляшку за неї поставив*» (Є. Гуцало). Специфікою означених конструкцій є те, що головна частина завжди містить заперечення.

У **невластне-умовних** реченнях підрядна частина позначає не стільки умову, скільки бажання або підставу, тому з-поміж них можна виокремити речення з підрядними бажання та речення з підрядними підстави.

У першому випадку у підрядній частині названо **бажання**, здійснення якого привело б до наслідку, сформульованого в головній частині: «*От якби відшукати широкі гільзи від снарядів, можна було б кухлі з них повирізувати*» (Є. Гуцало); «*Хоч би вітер віяв, то, може, не було б так самотньо*» (Є. Гуцало). Предикат підрядної частини в означених конструкціях має форму бажального способу, а предикат головної – форму умовного способу.

Головна частина складнопідрядних речень із підрядними **підстави** репрезентує умовивід, який впливає з підрядної частини. Вона побудована завжди за однією схемою «хтось не **був** би кимось», «щось не було б чимось»: «*Не я був би, якби не зумів улаштуватись на цю роботу*» (Є. Гуцало); «*Але не був би я Хомою Прищепою, якби віддався своїй жінці на поталу, якби вона могла мої мізки закрутити, якби могла порядкувати моїми клепками в голові так, як порядкує горициками в печі*» (Є. Гуцало).

Зрідка значення умови передають безсполучникові складнопідрядні речення. Вони так само, як і сполучникові, можуть мати потенційну та ірреальну умовну модальність, але в сполучникових складнопідрядних реченнях, як уже йшлося, важливу роль у розрізненні потенційної та ірреальної модальності відіграють відповідні сполучники, натомість, у безсполучникових конструкціях основне навантаження в такому розрізненні несуть на собі предикати головної та підрядної частин. За наши-

ми спостереженнями, у конструкціях потенційної умови зазвичай в обох предикативних частинах використовуються предикати у формах майбутнього часу: «*Втечеш – на дні моря знайду!*» (О. Бердник); «*Оспіваєш мою перемогу – прощу!*» (О. Бердник); «*Підеши – знайдеш! Глянеш – побачиш!*» (О. Бердник); «*Зумієш не впасти – зумієш і вернутися назад*» (О. Бердник); «*Поїдеши – не вернешся*» (П. Загребельний). Це абсолютно умотивовано, адже, за М. Мірченком, саме грамема майбутнього часу є виразником грамеми потенційності [8, с. 311]. Значення потенційної умови реалізують також конструкції, у зумовлюваній предикативній частині яких уживаний предикат у формі наказового способу. У зумовлювальній частині предикат може бути виражений, крім форми майбутнього часу, і формою теперішнього часу: «*Не приведи доле, щось станеться з дівчиною – хай не вертається додому*» (О. Бердник); «*Людам хочеться гратися у богів – хай граються!*» (О. Бердник). Є. Ширяєв із приводу форми подібних безсполучникових речень із дієсловами в наказовому способі наголошує, що вона досить своєрідна: включає дієслово, план вираження якого – наказовий спосіб, а план змісту – особлива, зовсім не наказова, функція – позначити предикативну конструкцію, яка містить таке дієслово, як умову стосовно іншої предикативної конструкції. Зумовленість семантики речення формою наказового способу дієслова в непрямому, такому, що властиве тільки для цієї структури, значенні, дає змогу характеризувати аналізовані конструкції як зв'язані [13, с. 57–58]. Інколи потенційну умовність виражають речення з іншим співвідношенням форм предикатів: «*Пилінка впаде на її голову – нема твоєї голови*» (О. Бердник); «*Сказати кому-небудь – ніхто не повірить*» (О. Бердник). У реченнях ірреальної модальності предикати обох частин уживані в умовному способі: «*Не прийшли б – лихо могли б подумати*» (Ю. Покальчук); «*Не втік би – я теж став би війтом*» (П. Загребельний), можливі також форми інфінітива (у зумовлювальній частині його вживано з часткою *б*): «*<...> дати б їм мечі – то й не знати, чи не порубали б один одного*» (П. Загребельний).

Напівцентр засобів вираження умовного значення формують умовно-наслідкові складносурядні речення з асемантичним сполучником *і*, які постають унаслідок трансформування складнопідрядних речень умови. Як зазначає І. Вихованець, за трансформування складнопідрядного в складносурядне речення змінюється формально-синтаксична структура складної конструкції, але зберігається її лексичне наповнення й характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Оскільки ж сполучник *і* не може виражати умовно-наслідкових відношень, то цю функцію, так само як і в безсполучникових складнопідрядних реченнях, перебирають на себе предикати частин-складників та фіксований порядок частин: перша частина позначає умову, друга – наслідок. У першій частині предикат зазвичай виражений дієсловом у формі наказового способу, у другій – у формі майбутнього часу: «*Спробуйте збільшити зображення пружинної, гнучкої, звиклої до непокою сталі в шістьсот п'ятдесят разів – і вашим очам відкриється таємнича картина, схожа на астрономічну фотографію шматка зоряного неба теплої літньої ночі*» (О. Гончар); «*Не підтримуй луну новими криками, і настане тиша*» (О. Бердник); «*Задумайся, і ти збагнеш велич вічності*» (О. Бердник). Подеколи наслідкова предикативна частина може мати предикат, виражений дієсловом у граматичній формі теперішнього часу, але в семантичній структурі речення він співвіднесений із майбутнім часом: «*Стань потворною – і ти*

вільна!» (О. Бердник). Такі складносурядні умовно-наслідкові речення кореферентні зі складнопідрядними реченнями потенційної умови. За використання в обох предикативних частинах дієслів-присудків в умовному способі складносурядне речення набуває ірреальної модальності: «*Розповіла б про це раніше, і ніхто б тебе не затримував тут*. Рідше умовно-наслідкове значення передають конструкції з предикативними частинами, структурованими дієсловами-присудками у формі майбутнього або теперішнього часу: «*Базарна зникне комашня – І буде воленька в подобі...*» (П. Мах); «*Рибалки тамтешні виходять на нічний промисел з вогнями в човнах, і тоді риби самі на тебе летять <...>*» (О. Гончар). Як слушно зазначає І. Вихованець, на відміну від однобічних умовних відношень у складнопідрядних конструкціях, у складносурядних реченнях умовно-наслідкові відношення мають повний вияв, тобто вони є двобічними [3, с. 312]. Проте зауважимо, що в реченнях із першою частиною, формованою дієсловами наказового способу, більше акцентоване значення умови, а в реченнях із першими частинами, структурованими дієсловами майбутнього та теперішнього часу, – значення наслідку.

Напівпериферію поля умовності посідають прості ускладнені речення з відокремленими членами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, що постають унаслідок трансформування складнопідрядних речень та експлікують додаткову дієслівну предикативність. І. Вихованець, О. Кульбабська, О. Межов підкреслюють, що дієприслівники та дієприслівникові звороти являють собою згорнену підрядну частину [3, с. 275; 6, с. 302; 7, с. 292]. Формування умовного значення відбувається здебільшого за вживання присудків у формі умовного способу або майбутнього часу: «*Не відпочивши, хлопець не подолав би цей шлях; Обманувши, ти сам звідаєш сіті обману. Укравши, ти сам будеш втрачати майно чи знання, гроші чи улюблені речі. Загарбуючи чужі володіння, ти будеш сам вигнанцем з рідної землі. Маючи рабів, ти неодмінно звідаєш рабство*» (О. Бердник). Зрідка дієприслівники та дієприслівникові звороти є виразниками умовного значення і в конструкціях із присудками або головними членами безособового односкладного речення у формі теперішнього часу. Такі речення мають семантику повинності, можливості або узагальненості: «*Убивши когось, ти повинен спокутувати свій злочин тепер чи в майбутньому житті власною смертю*» (О. Бердник); «*Не маючи володаря земного, ви не зв'язані словом, присягою, вірою, скарбом*» (О. Бердник); «*Імовірно, тому він і відділений від решти перонів густим колючим дротом, а з міста через нього можна потрапити, лише пройшовши паспортний контроль*» (Н. Сняданко).

До периферійної зони кондиційності входять прості семантично неелементарні речення, в яких виразниками умовного значення постають вторинні предикатні синтаксеми, утворені здебільшого поєднанням прийменників із невластивими іменниками – віддієслівними та відприкметниковими дериватами, які легко розгортаються в речення, співвідносні з іменниками за характером номінації [1, с. 226; 3, с. 276]. О. Межов зауважує, що в цих поєднаннях субстантив представляє згорнений предикат підрядної умовної частини складнопідрядного речення, а прийменник замінює сполучник *якщо...то* [7, с. 289]. Просте речення з такими прийменниково-відмінковими формами «фактично складається з двох або більше пропозитивних номінацій і являє собою згорнуте складне речення», а «прийменники в поєднанні з іменниками – синтаксичними дериватами можна

розглядати як номіналізовані (субстантивовані) підрядні частини складнопідрядного речення» [1, с. 227]. Проте прийменники не так чітко передають значення умови, як сполучники, тому для розрізнення двох сфер умовної модальності – потенційної та ірреальної – нерідко виникає потреба в додаткових засобах її вираження, якими у структурі речення бувають форми дієслова, граматикизовані лексичні елементи тощо [3, с. 275; 6, с. 298; 7, с. 291]. Пор.: «Тільки за умови рішучого і раптового **наступу** на місто можна досягнути бажаного успіху» (О. Гончар) – потенційна умова; «Тільки за умови рішучого і раптового **наступу** на місто можна було б досягнути бажаного успіху» – ірреальна умова. І. Вихованець наголошує: «Співвідносячись із семантико-синтаксичною структурою складнопідрядних речень із підрядними умовними частинами, умовні синтаксеми в сучасній українській літературній мові характеризуються поступовим витворенням власної підсистеми форм, нерідким залученням до даної сфери засобів, не спеціалізованих на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень, їх факультативною варіантністю» [3, с. 275]. До спеціалізованих морфолого-синтаксичних варіантів умовних синтаксем О. Межов зараховує у (в) разі, на випадок, за умови + родовий відмінок [7, с. 291]. Інші дослідники до цього шеругу долучають ще й поєднання зі спеціалізованими зворотами в умовах, на умовах, внаслідок, за потреби, за неможливості, за наявності, в обставинах (за обставин) + родовий відмінок [4, с. 169; 5, с. 149–150; 9, с. 131]. За нашими спостереженнями, можна також додати у випадку, за відсутності + родовий відмінок: «Але **непевність розкладу автобусного руху між Львовом і Перемислем, непрогнозованість часу перетину кордону автобусами, а також регулярні скасування рейсів у випадку занадто малої кількості пасажирів перетворили спальний вагон цього потяга на найбільш надійний і пунктуальний транспорт**» (Н. Сняданко); **За відсутності спеціальної тари можна скористатися звичайними пластиковими пляшками з-під води.**

Підтримуємо думку І. Вихованця, що прийменники зі значенням умови наразі перебувають у процесі становлення [1, с. 225], а тому їх можна зарахувати до нестабілізованих [про розрізнення стабілізованих і нестабілізованих прийменників див.: 1, с. 271; 15, с. 226, 228], тобто таких, що ще не втратили прямої семантичної співвідносності з вихідною лексичною одиницею, пор.: «У разі **тривоги треба напасти на вартового, кляп у рот, зв'язати**» (О. Іваненко); «Тяжіння таких підрядних частин до вставлених конструкцій виникає найчастіше в разі **переміщення їх (підрядних частин) в інтерпозицію**» (Р. Христіанінова); «**На випадок його смерті вона не повинна виходити заміж, а то позбавляється спадщини**» (В. Винниченко); «**Лише за умови почуття обов'язку перед іншими людьми зможе задовольнити особисті інтереси**» (Н. Бабич); «На часове значення дієприслівників часто нашаровано значення умови, особливо за наявності присудків в умовному способі» (О. Межов) і «У непередбачених інструкцією **випадках** вони мають діяти за власним розсудом; **За деяких контекстуальних умов** іменник у ролі керованого компонента зазнає згортання...» (Н. Костусяк); «<...> перевага була на боці чоловіка **за умови, що він ще не втратив для Соломії новизни, привабливості та, відповідно, авторитетності**» (Н. Сняданко). Слушною вважаємо думку О. Межова: «Дериваційне перетворення підрядних частин умови в умовні синтаксеми здійснюється вибірково, обмежено, що зумовлено, насамперед, книжним характером прийменників у разі, на випадок, за умови, які через

свою стильову несумісність не можуть заступити такі підрядні умовні сполучники, як *якби, коли б та ін.*» [7, с. 290].

Неспеціалізованими морфолого-синтаксичними варіантами умовних синтаксем постають прийменниково-відмінкові форми з первинними прийменниками, які значення умови передають лише за підтримки контексту, пор.: *А без розписки я нічого платити не буду* (Н. Сняданко) і *Олена повернулася із заробітків без грошей*. О. Межов серед не спеціалізованих на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень прийменниково-відмінкових форм виокремлює, насамперед, *при + місцевий відмінок, без + родовий відмінок*: «*Доїться [корівка], три стакани дає на день, але при добрій паши*» (М. Вінграновський); «*Без знання ж народної мови письменником, яким я хочу стати, не станеш*» (В. Сосюра). Водночас учений зауважує, що в сучасних публіцистичних, наукових та ділових текстах замість поєднання *при + місцевий відмінок* надають перевагу вживанню прийменника *за* із родовим відмінком [7, с. 291]. О. Кульбабська подає дещо розлогіший перелік морфолого-синтаксичних варіантів умовних синтаксем: *у (в) + місцевий відмінок; при + місцевий відмінок; за + орудний відмінок; на + місцевий відмінок; з + родовий відмінок; від + родовий відмінок; з + орудний відмінок; в + знахідний відмінок; без + родовий відмінок; під + орудний відмінок; по + місцевий відмінок; проти + родовий відмінок; поза + орудний відмінок* [6, с. 301]. Видається доцільним до цього переліку додати також *на + знахідний відмінок*: «*Отак заводські гудки у нас над Дніпром на дощ хриплять, а на добру погоду співають лунко*» (О. Гончар).

Як компонента умовне значення можливе в реченнях із недиференційованим синтаксичним зв'язком та недиференційованими семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами: 1) умовно-причинними: «*Ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею*» (О. Бердник); «*Не захотіла стати царицею – станеш падаллю!*» (О. Бердник), пор.: *Якщо ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею або Оскільки ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею; Якщо не захотіла стати царицею – станеш падаллю або Оскільки не захотіла стати царицею – станеш падаллю*; 2) умовно-часовими: «*Відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник!*» (О. Бердник); «*Розкажемо вдома – не повірять*» (О. Бердник), пор.: *Якщо відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник або Коли відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник; Якщо розкажемо вдома, не повірять або Коли розкажемо вдома, не повірять*. У таких реченнях констатуємо лише потенційну умовну модальність. Означені конструкції посідають найпериферійнішу позицію в системі засобів вираження кондиційного значення.

Висновки. Отже, сучасній українській мові притаманна низка різнорангових засобів вираження семантики умови. Найтипівішим і найпоширенішим із них є складнопідрядні сполучникові речення умови, вони посідають центральне місце в системі засобів реалізації умовного значення. Напівцентр засобів вираження умовного значення формують умовно-наслідкові складносурядні речення з асемантичним сполучником *і*. Напівпериферійну зону умовності структурують прості ускладнені речення з відокремленими членами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, а периферійну – прості семантично неелементарні речення, в яких виразниками умовного значення постають вторинні предикатні синтаксеми, утворені поєднанням прийменників із віддієслів-

ними та відприкметниковими іменниками. Найпериферійнішу позицію в системі засобів вираження кондиційного значення посідають речення із недиференційованим синтаксичним зв'язком та недиференційованими умовно-причинними й умовно-часовими семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами.

Література:

1. Вихованець І. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 288 с.
2. Вихованець І. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
3. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Габай А. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. Габай. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
5. Гуйванюк Н. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
6. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
7. Межов О. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
8. Мірченко М. Структура синтаксичних категорій / М. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
9. Руденко Н. Складні та прості речення з умовною модальністю у текстах різних функціональних стилів сучасної української мови / Н. Руденко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Єрмоленко / Відп. ред. В. Складенко. – К., 2007. – С. 129–133.
10. Русская грамматика : в 2-х т. : Т. II : Синтаксис. – М. : Наука, 1982. – 710 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
12. Христианінова Р. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. Христианінова. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
13. Ширяев Е. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке : [монография] / Е. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 221 с.
14. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik / L. Weisgerber. – Düsseldorf, 1962. – 389 S.
15. Kroupová L. K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém zpracování / L. Kroupová // Slovo a slovesnost. – 1971. – 32. – № 3. – S. 225–231.

Христианінова Р. А. Средства реализации условно-го значения в современном украинском языке

Аннотация. В статье рассмотрена система средств реализации семантики условности в современном украинском языке, которые проанализированы с точки зрения их первичности/вторичности, центральности/периферийности. Сделан вывод, что типичным и наиболее распространенным из них являются сложноподчиненные условные предложения, занимающие центральное место в системе средств реализации условной семантики, на их основе формируются другие средства.

Ключевые слова: семантика условности, условно-следственные отношения, сложноподчиненные условные предложения, условно-следственные сложносочиненные предложения, специализированные морфолого-синтаксические варианты условных синтаксем, неспециализированные морфолого-синтаксические варианты условных синтаксем.

Khrystianinova R. Realization of Conditional Meaning in Modern Ukrainian Language

Summary. The paper reviews the system of means of conditional semantic realization in Modern Ukrainian Language. It is classified from the point of primacy/postprimacy and centrality/peripherality. It has been revealed that conditional complex sentences, which occupy the central place in the system of means of conditional meaning realization and simultaneously are initial for the other means of conditional semantic expression, are the most typical and the most common.

Key words: semantic of condition, conditional and result relations, complex conditional sentences, conditional and result compound sentences, specialized morphological and syntactic variants of conditional syntaxemes, non-specialized morphological and syntactic variants of conditional syntaxemes.

Швець А. О.,

аспірант

Заклад української філології

Інституту слов'янської філології

Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)

ДО ПИТАННЯ ПРО НАСЛІДКИ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У МОВЛЕННІ ПОЛЯКІВ КАМ'ЯНСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ВИБРАНОГО ІДІОЛЕКТУ)

Анотація. У статті запропоновано аналіз найбільш виразних граматичних явищ, які властиві мові поляків міста Кам'янського і які виникли внаслідок міжмовної інтерференції на граматичному рівні. Матеріалом для спостереження слугувало мовлення представниці старшого покоління, яка походить із польської родини і послуговується в окремих сферах вживання польською мовою.

Ключові слова: польська мова в Україні, польське мовлення, загальнопольська норма, інтерференція.

Постановка проблеми. Мова чутливо реагує на всі процеси, які відбуваються у суспільстві. Контакти з носіями інших мов більшою чи меншою мірою впливають на розвиток кожної мови, яка реагує на цей вплив системними або спорадичними змінами на лексичному, семантичному та граматичному рівнях.

Інтерференція як процес та результат процесу становить порушення носієм двомовності і багатомовності правил співвідношення контактуючих мов, які проявляються у його мовленні у відхиленні від норми однієї або й усіх мов, якими він послуговується. Уріель Вайнрайх [1, с. 22], розвиваючи теорію контактної лінгвістики, визначив поняття мовної інтерференції як випадок відхилення від норми кожної із мов, що перебуває в умовах постійного мовного контактування.

Дослідники явища міжмовної інтерференції звертають особливу увагу на закономірності її виникнення та розвитку, зокрема, Казімеж Фелешко зазначає, що «інтенсивність інтерференції залежить від багатьох різних чинників, не лише мовних», а «системні лакуни» однієї мови, що виявляються у контакті з іншою, – різні на різних рівнях» [3, с. 106]. Ельжбета Смулкова підкреслює, що «внаслідок упродовження до системи нових мовних елементів, інтерференція викликає реорганізацію мовних моделей», оскільки кожне збагачення або зuboжіння (збідніння) системи викликає потребу реорганізації наявних до цього часу розрізнявальних опозицій у системі. Таке розуміння інтерференції коливається між значенням «процес» і «результат процесу» [12, с. 308–309]. Відхилення від норм загальнопольської мови у мовленні поляків Кам'янського становлять яскраву ілюстрацію наведених вище теоретичних положень: серед чинників їх появи знаходимо як внутрішньомовні, так і екстралінгвістичні соціальні явища; певні інтерференційні явища ввійшли до системи польської мови мешканців міста, а інші з'являються спорадично, спостерігаємо відмінність між набором інтерференційних явищ представників різних вікових генерацій та ін. Саме тому важливо насамперед встановити обсяг охоплених інтерференцією явищ, визначити їх типовість у мовленні певної мовно-куль-

турної групи, що є можливим унаслідок аналізу мовлення типового її представника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжмовна інтерференція неодноразово була об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Польські дослідники звертають, зокрема, увагу на вияви мовної інтерференції у мовленні поляків поза межами Польщі та на території мовно-культурних погранич (напр., праці Ю. Кость [8], Е. Смулкової [11; 12], К. Фелешка [3] та ін.). Не обійшли увагою явище інтерференції у мовленні поляків на Україні й українські науковці: відхилення від мовних норм на граматичному рівні, які спричинено міжмовним контактуванням, розглядають, зокрема, А. Кравчук [9], М. Зелінська [2], Л. Король [7] та інші дослідники. Однак мовна інтерференція в усному мовленні поляків Кам'янського, де функціонування польської мови має свою специфіку, розглянута ще не була.

Метою статті є опис деяких особливостей польського мовлення жительки Кам'янського, які викликані міжмовною інтерференцією на граматичному рівні. Предмет цього дослідження – морфологічний рівень польського мовлення Ванди Желінської, яка декларує польське походження. Матеріал дослідження зібрано шляхом опитування інформантки зі здійсненням анкетування та аудіо- і відеозапису.

Ванда Желінська народилась у 1942 р. у Польщі в селі Скеркі, що на Підляшші. Розповідаючи про своє походження, Ванда згадує, що, коли була маленькою, вони з мамою виїхали до Радянського Союзу: «*Ješče pam'entam tak'i fakt, jexal'i s Pol'sk'i do Zv'onzku Radžeck'ego. Počong tovarn'ak', tovarn'akovy tak'i*».

Ванда належить до старшого покоління поляків (понад 60 років) Кам'янського, для яких польська мова є мовою їхніх батьків, якою вони говорили з дитинства. Ванда розповіла, що вчила російську мову у школі, але вдома розмовляла з мамою польською мовою.

Саме мама навчила її пісень польською мовою. Тексти пісень, які Ванда відтворює з пам'яті, містять ознаки, що виникли внаслідок взаємодії польської і української мов, яка характерна і для сучасного Підляшшя:

Umov' ilam šeq z n' oų na d' ev' ontoų,

Na d' ev' ontoų tak jak d' is'.

I bendž' emy šč' asl' iv' i, vesel' i,

A pšyjde pulnoc i nas rozdžel' i.

I umuv' ims' a z n' oų na d' ev' onta,

Na d' ev' onta tak jak d' is'.

¹ Наголос проставляємо лише там, де відступає від нормативного для польської мови наголошування на передостанньому складі.

Сьогодні інформантка в повсякденному житті в усіх сферах послуговується російською мовою, але польська мова для неї є рідною мовою, якою вона спілкується з іншими поляками, представниками польського товариства, коли є можливість і вони збираються разом.

Інформантка відчуває свою належність до польського народу. Для Ванди Желінської ознаками ототожнення з польською народністю є походження, знання рідної мови і культури. Про себе Ванда говорить: «*Džen'k'i temu, že ja trošečky rozmav'ač po pol'sku moge, že jsem pol'kou, že čytam po pol'sku i ješče trošečky kul'turu pol'sku uče, ja ošymala Kartu Pol'aka. To jest v'el'ke ščenšče dl'a mn'e. Ja n'e v'em, čy bendeu v Pol'sce, al'e ja Pol'ka*».

Виклад основного матеріалу. Інтерференція як процес та результат процесу становить порушення носієм двомовності і багатомовності правил співвідношення контактуючих мов, які проявляються у його мові у відхиленні від норми. У граматиці інтерференція часто пов'язана з мимовільною інтерпретацією граматичних категорій однієї мови через призму іншої.

Розглянемо найпоширеніші випадки граматичної інтерференції на морфологічному рівні у польському мовленні жительки Кам'янського.

Мовленню Ванди як представниці старшого покоління властиві відхилення від норми польської мови у закінченнях іменників – назв осіб чоловічого роду у формі множини: «*Jak'i my Pol'ak'i? My muš'imy čytač, rozmav'ač, učyt's'a pol'sk'emu. Jak my Pol'ak'i, to my muš'imo cen'ič pol'sk'i jenzyk*».

У мовленні інших представників старшого покоління зустрічаємо також подібні вияви цього інтерференційного явища: «*Škola štuk'i. Na koncert'e v teatre muj muž, a ce škol'ar'i, aktory*».

Як бачимо, відхилення полягає у змішуванні закінчень **-u, -i**, які властиві іменникам чоловічого роду, а також у відсутності чергування приголосних основ, яке властиве польській мові, на відміну від української. У множині польських іменників на позначення осіб чоловічої статі перед закінченням приголосні основи чергуються, наприклад, **p – p'**: *chłop – chlōpi, k – c*: *Polak – Polacy, Chińczyk – Chińczycy, Grek – Grecy, z – zi*: *Francuz – Francuzi, r – rz*: *dyrektor – dyrektorzy, minister – ministrzy, n – n'*: *autochton – autochtoni, opiekun – opiekuni, t – c'*: *student – studenci, g – dzy*: *geology – geolodzy, biolog – biologzy* [3, с. 283–285]. Як підкреслюють дослідники, подібні форми є поширеними для українців, що спілкуються польською мовою [9, с. 117].

У мовленні Ванди Желінської спостерігаємо також інтерференційні явища у формах 3. в. однини іменників, які виникли під впливом української мови, наприклад: «*I mama pošla šukač praci. I des' treba bylo pšenocovač*». У польській мові іменник *praca* має у 3. в. однини закінчення **-ę**, а в мовленні інформантки, за аналогією до українського, – закінчення **-у**: **працю**, іменник набуває закінчення **-у** тільки після твердого приголосного.

Подібним прикладом інтерференції на морфологічному рівні є вживання словоформи **Pol'sku** замість **Polskę**: «*Mama mn'e opov'adala o svojej mlodošč'i. Ona l'ub'ila Pol'sku*». Слід зазначити, що у мовленні інформантки носові передаються через двозвуки **on, en, eu**.

У мовленні представника середнього покоління теж спостерігаємо приклади цього ж інтерференційного вияву: «*Potem pšujexač na praceu do špital'u pogotowie ratunkowej i teraz pracujeu xirurgem w tym špital'u juž dwodžešča l'at*».

Інтерференції піддається також належність іменників до певного роду. Так, іменник **klasa** під впливом українського або російського мовлення вживається як іменник чоловічого роду й узгоджується із порядковими числівниками чоловічого роду: «*Pam'entam z drug'ego juž kl'asa. A do tego še ja pošlam do školy. Ja včylams'a v p'ervyj kl'as. Skončyl'am v B'alor'us'ij'i. Tus'ica*».

Інтерференційні явища спостерігаємо й у вживанні дієслівних форм. Так, найбільше піддаються впливу форми минулого часу, які під впливом української та російської мови втрачають властиві їм особові закінчення. Ванда Желінська часто вживає форми дієслова у 3 ос. одн. без закінчення **-m**, порівняймо: *zapomn'ilam, pam'entam, čytam, skončylam, rozebrala, zapomn'ala*. Наприклад: «*Ja zapomn'ilam melod'iju al'e n'e rozebralas' ze slovam'i, n'e rozebrala, n'e pam'entam, ale zapomn'ala muzyke*». Інформантка вживає дієслово **rozebrala** в 3 ос. однини відповідно до **rozebrałam**.

Подібною зміни зазнають теж форми 1 ос. мн., які втрачають закінчення **-śmy** і вживаються із займенником **my** за зразком української мови. Наприклад: «*My m'eškal'i v Korel'iji. Ja hod'ila do školy. Bardzo dal'eko byla škola – des'at' k'ilom'etruv, bo my m'eškal'i na gran'icy z Fin'l'andijej, a škola byla v Rykoz'ir'e*». У цьому прикладі інформантка вживає дієслово у 3 ос. мн. **m'eškal'i** відповідно до **mieszkałyśmy**. Інформантка у своїй розповіді на морфологічному рівні калькує з української мови слово **ми мешкали** і переносить на польську мову, вживаючи форму за моделлю відповідного українського дієслова в минулому часі.

У цих випадках інформантка не розрізняє роди дієслова й у випадку, де треба вживати нечоловічо-особовий рід, уживає чоловічо-особовий: «*Ja še pam'entam, jak z mamou p'osenki sp'eval'i*».

Таким чином, у мовленні інформантки старшого покоління інтерференція на граматичному рівні призводить до помилок у польському мовленні під час вживання форм дієслів теперішнього та минулого часу.

Характерним для мовлення інформантки є використання особових займенників разом з особовими закінченнями дієслова, а також в інших особових формах, наприклад: «*Ja pov'edžalam, že to muj ojšec*». Інформантка, за зразком української та російської мови, вживає займенникову лексему **ja**, використовуючи її разом з особовими закінченнями дієслів.

На думку А. Нагурко, особові займенники у функції підмета в польській мові не тільки зайві – їх використання у реченні сприяє появі нового прагматичного компонента, зміщенню змістових акцентів: «Нейтральне *Slucham radia* є зовсім іншим комунікатом, ніж *Ja slucham radia*. В останньому *ja* може мати багато контекстуальних інтерпретацій (наприклад, протиставлення: *ja slucham – ty pracujesz* або вираження роздратування: *ja slucham – ty nie przeszkadzaj* тощо)» [10, с. 278].

Ненормативним є вживання займенника **one** у польському мовленні інформанти, який вона вживає у значенні «**one m'eškal'i i znal'i**». Наприклад: «*I hčala by m'i moj'i džeč'i dobže rozmov'ala na pol'sk'ij mov'i, žeby znaly, gd'e m'eškal'i našy pšudk'i, kul'tury tego kraju, gd'e one m'eškal'i i bardzo dobže znal'i jenzyk svojej'i prarodž'iny*».

Слід зазначити, що у 3 ос. мн. у польській мові розрізняються чоловічо-особовий **oni** та чоловічо-неособовий займенник **one**, натомість в українській та російській мовах маємо лише особовий займенник 3 ос. мн. (**вони, ону**) [3, с. 198].

У наведеному вище тексті інформантка згадує про родичів (різної статі), тому нормативним було б уживання займенника *oni mieszkali*.

Таким чином, представниці старшого покоління притаманні відхилення у змішуванні закінчень *-u, -i*, які властиві іменникам чоловічого роду *k – c: Polak – Polacy*.

Прикладом інтерференції на морфологічному рівні у мовленні інформантки є вживання словоформи *Pol'sku zamiast Polskę* (3. в. одн.). Слід зазначити, що носові передаються через двозвуки *on, en, eu*.

Інтерференційні явища спостерігаємо у дієслівних формах минулого часу. Інформантка вживає дієслово *rozebrała* в 3 ос. одн. відповідно до *rozebrałam*. Подібної зміни зазнають теж форми 1 ос. мн., які втрачають закінчення *-śmy* і вживаються із займенником *my* за зразком української мови: *my m'eška'i*.

Висновки. На зібраному матеріалі, записаному від інформантки старшого покоління поляків міста Кам'янського, досліджено та проаналізовано індивідуальне мовлення носія польської мови та показано типові відхилення від норм загальнопольської мови на граматичному рівні, які є наслідком впливу російської та української мов. Найпоширенішими випадками інтерференційних змін в аналізованому індивідуальному мовленні є такі: змішування закінчень *-u /-ę* в іменниках, закінчень дієслова в 3 ос. одн. *-la /-łam* у формах однини, *-u /-i* у формах множини, чергування приголосних *k – c* у приголосних основах польської мови.

Література:

1. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх. – К. : Вища школа, 1979. – 262 с.
2. Зелінська М. Специфіка синтаксичних структур у мовленні молодого покоління носіїв польської мови Львівщини / М. Зелінська // Київські полоністичні студії. – 2011. – Т. XVIII. – С. 439–443.
3. Grzegorzczkova R. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia / R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. – Warszawa, 1999.
4. Feleszko K. Język we wspólnocie wielojęzycznej i wielokulturowej / K. Feleszko // Bukowina moja miłość. – T. 1. / pod red. A. Żora. – Warszawa 2002.
5. Interferencje w językach i dialektach słowiańskich / red. E. Umińska. – Tytoń – Łódź, 1997.
6. Interferencje językowe na różnych obszarach słowiańszczyzny / pod red. S. Warchoła // Rozprawy Slawistyczne. – Lublin, 1989. – Issue 4.
7. Король Л. Регіональні особливості словозміни польських іменників та прикметників (на матеріалі питальника для учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання) / Л. Король // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2009. – Вип. 58. – С. 176–183.
8. Kość J. Archaizmy a interferencje w strefie polsko-ukraińskich kontaktów językowych / J. Kość // Slavia Orientalis. – 2000. – Т. XLIX. – Nr. 3.
9. Кравчук А. Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів) / А. Кравчук // Проблеми слов'янознавства. – 2012. – Вип. 61. – С. 111–128.
10. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa, 2007.
11. Smułkova E. Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja czy coś innego / E. Smułkova // Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. – Warszawa, 2002. – S. 414–424.
12. Smułkova E. Zagadnienia polsko-białorusko-litewskiej interferencji językowej na ziemiach północno-wschodniej Polski / E. Smułkova // Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. – Warszawa, 2002. – S. 306–331.

Швец А. О. К вопросу о последствиях грамматической интерференции в речи поляков Каменского (на примере избранного идиолекта)

Аннотация. В статье предложен анализ наиболее выразительных грамматических явлений, присущих языку поляков города Каменского, которые возникли в результате межъязыковой интерференции на грамматическом уровне. Материалом для наблюдения служила речь представительницы старшего поколения, которая происходит с польской семьи и пользуется в отдельных сферах употребления польским языком.

Ключевые слова: польский язык в Украине, польская речь, общепольская норма, интерференция.

Shvets A. Question of consequences of grammatical interference in speech of Poles from Kamianske (by example of chosen idiolect)

Summary. In this article author analyses the most expressive grammatical phenomena which appeared like a consequence of interlinguistic interference on grammatical level and are typical for a language of the Poles from Kamianske. Speech of representative from elder generation, who has an origin from Polish family and uses Polish language in some spheres of her life, was a material for observation.

Key words: Polish language in Ukraine, Polish speech, common Polish norm, interference.

*Шевченко Л. Л.,
кандидат філологічних наук,
завідувач відділу лінгвістики
Українського мовно-інформаційного фонду
Національної академії наук України*

СИНОНІМІЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ НОВОГО ЗАВІТУ

Анотація. У статті аналізуються синонімічні ряди, функціонування яких формує системність як основну рису концептів Нового Завіту. Поряд з іншими концептотвірними компонентами вони представляють один з аспектів структурної моделі концептосфери Нового Завіту.

Ключові слова: Новий Завіт, концепт, концептосфера, синонімічні ряди, системність концептів.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть велика увага лінгвістів зосереджена в напрямі концептуальних досліджень, у їхніх роботах осмислюються різні аспекти функціонування концептів у мові. У своїх характеристиках концептів науковці одностайні у думці про їх системну організацію як важливу структуротвірну ознаку. У лінгвістиці існує розуміння системи як цілісного упорядкованого утворення, що складається із взаємопов'язаних і взаємозумовлених частин – елементів, які втілені в реальну субстанцію і мають конкретну схему взаємозв'язків (відношень), тобто структуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники концептів вважають системність їх основною рисою [10, с. 32; 8, с. 266], підкреслюючи такі їхні системні ознаки, як багатомірність [4, с. 73; 7, с. 152], польова організація мовного матеріалу [9, с. 116], дискретна цілісність смислу [6, с. 19] та ін. Тобто у всій своїй багатоманітності концепти функціонально спрямовані на організацію єдності та цілісності, упорядкування за системними принципами.

Метою статті є опис синонімії як системного засобу концептотворення у досліджуваному тексті. Роботу присвячено вивченню засобів формування концептів Нового Завіту [1]. У роботі проаналізовано найбільш значимі концепти тексту Нового Завіту: «Ісус Христос», «Бог», «Господь», «Отець», «Віра», «Закон», «Гріх», «Спасіння», «Благодать», «Царство Небесне», «Євангеліє», «Жертва».

Виклад основного матеріалу. Дослідження концептів здійснюється через виявлення концептуальних полів, які є їх основною структурною одиницею. Сполучуваність ключового слова – номінанта концепту виявляє характерні для нього зв'язки з текстовими компонентами, які формують концептуальні поля, що моделюють цілісний смисловий простір. Їх опис дає можливість виявити систему текстових засобів організації концептів і описати їх як системні утворення.

Важливим аспектом такого дослідження є виокремлення константної та варіантної зон концептосфери твору, які створюються, відповідно, константними та варіантними засобами вербалізації концептів. Їх формування здійснюється на основі конкретних реалізацій мовних одиниць, задіяних у концептотворенні. Константні ознаки відображають основні типові засоби, які взаємозв'язані, взаємодіють між собою, що є базою

об'єктивації того чи іншого концепту, варіантними вважаються одиниці, які не задіяні у формуванні його змісту.

У процесі дослідження виявлено, що мовна концептуалізація як сукупність прийомів семантичного представлення плану змісту лексичних одиниць створюються переважно за допомогою дериваційних, синонімічних, епідигматичних об'єднань слів. При цьому вагому роль у формуванні концептосфери тексту відіграють засоби лексико-семантичної парадигматизації, а саме синонімія. Існування синонімів пов'язане зі здатністю мовної системи мати кілька означників для одного означуваного, тобто гетерогенністю як іманентною властивістю мови, що передбачає «варіативні властивості вираження одного й того ж смислу, множинність реалізацій системних потенцій, стилістичну і ситуативну градацію засобів» [5, с. 36].

Синонімія як семантична категорія репрезентує зв'язки семантичної еквівалентності формально різних слів, що реалізують функції уточнення, заміщення, а також стилістичні функції. «Синонімія створюється повним або частковим збігом окремих елементів смислової структури мовного знака, які називаються семасіологами семантичними варіантами (лексико-семантичними варіантами, елементарним значенням)» [2, с. 465]. Ці елементи структури слова знайшли кваліфікацію у семасіологічному методі опису значень слів шляхом компонентного аналізу, який відіграє провідну роль у лексико-семантичних дослідженнях. Вважається, що сфера його застосування обмежена більш чи менш організованими лексико-семантичними групами слів, у яких можна виявити набір протиставлень за певними диференційними ознаками. Лексичне значення слова при цьому розглядається через виокремлення мінімальних семантичних компонентів, які дозволяють ідентифікувати об'єкт, включити слово в групу споріднених за смислом одиниць і чітко визначити відмінності між ними. «Значним досягненням сучасної семасіології є розуміння лексичного значення слова як складного утворення, що складається з ієрархічно організованих семантичних компонентів («атомів» смислу, диференційних семантичних множників, сем тощо). Думка про компонентну структуру лексичного значення слова впливає із розуміння мови як системно-структурного утворення і є надзвичайно плідною та перспективною» [11, с. 61]. На переконання дослідників, значення слова має ієрархічну організацію, у якій вирізняються три типи сем: архісема (загальна сема родового значення), яка відображає ознаки, котрі властиві цілим класам об'єктів, диференційні семи видового значення та потенційні семи, що виражають побічні і можливі характеристики денотата [3, с. 80].

Синонімічні зв'язки слів і словосполучень у створенні концептосфери Нового Завіту виявляються через функціонування загальномовних і контекстуальних синонімів. Синоніми дають можливість варіювати засоби формування концептів, урізнома-

нітнювати склад концептуальних полів через розширення діапазону мовних одиниць для їх вербалізації, служачи якомога повнішому й точнішому відтворенню їхнього змісту. Їх вибір у тексті продиктований прагматичним потенціалом і комунікативною значимістю синоніма.

Синонімія як тип семантичних зв'язків значень слів виражається у повному або частковому збігові їх семної структури. Саме завдяки таким збігам у лексичній системі мови виникає семантична близькість слів, яка об'єднує їх у синонімічні ряди. У текстовій тканині твору вони створюють мережу зв'язків і відношень, яка формує системність компонентів текстової організації. Завдяки цій своїй властивості вони є активним засобом моделювання концептів. Константною частиною у створенні концептосфери при цьому є збіг певних сем синонімічних слів (як правило, архісем), що становлять семантичну основу їх об'єднання у польові утворення і створюють базу для їх взаємодії. Поряд із спільними семантичними ознаками у синонімів є також розрізнявальні, що виявляється у складі диференційних сем, які визначають індивідуальність слів, уточнюючи, конкретизуючи їх значення, створюють різницю між словами синонімічного ряду. Диференційні семи формують варіантний сегмент концептосфери твору.

Загальномова синонімія представлена у концептосфері Святого Письма синонімічними рядами, серед яких превалюють іменникові та дієслівні, що створюються за допомогою слів і словосполучень. Найбільш розвиненими з них виявилися ті, які розбудовують концептуальні поля на позначення гріха, зцілення та прославлення Бога.

Так, ряд слів вживається у досліджуваному тексті як загальномовні синоніми для найменування поняття гріха (*гріх, прогріх, провина, беззаконня, переступ, пристрасті гріховні*). Гріх є одним із ключових понять Нового Завіту, слова на його позначення є складником багатьох концептуальних утворень у досліджуваному тексті. У названому синонімічному ряду найбільш широкою семантикою відзначається найменування *гріх* у значенні «порушення релігійно-моральних настанов, відступ від Божих заповідей». Інші слова цього ряду мають вужчу семантику, даючи найменування певному вияву гріха. Наприклад: *Бо заплата за гріх смерть, а дар Божий вічне життя в Христі Ісусі, Господі нашім!* (Рим. 6: 23) [1]; *...і нас, що мертві були через прогріхи, оживив разом із Христом, спасені ви благодаттю* (Еф. 2:5); *...маємо в Ньому відкуплення кров'ю Його, прощення провин, через багатство благодаті Його* (Еф. 1:7); *Кожен, хто чинить гріх, чинить і беззаконня. Бо гріх то беззаконня* (1Іван. 3:4); *Закон же прийшов, щоб збільшився переступ. А де збільшився гріх, там зарясніла благодать, щоб, як гріх панував через смерть, так само й благодать запанувала через праведність для життя вічного Ісусом Христом, Господом нашим* (Рим. 5:20,21); *Бо коли ми жили за тілом, то пристрасті гріховні, що походять від Закону, діяли в наших членах, щоб приносити плід смерті* (Рим. 7:5).

У складі досліджуваних концептуальних полів досить широко задіяні лексеми, які є найменуваннями прощення людей Ісусом Христом. Для вираження цієї думки використовуються дієслівні синонімічні ряди (*виправдовувати, виправдовуватися, прощати, пробачати, відпускати*). Вони інтегровані в одне синонімічне об'єднання завдяки спільній інтегральній семі «вбачати, бути поблажливим до когось». Прикладами їхнього функціонування є фрази, в яких вжиті дієслівні синоніми: *І такими були дехто з вас, але ви обмились, але осяти-*

лись, але виправдались Іменем Господа Ісуса Христа й Духом нашого Бога (1Кор. 6:11); *Але щоб ви знали, що прощати гріхи на землі має владу Син Людський, тож каже Він розслабленому: Уставай, візьми ложе своє, та й іди у свій дім!* (Матв. 9:6); *А тому, хто не виконує, але вірує в Того, Хто виправдує нечестивого, віра його порухується в праведність* (Рим. 4:5); *І коли стоїте на молитві, то прощайте, як маєте що проти кого, щоб і Отець ваш Небесний пробачив вам прогріхи ваші* (Мар. 11:25); *А Ісус, віру їхню побачивши, каже розслабленому: Відпускаються, сину, гріхи тобі!* (Мар. 2:5) та іменникові (*прощення, виправдання, дарування, відпущення*): *І дар не такий, як те, що сталося від одного, що згрішив; бо суд за один прогріх на осуд, а дар благодаті на виправдання від багатьох прогріхів* (Рим. 5:16); *...маємо в Ньому відкуплення кров'ю Його, прощення провин, через багатство благодаті Його* (Еф. 1:7); *Його Бог дав у жертву примирення в крові Його через віру, щоб виявити Свою правду через відпущення давніше чинених гріхів, за довготерпіння Божого, щоб виявити Свою правду за теперішнього часу, щоб бути Йому праведним, і виправдувати того, хто вірує в Ісуса* (Рим. 3:26–27); *Визволяю тебе від твого народу та від поган, до яких Я тебе посилаю, відкрити їм очі, щоб вони навернулись від темряви в світло та від сатаниної влади до Бога, щоб вірою в Мене отримати їм дарування гріхів і долю з освяченими* (Дії. 26:17–18).

Значне поширення знайшла синонімія у конструюванні концептуальних польових утворень для найменування зцілення, адже в Євангелії важливими тематичними лініями є відтворення численних фактів уздоровлення людей від немочів і хвороб. Засобами їх формування стали синонімічні ряди із слів і словосполучень на позначення того, що Ісус Христос зцілює людей і завдяки Йому стають здоровими (*в(у)здоровлювати, робити здоровим, видужувати, ставати здоровим, прозрівати, ставати видючим, відкриваються очі, очі прозрівають, проказа сходить, сліпі прозрівають, криві ходять, очищуються слабі на проказу, глухі чують та ін.*). Для підтвердження цього факту використовуються численні приклади: *Ісус, розізнавши, пішов Собі звідити. І багато пішло вслід за Ним, і Він їх уздоровив усіх* (Матв. 12:15); *І, позирнувши на всіх них, сказав чоловікові: Простягни свою руку! Той зробив, і рука його стала здорова!* (Лук. 6:10); *А народ не виходив із дива, бо бачив, що говорять німі, каліки стають здорові, криві ходять, і бачать сліпі, і славив він Бога Ізрайлевого!* (Матв. 15:31); *Один же з них, як побачив, що видужав, то вернувся, і почав гучним голосом славити Бога. І припав він обличчям до ніг Його, складаючи дяку Йому. А то самарянин був...* (Лук. 17:15–16); *І промовив Ісус їм у відповідь: Ідіть, і перекажіть Іванові, що ви бачили й чули: Сліпі прозрівають, криві ходять, очищуються слабі на проказу, і чують глухі, воскресають померлі, убогим звіщається Добра Новина* (Лук. 7:22) та ін. Характерною рисою синонімічного ряду на позначення зцілення, уздоровлення людей є наявність родо-видових зв'язків між його членами, коли синонімічні одиниці виражають поняття, одне з яких ширше стосовно іншого. Так, компонентам синонімічного ряду *видужувати, ставати здоровим* властива більш загальна семантика («ставати повністю уздоровленим, позбавленим від усіх або усякої хвороби»), тоді як інші слова цього ряду стосуються зцілення від конкретних хвороб, недугів – прокази і сліпоти.

У концептосфері Нового Завіту різноманітністю текстових конкретизаторів представлений синонімічний ряд на позначення того, що люди прославляють Бога, Ісуса Христа (*славити,*

хвалити, звеличувати, вклонятися, схилятися). Крім спільної архісеми «підносити, вшановувати кого-небудь», компонентам ряду властиві додаткові диференційні семи, які вносять свої характеристики до позначуваного поняття. Використання таких слів у концептосфері твору демонструє низка прикладів: *А народ не виходив із дива, бо бачив, що говорять німі, каліки стають здорові, криві ходять, і бачать сліпі, і славив він Бога Ізраїлевого!* (Матв. 15:31); *...а для поган щоб славили Бога за милосердя, як написано: Тому я хвалитиму Тебе, Господи, серед поган, і Ім'я Твоє буду виспівувати!* (Рим. 15:9); *Бо чули вони, що мовами різними ті розмовляли та Бога звеличували. Петро тоді відповів:* (Дії. 10:46); *Тому й Бог повищив Його, та дав Йому Ім'я, що вище над кожне ім'я, щоб перед Ісусовим Ім'ям вклонялося кожне коліно небесних, і земних, і підземних, і щоб кожен язик визнавав: Ісус Христос то Господь, на славу Бога Отця!* (Фил. 2:9–11); *Бо написано: Я живу, каже Господь, і схилюється кожне коліно передо Мною, і визнає Бога кожен язик!* (Рим. 14:11). У контекстах твору використані також іменникові синоніми слава, хвала: *...і не мав сумніву в обітницю Божу через недовірство, але зміцнився в вірі, і віддав славу Богові* (Рим. 4:20); *І зараз видючим той став, і пішов вслід за Ним, прославляючи Бога. А всі люди, бачивши це, віддали хвалу Богові* (Лук. 18:43).

Дієслівні синоніми на позначення проповіді Євангелія представлені такими складниками: *проповідувати, благовістити, звіщати, свідчити, навертати*. Тут задіяні слова із спільною архісемою «говорити проповідь; сповіщати добру звістку про спасіння людства через Ісуса Христа», яка інтегрує їх у спільні об'єднання. Загалом мотивом благовістя настільки пронизаний Новий Завіт, що використання у ньому синонімічних відповідників є цілком природною рисою. Вони стали також одним із чинників розвитку концептосфери твору, вживаючись у численних контекстах: *А коли Іван виданий був, то прийшов Ісус до Галілеї, і проповідував Божу Євангелію* (Мар. 1:14); *Та коли йняли віри Филипові, що благовістив про Боже Царство й Ім'я Ісуса Христа, чоловіки й жінки охрестилися* (Дії. 8:12); *Моліться разом і за нас, щоб Бог нам відчинив двері слова, звіщати таємницю Христову, що за неї я й зв'язаний* (Кол. 4:3); *А коли прибули Сила та Тимофій з Македонії, Павло слову віддався, і він свідчив юдеям, що Ісус то Христос* (Дії. 18:5); *Бо він буде великий у Господа, ні вина, ні п'яного напою не питиме, і наповниться Духом Святим ще з утроби своєї 7матері. І багато синів із І наверне до їхнього Господа Бога* (Лук. 1:15). Концептуальні утворення про проповідь Слова Божого вибудовуються також через іменникову синонімію, а саме слова такого ряду: *проповідь, благовістя, звіщання, свідчення, засвідчення*. Наприклад: *Бо свідок мені Бог, Якому служу духом своїм у звіщанні Євангелії Його Сина, що я безперестанно згадую про вас* (Рим. 1:9); *Яка ж нагорода мені? Та, що, благовістячи, я безкорисливо проповідував Христову Євангелію, не використовуючи особистих прав щодо благовістя* (1Кор. 9:18); *Це одне хочу знати від вас: чи ви прийняли Духа ділами Закону, чи із проповіді про віру?* (Гал. 3:2); *Тож не соромся засвідчення Господа нашого, ні мене, Його в'язня, але страждай з Євангелією за силою Бога, що нас спас і покликав святим покликом, не за наші діла, але з волі Своєї та з благодаті, що нам дана в Христі Ісусі попередю вічних часів* (2Тим. 1:8); *Я, Іван, ваш брат і спільник у біді, і в царстві, і в терпінні в Ісусі, був на острові, що зветься Патмос, за Слово Боже і за свідчення Ісуса Христа* (Об. 1:9).

Синонімічним рядом представлено також найменування Небесного Царства. На основі функціонування синонімів *Небесне Царство, Христове й Боже Царство, Царство Бога* в концептуальній системі тексту вибудовуються лінії про існування Небесного Царства, яке Бог приготував для тих, хто люблять Його, отримали спасіння через Ісуса Христа. Архісема наведених синонімів міститься у головному слові словосполучення – Царство, тобто «правління, панування царя». Залежні слова є конкретизаторами, які вказують на Того, Хто є його володарем – Бога, Ісуса Христа. Про це свідчать такі ілюстрації: *А коли Іван виданий був, то прийшов Ісус до Галілеї, і проповідував Божу Євангелію, і говорив: Збулися часи, і Боже Царство наблизилось. Покайтеся, і віруйте в Євангелію!* (Мар. 1:14, 15); *А від усякого вчинку лихого Господь мене визволить та збереже для Свого Небесного Царства. Йому слава на віки вічні, амінь!* (2Тим. 4:18); *І я почув гучний голос на небі, який говорив: Тепер настало спасіння, і сила, і Царство нашого Бога, і влада Христа Його, бо скинений той, хто братів наших скаржив, хто перед нашим Богом оскаржував їх день і ніч!* (Об. 12:10); *Знайте бо це, що жаден розпусник, чи нечистий, або зажерливий, що він ідолянин, не має спадку в Христовому й Божому Царстві!* (Еф. 5:5).

Вагоме місце у механізмі концептотворення посідають контекстуальні синоніми – слова, які у певному тексті набувають семантичної подібності, спільності. Явище контекстуального зближення слів зумовлене як спільністю параметрів, що лежать в основі зв'язку лексем у системі мови, загальними законами побудови зв'язного тексту, так і його прагматичними цілями, функціональною значимістю контексту під час створення номінативного варіювання мовних засобів. Контекстуально зумовлені зв'язки між значеннями мовних одиниць існують для варіативного вираження змісту, постаючи при цьому засобами створення смислової та структурної системності текстової концептосфери.

Аналіз матеріалу демонструє багатоаспектний прояв синонімічних зближень слів у текстових фрагментах. Серед контекстуальних синонімів Нового Завіту найбільш розвиненими, як і серед загальнономовних синонімів, є дієслівні та іменникові. У вербалізації концептів виявлено ряди слів для контекстуального найменування певних смислів, а диференційні ознаки синонімів містять інформацію про складність і багатоплановість позначуваного об'єкта.

Одними з найбільш розвинених синонімічних рядів є ті, які стосуються поняття Євангелія. Найменування Євангелія у тексті знаходить поширення через ті слова, які набули семантичної близькості, а саме через спільний компонент значення «проповідь про спасіння через Ісуса Христа» (*Євангеліє, Євангеліє Царства, Євангеліє Сина, слово Євангелії, слово, Слово Боже, Слово Христове, слово про Христа, Слово Господнє, слово істини, слово віри, всяєне слово, Добра Новина, проповідь*). Вживання релевантного контекстуального варіанта залежить від його здатності відображати актуальну для певної ситуації ознаку денотата. Їх функціонування відображене в таких контекстах: *Звіщаю ж вам, браття, Євангелію, яку я вам благовістив, і яку прийняли ви, в якій і стоїте, якою й спасаєтесь, коли пам'ятаєте, яким словом я благовістив вам, якщо тільки ви ввірували не наосліп. Бо я передав вам найперш, що й прийняв, що Христос був умер ради наших гріхів за Писанням, і що Він був похований, і що третього дня Він воскрес за Писанням* (1Кор. 15:1); *І проповідана буде ця Євангелія Царства по ці-*

тому світові, на свідоцтво народам усім. І тоді прийде кінець! (Матв. 24:14); І вийшли вони, та й ходили по селах, звіщаючи Добру Новину та всюди вздоровляючи (Лук. 9: 6); Тому то відкиньте всіляку нечисть та залишок злоби, і прийміть із лагідністю всіяне слово, що може спасти ваші душі (Як. 1:21); Бо Христос не послав мене, щоб христити, а звіщати Євангелію, і то не в мудрості слова, щоб безсилим не став хрест Христа. Бо ж слово про хреста тим, що гинуть, то глупота, а для нас, що спасаємось, Сила Божя! (1Кор.1. 17–18); Це одне хочу знати від вас: чи ви прийняли Духа ділами Закону, чи із проповіді про віру? (Гал. 3:2).

Концептуальні поля, в яких розвивається тема проповіді Євангелії, залучають значну кількість контекстуальної номінативної варіативності через використання дієслівних засобів. Функціонування у контекстах дієслів на позначення мовлення та іменників на позначення проповіді Євангелії, слова Божого продукує поширені ряди синонімів. Загальне значення слів цього ряду – «говорити, проповідувати», завдяки якому формується смислове навантаження цих найменувань (говорити (Слово Боже), промовляти (Божі слова), провіщати (слово, Слово Господнє, спасіння), розповідати (про Боже Царство), сповіщати (про Христові страждання), поширювати (Євангелію Христову), передавати (Божу Євангелію), подавати (Євангелію), навчати (Слова Божого, про Господа), переконувати (про Ісуса, про Боже Царство). Їх функціонування у тексті виявляє здатність синонімів виконувати через диференційні ознаки функцію уточнення, відображати ті чи інші особливості проповіді. Контекстне зближення цих слів демонструють численні фрагменти Нового Завіту: Як вони ж помолились, затрясося те місце, де зібрались були, і переповнилися всі Святим Духом, і зачали говорити Слово Боже з сміливістю! (Дії. 4:31); Він був навчений дороги Господньої, і, палаючи духом, промовляв і про Господа пильно навчав, знаючи тільки Іванове хрищення (Дії. 18:25); Вони досліджували, на котрий чи на який час показував Дух Христов, що в них був, коли Він сповіщав про Христові страждання та славу, що придуть по них (1Петр. 1:11); А по декількох днях промовив Павло до Варнави: Ходімо знов, і відвідаймо наших братів у кожному місті, де ми провіщали Слово Господнє, як вони пробувають (Дії. 15:36); Він був навчений дороги Господньої, і, палаючи духом, промовляв і про Господа пильно навчав, знаючи тільки Іванове хрищення (Дії. 18:25); А коли вони визначили йому день, то дуже багато прийшло їх до нього в господу. А він їм від ранку до вечора розповідав, та про Боже Царство свідоцтва давав, і переконував їх про Ісуса Законом Мойсея й Пророками (Дії. 28:23).

Аналіз матеріалу виявив багатоманітність інших контекстуальних синонімічних зближень у текстових фрагментах. Концептуалізація текстового простору Нового Завіту зі словами для найменування спасіння людства від гріха через Ісуса Христа детермінує використання слів, які формують певний діапазон номінативного варіювання. Контекстуальна спільність значень спостерігається у слів *спасати*, *визволяти*, *очищати*, *знищувати*, *понести* в контекстах із словом *гріх*. Їх зближення відбувається на основі виникнення у тексті спільної семантики «прощати гріхи», яка знайшла реалізацію у таких контекстах: І вона вродить Сина, ти ж даси Йому імення Ісус, бо спасе Він людей Своїх від їхніх гріхів (Матв. 1:21); Тож немає тепер жадного осуду тим, хто ходить у Христі Ісусі не за тілом, а за духом, бо закон духа життя в Христі Ісусі **визволив** мене від закону гріха й смерті. Бо що було неможливе для Закону, у чому

був він безсилим тілом, Бог послав Сина Свого в подобі гріховного тіла, і за гріх осудив гріх у тілі (Рим. 8:1–2); Коли ж ходимо в світлі, як Сам Він у світлі, то маємо спільність один із одним, і кров Ісуса Христа, Його Сина, **очищує** нас від усякого гріха (1Іван. 1:7); ...бо інакше Він мусів би часто страждати ще від закладин світу, а тепер Він з'явився один раз на схилку віків, щоб власною жертвою **знищити** гріх (Євр. 9:26); ...так і Христос один раз був у жертву принесений, щоб **понести** гріхи багатьох, і не в справі гріха другий раз з'явитися тим, хто чекає Його на спасіння (Євр. 9:28). Близькість значень слів на позначення прощення гріхів відбувається також у контекстах, у яких разом із словом *гріх* використовуються такі іменники, як *відкуплення*, *очищення*, *вблагання*, *виправдання*. Наприклад: ... що визволив нас із влади темряви й переставив нас до Царства Свого улюбленого Сина, в Якім маємо **відкуплення** і прощення гріхів. Він є образ невидимого Бога, роджений перш усякого творива (Кол. 1:13–14); Він був сявом слави та образом істоти Його, тримав усе словом сили Своєї, учинив Собою **очищення** наших гріхів, і засів на правіці величності на висоті (Євр. 1:3); Не в тому любов, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас, і послав Свого Сина **вблаганням** за наші гріхи (1Іван. 4:10); ...що був виданий за наші гріхи, і воскрес для **виправдання** нашого (Рим. 4:25).

Спільність смислових параметрів демонструють у певних контекстуальних умовах також дієслова на позначення допомоги Бога людям. Їх семантична близькість визначається спільною семою «допомагати, вирішувати проблеми», диференційні ознаки служать уточненню думки, роблять слова найбільш підходящими представниками для уточнення певних смислів: *помагати*, *визволяти*, *підкріпляти*, *зглянутися*, *зберігати*, *рятувати*, *послати милість*, *давати перемогу*. Ці контекстуальні синоніми створюють концептуальні структури для конкретизації інформації про певні ситуації, які описуються у тексті. Вони об'єктивуються у таких фрагментах: А Господь **помагав** їм, і стверджував слово ознаками, що його супроводили. Амінь (Мар. 16:20); Благословенний Господь, Бог Ізраїлів, що **зглянувся** й **визволив** люд Свій! (Лук. 1:68); Я все можу в Тім, Хто мене **підкріпляє**, в Ісусі Христі (Фил. 4:13); Коли з ними на світі Я був, Я беріг їх у Ймення Твоє, тих, що дав Ти Мені, і **зберіг**, і ніхто з них не згинув, крім призначеного на загибель, щоб збулося Писання (Іван. 17:12); Благословенний Господь, Бог Ізраїлів, що **зглянувся** й **визволив** люд Свій! (Лук. 1:68); Так для мене Господь учинив за тих днів, коли **зглянувся** Він, щоб зняти наругу мою між людьми! (Лук. 1:25); ...то **вміє** Господь **рятувати** побожних від спокуси, а неправедних берегти на день суду для кари (2Петр. 2:9); І почули сусіди й родина її, що Господь Свою **милість** велику на неї **послав**, та й утішалися разом із нею (Лук. 1:58); А Богові дяка, що Він Господом нашим Ісусом Христом **перемогу** нам **дав** (1Кор. 15:57).

Сукупність контекстів на позначення того, що Бог виявляє до людей суворість і гнів, формує близькість значень таких дієслів, як *судити*, *учиняти суд*, *вигублювати*, *відплачувати*, *винуватити*, *віддавати за вчинками* та іменників *суд*, *кара*, *погибель*, *помста*. Носієм потенціалу константності цих найменувань, що створює смислову єдність тих фрагментів, у яких вони вживаються, служить спільний компонент значення цих слів «відплачувати/відплата за гріхи, зло». Диференційні ознаки слів дають можливість актуалізувати їхні різні смислові нюанси. Це демонструють контексти з дієслівною синонімією: *Через це одного дня придуть кари його, смерть, і плач, і голод,*

і спалений буде огнем, бо міцний Господь, Бог, що судить його! (Об. 18:8); *Бо то справедливе в Бога віддати утиском тим, хто вас утискає, а вам, хто утиски терпить, відпочинок із нами, коли з'явиться з неба Господь Ісус з Анголами сили Своєї, в огні полум'яному, що даватиме помсту на тих, хто Бога не знає і не слухає Євангелії Господа нашого Ісуса. Вони кару приймуть, вічну погибель від лиця Господнього та від слави потуги Його* (2Сол. 1:6–9); *Бо знаємо Того, Хто сказав: Мені помста належить, Я відплачу, – говорить Господь. І ще: Господь буде судити народа Свого!* (Євр. 10:30); *А я хочу нагадати вам, що раз усе знаєте, що Господь визволив людей від землі єгипетської, а згодом вигубив тих, хто не вірував* (Юд. 1:5); *Котляр Олександр накоїв був лиха чимало мені... Нехай Господь йому віддасть за його вчинками!* (2Тим. 4:14) та іменниковою: *Хто Тебе, Господи, не побоїться, та Ймення Твого не прославить? Бо один Ти святий, бо народи всі прийдуть та вклоняться перед Тобою, бо з'явилися суди Твої!* (Об. 15:4); *Не мститься самі, улюблені, але дайте місце гніву Божому, бо написано: Мені помста належить, Я відплачу, – говорить Господь* (Рим. 12:19); *І прийшов до мене один із семи Анголів, що мають сім чаш, наповнених сімома останніми карами, та й промовив до мене, говорячи: Ходи, покажу я тобі невісту, жону Агнця* (Об. 21:9); *Вони кару приймуть, вічну погибель від лиця Господнього та від слави потуги Його* (2Сол. 1:9).

Висновки. Аналіз засобів концептотворення, використаних у тексті Нового Завіту, свідчить про значний потенціал синонімічних засобів у процесі формування системності концептів. Завдяки спільності семних компонентів члени синонімічних об'єднань формують константну зону концептуальних полів, продукуючи загальну системність концептосфери твору. Структурування усєї картини мовних засобів формування концептів можливе за умови дослідження основних лексичних і словотвірних парадигм, які репрезентують концепти у тексті.

Література:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / пер. І. Огієнка. – К. : Укр. бібл. тов-во, 2007. – 1375 с.
2. Винокур Т.Г. Синонимия / Т.Г. Винокур // Русский язык: энциклопедия. – М. : Рус. язык, 1997.

3. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В.Г. Гак // Языковые преобразования. – М. : Языки рус. культуры, 1971. – С. 78–96.
4. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик. Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
5. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л.П. Крысин. – М. : Наука, 1989. – 186 с.
6. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Вып. I. – Архангельск, 1997. – С. 11–35.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре / В.А. Маслова. – Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2004. – 214 с.
8. Никитин М.В. Основание когнитивной семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. – 277 с.
9. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 190 с.
10. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г.Г. Слышкин // Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – № 1. – С. 29–34.
11. Шрамм А.Н. Структурные типы лексических значений слова (на материале качественных прилагательных) / А.Н. Шрамм // Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 58–64.

Шевченко Л. Л. Синонимические средства создания концептосферы Нового Завета

Аннотация. В статье анализируются синонимические ряды, функционирование которых формирует системность как основную черту концептов Нового Завета. Наряду с другими концептообразовательными компонентами они представляют один из аспектов структурной модели концептосферы Нового Завета.

Ключевые слова: Новый Завет, концепт, концептосфера, синонимические ряды, системность концептов.

Shevchenko L. Synonymic means of forming the concepts of the New Testament

Summary. In this article author analyzes synonymic rows, functioning of which forms systemacity as the main feature of the concepts of the New Testament. Along with the other concept-forming components they represent one of the aspects of the structural model of a sphere of concepts of the New Testament

Key words: New Testament, concept, sphere of concepts, synonymic row, concepts systemacity.

*Ярмолінська М. В.,
аспірант кафедри української мови і прикладної лінгвістики
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ МИЛОЗВУЧНОСТІ

Анотація. У статті досліджується *метамова* мовної милозвучності. Для інтерпретації співвідношення лінгвопсихологічних і лінгвоестетичних аспектів мовної евфонії важливим є міркування Г. Яворської про те, що у проблемі рефлексивності мови і пов'язаної з нею метамовної функції можна вирізнити принаймні три аспекти: логіко-філософський, конкретно-науковий (лінгвістичний) та повсякденно-побутовий (етнокультурний або «наївно-лінгвістичний»).

Ключові слова: метамова, евфонія, етнокод нації, евофонологія, прескриптивна лінгвістика.

Постановка проблеми. Розвиток української незалежної держави й відродження традиційних національних культурних пріоритетів передбачає виняткову увагу до мови як носія багатомовного етнокоду нації, втілення етноспецифіки світобачення українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мовної картини світу (С. Бартмінський, А. Вежибіцька, Л. Гнатюк, Л. Лисиченко, Т. Радзівська, Н. Слухай, О. Снитко, Г. Яворська), зокрема ідея втілення МКС на всіх рівнях мови (І. Голубовська), а також теоретична етнолінгвістика (В. Жайворонок, В. Мусієнко) й теорія взаємодії універсальних та ідіоетнічних чинників розвитку мови і лінгвістики (С. Лучканин) стимулюють увагу до фонетики як одного з найбільш «тонких» і етноспецифічних мовних рівнів. Теорії прескриптивної лінгвістики (Г. Яворська) й інтелектуалізації мови (Л. Шевченко) заклали основи лінгвістичного осмислення нормування милозвучних чергувань української мови. Теорія сугестивної або впливової функції мови (Т. Ковалевська, Н. Слухай) дозволяє інтерпретувати прагматику милозвучного мовлення у контексті тривалої риторико-стилістичної традиції від греко-римської античності через києво-могилянський період до сучасної лінгвістики. Вивчення генезису української мови (Л. Булаховський, Ю. Шевельов, В. Німчук, Г. Півторак) і ранніх слов'янсько-іншомовних контактів (О. Стрижак, В. Складенко, Р. Болдирев, К. Тищенко) дає зовнішній мовний контекст формування евфонії. Принцип антропоцентризму лінгвістики реалізований у суб'єктивізованому образі евфонії і сягає давньогрецького протиставлення власної і «варварських» мов та естетичних образів європейських мов Й. Гердера як основи подальшого лінгвофілософського осмислення відмінностей між мовами В. Гумбольдта. М. Кабиш підкреслює, що з огляду на утвердження антропоцентричної парадигми активізувалися мовознавчі дослідження, пов'язані з дослідженням евфонії мови загалом та мови окремих текстів зокрема. Аспекти евфонії української мови досліджували І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко, О. Курило, Б. Якубський, М. Жовтобрюх, П. Тимошенко, І. Чередишченко, І. Варченко, М. Пилинський, І. Качуровський, В. Чабаненко, Н. Тоцька, В. Калашник, Ю. Мосенкіс, В. Близнак та ін. Фо-

нетичні варіанти слова вивчали П. Тимошенко, В. Ващенко, А. Критенко, О. Масюкевич. Однак комплексна модель формування і функціонування явищ милозвучності української мови ще не запропонована. Кодифікація милозвучності недостатньо повна й послідовна, не враховує усіх можливостей мови, втілених у засобах розмовного, діалектного, літературного, фольклорного мовлення, потребує розширення (докладніше див. у [1–15]).

Виклад основного матеріалу. У методологічних принципах дослідження мовної милозвучності окреслено опис і аналіз евфонії (милозвучності) як явища фоносемантики, фоностилістики та лінгвотипології, як правило, сполучені з декількома істотними методологічними труднощами.

Головна проблема – це вибір *метамови* дослідження. Звукова будова тексту (те, що розпізнається «на слух», тобто певною мірою є довільною, проте значущою для тексту) залежить від умонастрою дослідника, його читацьких смаків та філологічних звичок набагато більшою мірою, ніж явища, спостережувані у сфері організації тексту на більш високих його рівнях. Хоча без звуків немає мовлення взагалі, дослідники погоджуються у тому, що без звуків немає насамперед поезії, що «особливість віршів як окремого виду словесного мистецтва міститься у звуковому аспекті мовлення ... якщо у віршах і є щось, крім «звукового», то це «щось» виникає, існує, усвідомлюється через і власне звукове; «звукове» визначає вірші; якщо ми закреслимо «звукове» у віршах, то й віршів ніяких не буде». Проте формалізація ознак звукової впорядкованості тексту, зокрема поетичного, у межах певної системи його опису становить самостійну наукову проблему, що потребує спеціального розроблення на різних рівнях – загальнонародної мови, художньої мови, поетичної мови.

Для інтерпретації співвідношення лінгвопсихологічних і лінгвоестетичних аспектів мовної евфонії важливим є міркування Г. Яворської про те, що у проблемі рефлексивності мови і пов'язаної з нею метамовної функції можна вирізнити принаймні три аспекти (або виміри): логіко-філософський, конкретно-науковий (лінгвістичний) та повсякденно-побутовий (етнокультурний або «наївно-лінгвістичний»).

У дослідженні використано *загальнонаукові методи*, адаптовані до аналізу мовно-мовленнєвого матеріалу (гіпотетико-дедуктивний, статистичний, спостереження й експерименту), а також *конкретні наукові методи* (метод генеративного асоціативного експерименту – пропозиція респондентам створити милозвучні й немилосвучні тексти вигаданою мовою, метод перцептивного асоціативного експерименту – пропозиція респондентам оцінити милозвучність текстів природною або вигаданою мовою), а також *методики лінгвістичної статистики* (метод моделювання, метод оцінювання невідомих параметрів, метод контент-аналізу). Статистичні методи, що

дотепер виявляють свою недостатню продуктивність під час вивчення фоносемантики, фоностилістики, інших звукових феноменів тексту, використовуються в обмеженому діапазоні.

Процедура дослідження включає декілька етапів.

Перший етап – укладання розширеної бібліографії із проблем евфонії української та інших мов і здійснення критичного огляду літератури; аналіз наявних дефініцій милозвучності з визначенням її конститутивних параметрів.

Другий етап – моделювання специфіки концептуалізації милозвучності носіями української мови (порівняно з носіями інших мов) для визначення співвідношення універсальних та ідіоетнічних рис явища.

Третій етап – відбір текстів українського фольклору та художньої літератури й дослідження функціонування у них параметрів милозвучності української мови.

Четвертий етап – моделювання внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників формування явищ милозвучності української мови.

П'ятий етап – вивчення кодифікаційних аспектів евфонії української мови та розроблення рекомендацій щодо правописного вноормування милозвучних чергувань.

Зосередження на першому аспекті дозволяє запропонувати робоче визначення евфонії як сукупності явищ фонетичної системи (фонологічної, силабічної та просодичної підсистем), що забезпечують легкість вимови (артикуляційний аспект) і приємність звучання та сприйняття (акустичний і перцептивний аспекти) мовленнєвого потоку з погляду як носіїв цієї мови, так і носіїв інших мов (зокрема, у тих випадках, коли йдеться про суто звукове сприйняття невідомої мови).

Милозвучність була предметом практичного розроблення українських письменників-класиків (І. Нечуя-Левицького, Панааса Мирного та ін.), теоретичної та нормотворчої інтерпретації українських лінгвістів (І. Огієнка, О. Курило, П. Тимошенка, В. Ващенко, І. Чердиченка, І. Качуровського, Н. Тоцької, В. Близнюка та ін.).

Концептуалізація милозвучності носіями української мови має ідіоетнічну природу, зумовлену специфікою історичного розвитку, функціонування мови та особливостями її фонетичної типології. Концепт мовної евфонії вперше сформований у контексті давньогрецької риторико-стилістичної думки.

Поняття милозвучності мови як парадигми не ідентичне поняттю милозвучності тексту як синтагми. Наявність у мові звуків, які сприймаються як немилослухні, «неприємні», не перешкоджає конструюванню евфонічного тексту з художньо-естетичною або сугестивно-прагматичною метою.

Концепт ЕВФОНІЯ походить із давньогрецької картини світу, де він був вербалізований найбільш докладно в контексті риторико-стилістичних і фоносемантичних ідей. Концепт МИЛОЗВУЧНІСТЬ у МКС українців співвідносний із концептами МІЛАГУЧНАСЦЬ, БЛАГОЗВУЧИЕ РЕЧИ, EUPHONY й RHONAESTHETICS відповідно в МКС білорусів, росіян та англо-американців, однак ідіоетнічний компонент концепту, пов'язаний з осмисленням фонетичної типології мови у зв'язку з фольклорно-писемною традицією, безсумнівний.

Запропоновано термін *евфонологія* на позначення лінгвістичної дисципліни, що в тісних зв'язках із риторикою, стилістикою, лінгвопрагматикою, лінгвосугестологією досліджує антропоцентричний вимір усіх рівнів фонетики на основі їх параметризації у загальнонародному і художньому мовленні.

Основний артикуляційний чинник формування й існування милозвучності мови, зокрема у формі врівноваження голосних і приголосних у мовленнєвому потоці завдяки чергуванням, спрощенням, протетичним голосним та приголосним, вставним голосним тощо, – принцип економії мовних зусиль. Звичний образ фонетики рідної мови накладає відбиток на сприйняття іншої мови не тільки щодо її суб'єктивного сприйняття, а й об'єктивно: відмінність двох фонетичних систем і артикуляційних баз спричиняє акцент у вимові, тобто важкість вимови звуків, артикуляційно далеких від звуків рідної мови.

Найважливіший перцептивний чинник милозвучності – заспокійлива роль тексту на противагу збудливій.

Уявлення про евфонію мови корелює із фоносемантичним ученням (що сягає ще давньогрецької лінгвістичної філософії, стилістики та риторики) про «приємні» і «неприємні» звуки. «Неприємними» є звукосполучення, важкі для вимови. Естетика звуків мови та фонетики тексту може бути формалізована на рівні диференційних ознак фонем: м'які приголосні «приємніші» за тверді, дзвінки – за глухі, ненапружені – за напружені, сонорні – за шумні, передні артикуляції голосних і приголосних – за задні артикуляції.

Структурно-типологічні риси мови, осмислювані не тільки лінгвістами, а й пересічними носіями загальнонародної мови, набувають ваги в мовній картині світу (починаючи з відображеного в мові фольклору архаїчного мислення) і стають предметом не тільки фонетичної типології, а й етнолінгвістики та теорії мовних картин світу.

Висновки. Комплексна модель формування милозвучності української мови базується на евфонологічній інтерпретації внутрішньомовних (закони економії мовних зусиль та збереження артикуляційних звичок), зовнішньомовних (вірогідний субстратний вплив на формування праслов'янської відкритоскладовості, продовженої у тенденції до рівноважності голосних і приголосних в українському усному тексті) та позамовних (доісторичні етнічні контакти, що стали передумовою субстратного впливу) чинників мовного розвитку.

Література:

1. Близнюк В.В. Милозвучність української й італійської літературних мов / В.В. Близнюк // Мовні і концептуальні картини світу [гол. ред. О.І. Чердиченко]. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2005. – С. 34–36.
2. Близнюк В.В. Статистична характеристика голосних і приголосних фонем у лексиці сучасних української й італійської літературних мов як один із критеріїв милозвучності / В.В. Близнюк // Система і структура східнослов'янських мов. – 2015. – Вип. 9. – С. 167–176. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/10686/1/Blyzniuk.pdf>.
3. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М., 1951.
5. Мосенкіс Ю.Л. Трипільська генеза милозвучності української мови на тлі євразійських мовотворчих процесів : [посіб. до спецкурсів «Живомовні джерела української мови», «Мовні контакти»]. – К. : Дослід. семінар «Мова та історія», 2002. – 48 с. ; Мосенкіс Ю.Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Ю.Л. Мосенкіс. – К. : Вид. дім А+С, 2006. – 224 с.
6. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.

7. Тимошенко П.Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови / П.Д. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 3–14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/41915>.
8. Тимошенко П.Д. Фонетические явления на границе слов в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / П.Д. Тимошенко. – К., 1953.
9. Ткаченко О.Б. Очерки теории языкового субстрата / О.Б. Ткаченко. – К., 1989.
10. Тоцька Н.І. Засоби милозвучності української мови / Н.І. Тоцька // Дивослово. – 2012. – № 12. – С. 38–42.
11. Хазагеров Г. К проблеме эвфонии / Г. Хазагеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hazager.ru/pragmatica/83-euphonia.pdf>.
12. Чабаненко В.А. Рец. на: Українська мова: Енциклопедія / В.А. Чабаненко. – К., 2000. – 752 с.
13. Шиприкевич В.В. Евфонічні засоби української мови / В. В. Шиприкевич // Рідне слово. – К. : Наук. думка, 1974. – Вип. 8. – С. 69.
14. Шиприкевич В.В. Питання фоностилістики / В.В. Шиприкевич. – К., 1972.
15. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс (методологічний, соціолінгвістичний, етнокультурний аспекти) : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Г.М. Яворська ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К., 2000.

Ярмолинская М. В. Методологические принципы исследования языкового благозвучия

Аннотация. В статье исследуется метаязык языковой благозвучности. Для интерпретации соотношения лингвopsихологических и лингвоэстетических аспектов языковой эвфонии важным является рассуждение Г. Яворской о том, что в проблеме рефлексивности языка и связанной с ней метаязыковой функции можно выделить по крайней мере три аспекта: логико-философский, конкретно-научный (лингвистический) и повседневно-бытовой (этнокультурный или «наивно-лингвистический»).

Ключевые слова: метаязык, эвфония, этнокод нации, эвфонология, прескриптивная лингвистика.

Yarmolinska M. Methodological principles of studying the language euphony

Summary. This article examines metalanguage of euphony. To interpret the linguistic and philosophic aspects of the language euphony it is important to maintain reasoning of H. Jaworska that the problem of reflexivity of language can be regarded at least in three dimensions: the logical and philosophical, the scientific (linguistic), and quotidian (ethno-cultural, or “naive linguistic”).

Key words: metalanguage, euphony, national code, euphology, prescriptive linguistics.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Алієва З. К.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри тюркології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сластьон С. Е.,
асистент кафедри тюркології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СУФІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XVI – XVII СТ.: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У нашій статті зроблена спроба використання комплексної методологічної стратегії під час аналізу поетичного тексту. Аналізований текст, в оригіналі старокримськотатарською мовою, сприймається українськими студентами-філологами не лише як твір іншого мовно-культурного простору, а й іншої, важкої для розуміння східної філософії. Поєднання елементів суто релігійних (коранічної лексики, слів-реалій із хадисів тощо) і світських (фольклорних) у кримськотатарських суфійських текстах XVI – XVII ст. ускладнює інтерпретацію цієї поезії і вимагає залучення додаткових історико-культурологічного та історико-літературного контекстів, що наочно демонструє актуальність обраного нами методологічного вектора.

Ключові слова: суфійська поезія, кримськотатарська поезія, методологія, Афіфеддін Абдулла (Афіфі).

Постановка проблеми. Запропоноване дослідження породжене наочною необхідністю синтезувати дослідницькі та навчальні підходи в університетській практиці викладання зарубіжної літератури, зокрема кримськотатарської поезії. Професор М. Новикова твердить: «Поєднання полікультурного і поетологічного аналізів тексту є основним завданням і вузівського, і шкільного літературознавства. Адже саме така дослідницька стратегія дасть змогу провести комплексний аналіз художнього твору» [8]. У нашій статті така методологічна стратегія використовується під час аналізу поетичного тексту, який оригінально старокримськотатарською мовою сприймається українськими студентами-філологами не лише як твір іншого мовно-культурного простору, а й іншої, важкої для розуміння східної філософії. Поєднання елементів суто релігійних (коранічної лексики, слів-реалій із хадисів тощо) і світських (фольклорних) у кримськотатарських суфійських текстах XVI-XVII ст. ускладнює інтерпретацію цієї поезії і вимагає залучення додаткових історико-культурологічного та історико-літературного контекстів, що наочно демонструє актуальність обраного нами методологічного вектора.

Метою статті є практична реалізація найбільш перспективних дослідницьких стратегій у процесі аналізу полікультурного художнього тексту. *Завдання*, необхідні для досягнення зазначеної мети, такі: 1) послідовно продемонструвати можливості актуалізованих методів; 2) врахувати поліетнічність та поліконфесійність студентської аудиторії; 3) прищепити студентам навички комплексного аналізу поетичного тексту.

Методологія цього дослідження включає такі *методи*: історико-біографічний, історико-літературний та метод реального коментування (див. бібл. поз. 5).

Фактичним матеріалом для аналізу виступає за формою простий, а за смислами (символами, образами, мотивами тощо) вельми насичений текст газелі Афіфеддіна Абдули ефенді (псевд. Афіфі, ?–1640) “*Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik tîyân...*” (тут і далі по тексту латиніграфічна транслітерація Н. Абдульваапа).

Виклад основного матеріалу. *Історико-біографічний аспект.* Афіфеддін Абдулла ефенді (псевдонім «Афіфі», пом. 1640 [?]) був відомим релігійним діячем та вченим. Походив із поважного роду вищого духовництва, був сином славетного кримського шейха і поета Ібрахіма (пом. 1592/93), онуком Мухаммеда Акмамета Алтина. Афіфеддін Абдулла отримував освіту в Стамбулі, після навчання деякий час викладав у провідних османських медресе. Повернувшись до Криму, виконував обов’язки кадія (міського судді) в Судаку, Мангупі та Кефе (теп. Феодосія). Через деякий час отримує посаду Муфтія Кефи [13, с. 67]. У справі проти корумпованого міського голови (муавіна) одержує перемогу і знімає останнього з правління, але згодом й сам Афіфі був змушений покинути посаду головного судді через сфабриковані звинувачення. Після такої поразки Афіфеддін, будучи шляхетною людиною, більше не повернувся до влади і світського життя. Він створить один із 4 найголовніших суфійських текіє дервішей (чоловічих монастирів) [2] у селі Сейт-Елі, поблизу Кефе, де працюватиме до останніх днів. У 1640 р. після смерті Афіфі, наставником текіє стане його син, також шейх, поет і кримський кадіаскер¹ Абдульазіз ефенді (псевд. Іззій, пом. 1694/1695) [11, с. 140–178]. Збережена творча спадщина поета Афіфі налічує лише кілька фрагментів газелей, які були записані Саїдом Мухамедом Різою у книзі «Асеб о-сейяр» («Сім планет») під редакцією А. К. Казем-Бека у 1832 р. [3, с. 71]. Згодом ці газелі перевидавалися у кримськотатарських поетичних збірках, хрестоматіях тощо [Див. 14; 1а.].

Історико-літературний аспект. За класифікацією Н. Сейтяг’яєва, кримська палацова література (до якої належить і текст Афіфі) історично мала два періоди розвитку: золотоординський і кримсько-ханський (XV – XVIII ст.). Протягом історичного розвитку кримська палацова література орієнтувалася та вбирала в себе найкращі зразки перської та османської літератур [9]. Враховуючи джерело текстових (стильових, жанрових та ін.) запозичень, дослідник Т. Усеїнов виокремлює два періоди розвитку кримськотатарської палацової літератури: 1) добу іранського Ренесансу (до сер. XV ст.) та 2) класичний період (до першої половини XVII ст.) [15, с. 52–55]. Беручи

¹ Кадіаскер (тур. Kazasker – «військовий суддя») – посада верховного судді по військових та релігійних справах, введена в Османській імперії у середині XIV ст. [19, с. 638].

до уваги обидві класифікації, необхідно зазначити, що кримськотатарські поети-суфії зазначеної доби популяризували не лише загальні ідеологічні установки суфізму (тасаввуфу) як течії ісламського містицизму (спільного для всіх мусульманських країн зі Сходу до Заходу), а й адаптували смисли суфізму (символи, образи, мотиви і мотивування тощо) крізь власну кримську культуру. Інколи суфійська поезія містила приховані тематико-мотивні лінії соціального та політичного «мирного» спротиву [6, с. 554–564]. Тим самим кримські автори забезпечили появу самостійної царини в художній літературі Кримського ханства і частково усього мусульманського Сходу.

Суфійська література досі є одним із найактуальніших літературознавчих та культурологічних напрямів дослідження у світі. В Україні найгрунтовніші дослідження належать А. Кримському, Н. Абдульваупу, Н. Сейтяг'яєву, Я. Кемалю та ін. [2]. Серед західних дослідників літератури Тасаввуфу: М. Ашкару, А. Гузелью, Ш. Чаудхері, Дж. Нідлмену, М. Амінразаві, Н. Норрісу [16; 19; 20]. У працях зазначених дослідників продемонстровано розуміння суфізму як стилю орієнтальної поезії, де необхідно інтерпретувати не тільки сам перехід від слова до образу, а й причину такої трансформації. У Криму розквіт суфійської поезії припадає на XV ст. Спробуємо покомпонентно пояснити суфійську специфіку таких трансформацій у тексті Афіфі.

Структурний аналіз. Аналізований нами текст написаний у формі газелі, квантитативною системою віршування (аруз). Версифікаційна орієнтація на чергування довгих та коротких складів, а не на поетичний наголос була основною і для західноєвропейських авторів латиномовних текстів тієї доби [12], що поліпшувало сприйняття та поширення поезії, зокрема суфійської зі Сходу на Захід. Газель Афіфі складається з п'яти бейтів, стилізованих під Гафізові двовірші. Перський поет Гафіз вигадав мотивну єдність бейтів: перевертання першого та другого рядків не змінює цілісний смисл бейту та усього тексту газелі [14]. За поетичною традицією арабо-мусульманського світу, описаною Ібн Табатабою у трактаті «Мірило поезії»² [4, с. 241], ця структурна особливість була запозичена кримським поетом, але вже зі зміненими мотивами у власному тексті:

*“Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik miyân/
Var ey sabâ gör qandadur ol ğonce-i şîrîn-zebân//<...>”;*

«Скажи, прелестная, за что скрываешь свой тончайший стан?»

Увидеть сладостный бутон слетай, зефир, в край Гулистан.//<...>» [1а].

(Пер. С. Дружиніна)

Цілісність усієї структури газелі зумовлена ще і тим, що перший і останній рядки тканини твору складають запитання та відповідь у сильних позиціях тексту:

“Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik miyân//<...>”

«Скажи, прелестная, за что скрываешь свой тончайший стан? <...>».

“Sen bir gedâ-i nâtûvân ol pâdişah-ı kâmrân//”;

«Ты – ждущий милости бедняк, она – достигший счастья Хан//» [1а].

² У своєму трактаті з мотивології Ібн Табатаба радить приховувати запозичені мотиви за такою схемою: мотив оспівування жінки змінювати на мотив вихвалювання, а мотив вихвалювання – на мотив висміювання. Автор вважав, що не композиція і римування можуть приховати запозичення, а саме нова інтерпретація мотивів, яка призводить до появи нового твору. У сучасній мотивології це явище маркують інваріантом та варіативністю мотивів.

Гендерологічний та мотивний аспекти. Експліцитно текст є прикладом типової суфійської газелі. Тема та мотиви ліричного твору збігаються з магістральною сюжет-ситуацією (термін В. Силантьєва [10, с. 245–253]: є кохання та розчарування ліричного героя через жорстокість, головним чином непідступність, фемінного персонажа. Але поет-суфій, реінтерпретуючи мотиви та мотивування, відкривав функціонально дуальну природу семантичної структури мотиву, про яку у 1994 р. напише Б. Гаспаров у книзі «Літературные лейтмотивы». Тому для розшифрування значення цих мотивів опрацюємо слова-символи в сильних позиціях тексту.

Тезаурусний аналіз. 1. Край Гулістан (ğonce-i şîrîn-zebân) образно позначає трояндовий сад, ідеальний світ, подібний до саду Едем. Символічно несе значення відомої країни Гулістан, описаного в перському творі «Баян Гулістан» Сааді Шірази й перекладеному на кипчакську мову «Гулістан біт-тюркі» Саїфом Сараї (1321–1396) [7]. Книга оповідає про секрет благополуччя вільної країни Сходу, яке залежить від морального виховання кожного її мешканця.

2) Ашикі, або закохани (âşîqlarûî) – це завжди суфії, головні маскуліні автори, наратори та персонажі газелей.

3) Жертвопринесення (qurban) – акт пожертви самого себе заради Бога. Курб у суфійській термінології позначає наближення до Бога.

4) Традиція страждання (Fîrقات ...aded) – перенесення митарств як процес виховання терпіння (сабр). Терпіння – риса, яка притаманна лише людині.

5) Багряний одяг (çeşm-i hûn-feşân) – колір одягу правителя, але і мученика. Третя стадія пізнання Бога.

6) З руки твоєї благодать (elîñden merhabâ) – *rahhaba* з арабської «бути обізнаним та отримати милість».

7) Ти – бідняк, вона – Хан – традиційні символи суфійської поезії: шукача пізнання Бога та фемінного персонажа, який є медіатором між поетом та Богом [20].

Контекстуальний аналіз. За допомогою проведеного тезаурусного аналізу ми виявили семантично найважливіші елементи тексту. Крізь цілісну тканину твору дуальним постає не лише мотив (з одного боку, страждання від кохання до жінки, з іншого, мотив відсутності Божої милості до поета), а й хронотоп твору. Під час реалізації першого мотиву майже реальним постає і час, і місце дії – це мусульманська країна зі своїми статутом і традиціями, конкретний час розгортання подій – період закоханості поета. Поза межами цих часопросторових констант не існує ані сюжету, ані реалізації мотивів тощо. Під час реалізації другого мотиву час життя стає онтологічним поняттям й наближує його до життя, а простір поділяється на земний – тут і нині, – та небесний – там і вічно. Окрім позначених двох векторів, з урахуванням історико-літературного та історико-біографічного контекстів можна інтерпретувати й третю тематико-мотивну лінію, а саме політико-соціальну. Де Хан-вона – це правитель Кримського Ханства, він – убогий народ, який не отримує милості від правителя за свої самопожертви. Гулістан стає місцем ідеальної держави, про яку мріє Він-поет і народ. Туман, в який йде Хан, не зрозумівши втоми та смутку суфія, позначає байдужість правителя до свого народу: “Dil derdini ey dil rübâ bilmez gidermesin hemân <...>”; «Неужто ты, моей тоски не увидав, уйдешь в туман?» Отже, експліцитно традиційний текст із мотивами кохання/страждання/пізнання Бога може мати й додаткові реальні конотації. Інтертексту-

ально пред-текстом цього твору з топосом Гулістан є «Баян Гулістан», який було написано С. Ширазі в XV ст. під час міжусобних золотоординських повстань. Газель Афіфі про вигадану країну, ймовірно, теж написано в період його державування та керування суфійським текіє на початку XVII ст. Реалітетно це період правління Багадира I Герая Хана (Резмі) (1602?–1641) [17], теж відомого поета, владарювання якого ознаменовано вдалими військовими кампаніями. Отже, вочевидь, адресатами газелі могли бути не лише поети-суфії чи народ, а й сам Хан Багадир I Герай, що окреслює зовсім інші перспективи та вектори для подальшого дослідження.

Висновки. Демонстрація актуалізованих методів відкрила нові перспективи та можливості для інтерпретації тексту. Інваріантні суфійські мотиви та сюжет-ситуації реалізувалися і у варіативних формах. Українські студенти-філологи під час використання комплексної методології дослідження мають можливість отримати загальний та конкретний інформативний пласт про суфійську поезію у Криму та світі, ознайомитися із сучасними методами поетологічного аналізу та придбати навички комплексного аналізу поетичного тексту.

Література:

1. Абдульваапов Н. Суфизм в Крыму и крымскотатарская религиозно-суфийская литература: основные направления исследования / Н. Абдульваапов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ilmiyqirim.blogspot.com/2011/07/c.html>.
2. Абдульваапов Н. Крымскотатарская литература XIII – XIX вв. / Очерки истории и культуры крымских татар / Под ред. Э. Чубарова. – Симферополь, 2005. – С. 164–168.
3. Габдельганеева Г. История татарской книги (от истоков до 1917): учебник / Г. Габдельганеева. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 236 с.
4. Ибн Рашик ал-Кайравани. Опора в красотах поэзии, её науках и критике/ ибн Рашик; [вступ.ст., пер. и коммент. А.Б. Куделина] // Восточная поэтика: тексты. Исследования. Комментарии / [отв. ред. П. Гринцер]. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – С. 222–257.
5. Казарин В., Новикова М. Стихотворение А. Ахматовой «Вижу выцветший флаг над таможей...» (Опыты реального комментария) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.akhmatova.org/articles/articles.php?id=301>.
6. Лихачев Д., Ломидзе Г., Марков Д. Арабская литература XIII – XVI вв. / История всемирной литературы в 9 т. / под ред. Г. Бердникова. – Т. 3. – М.: Изд-во «Наука», 1984. – С. 554–564.
7. Наджип Э. Тюркоязычный памятник XIV века «Гулистан» Сейфа Сарай и его язык / Э. Наджип. В 2-х ч. – Алма-Ата, 1975. – Ч. 2. – 300 с.
8. Новикова М., Семенец О. и др. Исследовательские стратегии в анализе поликультурных художественных текстов / М. Новикова, О. Семенец, Э. Тулуп, С. Трош // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 240. – С. 166–169.
9. Сейтяг'яев Н. Короткий нарис історії кримської придворної літератури (XV – XVIII ст.) / Н. Сейтяг'яев / Труды НИЦ крымскотатарского языка и литературы. КИПУ. Сборник. Т. 1 / [сост. Киримов Т.]. – Симферополь: КРИ «Издательство Крымучпедгиз», 2011. – С. 75–97.
10. Силантьев И. Поэтика мотива / И. Силантьев ; Отв. ред. Е. Ромодановская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 287 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
11. Смирнов В. Крымско-ханские грамоты / В. Смирнов // ИТУАК. – № 50. – 1913. – С. 140–178.
12. Стріха М., Трош С. Специфіка гендерних мотивів у творчості Філіпа Сідні та Багадира Герая хана I (Резмі): історико-біографічний та компаративний аспекти / М. Стріха, С. Трош. // Слово і Час. – 2016. – № 2. – С. 73–79.
13. Усеинов Т. Кырымтатар эдебиятыннь орта асырлар девирин / Т. Усеинов. – Симферополь: Кырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 1999. – 176 с.
14. Усеинов Т. Стихотворный метр в средневековой крымскотатарской и османской поэзии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://turkology.tk/library/184>.
15. Усеинов Т. Размышления о поэзии Крымского ханства / Т. Усеинов. – Симферополь: Оджак, 2005. – 164 с.
16. Aminrazavi M. Sufism and American Literary Masters/ M. Aminrazavi. [Contr. J. Needleman]. – Albany, New York: SUNY Press, 2014. – 311 p.
17. Halim Giray Sultan. Gülbün-i Hanan yahud Qırım tarihi / Tilni sadeleştirgen ve ilaveler qoşqan Qırımlı Arif-zade Abdülhakim Hilmi / Haz.: Dr. M. Sadi Çögenli, Doç. Dr. Recep Toparlı. – Erzurum, 1990 (latin harfli tıpqı-basımı).
18. Norris H. Popular Sufism in Eastern Europe: Sufi Brotherhoods and the Dialogue with Christianity and “Heterodoxy”/ H. Norris. – Routledge: Routledge Sufi Series, 2007. – 192 p.
19. Pakalin M. Osmanli tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü/ M. Pakalin. – Istanbul: Millî eğitim basımevi, 2003. – 879 s.
20. Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü / I. Pala. – Kapi yayinlari, 2016. – 638 s.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Дружинин С., Абдульваапов Н. Грезы розового сада: из средневековой крымскотатарской классической поэзии. – Симферополь, Республиканская крымскотатарская библиотека им. И. Гаспринского: Сонат, 1999 – 83 с. – С. 46–47.

Алиева З. К., Сластен С. Е. Специфика крымскотатарской суфийской поэзии XV – XVII ст.: методологические аспекты

Аннотация. В нашей статье предпринята попытка использования комплексной методологической стратегии при анализе поэтического текста. На языке оригинала (старокрымскотатарском) анализируемый текст рассматривается украинскими студентами-филологами как произведение иного языково-культурного пространства, иной религии и философии. Сочетание элементов религиозного (исламского) и светского (крымскотатарского) в текстах затрудняет интерпретацию суфийской поэзии XVI – XVII вв. и требует привлечения дополнительных историко-культурологического и историко-литературного контекстов, что наглядно демонстрирует актуальность выбранного нами методологического вектора.

Ключевые слова: суфийская поэзия, крымскотатарская поэзия, методология, Аффеддин Абдулла (Афифи).

Aliyeva Z., Slaston S. Specificity of the Crimean Tatar Sufi poetry XVI – XVII centuries: methodological aspects

Summary. In our article is made an attempt to use a comprehensive methodological strategy in analyzing poetic text. In the language of the original (Middle Crimean Tatar), the text being analyzed is considered by Ukrainian students-philologists as a poetry of another language and cultural space, of another religion and philosophy. The combination of elements of the religious (Islamic) and secular (Crimean Tatar) in the texts complicates the interpretation of Sufi poetry of the XVI – XVII centuries. And requires the attraction of additional historical and cultural, historical and literary contexts, which clearly demonstrates the relevance of the methodological vector we have chosen.

Key words: Sufi poetry, Crimean Tatar poetry, methodology, Afifeddin Abdulla (Afifi).

Бесараб О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДЕНДІЗМ ЯК ЯВИЩЕ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Ш. БРОНТЕ

Анотація. У статті розглядається соціально-культурне явище «дендізм» та його вплив на літературну творчість юнацького періоду Ш. Бронте. Аналізується образ представника зазначеного соціального прошарку тогочасного суспільства, змалюваного письменницею у творах «Зелений карлик» (“The Green dwarf”) та «Стенкліфський готель» (“The Stancliffe’s hotel”).

Ключові слова: дендізм, тип, образ.

Постановка проблеми. Творча діяльність родини Бронте та її літературні результати завжди були предметом чималої уваги критиків та дослідників різних періодів. Але, незважаючи на це, завдяки новознайденим літературним доробкам юнацького періоду творчості дітей Бронте, зокрема, Ш. Бронте, і для сучасних бронтезнавців є широке поле для нових ідей та відкриттів щодо такого явища, як письменниця Шарлотта Бронте. А такий аспект, як дендізм, зазвичай не притаманний відомим романам письменниці, але очевидний у кількох ранніх творах, не перебував у полі зору літературознавців. Спробуємо його виявити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало робіт, присвячених вивченню дендізму як явища. Значущим питанням, якому надається увага багатьох дослідників, є необхідність сприймати дендізм у більш широкому контексті, філософському, літературному. Адже деякі зарубіжні автори і писали про феномен дендізму, і самі були денді, а також своїх головних героїв робили представниками цієї соціальної категорії, пов’язуючи літературну традицію англійського «модного роману» 20-х рр. XIX ст. та популярний на той час дендізм. Серед зарубіжних дослідників дендізму – Дж. Фельдман, Е. Берт, К. Мінтлер [1–3].

Ю. Лотман у роботі «Бесіди про російську культуру. Побут та традиції російського дворянства (XVIII – поч. XIX ст.)» розглядає феномен дендізму й різні контексти застосування цього терміну. Він протиставляє «зовнішню експресію дендізму» та його «внутрішню аристократичну сутність». Лотман зазначає, що вплив дендізму є поверховим, побутовим і не торкається більш суттєвих сфер суспільного життя [4]. О. Вайнштейн досліджує класичний дендізм XIX ст., тогочасне ставлення до моди, окремих історичних особистостей, відзначає факт існування інтелектуального дендізму, до якого відносить тексти Ж. Дерріда [5]. Текст стає не лише змалюванням денді, але його висловлюванням, вчинком. Дендізм як філософське явище досліджує Д. Шиффер [6], Е. Гелік виокремлює два його типи: естетичний та політичний [7]. Деякі сучасні дослідники вбачають дендізм у певних явищах сучасної культури: (П. Ломбардо, Р. Герлік) [8; 9]. Дедалі більше авторів як денді розглядають не конкретну особистість, а ціле суспільство чи субкультуру (Р. Мур) [10]. Нашим завданням є виявити ознаки дендізму у двох ранніх творах Ш. Бронте та/або їх персонажах.

Метою статті є дослідження явища дендізму та специфіки його втілення в юнацьких творах Ш. Бронте «Зелений карлик» та «Стенкліфський готель».

Виклад основного матеріалу. За визначенням літературної енциклопедії, дендізм – це побутове явище художнього порядку, яке отримало своє різнопланове відображення в європейській літературі першої половини XIX ст. Це явище виникло в Англії (XVIII – початок XIX ст.) як форма боротьби аристократії з потужним наступом буржуазії у сфері побуту та життєвого устрою. Прагненню буржуа дотримуватися загальноприйнятих норм та художніх смаків дендізм протиставляє культ яскравої особистості, яка опонує «тривіальності», «вульгарності». Децю грубуватому родинному комфорту, типовому для нового панівного класу, протиставляється витонченість зовнішності, манер та інтер’єру, а респектабельності та суворій фарисейській моральності – аморальності та демонізму.

Представники дендізму заперечували вульгарне сприйняття цього терміну як «франтіства», схильності до франтіства в одязі. Термін «дендізм» охоплював подекуди цілий світогляд із певним життєвим та практичним нахилом. Він забарвлював все існування своїх прихильників, не зводячись до показного фатівства, а проводячи ідею щодо природної нерівності людей у сфері витонченого [11 – *Переклад на укр. О. Б.*].

Дендізм по-різному сприймали й оцінювали представники різних суспільно-політичних течій. Так, Бодлер вбачав у денді «втілення ідеї прекрасного, перенесеного у матеріальне життя», аристократ-анархіст Байрон і в житті, і в творчості виявляв риси дендізму. Апологети ж буржуазної ідеології жорстко осуджували це явище. Діккенс, Теккерей, Карлейль іронічно змальовували образи персонажів приналежних до «корпорації денді» (Мальбері Гок, Стірфорс та Юджин Реберн Діккенса, персонажі «Дослідження снобів» Теккерей, Пельгем Карлейля).

За словами теоретика дендізму Барбе д’Оревілі, дендізм варто розглядати «як манеру жити, а живуть не однієї тільки матеріально видимою стороною» [12]. Основними ж принципами поведінки та мислення денді визначають завжди елегантний, але не помітний одяг, прагнення дивувати та романтичний культ індивідуалізму.

Першим представником, зачинателем дендізму вважають Дж. Бреммеля (1778–1840). Син чиновника, друг принца-регента, «чепурун Бреммель» імплементував у моду сучасний чоловічий костюм із краваткою та нові елементи та підходи до особистої гігієни (щітку з кінського волосся та миття кілька разів на день). Крім бездоганного стилю, смаку, одягу й поведінки, він мав гарне почуття гумору. У своєму оточенні він висміював всі вади у смаку, з мужністю міг «вражати вістрям свого слова людей, що перевершують його і своїм становищем, і талантом» і був одним із видатних майстрів розважального мистецтва Англії. «Викликати побоювання – ця перевага була йому звичною. Йому було відоме легковір’я світу, ринкова

ціна зарозумілості, і незабаром він став виступати в ролі визнаного судді, вищої інстанції в суспільстві» [13]. Бреммель зачарував всіх людей і, зокрема, великих духом. Серед шанувальників Бреммеля був і Д. Байрон. Усі наступні денді духовного складу належали світу культури, естетичної культури і, перш за все, літератури.

Щодо впливу дендизму на творчість Ш. Бронте, відзначимо його присутність у двох юнацьких творах письменниці «Стенкліфський готель» (1838) та «Зелений карлик» (1833). Невідомо, чи знайома була Ш. Бронте з творчістю Бульвера-Літтона і Дізраелі, але у «Стенкліфському готелі» вбачаємо чимало рис, що зближують його зі зразками дендістських романтичних романів (Е. Бульвер-Літтон «Пелем, або Записки джентльмена», 1828; Б. Дізраелі «Вівіан Грей», 1826, «Молодий герцог», 1831), із притаманними цьому жанру ознаками: «політичною спрямованістю, вираженою не лише в розмовах персонажів, але і в їхніх думках <...> молодих героїв; очевидними натяками на конкретних політичних діячів» [14, с. 13]. Лінія особистих стосунків центральних персонажів твору тісно взаємозв'язана (і подекуди навіть витісняється) з політичними подіями у країні (Ендрії).

Форма оповіді «Стенкліфського готелю» нагадує книги подорожей Стендаля, в яких, за словами Н. Орлик, «завжди присутній герой-оповідач, який не приховує суб'єктивності у виборі об'єктів, що заслуговують на увагу, і в оцінці, і в організації оповіді» [15, с. 60]. Подорож у Стендаля – це «обговорення різних речей, що зустрічаються на шляху» [16, с. 17]. Так, у книзі «Рим, Неаполь, Флоренція» (1817, 1827), подібно до героя Бронте Чарльза Тауншенда, «мандрівний герой не лише фіксує враження від побаченого, а й, переміщуючись у просторі, активно спілкується, зустрічається з людьми, знайомство з якими не обривається в кінці епізоду, а розвивається, отримуючи вигляд сюжетної лінії» [15, с. 60]. Як і Стендаль у «Нотатках туриста» (1838), юна Ш. Бронте в своєму іронічному творі вуалює власне ставлення до зображуваних подій і героїв (Стендаль – до французької провінції, Бронте – до «вищого суспільства») за допомогою образу вигаданого героя-оповідача.

Головний герой вищезазначеної ендріанської історії Ш. Бронте («Стенкліфський готель») Чарльз Тауншенд – оповідач попередніх історій, який оцінює стан сучасного суспільства і, зокрема, його представників, які прагнуть з усього отримувати користь, з їхнім культом тверезого розуму, що веде до безсердечності й жорстокості. За зовнішніми характеристиками, поведінкою, манерами, смаками, почуттям гумору, сміливістю оцінок та суджень він, безперечно, є представником тогочасного дендизму.

Як зазначає редактор «Стенкліфського готелю» Хізер Глен, цей твір здається «серією непов'язаних епізодів, однак задуманий як ціле <...> Він починається з цитування Байрона Луїзою Денс і закінчується читанням Байрона Заморною та його дружиною» [17, с. 9]. «Цій «новелі», як іронічно назвала цю історію сама Ш. Бронте, властивий не героїчний романтизм Байрона, а, швидше, його прихована іронія» [17, с. 9]. Вона втілена в іронічному голосі Чарльза Тауншенда, який заперечує показну велич навколишнього суспільства. Так, під час бунту проти Заморни Тауншенд спостерігав таку картину: «Двері моєї кімнати розчинилися – і двадцять людей опинилися за моєю спиною, тиснучи одне одного, щоб визирнути у вікно» [17, с. 60]. Навіть герцог у подібній ситуації нічим не відрізняється від натовпу: «Людина в крилатому капелюсі сиділа, подібно до будь-якого промоклого квакера, якого ще не залишив дух» [17, с. 64].

У більш ранньому творі Ш. Бронте «Зелений карлик» («The Green Dwarf») роль оповідача знаходиться на задньому плані, поступаючись місцем «історії в історії», де оповідь ведеться від імені досвідченого друга Чарльза Велеслі капітана Бада. Порівняно з «Стенкліфським готелем», тут образ і думки оповідача (подані від першої особи) представлені лише на початку оповіді як інтродукція до основної історії. Але за кількома фразами ми розуміємо, що перед нами «денді» найкращого зразка. Нарочите акцентування уваги на зовнішньому лоску, деталях костюму: “Ten minutes sufficed for arraying my person in a new suit of very handsome clothes, and washing the accumulated dirt of seven diurnal revolutions of the Earth from my face and hands...I sallied out in plumed hat and cavalier mantle” [18, p. 4]. Дещо іронічне, але уважне ставлення до себе проявляється у характеристиках, які дає собі лорд Чарльз Велеслі: “I passed on with something of that springing step which is natural to me” [18, p. 4]. Подібне сприйняття власної персони й дещо зухвалу самооцінку знаходимо й у змалюванні капітаном Бадом себе у молодому віці: “A head of light brown hair arranged in careless yet tasteful curls well became the pleasing, <...> his very handsome countenance, to which a bright and bold blue eye added all the charms of expression. His form, evincing both strength and symmetry, was set off to the best advantage by a military costume” [18, p. 10].

За допомогою своєї гордовитої зухвалості, гіпертрофованого почуття гідності, а також почуття марнославства денді намагається «хоча б тимчасово вирватися зі сфери глобальної соціально-утилітарної залежності, детермінованою конкретними життєвими умовами; пережити стан особистої свободи, гармонії й абсолютної повноти життя» [19]. Таке прагнення демонструє лорд Чарльз після вимушеного домашнього ув'язнення: “Never before had I been fully sensible of the delights of liberty – the suffocating atmosphere which filled the hot, flinty street was to me as delicious as the dew-cooled and balm-breathing air of the freshest twilight in the wildest solitude” [18, p. 4]

Висновки. Як бачимо на прикладі двох вищезазначених творів, таке явище, як дендизм, мало свій вплив та втілення у роботах Ш. Бронте. По-перше, це можна пояснити впливом Байрона (денді у літературі та культурно-політичному плані) на творчість більшості сучасників та послідовників. По-друге, якщо сприймати дендизм як соціо-культурний або політичний протест, така помітна тенденція у суспільстві не могла не привернути увагу Бронте-бунтарки, Бронте – політично обізнаної людини та культурно розвинутої особистості.

У подальшій перспективі вбачаємо цікавим і можливим дослідити тему впливів на творчість Ш. Бронте, а також різнопланові аспекти створених нею чоловічих образів.

Література:

1. Feldman J. Gender on the Divide: The Dandy in Modernist Literature / J. Feldman. – Cornell University Press, 1993. – 312 p.
2. Burt E.S. Regard for the Other: Autothanatology in Rousseau, De Quincey, Baudelaire, and Wilde/ E.S. Burt – Fordham University, 2009. – 288 p.
3. Mintler C. From Aesthete to Gangster: The Dandy Figure in the Novels of F. Scott Fitzgerald / C. Mintler // The F. Scott Fitzgerald Review. – Vol. 8. – Penn State University Press, 2010. – P. 104–29.
4. Лотман Ю. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. Лотман. – СПб: Искусство, 2008. – 560 с.

5. Вайнштейн О. Денди: мода, литература, стиль жизни / О. Вайнштейн. – Издат-во «Новое литературное обозрение», 2005. – 200 с.
6. Шиффер Д. Философия дендизма / Д. Шиффер. – Издат-во гуманитарной лит-ры, 2011. – 296 с.
7. Глик Э. Диалектика дендизма / Э. Глик. – 2001. – 136 с.
8. Lombardo P. Andy Warhol as Dandy and Flaneur // MacCabe C., Francis M., Wollen P. (Eds.) Who is Andy Warhol? – London: The British Film Institute; Pittsburgh: The Andy Warhol Museum, 1997. – PP. 33–40.
9. Garelick R. Quentin Crisp: The Last Dandy? // Fillin-Yeh S. (Ed.) Dandies: Fashion and Finesse in Art and Culture. – NY & London: New York University Press, 2001. – PP. 270–280.
10. Moore R. Indian Dandies: Sartorial Finesse and Self-Presentation along the Columbia River, 1790–1855 // Fillin-Yeh S. (Ed.) Dandies: Fashion and Finesse in Art and Culture. – NY & London: New York University Press. – 2001. – PP. 59–100
11. Дендизм // Литературная энциклопедия. – в 11 т. – М.: «Советская энциклопедия» – Под ред. В. Фриче, А. Луначарского, 1929–1939 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/1585.
12. Jesse W. Life of Brummel / W. Jesse – 2 vv., – L., 1884. – 475 p.
13. Вайнштейн О. Поэтика дендизма: литература и мода / О. Вайнштейн / Иностранная литература. – № 3. – 2000. – С. 62.
14. Скуратовская Л. Из истории английского романтизма / Л. Скуратовская. – Днепропетровск, 1971. – Ч. 1: пособие для студентов-филологов. – 64 с.
15. Орлик Н. Образ повествователя к «Записках туриста» Стендаля / Н. Орлик // Від бароко до постмодернізму: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – Вип. 12. – С. 59–63.
16. Стендаль. Дневники // Стендаль. Собрание сочинений: в 15 т. – М.: Правда, 1959. – Т. 12. – 519 с.
17. Bronte Ch. Stancliffe's hotel / Ch. Bronte / ed. by H. Glen. – London: Penguin books, 2003. – 80 p.
18. Bronte Ch. The Green Dwarf / Ch. Bronte. – London: Hesperus Classics, 2003. – 118 p.
19. Lennox W. Celebrities I have known / W. Lennox. – 2 series. – 2 vols.: 1876. – 427 p.; 1877. – 650 p.

Бессараб Е. Н. Дендизм как явление в раннем творчестве Ш. Бронте

Аннотация. В статье рассматривается социально-культурное явление «дендизм» и его влияние на юношеское литературное творчество Ш. Бронте. Анализируется образ представителя обозначенного социального слоя современного писательнице общества, изображенного в произведениях «Зеленый карлик» и «Стенклифский отель».

Ключевые слова: дендизм, тип, образ.

Besarab O. Dandyism as a phenomenon in juvenile literary works by Ch. Bronte

Summary. In the article social and cultural phenomenon of dandyism and its influence on the creative works by Ch. Bronte is studied. The image of the representative of the above-mentioned social layer of Bronte's period created by the writer in her works "The Green dwarf" and "The Stancliffe's hotel" is analysed.

Key words: dandyism, type, image.

Бігун О. А.,

доктор філологічних наук,
доцент кафедри французької філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ДИСКУРС РЕЧОВІЗМУ В «ПАРИЗЬКОМУ ТЕКСТІ» ПОЛЯ ВЕРЛЕНА

Анотація. Йдеться про специфіку «паризького тексту» П. Верлена. Об'єктом дослідження є збірка поезій у прозі «Спогади вдівця». Проаналізовано топос міста через дискурс речовізму: урбаністичні пейзажі (опис будинків, міської природи), прикмети міського життя (омнібуси, ліхтарі, вулиці, мости, сквери), почуття ліричного героя (стомленість, страх, примарні відчуття щастя на фоні міста).

Ключові слова: «паризький текст», дискурс, річ, урбаністичний пейзаж, поезія в прозі, Поль Верлен.

*Не той тепер Париж! Та я в печалі й горі
Незмінний, адже все: риштовання осель,
Нових палаців блиск – як низка алегорій,
А спомини мої – важенніші від скель!*
Ш. Бодлер

Постановка проблеми. Увага до урбаністичної тематики в мистецтві, зокрема в літературі, спричинена динамікою сприйняття людиною міста. У процесі формування міської свідомості вирізняють перехід від Середньовіччя до Відродження, коли місто сприймається як секуляризований життєвий простір, створений людиною за функціональним принципом. Ренесансна ідея впорядкованості та гармонійності світу відбивається на геометричній правильності та естетичній привабливості міського планування. Межова доба кінця XIX – початку XX ст. стає унікальною завдяки своїй багатовекторності, адже репрезентує розвиток культурно-історичної парадигми як під впливом літературних естетичних критеріїв світорозуміння, так і під впливом урбаністичних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження образу Парижа у французькому літературознавстві умовно можна поділити на два напрями: «літературна географія», або «літературна, інтелектуальна топографія» (А. Ферре, Д. Дебрей), зосереджена на історії Парижа, документальних свідченнях, спогадах сучасників, що має на меті створення особливої «літературної карти міста» із роз'ясненнями значення тих чи тих вулиць, кварталів і в особистому житті письменників, і в їхніх творах, та «паризький текст», що формується на основі аналізу художніх творів, присвячених образу міста. Образ Парижа у творчості різних письменників досліджували С. Макс (принцип метаморфози в творчості Е. Золя), М. Банкар (роль символіки в образі міста), М. Скарпа («етнокритичний підхід» у вивченні урбаністичних мотивів), М.-С. Жан (дослідження опозиції денного і нічного Парижа), С. Шампо (міський пейзаж у творчості братів Гонкурів як вияв естетичних поглядів), Ж. Бертран-Сабіані, Фернандо і Жорж Зає (вивчення «паризького тексту» і «літературної топографії»), Ж.-І. Тадє (вплив біографічних реалій на образ Парижа на матеріалі творчості М. Пруста), А. Віаль, Р. Фернандес, А. Перрюшо, Ж. Брее (вплив імпресіонізму на створення образу Парижа) та ін.

Метою статті є дослідження топосу міста через дискурс речовізму в прозі П. Верлена. Специфіка урбанізму П. Верлена досі традиційно визначалася глибиною осягнення психології міської людини, але дослідниками недостатньо уваги приділено деталізації предметного світу міста, оречевленню міського простору, репрезентації його онтології та аксіології.

Виклад основного матеріалу. На можливість читати «місто як текст», відкритий аналізу в синхронічній та діахронічній перспективі, вказує французький дослідник М. Бютор: «Текст мегаполісу – розкодування інформації багатопланових часових просторів, а міський соціум, стосунки в ньому, зміни в соціальній, економічній, культурній структурах визнаються сутністю урбанізації» [1, с. 140]. Тлумачення міста як тексту відкриває перед письменником великі й далеко не вичерпані світо- й людинопізнавальні можливості. Ю. Лотман порівнював місто із казаном «по-різному влаштованих гетерогенних текстів і кодів, які належать різним мовам і різним рівням <...> Реалізуючи стикування національних, соціальних, стильових кодів і текстів, місто здійснює гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, які перетворюють його на генератор нової інформації» [5, с. 35]. Р. Барт підкреслював дискурсивний характер міського простору, в якому реалізуються протиріччя між закріпленими за знаками сенсами та реальністю, між реальністю як такою і реальністю географічної карти [8, с. 195]. Дискурсивна природа міста є локусом інтенсивного спілкування й обміну, продукти яких зберігаються і відтворюються в будівлях, пам'ятниках, назвах, хроніках, міському фольклорі [2, с. 99]. Місто постає моделлю суспільства, яку література художньо прагне відтворити й перетворити за власними законами. «Міські тексти» переважно розглядають у межах теорії надтекстів, тому «паризький текст» бачиться як «сукупність текстів про Париж, що має стійку топіку, певний набір оціночних суджень, стабільну семантику та певну позатекстову орієнтацію (глибинну сакральну структуру або ідею), яка відіграє центруючу роль в надтекстовій єдності» [6, с. 6].

У прозових творах П. Верлена ландшафт та побут міста стає авансеною складної гри, внутрішньої драми та конфлікту особистості. Місто, життя, позбавлене духовних цінностей, самотність людини постають сюжетогенеруючими елементами багатьох творів. Поезії в прозі Верлена доповнюють «паризький текст» не тільки «літературною топографією», за якою вгадуються ті чи інші вулиці, квартали міста, але й загострюють опозицію духовного та матеріального Парижа. Тут можна віднайти різні аспекти життя міста: урбаністичні пейзажі (опис будинків, міської природи), прикмети міського життя (омнібуси, ліхтарі, вулиці, мости, сквери), почуття ліричного героя (стомленість, страх, примарні відчуття щастя на фоні міста). Урбаністика Верлена – це «пейзаж душі», в якому переважають емоції ліричного героя, його враження від навколишньої

дійсності. Однак речові образи відіграють чи не найважливішу роль, оскільки стають маркерами «паризького тексту».

У художній літературі річ завжди має високий семіотичний статус, оскільки виявляє «чисту» знаковість, відсилаючи не до предмета у реальній дійсності, а до сукупності культурних смислів, що висловлюються ним, тож категорія речі завжди демонструє значущість письменницького вибору з усіх потенційно доступних можливостей [7, с. 26]. Відомо, що річ у художній літературі, крім власне номінативної, має широкий діапазон змістових функцій: аксесуарну, ідейно-естетичну, світомоделюючу, культурологічну, характерологічну, сюжетно-композиційну. У модерністській літературі цей діапазон розширено до сюжетогенеруючої, інтертекстуальної, мотивогенеруючої, текстогенеруючої, кроссдискурсивної функцій [12, с. 14]. Отже, речовий дискурс вирізняється поліфункціональністю і метатекстуальністю.

Важливою є характерологічна функція речі, що органічно поєднується з психологічною: речі розкривають внутрішній стан героя, його душевні порухи та психоемоційні реакції. «Паризький текст» Верлена завжди суб'єктивний, він транслюється через емоції, почуття, відчуття ліричного героя. Часто у відтворенні міського ландшафту використовується «погляд із вікна» як засіб створення дистанції між ліричним суб'єктом і повсякденністю. Через «вікно» ліричний герой спостерігає за різними побутовими сценками, пейзажами, незвичайними образами. Суб'єктивність світосприйняття полягає у «домальовуванні» загальної картини у свідомості ліричного героя.

Власне, ці прийоми можна простежити в поезії в прозі «З вікна», що входить до збірки «Спогади вдовця» (1886). Тут тема смерті, яка доволі часто є основним мотивом мініатюр, що входять до цієї збірки, створює винятковий дисонанс. Буденна місцевість, що виникає перед очима ліричного героя, привертає увагу несподіваними деталями: маленький садочок зі стежиною, одиноке дерево, шнурівка для білизни, брудне простирadlo, кумедна китайська фігура з кольорового металу – флюгер – над крихітною альтанкою, асфальт, що міцно стискає підніжжя дерева, доглянуті грядки.

Власне «окультуреність» цього простору виглядає доволі непривабливо. Образ саду первинно розгортає семантику окультуреної природи (невипадково Бог, як Творець світу, вважається першим садівником). У мініатюрі оречевлення природи, перетворення природи на річ, пристосування природи до потреб людини в координатах міста, постає через мотив «спотвореного» саду. Цей клаптик «окультуреної» природи посеред міського пейзажу видається ніби «зайвою» деталлю урбаністичної картини Парижа. Але саме тут розгортаються драматичні події.

Загострення відбувається за всіма правилами театральної майстерності. Напруга накручується поступово і приводить до вищої точки: «Кумедна китайська фігура, асфальт, що міцно стискає підніжжя дерева, обайливо оброблені грядки – все це на мить розвеселило нас, і ми вже розмовляли про щасливий світ, в якому приємно жити без страху і без кохання. Та раптом з альтанки вийшов простоволосий чоловік із бакенбардами, одягнутий у фрак. Він виніс балію з водою, в якій щойно мив руки. Вода стала рожевою, і ми знову засміялись, споглядаючи як він, мов опудало, дуже низько пригинаючись у дверях, знову зайшов до альтанки, щоб одразу повернутися вже в чератовому капелюсі, заливаючись потом, натужно підтримуючи край домовини, очевидно, не порожньої» [3, с. 26].

Прикметно, що китайська фігурка – флюгер – з'являється двічі. Найімовірніше, це символ долі. Ефект «прозоріння» фінальних рядків відбувається завдяки осмисленню найменшої деталі: «<...> а китайська фігурка, поскрипуючи, показала нам язика, однак тепер у нас не було бажання сміятися над іще чимсь, окрім цього жалюгідного людського життя, яке завжди приберігає у кишені злий жарт, і яке, мов вправний актор, вражає ефектами, що не потребують коментарів» [3, с. 26].

«Оречевлений» пейзаж набуває нових смислів: маленький сад – це такий-собі «рай», стежина в саду – дорога життя, крихітна альтанка – символ дому, дерево, затиснуте кільцем асфальту, – поєднання природи і міста, навіть грядка символізує людську працю. Філософська ідея твору виростає з речового дискурсу: від зображення дрібних деталей та розгортання мікроскопічних подробиць до репрезентації смислових акцентів життя/смерті людини.

Міські пейзажі вплетені у більшість поезій у прозі Верлена. Помітно, що письменник, з одного боку, намагається точно і детально відтворити предметний світ міста, дотримуючись топографічної відповідності та високого рівня деталізації; з іншого – завуалювати смисл образу, поставити перешкоди на шляху однозначного розуміння, залучити в інтерпретацію урбаністичного пейзажу інтра- та інтертекстуальні асоціації.

Так, у мініатюрі «Отей», що є назвою одного з районів Парижа, відтворено і картографічні подробиці (згадуються Севр, Сен-Клу, Булонь-Сен-Клу, оборонний вал Пуендю-Жур, Сена), і архітектурні деталі (фабрики, що «височіють, мов гуси з витягнутими головами до верхніх поверхів» [3, с. 27], віадук, сходи залізничного вокзалу), соціально-побутові об'єкти (дебаркадер, перукарня, генделики), транспорт (залізниця, омнібус), люди, що потрапляють у поле зору оповідача (підозрілі молодики, повії, школярі, офіцери). Усе це – нове наповнення колись «класичного» Отею. «О, Буало, Расін, Мольєр, великі тіні минулого, скажіть, ви дуже змінився ваш Отей?» [3, с. 27], – звертається із запитанням автор. Іронічний, патетичний «лямент» за перевагами «класичного» Отею лиш удаваний, бо насправді автор є шанувальником «модерного» ландшафту, а його колишній образ визначається як «нудний».

Образ міста переслідує поета у снах, стає оніричною дійсністю, в якій справджуються фантазії, мрії, асоціації. Так, у мініатюрі «Деякі мої сни», що є своєрідною прогулянкою Парижем, реальні урбаністичні пейзажі переплітаються з відчуттями іншої реальності. З одного боку, місто постає у звичних ракурсах, з іншого – створюється враження, ніби ліричний герой бачить його вперше: «Я часто бачу Париж. Ніколи таким, яким він є. Це незнайоме місто, абсурдне та несхоже» [3, с. 12]. Поет намагається передати неупередженість перших вражень, які виникають під час зустрічі із цим містом. Пейзажі міста вибудовуються на контрасті. Спочатку Париж ніби сходить із полотна відомих пейзажистів: «Я бачу, як його омиває глибока вузька річка, що тече між рядами особливих дерев. Червоні дахи виблискують серед яскравої зелені. Задушлива літня спека з важкими, густими купчастими хмарами (як це прийнято в історичних пейзажах), а крізь них пробивається сліпуче сонце. Як бачите – сільська картина» [3, с. 12]. Прикметним є використання яскравих колоративів, чим досягається ефект навмишеного спрощення паризького ландшафту (аж до примітивізації), що розраховане на невибагливі смаки звичайного обивателя.

Наступна фраза подає Париж з іншого боку: «Але коли я звертаю свій погляд на ту частину міста, що з іншого боку

річки, я бачу будинки, двори, де сушать білизну, звідки доливають голоси; жахливі, поштукатурені халупи справжнього суперурбаністичного Парижа <...>» [3, с. 12]. Це не надто привабливі картини, але саме їх автор вважає «справжнім суперурбаністичним Парижем».

«Знаки міста» в мініатюрі увібрали в себе елементи нової ландшафтної епохи історичного Парижа, що відбувалися на той час під орудою барона Османа. Автор уводить сцену перепланування міста, опис однієї зі щойно оновлених вулиць: «Видіння щезає у напівпробудженні, і сон змушує мене напружено крокувати однією з тих вулиць, яку щойно проклали – вона не нова, здогадуєтесь яка? Ці вулиці такі широкі, нові, місцями без бруківки, без крамниць, які зазвичай називають за прізвиськами їх власників із закінченнями на *-ier*, *-ard*; пилука від штукатурки та піску, віконниці і шибки, бронза і зелень ліхтарів – усе це тут має такий невживаний вигляд, що відчувається оскома на зубах та холод на кінчиках пальців» [3, с. 19]. Це оновлення чуже для міста, і, хоча в мініатюрі відсутня позитивна чи негативна оцінка архітектурного і ландшафтного переключування Парижа, автор використовує уявну діалогічність, асоціативний план, посилює емоційну тональність сцени, ускладнює композиційно-мовну форму за допомогою метафоричного бачення.

Далі виринають примарні обриси знайомих/незнайомих кварталів. Ліричний герой потрапляє у натовп похоронної процесії, де зустрічає покійного батька. У круговерті неральних містифікацій дія переноситься на цвинтар, атмосфера якого відтворена віртуозними імпресіоністичними штрихами: «Широкі ями у глинястому ґрунті оголюють зелені та жовті пласти. Грабарі, опершись на лопати, спостерігають як ми з домовинами проходимо повз них. Сірі грабарі і сіре повітря. Холодно. Здається, це листопад. А ми все ідемо» [3, с. 14]. Глина свіжих могил віддає зеленим та жовтим кольором, але це вже зовсім інша колористика, яка далеко відбігає від паризьких пейзажів, що на початку твору.

І знову контраст – із цвинтаря місце дії переноситься на велелюдний яскравий ярмарок. Образ Парижа автор вибудовує у межах «цвинтар – ярмарок», із виразним топографічним доцентрованим рухом, адже на околицях міста колись знаходилися цвинтарі, а ярмарок проводилася у центрі міста. Так ліричний герой повертається до міста/до життя/до Парижа. У творі відтворено звукові, тактильні, зорові ефекти та навіть запахи: «І от – запах полонить нас, тягнеться за нами, в'ється і опускається, нудний і масний запах ковбасних магазинів "Siège", аромат тістечок з англійських цукерень, розжованих та жовтих пудингів, розкладених на прилавках, запах червоних напіврозтоплених льодяників з мигдалем, фіолетових гір невідомого желе і дивних таляреток, цілих куп уже зіпсованих і припалених пилукою *French-rocks, tea and coffee cakes et maffins* – і все це додає веселощів, кружляє, тане, щезає у далечині туманів вислизаючого сну» [3, с. 14]. Ефект колажу посилює поєднання різномірних елементів, внаслідок чого увиразнюються підсвідомі асоціації, підтекст. Важливою є передача запаху, який «полонить», «тягнеться», «в'ється» й «опускається». Крім запахів, використані колористичні епітети. Впадає у вічі швидка зміна ракурсів та часта зміна локації. Однак через таку фрагментарність твір не втрачає своєї цілісності.

Важливо, що себе автор бачить виключно в Парижі. Якщо і виникають в уяві інші міста, як-от Лондон, то це тільки згадка, що асоціюється з неприємними переживаннями: «Це – провін-

ційне містечко з тісними спіральними вуличками, з вивісками давньофранцузькою, де через якусь прикре непорозуміння я бачу себе п'яним та втягнутим у принизливі пригоди» [3, с. 15]. Образ Лондона автор передає через «чужий» урбаністичний ландшафт, оскільки опис у мініатюрі більше скидається на одне з провінційних французьких міст. Тут увага сконцентрована, скоріше, на емоційних переживаннях.

Крім Лондона, автор уводить ірраціональне місто-країну Ніде, що асоціюється з тонкою гранню між «своїм» (Париж) і «чужим» (інші міста) простором. Ця межа є пролягає через околицю «свого»/«чужого» простору: «Чи то у полі, чи то при виході з одного з міст Ніде – я отиняюся на шосе з високими, чорними, галими деревами обабіч, з яких при відсутності вітру цохвилини падають гілки, обдаючи мене грязюкою» [3, с. 16].

Крім горизонтальної урбаністичної топографії, у поезіях у прозі Верлена присутня сакральна вертикаль, що символізує перехід з одного буття в інше. У мініатюрі «Рецидиви» йдеться про невдалий досвід життя у селі, однак повернення до міста є «справжньою паризькою каторгою» [3, с. 17]. Місто стає справжнім «пеклом» для ліричного героя, який «геть заплутався у собі, свого часу зрадив себе заради хіба з маслом серед цього розбрату показних інтересів і божевільних задоволень, залишившись без сміливих ілюзій, обтяжених марними випробуваннями» [3, с. 17]. Міський побут зображено з погляду людини похилого віку: «Мої рухи такі плоскі і тверді як тротуар, трусна їжа, безсонні ночі, сусіди, яких треба терпіти, гарячі та глибокі спокуси старого серця, яке іноді розчиняється у цьому всьому» [3, с. 17].

Життя у місті змальовано іронічно, темними фарбами. Образ сходів в останній частині твору («щонаочі я долаю сотню сходинок, присвічую собі сірниками, що облікають кінчики пальців» [3, с. 17]) асоціюється з поняттям «верх–низ», де «вниз» лунають «вуличні пісні» і «безконецний шум транспорту – фіакрів з опущеними шторами, вантажівок, возів, наповнених старим залізничним та усіляким сміттям» [3, с. 17], що заважає ліричному героєві знайти спокій «наверху».

Висновки. Образ Парижа у прозі П. Верлена формується на основі суб'єктивного враження, емоційного, внутрішнього психологічного контексту. Оригінальне поєднання «кадрів», з яких складаються ті чи інші фрагменти, дає змогу передати найтонші відтінки настрою через «неперекладність» звичайними словами. Відзначимо нерозривність дискурсів речовізму та урбанізму у творах Верлена. Митцем детально виписано речовий світ міста, сам топос міста постає через речі.

Література:

1. Бютор М. Город как текст / М. Бютор // Роман как исследование; [сост., пер., вст. ст., коммент. Н. Бунтман]. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – С. 157–164.
2. Венедиктова Т. Город как дискурс / Т. Венедиктова, Т. Боровинская, Е. Кулик // Вестник Московского ун-та. – Сер.: Филология. – 2004. – № 3. – С. 98–112.
3. Верлен П. Спогади вдвця: [поезії в прозі] / П. Верлен; пер. з франц. О. Бігун. – Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права ім. Д. Галицького, 2010. – 107 с.
4. Городнюк Н. Функції речі у модерністському романі / Н. Городнюк // Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2016. – Вип. 2(84). – С. 12–21.
5. Лотман Ю. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров; [Статьи. Исследования. Заметки] / Ю. Лотман. – СПб.: Искусство, 2000. – 704 с.

6. Марченко А. Паризький текст у прозі письменників молодшого покоління російської еміграції першої хвилі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / А. Марченко. – К.: [б. в.], 2009. – 20 с.
7. Чудаков А. Предметный мир литературы (К проблеме категорий исторической поэтики) / А. Чудаков // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С. 251–291.
8. Barthes R. Sémiologie et urbanisme / R. Barthes // Barthes R. L'aventure sémiologique. – Paris: Seuil, 1967. – PP. 261–271.

Бигун О. А. Предметный дискурс в «парижском тексте» Поля Верлена

Аннотация. В статье исследуется специфика «парижского текста» П. Верлена на материале стихотворений в прозе из сборника «Мемуары вдовца». Анализируется топонимический дискурс с позиции предметного дискурса: урбанистические пейзажи (описание домов, городской природы), приметы городской жизни (омнибусы, фонари, улицы, мо-

сты, скверы), чувства лирического героя (усталость, страх, призрачное чувство счастья на фоне города).

Ключевые слова: «парижский текст», дискурс, вещь, городской пейзаж, стихотворения в прозе, Поль Верлен.

Bigun O. Discourse of thingness in “Parisian text” by Paul Verlaine

Summary. The article deals with the discourse of thingness in the “Parisian text” by Paul Verlaine. The object of research is his collection of prose poems “Les mémoires d’un veuf”. The toponyms of the city is analyzed by the discourse of thingness: urban landscapes (descriptions of buildings, urban nature), numerous signs of urban life (omnibuses, streetlights, streets, bridges, parks), lyrical character’s feelings (fatigue, fear, illusive feeling of happiness against the background of the city).

Key words: “Parisian text”, discourse, thing, urban landscape, prose poems, Paul Verlaine.

Рева І. А.,

аспірант кафедри світової літератури
факультету філології та журналістикиПолтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

ТИПОЛОГІЯ БАЙРОНІЧНИХ ГЕРОЇВ У «СХІДНИХ ПОЕМАХ» «КОРСАР» І «ГЯУР» ДЖ. Г. БАЙРОНА

Анотація. У статті зосереджено увагу на питанні типології. Продемонстровано основні тенденції понять «тип», «типологічні зв'язки» в літературознавстві. Виявлено типологічні відповідності та спільності в поемах «Корсар» і «Гяур» Дж.Г. Байрона. Обґрунтовано естетичну концепцію й основні риси байронізму. Відзначено застосування диференційних ознак у напрямі «романтизм». Показано розбіжність сюжетно-динамічної структури поем «Корсар» і «Гяур» Дж.Г. Байрона. Охарактеризовано провідні ознаки поняття «герой літературного твору». Проаналізовано типові характери героїв, концептуальну систему автора й тип бунтівного героя в поемах «Корсар» і «Гяур» Дж.Г. Байрона. Розглянуто змістові чинники «східних поем» Дж.Г. Байрона. Наведено приклади з поем «Корсар» і «Гяур» Дж.Г. Байрона, які мають тісний взаємозв'язок із біографічними відомостями самого письменника. Виокремлено загальні риси романтичного типу творчості.

Ключові слова: типологія, тип, типологічні зв'язки, герой літературного твору, байронізм, ліро-епічна поема, індивідуальність.

Постановка проблеми. Типологічний аналіз творчості Дж.Г. Байрона завжди викликає інтерес у літературознавстві. Діапазон порівняльно-типологічних вивчень дуже широкий, охоплює різні сфери міжлітературних відносин – від зіставлення літератур різних регіонів і культурно-історичних спільнот (наприклад, літератур Європи чи Далекого й Близького Сходу, Західної та Східної Європи) до зіставлень окремих творів або окремих їх частин [10, с. 6]. Здійснюються ці вивчення на різних типологічних рівнях, визначених і розроблених теорією літератури: на рівні тематологічному (тем, мотивів, міфів тощо), морфології (складників структури творів, їх функцій і трансформаций), генології (родів, жанрів, жанрових різновидів), художніх течій і стилів, а також історіології, інтертекстуальності [10, с. 6]. У творчій практиці романтиків відбувається розмивання кордонів між жанрами, родами й видами мистецтва, які вступають в активну взаємодію, а також з іншими видами духовно-творчої діяльності, зокрема філософією та історіографією. Митці романтизму прагнули створити нові художні форми і структури, синтетичні літературні жанри: ліро-епічну поему, ліро-драматичну поему, філософську лірику, історичний роман [10, с. 6]. Свобода була неперечною цінністю для всіх поколінь романтиків. Велика Французька революція показала велич людського духу, натхненного чуттям власної незалежності від тисячолітніх авторитетів. Незагребуваність, самостійність для широких мас обернулася розрухою, голодом, утратою звичних умов життя. Ліро-епічні поеми «Гяур» і «Корсар» увійшли до творчого доробку «східних поем» Дж.Г. Байрона. Схід приваблював Дж.Г. Байрона як протилежність Англії – за своєю при-

родою, не пастельною, а пишнobarвною, чия декоративність здавалася нереальною, картинною [4, с. 6].

Актуальність обраної теми визначається тим, що в сучасному літературознавстві науковці велику увагу приділяють питанню типологічних подібностей і відмінностей доби романтизму. Дж.Г. Байрон у ліро-поемній романтичній спадщині репрезентує концепцію психологізму й авторську світоглядну позицію. В основу романтичного психологізму закладені соціальні умови формування характеру, поведінка героя, індивідуальність людської душі, типізація через виняткове та абсолютне. Романтична концепція зосереджена на людині як найважливішій і невід'ємній частині світу, а тому сьогоденні питання типологічних зв'язків у творчості Дж.Г. Байрона потребує особливої уваги для дослідження індивідуального стилю письменника.

Творчий доробок Дж.Г. Байрона високо оцінили не тільки зарубіжні науковці, зокрема В. Любимов, С. Павличко, Д. Наливайко, В. Сахаров, М. Розанов, а й українські, такі як М. Костомаров, О. Навроцький, І. Франко, Л. Українка, В. Самійленко, П. Грабовський, П. Куліш та ін. Літературознавці відзначають широту інтересів поета, тематичне розмаїття у творах Дж.Г. Байрона, здатність виявити себе в різних родах літератури – ліриці і драматургії.

Мета статті полягає в дослідженні типології байронічних героїв у «східних поемах» Дж.Г. Байрона. Мета статті конкретизована в таких дослідницьких завданнях: з'ясувати особливості поезики Дж.Г. Байрона; простежити специфіку автобіографізму в ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона; виявити типологічні відповідності в сюжетах «східних поем» («Гяур» і «Корсар») Дж.Г. Байрона; виділити основні ознаки «байронізму» в ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературознавстві вивчення різних форм культурної взаємодії посідає важливе місце. У працях В. Жирмунського, І. Неупокоевої, Д. Маркова, Б. Храпченка, О. Бушміна, М. Кравцова, Г. Вервеса, І. Горського, А. Волкова, І. Франка й Е. Георгієва, К. Крейчі, Я. Мукаржовського, Д. Дюрішина та ін. питання літературних взаємин розглядаються не тільки в історико-літературному розрізі, а й у теоретичному [2, с. 4–6]. Проте теоретичні настанови й формулювання цих літературознавців далеко не завжди збігаються. Мова йде про розмежування або, навпаки, злиття понять контактних зв'язків і типологічних сходжень. Деякі дослідники говорять про зв'язки генетичні, розглядаючи аналогічні літературні явища як наслідок їх спільного походження з одного джерела [2, с. 4–6]. Інші вважають контактні зв'язки й типологічні сходження явищами принципово різного характеру, іноді навіть взаємовиключними. Наприклад, велику увагу літературознавців привертають поняття синхронності й діахронності в

процесі порівняльного вивчення літератур: порівняння в межах однієї історичної доби світового літературного розвитку чи, навпаки, взяті в розрізі певної історичної еволюції, де окремі явища не збігаються в часі. Ю. Булоховська виділяє тематико-образну спільність і жанрово-стильову, але щоб детальніше зрозуміти поняття типологічних зв'язків, насамперед розглянемо питання типології та типу [2, с. 4–6].

Типологія (грец. *typos*: відбиток, форма, взірць і *logos*: слово, вчення) – універсальне зіставлення, впорядкування, класифікація літературних, генетично взаємопов'язаних феноменів за відповідними диференційними ознаками, що встановлюються на підставі тотожності, аналогій [6, с. 483]. Типологія є закономірною, зумовленою низкою чинників, передбачає абстрагування від індивідуальних особливостей, важливих у мистецтві, де цінується оригінальність твору. Спільні ознаки різних творів, специфіка художнього мислення, реалізована в тексті, підлягають узагальненню, класифікації [6, с. 483]. Поняття «типологія» поширене передусім на жанрові структури, стильові характеристики, системи сюжетів, мотивів, образів, зображально-виражальних засобів, на літературні стилі, школи, періоди, методи, типи творчості, естетичну свідомість. Висвітлені при цьому відношення не обмежуються часовими, територіальними аспектами, визначаються подібністю та відмінністю історичного розвитку національних письменств, особливостями міжлітературних зв'язків, впливів і зустрічних хвиль [6, с. 483].

У роки, що передували еміграції, Дж.Г. Байрон вів інтенсивну творчу діяльність. Саме в цей час поет створює цикл так званих східних поем: «Гяур» (1813), «Абідоська наречена» (1813), «Корсар» (1814), «Лара» (1814), «Облога Коринфа» (1815), «Паризина» (1816) [14, с. 173]. Східні поеми й лірика Дж.Г. Байрона цих років, сповнені настроїв відчаю і світової скорботи, що йде від шекспірівського «Гамлета». Усе це було результатом розчарування в політичній діяльності, його духовної самотності, сумовитих роздумів над торжеством реакційних сил у Європі. Особливо важко сприймав Дж.Г. Байрон звістку про реставрацію Бурбонів у Франції [14, с. 173]. Соціальний протест і смілива сатира змінюються мотивами глибокої втоми та розчарування, пристрасний заклик до боротьби переходить у роздуми про непотрібність боротьби і приреченість будь-якого опору [14, с. 174].

Взірцем структурної й образної системи, конфліктів і центральних постатей «східних поем» стали ліро-епічні поеми «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона, наприклад:

“He passed – nor of his
He left a token or a trace,
Save what the Father must not say
Save what the Father must not say
This broken tale was all we knew
Of her he loved, or him he knew” [17, с. 95].

«Пішов і зник – ім'я і рід
Забулися, пропав і слід;
Чернець нікому не зізнався,
Хто перед смертю сповідавсь
В рядках лиш натяк умістивсь –
Кого любив, кому помстивсь»
(Переклад В. Богуславської) [8, с. 178].

Індивід успадковує природні задатки від батьків, формується як особистість із неповторним характером у мікро- й макро-

оточенні під впливом колективного несвідомого (архетипів) [6, с. 481]. Входячи до різних соціальних груп, здійснюючи різну діяльність, пристосовуючись до середовища та водночас видозмінюючи його, людина стає типовим представником групи, стану, нації своєї доби. Письменник, беручи за приклад реальних прототипів, за допомогою творчої уяви, перевтілення, асоціативного мислення витворює постаті-персонажі, які можуть бути схематичними масками-концептами або яскравими символами, що не мають аналогів у дійсності [6, с. 481]:

“Till inly searched by thousand throes,
And maddening in her ire,
One sad and sole relief she knows –
The sting she nourished for her foes” [17, с. 107].

«Й ооскаженіла ця Горгона
Одну собі розраду дозволяє:
Жало зловтішне в ворога встромляє.
О, від отрути користі великі»
(Переклад В. Богуславської) [8, с. 184].

Юнацькі уявлення Дж.Г. Байрона про східні країни склалися під впливом читання англо-французької орієнталістської літератури. Біблія пробудила в ньому інтерес до Сходу. Дж.Г. Байрон відриває романтичного героя від європейського ґрунту й переносить у нове середовище на Схід, де сильне заворушення, яке вишувало національно-визвольну війну:

“On desert sand's twere joy to scan
The rudest steps of fellow man,
So here the very voice of Grief
Might wake an Echo like relief –
At least twould say, “All are not gone;
There lingers Life, though but in one”
For many a gilded chamber's there,
Which Solitude might well forbear” [17, с. 102].

«Пустелі неживий пісок
Поглинув чоловічий крок.
На втіху зважившись сумну сумну,
Лиш лихо зроджує луну,
«Ніщо бо, – мовиться, – не вмре,
Хоч смерть життя в нас відбере».
Для більшості позасвіти –
Лише тривання самоти»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 181].

У цетрі ліро-епічних поем «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона стоїть самотня, горда особистість, яка протиставляє себе людському суспільству. Дж.Г. Байрон у своїх головних героях підкреслює одну надзвичайно характерну рису – бунтівний Конрад і мстивий Гяур. Гяур не сприймає рабства, його гнітить становище, в якому опинилася батьківщина:

“The hour is past, the Giaour is gone:
And did he fly or fall alone?
Woe to that hour he come or went!
The curse for Hassan's sin was sent
To turn a palace to a tomb;
He come, he went, like the Simoom,
That harbinger of Fate and gloom,
Beneath whose widely-wasting breath
The very cypress droops to death –
Dark tree, still sad when other's grief is fled,
The only constant mourner o'er the dead!” [17, с. 99].

«Спливає час, не лет Гяурів.
Де ж він впаде у хмарі куряв,
Чи зронить горе в пил доріг
Прокляттям на Гасанів гріх?
В палац, туди, де смертний тлум,
Летить він, мстивий, як самум,
Як фатуму ретельний глум.
Лють здушує, і біль суворіш,
Ніж кипарис, могильний сторож,
Єдине дерево, що в лиховісній млі
Оплакує мерців на болісній землі»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 180].

Головні герої Дж.Г. Байрона розкриваються у ставленні до навколишнього: дійсності, природи, соціальних і політичних подій, а тому на основі таких чинників складається особливий «психологічний тип».

Поява типу в художній літературі історично зумовлена, не притаманна ні героїчному епосу, ні пам'яткам середньовічної писемності, в яких герой утілював особливості певної громади. Так, у фольклорі він набуває незмінних ознак богатиря, трикстера, героя-жертви, героя-шукача та ін., постає носієм однієї позитивної чи негативної риси; ця тенденція позначилася й на художній літературі [6, с. 481]. Поняття «тип» використовується також у літературознавчих класифікаціях, основою яких є уявлення про незмінні, сталі об'єкти, позбавлені індивідуальної багатоплавної. Окремі ознаки типу з'являються в пізній елліністичній і давньоримській літературах середини I–II ст. н. е. («Метаморфози» Апулея, «Сатирикон» Петронія, «Дафніс і Хлоя» Лонга), у латинському епосі «приватного життя». Соціальна незалежність людини як тип уперше окреслена в комедіях Мольєра (скнара, мізантроп та ін.). Глибокого сенсу такий тип набув у «Людській комедії» О. де Бальзака, який створив класичні образи людських індивідуальностей. Умовою створення типових образів-персонажів, або типу, вважається єдність загального й індивідуального [6, с. 481–482].

Ліро-епічні поеми «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона мають продуктивну форму, чіткий сюжет, реалістичний і спокійний тон, проте за цими характеристиками ховається гаряче соціальне співчуття. Наприклад, у ліро-епічній poemі «Гяур» Дж.Г. Байрон змальовує рідні землі головного героя Гяура через певний проміжок часу:

“The steed is vanished from the stall;
No serf is seen in Hassan's hall;
The lonely Spider's thin gray pall
Waves slowly widening o'er the wall;
The Bat builds in his Haram bower,
And in the fortress of his power
The Owl usurps the beacon-tower;
The wild-dog howls o'er the fountain's brim,
With baffled thirst, and famine, grim;
For the stream has shrunk from its marble bed,
Where the weeds and the desolate dust are spread.
Twas sweet of yore to see it play” [17, с. 100].

«Проноситься повз стійло кінь, –
Все пуста. Оком де не скинь, –
Хитка запона павутинь.
Хто із фортеці душу вийняв?
Кажан посів цей кут провинний,
Ні, нині тут форпост совинний,

Собачий здичавілий вий
Про голод сповіщає свій.
Праха притрусив широкі лави;
Здушили мармур дикі трави,
Де загінок грав залюбки
Зі спекою у піддавки»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 180].

Індивідуальне в типі зумовлене неповторними рисами людини, сформованими генетично й ситуативно набутими. Взаємозв'язки загального та індивідуального по-різному виявляються у відмінних літературних напрямках (класицизм, романтизм, реалізм) [6, с. 481–482].

Типізація в ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона відображає парадигму індивідуального в протистоянні із загальним, соціальним. Для зображення байронічних героїв використовуються такі засоби характеристики, як зовнішність героя (що дає уявлення про риси та вдачу), смаки й уподобання, зв'язок із середовищем (хоча воно змальовано доволі умовно) та іншими персонажами.

Важливим компонентом типізації в ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрона є мова героїв і художні деталі. У творчій практиці Дж.Г. Байрон використовує широкий спектр прийомів: пейзажі, композиційну побудову, систему образів, мовні характеристики. Дж.Г. Байрон тонко передає взаємозв'язок людини з природою, наприклад:

“I gazed, till vanishing from view,
Like lessening pebble it withdrew;
Still less and less, a speck of white
That gemmed the tide, then mocked the sight;
And all its hidden secrets sleep,
Known but to Genii of the deep,
Which, trembling in their coral caves,
They dare not whisper to the waves” [17, с. 105].

«В струмках життя наступна мить.
Дивлюсь, у відступі валів
Рінь зближує, як розсип слив,
Щораз дрібніші близнюки
Сміються з тиші пломінки.
Та всі таїни їхні й сні
Вже звідав геній глибини,
Що вкрав з коралових запіль
Плитки плитки покvapних хвиль»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 183].

Взаємозв'язки персонажів в одному творі чи в усій творчості митця є способом розбудови художніх типів вищого рівня, уявлення про які складається у свідомості читачів, сприймається як наслідок типологічних зіставлень низки творів [6, с. 482–483]. Вони постають не як соціологічні схеми, а як естетичні цінності, бо досягаються в індивідуалізованій формі.

«Східні поеми» Дж.Г. Байрона вражають відвертістю і щирістю авторської думки, емоційністю слова, за допомогою яких розкривається людська душа:

“And oft upon his mother's breast
That sound had harmonized his rest;
And oft had Hassan's Youth along
Its bank been soothed by Beauty's song;
And softer seemed each melting tone
Of Music mingled with its own” [17, с. 101].

«І матеріні чув пісні,
Принадні і неголосні.
І юний пломінь віддаси
За цю мелодію краси;
Частенько в тихий передзвін
Вплітав і власний голос він» [8, с. 181].

М. Бахтін виділив кілька загальних типових випадків ставлення автора до героя [1, с. 35–36]. Перший – герой оволодіває автором, тобто емоційно-вольовий предметний складник героя та пізнавально-етична позиція у світі настільки авторитетні для автора, що він не в змозі бачити предметний світ тільки очима героя, перейматися подіями його життя; автор не знаходить переконливої та стійкої ціннісної точки опори незалежно від героя; до цього типу належать майже всі головні герої Ф. Достоєвського, деякі герої Л. Толстого (П'єр, Левін), С. К'єркегора, А.-М. Стендаля. У другому випадку ставлення автора до героя відображає частково ставлення героя до себе самого; герой не автобіографічний, завершений: автор уносить свої корективи; реалістична переконливість життєвого емоційно-вольового складника героя в подію (О. Сумароков, Я. Княжнин, В. Озеров). У третьому випадку ставлення автора до героя, за словами М. Бахтіна, герой автобіографічний, незавершений, несе в собі внутрішню таємницю, не спроможну бути вираженою, він безкінечний для автора, який знову і знову відроджується, вимагаючи все нових і нових завершальних форм, які сам руйнує своєю самосвідомістю. М. Бахтін зазначає, що саме такий тип героя характерний для романтизму, адже романтик боїться видати себе своїм героєм і залишає в ньому якусь внутрішню лазівку, через яку він міг би вислизнути та піднятися над своєю завершеністю. Ще один випадок, теоретично обґрунтований М. Бахтіним, – це тоді, коли герой є сам своїм автором, усвідомлює власне життя естетично, тобто грає певну роль (на відміну від безкінечного героя романтизму й неспокутуваного героя Ф. Достоєвського).

Байронічні герої «східних поем» мають тісний зв'язок з автором, який шукає в персонажах внутрішню безкінечність і вияви власного «я». Дж.Г. Байрон особливо проникливо передає найважливіші почуття людини, її неповторність, складність, суперечливість і красу. У «східних поемах» Дж.Г. Байрона нерідко поєднуються протилежні мотиви, наприклад, мотиви війни й водночас роздуми про важливість творчої праці:

“But ne'er shall Hassan's Age repose
Along the brink at Twilight's close:
The stream that filled that font is fled
The blood that warmed his heart is shed” [17, с. 101].

«Та час настав не для розради,
І сутінь стерла серенади.
І не фонтан чуття зборов –
Гаряча вдача, дика кров»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 181].

У ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» Дж.Г. Байрон описує яскраву індивідуальність, креативність мислення особистості, поет спонукає постати проти байдужості, нудьги громадського життя й моральних обмежень, боротися за права знедолених:

“Though bent on earth thine evil eye,
As meteor-like thou glidest by,
Right well I view and deem thee one
Whom Othman's sons should slay or shun” [17, с. 95].

«У землю втупив люті очі,
Їх зблиск – мов метеор із ночі
Османцям буде що робити –
Чи стерегтись його, чи вбити»

(Переклад В. Богуславської) [8, с. 178]

Висновки. Дж.Г. Байрон – майстер зображення внутрішнього світу особистості. У «східних поемах» митець розвиває суб'єктивну, індивідуалістичну сторону романтизму. У ліро-епічній поемі «Гяур» автор утілює свій сум щодо загибелі грецької свободи і знову повертається до цієї теми в третій пісні «Корсар» [14, с. 183]. Проте збірного колективного образу народу, що піднявся на боротьбу за своє визволення, як це яскраво змальовано в «Чайль Гарольді», у зв'язку з війною в Іспанії, в ліро-епічних поемах «Гяур» і «Корсар» та «Абідоська наречена» немає. Байронові герої в цих творах виступають, як і він сам, трагічно самотніми бунтівниками. Герої Дж.Г. Байрона в «східних поемах» справили великий вплив на розвиток європейського та американського романтизму [14, с. 188]. Основні риси байронізму втілені в образах Чайльда Гарольда, Дон Жуана, пушкінського Євгенія Онєгіна, лермонтових Печоріна й Демона, міцкевичевого Конрада Валенрода, стендалівського Жюльєна Сореля, гейнівського Вальтасара, бандуристів А. Метлинського тощо [5, с. 110]. В українському письменстві байронізм позначився на творчості Є. Гребінки («Човен», «Український бард», «Моя честь»), представників Харківської школи романтиків («Море» І. Срезневського, «Волох», «Палій», «Козак», «Бандурист» Л. Боровиковського, «Співець Митуса» М. Костомарова, «Небо» М. Петренка, «Козак і гулянка» О. Корсуна та ін.), згодом – В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського, П. Куліша [5, с. 110]. У творчості Т. Шевченка, який будучи добре знайомим із поезією Дж.Г. Байрона, називав його «великим» і «знаменитим» («Прогулка с удовольствием и не без морали»), наявні спільні для обох митців мотиви прометеїзму («Прометей» Дж.Г. Байрона й «Кавказ» Т. Шевченка), богоборчі настрої («Каїн» Дж.Г. Байрона та «Гімн чернечий» Т. Шевченка), але авторів «Кобзаря» не властивий егоцентризм, нігілізм, світовий сум («байронический туман», як сказано в поемі «Тризна»). Елементи байронізму притаманні творчості І. Франка («Смерть Каїна»), Л. Українки («Одержима», «Оргія»), Г. Чупринки («Лицарь-Сам»), В. Сосюри («Махно», «Мазепа», «Каїн»), І. Драча («Ніж у сонці»), М. Вінграновського («Демон», «Ніч Івана Богуна», «Наливайко») та ін. [5, с. 110–111].

Література:

1. Бахтин М. Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук / М. Бахтин. – СПб., 2000. – 336 с.
2. Булаховська Ю. Типологія польсько-російсько-українських літературних явищ 50–70 років ХХ ст. : [монографія] / Ю. Булаховська. – К. : Наукова думка, 1982. – 222 с.
3. Гросскурт Ф. Байрон. Падший ангел / Ф. Гросскурт ; пер. с англ. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 509 с.
4. Дон Жуан : [поема] / пер. з англ. С. Голованівського. – Харків : Фоліо, 2001. – 559 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2008. – Т. 1. – 2008. – 624 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2008. – Т. 2. – 2008. – 624 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – Київ : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
8. Мазепа / пер. з англ. Н. Жлуктенко. – Харків : Фоліо, 2005. – 477 с.
9. Моруа А. Дон Жуан, или Жизнь Байрона : биографический роман / А. Моруа ; пер. с фр. М. Богословской. – М., 2009. – 478 с.

10. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К., 2006. – 347 с.
11. Наливайко Д. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму / Д. Наливайко, К. Шахова. – К., 1997. – 464 с.
12. Сидорченко Л. Байрон и национально-освободительное движение на Балканах / Л. Сидорченко. – Ленинград, 1977. – 120 с.
13. Скорино Л. Мюссе и Байрон / Л. Скорино // Октябрь. – 1938. – № 4. – С. 186–202.
14. Прокаєв Ф. Зарубіжна література / Ф. Прокаєв, Б. Кучинський, І. Долганов. – К., 1987. – 296 с.
15. Ференц Н. Основи літературознавства / Н. Ференц. – К., 2011. – 432 с.
16. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow, 1993. – 1600 p.
17. The works of Lord Byron. Poetry : Complete in seven volumes. Vol. III. – London, 1900. – 544 с.

Рева И. А. Типология байронических героев в «восточных поэмах» «Корсар» и «Гяур» Дж. Г. Байрона

Аннотация. В статье сосредоточено внимание на вопросе типологии. Продемонстрированы основные тенденции понятий «тип», «типологические связи» в литературоведении. Выявлены типологические соответствия и соотношения в поэмах «Корсар» и «Гяур» Дж. Г. Байрона. Обоснованы эстетическая концепция и основные черты байронизма. Отмечено применение дифференциальных признаков в направлении «романтизм». Показано расхождение сюжетно-динамической структуры поэм «Корсар» и «Гяур» Дж. Г. Байрона. Охарактеризованы ведущие признаки понятия «герой литературного произведения». Проанализированы типичные характеры героев, концептуальная система автора и тип мятежного героя в поэмах «Корсар» и

«Гяур» Дж. Г. Байрона. Рассмотрены содержательные факторы «восточных поэм» Дж. Г. Байрона. Приведены примеры из поэм «Корсар» и «Гяур» Дж. Г. Байрона, которые имеют тесную взаимосвязь с биографическими сведениями самого писателя. Выделены общие черты романтического типа творчества.

Ключевые слова: типология, тип, типологические связи, герой литературного произведения, байронизм, лиро-эпическая поэма, индивидуальность.

Rewa I. Typology of Byronic heroes in “oriental tales” “Corsair” and “Giaour” by J. G. Byron

Summary. The present article deals question of typology. The basic inclination of type and typological connections have demonstrated in literary criticism. The typological correspondences and community have uncovered in poems “Corsar” and “Giaour” by J.G. Byron. The aesthetic concept and basic features of Byronism have substantiated. The use of differential features have noted in direction romanticism. The discrepancy of the plot-dynamic structure of the poems “Corsar” and “Giaour” by J.G. Byron has shown. The leading features of notion “hero of literary work” have characterized. The typical characters of heroes, conceptual system of author and type of rebellions hero have analyzed in poem “Corsar” and “Giaour” by J.G. Byron. The content factors of “oriental tales” by J.G. Byron have considered. The examples of poems “Corsar” and “Giaour” by J.G. Byron and biographical independence of writer have analyzed. The general features of romantic type of creativity have isolated.

Key words: typology, type, typological connections, hero of literary work, byronism, lyric-epic poem, individuality.

Стирнік Н. С.,

старший викладач кафедри іноземних мов
для гуманітарних спеціальностей

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ЗБІРОК ОПОВІДАНЬ ВУЛФ І ЛОУРЕНСА («ПОНЕДІЛОК ЧИ ВІВТОРОК» ТА «АНГЛІЯ, МОЯ АНГЛІЯ»)

Анотація. У статті розглядаються оповідання Вірджинії Вулф і Девіда Герберга Лоуренса, історія їх створення за період з 1917 по 1921 рр. та публікації. Досліджуються спільні і відмінні риси творчого метода письменників, а також йдеться про нові художні форми, стиль і техніку зображення реальності у творах митців.

Ключові слова: модернізм, оповідання, нові художні форми, стиль оповіді, внутрішній монолог, «потік свідомості».

До 100-річчя ДНУ імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. У центрі уваги автора статті – мала проза письменників-модерністів В. Вулф і Д.Г. Лоуренса. Ця тема привертала й досі привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних літературознавців. Класичні твори надають можливість найповніше зрозуміти новітні літературні процеси сучасного літературознавства. Результати нашого дослідження можуть бути застосовані під час вивчення дисципліни «Історія зарубіжної літератури».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих дослідників, які присвятили свої наукові розвідки вивченню творчості письменників, імена таких знаних науковців, як С. Генієва, Н. Жлуктенко, Е. Гончаренко, С. Чернокова, Н. Михальська, О. Колотов, Ф. Лівіс, К. Кушман, К. Рейнер та ін. Дослідники переважно вивчали романну творчість як В. Вулф, так і Д.Г. Лоуренса. Дещо побіжно розглянуто в українському літературознавстві малу прозу митців, а праці щодо порівняння новелістичної творчості саме В. Вулф і Д.Г. Лоуренса, історії створення та публікації оповідань письменників практично залишилися поза увагою дослідників. Саме цим визначається актуальність обраної теми.

Мета статті – розглянути історію створення та публікації оповідань В. Вулф і Д.Г. Лоуренса за період з 1917 по 1921 рр. Поставлена мета зумовлює розв'язання таких завдань: виявити спільні та відмінні риси творчого метода письменників, порівняти стиль і техніку зображення митцями дійсності англійського суспільства у воєнні та повоєнні роки Першої світової війни на сторінках їхніх оповідей.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу ми обрали оповідання письменників у діахронічному аспекті (з 1917 по 1921 рр.). До цього періоду творчості В. Вулф належать оповідання зі збірки «Понеділок чи вівторок» (1921), а у Д.Г. Лоуренса – оповідання із другої збірки «Англія, моя Англія» (1922). Звернімо увагу на той факт, що збірка оповідань письменника датується 1922 р., але робота над нею тривала з 1913-го по 1921 р. Збірку надруковано Томасом Селтзером у США, британське видання було видано Мартіном Секером і побачило світ у 1924 р. Назва збірки «Англія, моя Англія» була запозичена письменником із патріотичного вірша Вільяма Ер-

ста Хенлі «Pro Rege Nostro»¹. У цьому вірші йдеться про людину, яка заради країни під час бою приносить себе в жертву. Саме цей мотив зображено в оповіданні Д.Г. Лоуренса «Англія, моя Англія», у якому письменник змальовує тогочасний стан своєї країни, а також долю одного з головних героїв оповідання Егберга, який загинув під час бойових дій Першої світової війни. До збірки ввійшло десять оповідань, а саме: «England, My England» («Англія, моя Англія»), «Ticket, please» («Квиток, будь ласка»), «The Blind Man» («Сліпець»), «Monkey Nuts» («Макака в хакі»), «Wintry Peacock» («Зимовий павич»), «You Touched Me» («Ти торкнулася мене») (перша назва – «Hadrian») («Адріан»), «Samson and Dalilah» («Самсон і Даліла»), «The Primrose Path» («Шлях насолоди»), «The Horse Dealer's Daughter» («Донька баришника»), «Fanny and Annie» («Фанні та Анні»). Усі оповідання (крім «The Primrose Path») друкувались у різних журналах і періодичних виданнях Америки та Англії («The Seven Arts», «The Metropolitan», «The Lantern», «The Deal» тощо). Варто відзначити, що кількість оповідань збірки змінюється через різні дати їх публікацій, адже деякі дослідники лоуренсіани по-різному визначають рік виходу з друку того чи того оповідання. Так, редактор Брюс Стіл виокремлює чотирнадцять оповідань збірки, над якими письменник працював із липня 1913-го по січень 1922 р. Він додає до зазначених десяти оповідань ще чотири: «The Mortal Coil» («Смертне кільце»), «The Thimble» («Гільза»), «Adolf» («Адольф») та «Rex» («Рекс»), які письменник лише планував включити до збірки. На відміну від першої збірки оповідань («Пруський офіцер» (1914)), оповіді другої збірки були ретельно відібрані саме Д.Г. Лоуренсом. Хоча спочатку під час обговорення з видавцями публікації збірки «Лоуренс не наполягав на тому, за яким порядком будуть розташовані оповідання, а лише припустив, що першим оповіданням збірки буде «Квиток, будь ласка», яке, можливо, ... стане назвою збірки» («Lawrence did not mention the order and only suggested that the volume begin with "Tickets, please" and perhaps ... bear that title») [2, XXIV].

Більшість оповідань цієї збірки виражає протест письменника проти Першої світової війни. Майже в кожному оповіданні зображувалися герої – учасники бойових дій, які зазнали каліцтва під час війни: «Ticket, please», «The Blind Man», «Monkey Nuts», «Wintry Peacock» та ін. У Вулф із восьми оповідань збірки цього періоду лише в оповіданні «Струнний квартет» оповідач, перебуваючи у центрі Лондона, розповідає про поточну політичну ситуацію у світі й «руйнівну силу війни» («destructive power of the war») [10] та з боєм відзначає нестримне бажання «тільки піти, знайти свою вулицю, привітатись із зеленяркою та сказати покоївці, що відчинить двері: «Яка зоряна ніч» («only to go, find the street, mark the buildings, greet the applewoman, say

¹ W.E. Henley (Вільям Ернст Хенлі) (1849–1903) – англійський поет, драматург, критик, видавець та лексикограф.

to the maid who opens the door: A starry night”) [6]. Ставлення Д.Г. Лоуренса до війни простежується у ключовому оповіданні збірки «Англія, моя Англія». В оповіді зображена вже не та Англія, яку знав письменник раніше, на відміну від першої збірки, в якій він зображував живописну красу Англії, її мальовничу природу. Саме у цьому оповіданні підтверджується розрив письменника з його рідною землею. У цій збірці лейтмотивом проходить думка щодо розриву відносин з Англією та віддалення від рідної країни. У 1919 р. Лоуренс «вирішує публікувати свої твори в Америці та бачить своє майбутнє як письменника в Америці, а не в Англії» (“in the later war years and in 1919 he was keen on to find publication in America, believing more and more that his future as a writer lay there rather than in England”) [2, XXI].

Збірка оповідань Вірджинії Вулф «Понеділок чи вівторок» (“Monday or Tuesday”) (1921) є «основою літератури модернізму» (“a cornerstone of literary modernism”) [7], вона була надрукована видавництвом “The Hogarth Press” (1917–1946, 1987). У збірці письменниця «вперше досліджувала цю нову концепцію щодо створення художньої літератури, що відкривала шлях для майбутніх творів письменниці, написаних у 1920-х рр.» (“where she explored for the first time this new conception of fiction-making which opened the path to forthcoming works written in the 1920s”) [9]. Деякі дослідники творчості Вулф вважають, що сама назва збірки відтворює її ставлення до письменництва. На її переконання, найголовнішим у письменництві є ті звичайні, буденні понеділки чи вівторки з певними проблемами та питаннями, що потребують розв’язання. Завдання письменника, на думку Вулф, полягає у відтворенні реального життя, життя без прикрас, такого життя, яким воно є, справжнім. Так, у своїй праці «Звичайний читач» (“The Common Reader”) (1925) Вулф зазначає, що «наш розум отримує численну кількість вражень – повсякденних, фантастичних, швидкоплинних і тих, що, як гостре лезо, відображаються у нашій пам’яті. Вони з’являються звідусіль, невинним плином нескінченних атомів і, падаючи, вони пристосовують себе до життя понеділка чи вівторка...» (The mind receives a myriad impressions – trivial, fantastic, evanescent, or engraved with the sharpness of steel. From all sides they come, an incessant shower of innumerable atoms; and as they fall, as they shape themselves into the life of Monday or Tuesday...) [12]. На думку Вулф, письменнику не треба було б перейматися стилем оповіді, сюжетом і формою творів (що читач може легко помітити в її оповіданнях «Королівський сад», «Понеділок чи вівторок», «Будинок із привидами», «Пляма на стіні», «Струнний квартет» тощо), «якби він був вільною людиною, а не рабом, якби він міг писати про те, що хоче, а не про те, що повинен, якби він міг створювати твори через відчуття, а не за угодою, тоді б не було ані сюжету, ані комедії, ані трагедії, ані кохання чи трагічного кінця за прийнятним стилем» (“if a writer were a free man and not a slave, if he could write what he chose, not what he must, if he could base his work upon his own feeling and not upon convention, there would be no plot, no comedy, no tragedy, no love interest or catastrophe in the accepted style”) [12].

До збірки ввійшло вісім оповідей: “A Haunted House” («Будинок із привидами»), “A Society” («Суспільство»), “Monday or Tuesday” («Понеділок чи вівторок»), “An Unwritten Novel” («Ненаписаний роман»), “The String Quartet” («Струнний квартет»), “Blue and Green” («Синій та зелений»), “Kew Gardens” («Королівський сад») та “The Mark on the Wall” («Пляма на стіні»). Оповідання “An Unwritten Novel” було опубліковано

раніше у виданні “London Mercury” (1920), а “The Mark on the Wall” вийшло друком ще в 1917 р. У передмові до цієї збірки Леонард Вулф (чоловік Вірджинії Вулф, журналіст і державний службовець) зазначає, що робота над оповідями тривала роками, адже письменниця не мала на меті видання оповідань. Вулф робила це на прохання видавців і коли була у настрої, «що траплялося не дуже часто» (“which was not frequent”) [12]. Вона працювала над ними з перервами, «це була її звичка, коли у неї з’являлись ідеї, вона записувала їх у загальних рисах, а потім відкладала їх до шухляди» (“it was her custom, whenever an idea for one occurred to her, to sketch it out in a very rough form and then to put it away in a drawer”) [12]. В. Вулф створювала оповідання також і в період роботи над романами, коли їй необхідно було відпочити, певне переключення, розвантаження мозку. Під час такого «переключення» «вона надавала перевагу написанню критичного есе або працювала над нарисами до оповідань» (“she would either write a critical essay or work upon one of her sketches for short stories”) [12]. Варто додати, що для Лоуренса також «певним засобом відпочинку від напруженої роботи» була робота над створенням оповідань [5]. Письменниця хотіла перевидати збірку «Понеділок чи вівторок», можливо, через те, що Л. Вулф «назвав її однією із найгірших будь-коли надрукованих книжок через наявні в ній друкарські помилки» (“called it one of the worst printed books ever published because of the typographical mistakes in it”) [11]. Також авторка планувала видання нової збірки оповідань і у 1940 р. вирішила, що до її нової збірки ввійде більшість творів зі збірки «Понеділок чи вівторок», а також ті, що вже були надруковані у журналах раніше, й зовсім нові твори, які ще не були опубліковані. Подружжя також планувало видати збірку критичних есе 1941 р., а в 1942 р. – іще одну збірку оповідань.

Ми погоджуємось із дослідницею Є. Генієвою, яка зазначає, що серед значної кількості оповідань Вулф немає «ані сюжету, ані часової та географічної визначеності, якщо й промайнуть, наче тіні, якісь персонажі, то хіба це герої у класичному розумінні цього слова?» («Понеділок чи вівторок», «Пляма на стіні», «Синій та зелений» тощо) [1]. Оповідання Вулф, як і оповідання Лоуренса, немов «переслідують читача, заохочують до перечитування знову і знову» (“they keep haunting the reader and lend themselves to endless renewable readings”) [8]. І, як доречно відзначають дослідники творчості Вулф, «це, звичайно, не що інше, як певна магія оповідань Вулф: вони настільки таємні та загадкові, що неможливо не повертатися до них, вони настільки різноманітні, що їх неможливо забути, вони настільки суперечливі, що виникає бажання занурюватись у них знову й знову» (“this is of course no other than the secret charm of Woolf’s short stories: they are so hermetic or puzzling that one cannot help re-reading them; they are so varied that one keeps forgetting them; they are so challenging that one feels bound to delve into them again and again”) [8]. Майже в кожному оповіданні («Понеділок чи вівторок», «Будинок із привидами», «Королівський сад» тощо) відсутній сюжет, але наявна техніка «потoku свідомості» та численні повтори. Ці короткі оповіді приховують глибокий зміст, у них майже відсутня дія, але переважають емоції, опис почуттів, таємних, прихованих, невисловлених думок. Письменниця немов намагалася вловити кожну мить життя, кожен рух, будь-яку думку та відтворити це словами на сторінках своїх творів.

Більшість оповідань із збірки «Понеділок чи вівторок» Вулф експериментальні, де письменниця випробовувала свої ідеї, новий стиль і техніку викладу. І, як зазначають літературознавці,

«жоден із письменників не експериментував з оповіданням як із літературним жанром так, як Вулф» [7]. Письменник і театральний критик Гарольд Чайлд у квітні 1921 р. напише у “Times Literary Supplement”, що «Вулф створювала відображення реалістичної психологічної деталі, де все таке незначне і водночас таке значне» (“Woolf constructed a map of realistic psychological detail in which all is so trivial, all so significant”) [4, с. 293]. Редактор “The English Review” Ф.М. Форд одразу помітив незвичайний талант і Д.Г. Лоуренса та підкреслив це на званні вечери, серед гостей якої були Г. Честертон і Г. Уеллс. Деякі дослідники вважають письменника «взірцем вражаючої інтенсивності художнього пошуку», який, як Джеймс Джойс і Вірджинія Вулф, значно вплинув на «образотворчо-виразну техніку найважливіших жанрів літератури – роману та новели» [3, с. 8].

Вулф і Лоуренс – одні з перших митців, хто зробили значний внесок у розвиток оповідання як літературної форми, що набував бурхливої еволюції ще у 1840-х рр., а наприкінці XIX – на початку XX століття мала проза для письменників стала плідним полем для нових пошуків у літературі. Письменники зображували відчуття героїв, швидкоплинні враження, «наповнювали жанровий діапазон оповідання такими варіаціями, як «моментальний», заснований на першому враженні імпресіоністичний ескіз» [3, с. 11]. Лоуренс намагався привернути увагу читача до внутрішніх, психоемоційних стосунків чоловіка та жінки. Він шокував читачів своєю відвертістю у засобах відтворення цих стосунків. Попри всі зовнішні позитивні умови, герої Лоуренса глибоко нещасні люди. Чуттєвість і засоби її змалювання у творах митця – усе це було незвичним для більшості читачів і літературознавців тієї доби. Любовний трикутник присутній майже в кожному оповіданні, учасники якого – двоє чоловіків та жінка («Макака в хаці», «Зимовий павич», «Квиток, будь ласка»). В оповіданнях збірки «Англія, моя Англія» зображено героїв різних соціальних прошарків, їхнє життя у різних обставинах, скалічені долі, що так чи так зазнали страхіть і втрат часів Першої світової війни. Але читач усвідомлює і відчуває увесь жах воєнних та повоєнних подій не через зображення письменником баталій на полі бою, а через душевну боротьбу, через зображення емоційних страждань героїв, їх гострого душевного болю за допомогою використання художніх засобів, через протистояння і приховане протиборство між чоловіком і жінкою у родині, коли між ними немов відбувається війна, «війна статей» («Квиток, будь ласка», «Зимовий павич», «Англія, моя Англія», «Самсон і Даліла» тощо).

Висновки. Ознайомившись з оповіданнями зі збірок «Понеділок чи вівторок» і «Англія, моя Англія» періоду 1917–1921 рр., спостерігаємо таку особливість у творах митців: і Вулф, і Лоуренс експериментували з технікою, структурою та стилем оповіді. Вони досліджували теми відчуженості, самотності та ізольованості людини, завжди непрості стосунки між чоловіком і жінкою. Письменники засуджували війну й гаряче виступали проти всіх її виявів. Деякі дослідники зазначають, що в одному зі своїх щоденників Вулф писала: «Великий сум по всій Європі. Цей «злам у мисленні» – велике розчарування, невизначеність і збентеження, як подолати цей сум, в охопленій після Першої світової війни, Європі» (“There was much sorrow in Europe. This “crisis of the mind” – deep disappointment, uncertainty and confusion about how to heal and mourn – penetrated Europe after World War I”) [10]. Для створення художніх образів, досягнення більшої виразності, відтворення певної атмосфери і Вулф, і Лоуренс використовували різноманітні художні засо-

би: повторення, метафори, антитези тощо, а також техніку «потoku свідомості» та внутрішній монолог.

Варто зазначити, що Д.Г. Лоуренс, випробовуючи і створюючи нові літературні форми, у своїх оповіданнях усе ж дотримувався класичної форми оповіді. Майже в усіх його оповіданнях, на відміну від оповідань В. Вулф, є сюжет, герої з іменами та певна послідовність оповіді. Майже всі оповідання письменниці безсюжетні, у них відсутні герої та часова детермінованість, простежується нескінченний потік свідомості.

Отже, шляхи письменників, стиль оповіді та герої оповідань Вулф і Лоуренса були різні, але те, що їх об’єднувало, – це прагнення створити новий образ, образ справжнього, реально-го героя, необхідність пошуку нових засобів вираження у художній літературі.

Література:

1. Гениева Е.Ю. Два «я» Вирджинии Вулф / Е.Ю. Гениева // Вестник Европы. – 2005. – № 13–14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/13/ge34.html>.
2. Bruce S. The Cambridge Edition of the Works of D.H. Lawrence. England, my England and Other Stories / S. Bruce ; ed. by Cambridge University Press. – 1990. – 285 p.
3. Lawrence D.H. Odour of Chrysanthemums / D.H. Lawrence ; сост. сборника и авт. предисл. Н.М. Пальцев. – М. : Progress Publishers, 1977. – 292 с.
4. Maunder A. The Facts on File Companion to the British Short Story / A. Maunder. – New York, 2007. – 513 p.
5. Mehland D. The Woman Who Rode Away and Others Stories / D. Mehland, C. Jansohn // The Cambridge Edition of the Works of D.H. Lawrence. – Cambridge University Press, 2002. – 488 p.
6. Woolf V. The String Quartet / V. Woolf [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bartleby.com.
7. Johnson R. The Complete Short Stories of Virginia Woolf / R. Johnson [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mantex.co.uk/2014/11/26/the-complete-short-stories-of-virginia-woolf-2/>.
8. Reynier C. The “Obstinate Resistance” of Woolf’s Short Story / C. Reynier [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cle.ens-lyon.fr/anglais/the-obstinate-resistance-of-woolf-s-short-story-66026.kjsp>.
9. Rodriguez L. Parody And Metafiction: Virginia Woolf’s “An Unwritten Novel”. / L. Rodriguez [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.raco.cat/index.php/linksletters/article/viewFile/22738/22572>.
10. Watts J. Writing the War to End the War: Literary Modernism and WWI / J. Watts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : humanities.byu.edu.
11. Woolf V. Monday or Tuesday / V. Woolf [Електронний ресурс]. – Режим доступу : en.m.wikipedia.org.
12. Woolf V. The Common Reader. First Series / Virginia Woolf to Lytton Strachey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91c/chapter13.html>.

Стырник Н. С. История создания и публикации сборников рассказов Вулф и Лоуренса («Понедельник или вторник» и «Англия, моя Англия»)

Аннотация. В статье рассматриваются рассказы Вирджинии Вулф и Дэвида Герберта Лоуренса, история их создания в период с 1917 по 1921 гг. и публикации. Исследуются сходства и различия творческого метода писателей, а также рассматриваются новые художественные формы, стиль и техника изображения реальности в их произведениях.

Ключевые слова: модернизм, рассказ, новые художественные формы, стиль повествования, внутренний монолог, «поток сознания».

Styrnik N. History of creation of Woolf's and Lawrence's short story collections ("Monday or Tuesday" and "England, My England")

Summary. The article deals with Virginia Woolf's and David Herbert Lawrence's short stories, the history of their creation in 1917–1921 and publication as well. It is examined the similarities and the differences of writer's creative method; new artistic forms, style and technique of reality depiction in their short stories' are also considered. The short stories written in 1917–1921 were under the consideration (they are the works from the collection of short stories "Monday or Tuesday" and "England, My England"). It was determined similar

and different features in the writers' stories. Among the similarities there are: experiments with the technique, structure and narrative style; common themes: heroes' alienation and isolation, man-woman relationship, revealing the mystery of human soul, akin attitude to the World War I and the usage of speech figures such as: metaphors, comparisons and antithesis. The article also shows the difference in the writers' narrative style. In V. Woolf's short stories there is continuous stream of consciousness whereas D.H. Lawrence in the majority of his novellas followed classical form of narration.

Key words: modernism, short story, new artistic forms, narrative style, interior monologue, "stream of consciousness".

Фоменко Е. Г.,

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри теорії і практики перекладу,
заведуючий кафедрою теорії і практики перекладу
Класического приватного університету

ГЕТЕРОНОМИЯ ВОЙНЫ И МИРА В «ПОМИНКАХ ПО ФИННЕГАНУ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Аннотация. Статья рассматривает словоформы-отклонения, включающие славянские ослышки в «Поминках по Финнегану» Джойса. Делается вывод, что, сопрягая войну и мир с семантической фигурой глубины, Джойс применяет принцип гетеронимии, хаотической закономерности, скрещивая войну и мир в чуждом им порядке.

Ключевые слова: ризоморфная среда, гетеронимия, словоформа-отклонение, ослышка, славянизация.

Постановка проблемы. «Поминки по Финнегану» Джеймса Джойса известны не только тем, что в них втрое больше слов, чем у Шекспира, но и включением слов из 77 языков [6]. В «Поминках» освоена «полная текучесть лингвистического аппарата» [1, с. 351] и творится панъевропейский литературный язык [2, с. 29]. Славянизмами в «Поминках» вплотную занимались П. Скрабанек и Б. Энгелхарт [6; 4]; под редакцией С. Сандулеску составлен глоссарий славянских слов в «Поминках» [5]. Без умаления важности инвентаризации славянских лексем в «Поминках», актуальным представляется выяснение роли славянских языков в ризоморфной среде «Поминок». До сих пор нет исследований, рассматривающих принципы рассеяния славянских лексем в этом тексте. Специальное изучение словоформ-отклонений, содержащих славянские слова или ослышку на них, позволяет выявить общий принцип приведения хаоса многоязычия к порядку в этом тексте.

Цель статьи – описать гетеронимию, которой Джойс рассеивает славянизмы в ризоморфной среде войны и мира.

Изложение основного материала. Ризоморфная среда войны и мира наиболее полно отражает порядок рассеяния славянских лексем в «Поминках». Джойс оперирует словоформами-отклонениями, содержащими славянизмы или направляющими к ним. Лексема *war* «война» вводится во втором абзаце «Поминок» словоформой-отклонением “his **penisolate** war” [7, с. 3.6], которая удлиняется русской ослышкой «блудный»: “Eirewecker to the wohld **bludyn** world” [7, с. 593.3]. “Wohld” складывается ослышками *woo* (от *woh*) «свататься, уговаривать», *wold* «пустошь», древнеанглийским словом *woh* «лес» (от протоиндоевропейского корня **welt-* с тем же значением). Но также “wohld” расщепляется на *oh*, *old* и *world*, вызывая в памяти слова из «Скифов» А. Блока: «О, старый мир! Пока ты не погиб» (в английском переводе “You, the old world, now rushing for perdition”). Тристан прибывает, чтобы повлиять в борьбе за войну, конечно, не Пиренейскую, определить которую можно только житейски, через славянскую лексему «блуд», которая в чешском языке обозначает заблуждение. Чужеродная закономерность, выводимая с самого начала, – любовь и война. Если прочитать “penisolate” как *penis* + *so* + *late*, то война предстает на личном фронте, за Изольду, которую Тристан везет дяде. Тристан – отважный воин, убивший в единоборстве великана

Морхульты и вылеченный от ран белокурой Изольдой. В Шенг считает, что “penisolate war” является аллюзией на Наполеона и Веллингтона [3, с. 251]. Действительно, в Пиренейских войнах (Peninsular wars), где Наполеону противостояли Англия, Испания и Португалия, прославился герцог Веллингтон ирландского происхождения. Кроме того, Англия оставалась изолированной из-за Тильзитского договора (*pen* + *isolate*), которым Россия признала все завоевания Наполеона. Создается поворот *pen* + *isolate* в войну на словах и дерево-мир: “The **war** is in words and the wood is the world” [10, с. 98.34] – скрытая ассоциация с **welt-*, прослеживаемая в украинских ослышках лесов и лугов “**Lissnaluh** such as the Djublian Alps” [7, с. 340.6]. Родственное польское слово *łąg*, *łąg* «топь, болото, лес на болоте, болотистый луг», вводит отпочкование болотистой местности (*bog*), характерной для Дублина.

Сегментом мирового древа служит деревянный предмет, использующийся для войны, выраженный чешской лексемой “**boomerangstroms**” [7, с. 4.6]. Образуется отпочкование *war-wood(strom)(*welt-)-world*, куда «пронзуровываются» военные трофеи “**wartrophy**” (FW 83.14), “**swarded**” [7, с. 730] (пронзить мечом), “the **wararrow** went round” [7, с. 43.21] (стрела, бумеранг).

Неожиданный поворот наблюдается в “What a **warm** time” [7, с. 10.25], где происходит удлинение отпочкования. Сегментация *warm* на **warm-warm-warm** выводит на возможное прочтение: «Какое теплое (горячее) время военного оружия (руки, держащей оружие). Соположение *war-wood(strom)-world* и *warm-war-arm* обнаруживает два общих компонента, оставляя в остатке *world-warm* (мир). Тогда руки можно миролюбиво пожимать или, подобно мирной прялке, руки чешутся для насилия, конфликта: “shaking **warm** hands with himself and the jimming Hilary” [7, с. 21.36]. Мир, вооруженный к войне “an imperfectly **warmblooded** race” [7, с. 33.22], совмещает теплокровную природу человека в чужеродной закономерности, пусканием крови для прекращения жизни. Происходит трансформация *warm-war-arm* в пускание крови орудием войны (убийство человека человеком), как в “It’s our **warm** spirits, boys” [7, с. 27.24] и “**warriors**” [7, с. 34.4].

Стандартная лексема **warriors** выявляет внешний закон воин-был (англ. и нем. омофоны *war*), разворачивая “What a **warm** time” [7, с. 10.25] в военно-мирное время. Возможные удлинения: *war* (было) *war* (войны) *arm* (оружие) – What a **warm** time (Как тепло и мирно!) или *war* (было) *warm* (теплый) *arm* (руки мирной жизни) – *warm* (пускающий кровь) *war* (война) *arm* (оружие). Иначе говоря, выявляется чужеродная закономерность между теплом мирной жизни и пусканием теплой крови во время войны. Например, “his well**warmed** leababoded in a housing room” [7, с. 40.2] – ирландская лексема *leaba* «кро-

вать» указывает на человека, уюмившегося на спальном месте в натопленном жилище (укрытии, убежище) как во время войны, так и мира. Такая ситуация может быть во время войны с перемирием: “war trews” [7, с. 8.21]. Лексема trews «клетчатые штаны» (из ирландского triús) является омонимом truce «перемирие». Военные клетчатые штаны могут указывать на военную шотландскую клетчатую юбку килт, намекая, что перемирие – это как штаны и юбка одного рисунка ткани. Ослышка перемирия “trews” складывается с ослышкой дерева (строить разрушенное, дубина народной войны по Л.Н. Толстому) в отпочковании “the wood is the world” [7, с. 98.34] (совмещение дерева войны-мира). Война попадает в ослышку «болгарский» и имитацию Джойсом ирландских анналов: “Bloody wars in Ballyaughacleeaghally” [7, с. 14.9] (в отпочкование анналов войдет упомянутый Нестор, летописец Киевской Руси). Отпочкование войны-мира вербализуется “in this gnarl world” [7, с. 345.31], совмещая “The war is in words and the wood is the world” [7, с. 98.34] в world – война слов в мировом древе.

Ризома войны-мира разрастается в удлинение, содержащее два определения, – welt (в продолжающейся ассоциации с *welt-, в том числе в украинской сегментации “Lissnaluhy”) и world (в том числе в ослышках славянской лексемы «свет») в характерном для Джойса скольжении, вербализованным предлогом through «сквозь»:

“<...> through the windr of a wondr in a wildr is a welt as a wirbl of a warbl is a world” [7, с. 597.29].

Первая часть, определение “welt” – “through the windr of a wondr in a wildr is a welt” – содержит ослышки немецкой лексемы Welt «мир» в одновременности с древнескандинавским словом velta «рубец от раны», протоиндоевропейским welt «леса, дикий» и английским словом world. Опускание конечного согласного -г восстанавливает wind, wond(er), wild и welt (ветер чудес в одичалости есть рубцованный дикомир). Далее опускание двух конечных согласных выявляет новую тройку смыслов: win «побеждать», won «победил, был побежден» и wil «воля» (аллюзия на труд А. Шопенгауэра “Der Welt als Wille und Vorstellung”). Возможный смысл: ветер победы в выигранном чуде в волевом буйстве есть рубцованный дикомир. В еще одном удлинении соединятся ветер (wind), война (war), глаз (Oconee) и направление (-ward): “his windward eye” [7, с. 524.19] – аллюзия на бога грома и бури Тора (ветровоинственное око) с всплывающей сегментацией – русскими словами «око» и «очи».

Вторая сентенция “a wirbl of a warbl is a world” складывается немецким личным местоимением wir «мы» (wirbl) и немецким глаголом war (warbl) в совмещении с английской лексемой war «война» (warbl). “Wirbl” составляется древнеанглийской лексемой wir «проволака», немецким местоимением wir и искаженным wirbel «вихревой, круговой». Через «проволаку» образуется отпочкование «застенок» в ассоциации с гестапо и ЧК, ослышки которых есть в «Поминках», в то время как «вихревой» является отпочкованием урагана, которое тоже имеет русскую ослышку слова «ураган».

Круговой характер, выраженный ослышкой wirbel, отпочковывается в “providential warring of heartshaker with housebreaker and of dramdrinker against freethinker” [7, с. 107.31]. Удлинение отпочкования приводит к украинской ослышке в “Lissnaluhy such as the Djublian Alps” [7, с. 340.6]. Но также warring содержит, наряду с «был-война-круговой» новое отпочкование через многозначность ring «кольцо, звон,

звучание, благовест, клика, намек». Например, синонимом ring «благовест» является лексема toll в “Killykillkilly: a toll, a toll” [7, с. 4.7–8] (теперь высвечивается несовместимое – набат войны и благовест мирной службы в церкви). Кроме того, благовест отличается от перебора и трезвона тем, что церковный звон создается одним большим колоколом, который приглашает к службе.

Местоимением «мы» (we, wir) Джойс называет человечество: “Passing. One. We are passing. Two. From sleep we are passing. Into the wikeawades world from sleep we are passing” [7, с. 608.33–34]. Опираясь на латинскую лексему passare «шагать, идти, проходить», Джойс видит человечество, входящее после состояния бездействия (сна) в пробуждаемо-увядающий войномир. И далее складывается удлинение: “The while we, we are waiting, we are waiting for” [7, с. 609.22–23] (и пока мы, мы ждем, мы ожидаем). Мысль тянется стеблеобразно. Изломы этого движения складываются прохождением России через опыт стихии большевистской революции, залившей, отринув разнообразие, страну террором. Мирозерцание серпа и молота “the sickle of a scythe and the humour of a hummer” [7, с. 341.10] (серп косы-скипетра и гудомолот) не приносит умиротворения.

“Warbl” является усечением warble «трель» (warbler «певчая птица»). Сегментацией в отпочковании пения птиц могут служить русское слово соловей в “soloweys sang” [7, с. 330.8], перебор до и ля в ослышке славянского слова доля «Dola» [7, с. 621.21], виртуозная игра на балалайке с одновременным треском орудий в Балаклаве “balacleivka” [7, с. 341.9]. Более того, ослышка русского слова «дура» в “Duras” [7, с. 334.30] вкладывается в развернутое словосочетание, в котором шесть определений начинаются на -bl: “a boosted blasted bleating blatant bloaten blasphorous blesphorous idiot” [7, с. 167.14] (подпихиваемый взрывно-блеющий вопиющий вздутый богохульный благословенный дурак).

Выводимый смысл «мы-вихрь-переплетение», как и в случае с “penisolate war”, выводит “a wirbl of a warbl is a world” на “the wohld bludyn world” [7, с. 593.3], удлиняя смысл значениями разных славянских слов: рус. блуд, укр. блуд, чеш. blud «заблуждение», н.-луж. blud «блуждающий огонек». Славянские лексемы складывают нужные Джойсу смыслы мира как заблуждения (tiverrun), грехопадения (блуд), света (блуждающий огонек). Конечный повтор -bl отпочковывает blood, blut «кровь» с русской ослышкой красного цвета в окрашенном моряками море “krashning blurdy moriatsky butcherudd” [7, с. 338.8–9]. Точно так трель как пустой разговор удлиняется в способ говорения тараторение, противоположный заиканию, как в ослышке “Trovarovitch!” [7, с. 341.9].

В другом складывании лексема war помещается в контейнер английского слова warning: “warning Phill filt tipping full” [7, с. 6.7–8] – дословно предупреждение, а с учетом вложения, знак войны [warning (war)]. Между war и warning помещается битва при Вердене, в ослышке реки Вердон, протекающей в юго-восточной Франции: “the Verdon’s catapulting the camibalistics” [7, с. 3.4–5]. Верденская (Verdun) мясорубка 1916 г. становится корешком, детерриторирующим любую войну на истощение. Нарочская операция, проведенная на восточном фронте русскими войсками, облегчила положение французов: это знание удлиняет славянское отпочкование войны и мира. Предупреждение ретерриторирует войну, поскольку оба слова соединены в мудрости Водина (Одина): “And what sigeth

Woodin *warneung thereof?*” [7, с. 503.28]. Словоформу-отклонение “*warneung*” можно прочитать как «было (*war*) предупреждение (*warning*) о войне (*war*)», что удлинит “*Killykillkilly*”.

Линия ускользания *war* (война) и *war* (нем. «был») удлинит *warning* (предупреждение). Корешком мира становится птица: “*she comes, a peace fagle*” [7, с. 11.9]. Но *fagle* ассоциируется с *fugleman* (от нем. *Flugelmann* = крыло + муж) – фланговый солдат выбежал вперед, чтобы по нему другие солдаты учились фланговым и ружейным приемам. Подобно “*windward*” [7, с. 524.19], обыгрывается “*without warnward from me*” [7, с. 379.2] (направление ветра войны – направление предупреждения о войне). Предупреждение, связанное со звоном, переводится в лай собаки, вербализованной русской ослышкой: “*bell the warning. Sobaiter sobarkar*” [7, с. 339.9]. Еще одно удлинение: советский символ молота Джойс дает ослышкой *hammer* [hum]: “*the humour of the hummer*” [7, с. 341.10]. Дублируя инкорпорированное слово “*hum*”, Джойс рассеивает его синонимом *dog* «курок» омофон *dog* «собака» в русской ослышке, но с английским глаголом *bark* «лаять». Как лает собака, так шутит курок власти серпа и молота.

Джойс перефразирует слова Цезаря “*Veni, vidi, vici*”, которыми тот в письме к своему другу сообщил о победе над Фарнаком при Зеле: “*He came, he kished, he conquered*” [7, с. 512.8] (дословно: пришел, кышнул, завоевал). Возможная славянская сегментация: “*risky wark rasky wolk*” [7, с. 351.6] – рискованная вылазка русский волк, проворный (шв. *rask* «проворный») народ (нем. *volk* «народ»).

Слово «кыш» отгоняет птицу мира “*a peace fagle*” [7, с. 11.9] с ее фланговым солдатом. Как вариант «кышнуть» совмещает русскую лексему «бойня» и битву ирландцев на реке Бойн (ирл. *Cath na Bóinne*): “*This is the three lipoleum boyne gouching down*” [7, с. 8.21–22]. Битва при реке Бойн упоминается в проекции на трех Наполеонов, последних монархов Франции (во главе войска противника у реки Бойн был Вильгельм III; отступившие якобиты оставили Дублин без боя, как и М.И. Кутузов отошел за Москву), и последнего французского военачальника, получившего звание маршала при Наполеоне, – маркиза Эммануэля Груши, который участвовал в Бородинском сражении и на которого Наполеон возложил вину за поражение при Ватерлоо. Вильгельм III дружил с Петром I, который его посетил и в Нидерландах, и в Англии. Александр I искал выгоды во временных союзах с Наполеоном. Для битвы на реке Бойн Наполеон, не ступавший на землю Британской империи, является чужеродной закономерностью. Наполеон II, известный как «орленок», рано умер и не вовлекался в войну. Через битву у реки Бойн, где противостояли католики и протестанты, происходит удлинение в Варфоломеевскую ночь (резня гугенотов католиками во Франции из-за неугодного брака). К избиению призвал колокольный набат в королевском дворце: *Killykillkilly* [7, с. 4.7–8]. Новое удлинение – набат и трезвон, направляющий к славянской ризоме войны и мира.

Удлинение ризоморфной среды военного конфликта происходит при включении военачальников ирландского происхождения, кроме Велингтона: “*This is an inimyskiling inglis*” [7, с. 8.23] – У. Инглис (1764–1835) был британским генерал-лейтенантом, вице-губернатором Кинсэйла и губернатором Корка в Ирландии. Губернаторство складывает Инглиса с русским наместником в Финляндии, генерал-губернатором Н. Бобриковым, упоминающимся также в «Улиссе» (убийство губернатора произошло в день, 16 июня 1904 г., описанный в

«Улиссе»). И Н.Бобриков, и У. Инглис, наместники, насаждали империю (соответственно, в Финляндии и Ирландии). Иными словами, пучкообразная война крутится вокруг завоевания, насаждения власти завоевателя, отвоевывания территории сквозь стемель бойни (русская бойня и *Boyn*, место битвы в Ирландии) по любому поводу.

Звукоподражательное междометие «кыш» (кш) складывается с библейским именем в английском написании *Kish*, обозначающим приманку, ловушку, сеть (возможно, ее расставляет некто *gouching* «брюзжащий», как Наполеон на маршала Груши). В русском переводе «Есфирь» транслитерируется *Кис*. Всего в Старом завете пять человек по имени *Кис* (*Kish*). Один *Кис* похоронен в Целе (*Zelah*): этот топоним созвучен месту, к которому относятся знаменитые слова Цезаря, приведенные Плутархом.

Цезарь вел гражданскую войну с Помпеем, что удлинится в гражданскую войну после октябрьского переворота в России, в гражданскую войну за освобождение от имперского ига в Ирландии и другие гражданские войны в истории человечества. В таком удлинении в ослышке Ленина в “*Whenin aye was a kiddling*” [7, с. 356.16] прочитывается: Ленинское «согласие-перемёт» (перемёт – рыболовная снасть с крючком, которую ставят поперек течения реки). Иными словами, расставляется западня, с которой можно связать украинскую лексему *шахрай* в совмещении с именем Шахрияра: “*a shahryyar cobbler*” [7, с. 357.19]. Скрещенные, они рассеиваются в ослышке русского слова *царь* в “*Yastsar*” [7, с. 353.9]. Возможное прочтение: *Ya* (русское «я» и немецкое *ja*) *as* (как) *царь*. Шахрияр был персидским царем из «Тысяча и одной ночи», а В.И. Ленин стал правителем вместо царя, придя к власти в метафоре перемёта. Гражданская война объединяет Цезаря, ведшего войну с Помпеем, и Ленина. Пойманный на крючок, простой люд живет коммунистической коммуной: “*we shall all be hooked and happy, communiounistically*” [7, с. 453.32] – намек на оболванивание несбыточной мечтой правящим картавящим человеком, освоенный словоформой-отклонением “*gribgrobgrab*” в сочетании с “*reining*”. В отклонении трижды повторяется трудное для картавящего человека сочетание согласных в ослышке русских лексем «гриб», «гроб» и «грабить». Неслучайно гестапо складывается с Чека в “*Gestapose to party off cheekars*” [7, с. 332.7], в возможной ассоциации с «наслаждением в глазах отдельных нэпманов» в “*some nepmen’s eyes a delectation*” [7, с. 558.7]. Нэпманов стали прижимать и скоро задавили, уничтожив мелкое предпринимательство к началу 1930-х гг. Возможна ассоциация с добрыми людьми, живущими под бичом (плетью): “*Ludegude of the Lashlanns*” [7, с. 626.6].

Наконец, “*He came, he kished, he conquered*” [7, с. 512.8] удлинит чужеродную (мирную) закономерность через ослышку ирландской лексемы *kish* «плетеная корзина» (ремесло плетения) и лат. *conquirere* «искать» (пришел, сплел корзину, пошел искать). Апостол Павел (в русских Деяниях Савл) был спущен со стены в Дамаске в большой корзине: «Ученики же ночью, взявши его, опустили по стене в корзине» (Деян. 9:25). Мирное орудие побега удлинит линию преследования за религиозные убеждения.

Революционные события в Советской России не просто освоены славянскими словоформами-отклонениями, но и истолкованы в понятиях красного и белого времени (террора): “*Showing up of Bulsklivism <...> this red time of the white terror equals the old regime*” [7, с. 116.7–8]. «Большевизм» узнается

не только по характерному суффиксу, который сохраняется, но и по вычленению английской лексемы “bulk”, которая своим значением указывает на огромность, массу, тотальность. Джойс употребляет словоформу-отклонение, содержащую ослышку «меньшевик»: “this Esuan **Menshavik**” [7, с. 185.34]. Библейский Исав продал первородство за красноватую снедь брату Иакову. Джойс проводит интересную параллель между красным и белым противостоянием, складывая ослышку России с войной войну Алой и Белой Розы (аллюзия на «Портрет художника в юности» Джойса) и призывая от открытой войны к миру. Упоминание об Альбе не только вызывает ассоциацию с Белым Альбионом, но и указывает на древнее поселение, которое слилось с кельтами: “<...> making friends with everybody red in Rossya, white in Alba and touching every distinguished Ourishman he could ever distinguish before or behind from a Yourishman for the customary help of a crown and peace” [7, с. 463.23–25].

Впервые славянское слово со значением «война» (укр. війна́, русск.-цслав. война, болг. война́, словен. vojnа, чеш., слвц. vojna, польск. wojna, в.-луж., н.-луж. Wojna) вставляется в словоформу – отклонение, где можно вычленишь ослышки сразу трех славянских лексем двойня, война и брат: “Come, thrust! Go, parry! **Dvoinabrathran**, dare. The madlong ramp of manchind’s parlements, the learned lacklearning, merciless as wonderful” [7, с. 252.4]. Лексема война в оппозиции миру участвует в перифразе крылатого выражения “In vino veritas, in aqua sanitas”: “Yet this war has meed peace? **In voina viritas**” [7, с. 518.31]. В перифразе русская лексема «война» связывается с латинской лексемой *viri* «герои» (очевидно, «честуемая истина героизма войны»). Для сравнения, немецкая лексема Krieg употребляется в «Поминках» трижды, причем в одном случае речь идет о Наполеоне и Веллингтоне в словосочетании “dooley krieging” [7, с. 10.5], первое слово которого может быть ослышкой русского слова «дуля» (возможно, это Мистер Дули, или Финли Питер Данн, чикагский спортивный журналист и юморист, изобретавший слова). Война удлиняется французским словом «война» в “aleguerre come alagueerre” [7, с. 233.30] и “daguette” [7, с. 339.23]. Интересно отметить, что с ударением на первый слог в России есть река Война (Воинка), на пересечении которой с рекой Колочей находится село Бородино. Таким образом, Джойс сочетает название русской реки, устье которой возле Бородина, с войной, военными действиями. Аллюзиями Джойс отсылает к роману Толстого, отпочковывая освободительную войну, подобную войне ирландского народа против викингов (битвы при Бородине и реке Бойн).

Аллюзия на «Войну и мир» Л.Н. Толстого вызывает в памяти русских генералов, о которых говорится на стандартном английском языке, без искажения, с повтором русского междометия «да»: “and the Russian generals, da, da” [7, с. 101.20–21]. Уважением к славе русских войск, победивших Наполеона, может быть вызвана ослышка русского слова «победа» (др.-русс. побѣда): “**Pobiedo** Lancey” [7, с. 209.12]. Английские удлинения завершение войны и война до победного конца: “The war is o’er. Wimwimwimwim!” [7, с. 101.7] и “the war-to-end war” [7, с. 182.9].

Джойс скрещивает мир и войну в вариациях, например: “the sinews of **peace** and his chest-o-**wars**” [7, с. 133.16–17]. Ослышками Вильно и Кремля он удлиняет аллюзии на Наполеона, который не думал, что русские будут гнать его из Кремля до Вильны и не дадут закрепиться там (еще одна ослышка – вольно-невольно): “failing **wilnaynilnay** that he was pallups barn in

the minkst of the **krumlin**” [7, с. 339.33–34]. На пути к Вильно обращенный в бегство Наполеон потерял более половины армии, да и оставшаяся часть была уничтожена и разложилась. Кремлевская стена удлиняется в Оливера Кромвеля, жестоко подавившего восстания в Ирландии: “**Crummwiliam wall**” [7, с. 347.32].

Для построения ризомы войны и мира Джойс прибегает к ослышкам трансформационного характера. Трансформации «русский» включают в себя, например, “de **Razzkias** trying to reconnoistre the general Bookeleff” [7, с. 81.34–35], “**Russkakruscam**” [10, с. 352.33], “I was **rooshian** mad, no lie” [7, с. 509.7], “**aroostokrat**” [10, с. 199.34], “for you **reussischer** Honddu jarkon!” [7, с. 198.18], прилагательное «русский» дается ослышкой: “the **Riss**, the **Ross**, the sur of all **Russers**” [7, с. 340.35–36] – упоминание о государе всея Руси (Иван Грозный, Петр Первый, Николай II). Джойс слышит ослышку «русский» в искаженном русском слове «хорошо», по-видимому, говоря о наступлении Наполеона на Москву: “in the direction of **Moscas**, he first got rid of a few mistmillers and **hurooshoos**” [7, с. 83.36–84.1-2]. Джойс проводит аллюзию с русским словом «товарищ», снова делая акцент на ослышке «русский человек»: “**Rooskayman kamerad**” [7, с. 89.7]

На протяжении всех «Поминок» обыгрывается самая знаменитая битва в Ирландии, которая произошла на реке Бойн в 1690 г.: “the battle of the Boyne” [7, с. 114.36]. Джойс играет на созвучии названия реки и русской лексемы «бойня»: “bloodstained **boyne**” [7, с. 341.6], “three lipoleum **boyne**” [7, с. 8.22]. Интересно, что как раз бойни (резни, массового убийства) в сражении при реке Бойн не было благодаря удачной атаке ирландской конницы. Ослышкой русской лексемы «бойня» Джойс пользуется, когда говорит о противостоянии католиков и протестантов: “pumped the catholich wartrey and shocked the prodestung **boyne**” [7, с. 126.21–22].

Несколько раз Джойс употребляет польскую лексему «hetman», происходящую от немецкого слова “Hauptmann” (главнокомандующий в Польском войске и начальник казачьего войска в Украине): “**hetman** unwhorsed by Searingsand” [7, с. 137.17]; “it’s **Hetman** MacCumhal foots” [7, с. 243.14]. Упоминание о гетмане участвует в украинском и польском блоке. Возможно, “bored the Ostrov” [7, с. 136.8] является аллюзией на запорожских казаков.

Русская лексема «матрос», заимствованная из голландского языка в XVII веке, осваивается в “**Matrosenhosens** nose the joke” [7, с. 133.16]. Ослышка слова моряцкий в «moriartsky» [7, с. 338.9] подводится “Morya Mortimor!” [7, с. 316.21] и “Mortar martar tartar wartar!” [7, с. 341.12]. “Mortar” – обстрел минометным огнем, “mar” – морской, военно-морской, “tartar” – татарин, завоеватель, варвар, глубочайшая бездна под царством Аида, “war” – война. Повторяющееся слово tar в разговорном английском называет матроса, а также обозначает смолу. Слово tar складывается с лексемой pitch значением «смола». Поэтому в “pitschobed” [10, с. 339.5] возможно прочтение «проливать кровь», т.е. пускающий кровь красный матрос в “**moriartsky blutcherrudd**” [7, с. 338.9] Моряка можно назвать человеком моря, как в “O maremen!” [7, с. 312.10]. Лексема со значением кобыла выводит на других участников гражданского конфликта, кавалерию с тачанкой: “clankata**chankata**” [7, с. 24.23].

Похожее славянское включение: “The **goragorridgorballyed** pushkalsson” [7, с. 323.16]. Русские ослышки горы и гореть

встраиваются в словоформу-отклонение, где различаются английские лексемы *horrid* «противный», *ball* «ядро», а также трижды повторяется имя египетского бога Гора («высота», «небо»). Выводится смысл: горящие высоты противно задренные. Джойс обыгрывает имя Гора, удлиняя значение «высота» русским словом «гора», а слово «ядро» – «оком». Гор воскрешает Осириса, дав ему проглотить свое око, что может быть вложено в «*gorballyed*». Одновременно в «*gorballyed*» различается вложенная английская лексема *ally* «союзник», что направляет к истории союзных войн, таких как Крымская война. Дополнительно лексема *ball* удлиняется в ослышку большевика, как в «*Howoft had the ballshee tried!*» [7, с. 316.18–19] (Как часто больше(вики) пытались!) Еще одно удлинение «*the whole pikny time*» [7, с. 350.22] вуалирует русское слово в значении «стрелять», как в «Очарованном страннике» Лескова.

Отпечкование дома складывается транслитерацией русского слова дом. Его сочетание со славянской лексемой дым удлиняется скрещиванием войны (дым сражений) и мира (мирная домашняя жизнь). Джойс дает английскими словами свое понимание дома как жилища, например: «*slated dwellinghouses*» [7, с. 116.34]. Дважды изменения фамилию фаворита Екатерины Великой князя Потемкина – «*Podomkin*» и «*Patomkin*» [7, с. 290.1], Джойс в первой ослышке фамилии создает игру русскими словами «под дом», добавляя английскую лексему со значением «родственный». Он напоминает о легендарных бутафорских потемкинских деревнях. Сюда же можно отнести связанное с князем Потемкиным упоминание Балаклавы в «*backed broadside on Baulacleeva*» [7, с. 134.1]: в 1787 г. императрицу Екатерину, по замыслу Потемкина, встречало «амазонское войско» под командованием жены капитана Греческого батальона.

Утверждая, что мирнее могилы ничего нет – «*Peacer the grave*» [7, с. 503.27], Джойс перефразирует перемирие как демонтаж меча, войны и слов: «*a truce to demobbed swarwords*» [7, с. 501.1213]. Для протеста против религиозных войн Джойс избирает ослышку русского слова «хворый»: «*agenst all religious overgow so hworefore*» [7, с. 326.22].

В саморазвивающейся одновременности Джойс описывает Киевскую Русь, где викинги (варяги) безболезненно стали во главе государства, и борьбу ирландцев против викингов-завоевателей. Русское «весло», которым гребли «из варяг в греки», в том числе Святославичами – «*sweatoslaves*» [7, с. 302.12], удлиняется в слова, оглаголенные веслом: «*Plunger words what paddle verbed*» [7, с. 486.9]. В том же русле ослышка русской лексемы «свет» удлиняется в созвучную английскую лексему «sweat»: «*sweat of night*» [7, с. 474.24] складывается в «потосвет ночи».

Джойс скрещивает события первой мировой войны ослышками слов ретроград (мракобес, противник прогресса, реакционер), Петроград и имени Ленина: «*for any feelings from my liferprivates on their reptrograd leanins*» [7, с. 351.27–28]. Ослышка слова «ретроград» от латинской лексемы *retrogradus* необходима для указания на возвращение назад. Петроград стал новым именем Санкт-Петербурга в 1914 г., потому что, например, проживавшие в Петербурге чехи, требовали отказаться от немецкого названия города. Но Петроградом называл Петербург в «Медном всаднике» А.С. Пушкин. В таком ракурсе можно говорить о возвращении назад, на что указывает ослышка Санкт-Петербург в «*sunpictorsbosk*» [7, с. 351.24]. Ослышка «Ленин» напоминает о том, что в 1924 г. Петроград был пере-

именован в Ленинград. По-видимому, ретроградством Джойс считает именно последнее название, «тощее» («*lean*») желание «склонных» («*lean*») переименовать в Ленинград город, который А.С. Пушкин называл «градом Петровым». Ослышка Ленина в английской лексеме *lean* «худой» удлиняется в аллюзию на слова Платона Каратаева (худые и добрые люди). Ленину отводится роль худого (плохого) человека.

Гетерономия войны–мира строится самоорганизующейся одновременностью: **контекст** (*world*) (блуд, войнамир, вавилонское столпотворение); **текст**-стебель-между (*epiwo*) (эпифанический мир); **подтекст** «*through the windr of a wondr in a wildr is a weltr as a wirbl of a warbl is a world*» [7, с. 597.29]. Между войномир и манящими волшебными напевами волевых усилий дикомира располагается джойсовский мир, радужный, панъязыковой, эпифанический (художественное откровение): *Hueful panepiphanal world* [7, с. 611.13]; *Hueranwor* [7, с. 611.19]; *Panepiwor* [7, с. 611.22]; *Epiwo* [7, с. 611.24]).

Выводы. Вышеизложенное позволяет заключить, что сопрягая войну и мир с семантической фигурой глубины, Джойс применяет принцип гетерономии, чужеродной закономерности, скрещивая войну и мир в чуждых им внешних законах. Для гетерономии войны и мира Джойс пользуется аналоговой операциональной системой. Славянским удлинением войномира рассеиваются новые смыслы, как бы переводящие, через славянские изломы, написанное на английском языке, и таким путем ускользящее в пробуждающе-затухающие словоформы-отклонения, открывающие другие плато, в которых заведен механизм поиска славянизмов через общность происхождения, заимствования или аллюзии.

Перспективным является изучение славянизмов в других ризоморфных средах «Поминок».

Литература:

1. Эко У. Поэтики Джойса / У. Эко. – СПб: Symposium, 2003. – 494 с.
2. Burgess A. Here Comes Everybody: An Introduction to James Joyce for the Ordinary Reader / A. Burgess. – L.: Faber and Faber, 1965. – 276 p.
3. Cheng V. Joyce, Race, and Empire / V. Cheng. – New York, 1995. – 331 p.
4. Engelhart B. ... or Ivan Slavansky Slavar (FW: 355.11): The Integration of Slavonic Language into Finnegans Wake / B. Engelhart // European Joyce Studies. – 1999. – № 9. – P. 135–144.
5. Sandulescu C. (ed.). A Lexicon of «small» languages in Finnegans Wake / C. Sandulescu. – Bucuresti: Contemporary Literature Press, 2012a. – 236 p.
6. Skrabanek P. Night Joyce of a Thousand Tiers / P. Skrabanek. – Prague: Litteraria, 2002. – 174 p.

Использованные источники:

7. Joyce J. Finnegans Wake / J. Joyce. – L.: Penguin, 1992. – 628 p.

Фоменко О. Г. Гетеронімія у «Фінегановому помині» Джеймса Джойса

Анотація. Стаття розглядає словоформи-відхилення, що включають звукові помилки слів'янського походження в «Фінегановому помині» Джойса. Сформульовано висновок, що, сполучаючи війну і мир з семантичною фігурою глибини, Джойс застосовує принцип гетеронімії, хаотичної закономірності, схрещуючи війну і мир в непритаманному їм порядку.

Ключові слова: ризоморфне середовище, гетеронімія, словоформа-відхилення, звукова девіація, слов'янзація.

Fomenko E. Heteronymy in “Finnegans Wake” by James Joyce

Summary. The article studies deflected word forms, including misheard deviations of Slavonic origin in “Finnegans Wake” by James Joyce. It is inferred that mating war and peace

within the semantic depths Joyce employs the principle of heteronymy, chaotic regularity, to pile up war and peace in alien order.

Key words: rhizomorphic space, heteronymy, deflected word form, misheard deviation, slavonization.

Яхьяева Э. В.,
старший преподаватель
кафедры азербайджанского языка и литературы
Азербайджанского университета языков (Баку, Азербайджан)

КООРДИНАТИВНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШАХА ИСМАИЛА ХАТАИ

Аннотация. В статье рассматриваются глагольные образования, которые встречаются в поэтическом языке Шаха Исмаила Хатаи. В языкознании глагольные словообразования в основном рассматриваются со структурно-семантической точки зрения. Однако глагольные образования являются объектом исследования синтаксиса, потому рассмотрение их с точки зрения синтаксических связей является более целесообразным. Между координативными глагольными образованиями нет ни управленческих, ни относительных связей. Относительные связи проявляются как субъектные связи между сторонами образования. В произведениях Ш.И. Хатаи первой стороной координативных глагольных образований является слово в именительном падеже, а второй стороной – неопределенная форма глагола: *arkən²*, *-diqsa⁴*, *-a²*, *-madan²*, *-inca⁴*, *-ğac*, *gac* (-gəcin), *ikən* (kən), *-ü* (-yü, -yu) (деепричастие), *-an²*, *-diğim* (причастие с аффиксом).

Ключевые слова: глагольные образования, именительный падеж, субъектная связь, координативные образования, синтаксическая связь.

Постановка проблемы. Шах Исмаил Хатаи, имеющий выдающиеся заслуги перед историей азербайджанского народа, как известно, обладал и блестящим литературным даром, благодаря чему и сегодня его творчество является интересным объектом исследования для литературоведения и языкознания. Поскольку его поэтический язык был очень простым и близким к народному, то в его газелях и касыдах преобладали конструкции, состоящие из простых распространенных предложений. Это же, в свою очередь, создает условия для широкого использования глагольных словообразований. Если обратить внимание на статистику использования глагольных соединений в произведениях Хатаи, то видно, что они применяются в различных жанрах и формах произведений. К примеру, в месневи поэта под названиями «Насихетнаме» («Нравоучения») и «Дехнаме» («Десять писем») их число меньше относительно применения в газелях, гошма и касыдах. Это исходит из требований, предъявляемых к жанру месневи. В газелях и касыдах поэта больше используется глагольных словообразований.

Причина здесь в демократичности языка, который он применяет. Стиль *аруз* требует большего применения сложноподчиненных предложений. Тенденция перехода от аруза к слогу предполагает переход от подобных предложений на синтаксическом уровне к сложносочиненным предложениям, что ведет к предпочтительному использованию в тексте простых предложений. Это, в свою очередь, создает условия для использования распространенных простых предложений. Вместе с тем в *герайлы* (стихотворный стиль), *баяты* (четверостишия в народном стиле), написанных поэтом в фольклорном стиле, *туюг* и *варсаги* (стихотворные формы), число глагольных словообразований сравнительно ниже, чем в классических фор-

мах. Лишь в одном *герайлы* встречается глагольно+глагольное объединение. В *баяты* встречается всего два словосочетания типа *имя+глагол*. Это связано с самой жанровой особенностью произведения, что дает возможность широкого применения небольших глагольных образований. Подобные языковые факты свидетельствуют о тенденции в творчестве Хатаи перехода от классического стиля к фольклорному.

Анализ последних исследований и публикаций. В исследованиях, посвященных глагольным образованиям, они в основном охарактеризованы на основе структурно-семантической типологии. Однако, поскольку глагольные образования являются объектом нашего исследования, было бы более целесообразным их исследование согласно смысловым и синтаксическим связям между их частями. Между сторонами подобных объединений есть связи примыкания, управления и субъектные. Связи примыкания проявляются между деепричастием и несклоняемым глаголом, связи управления – между дательным, творительным и предложным падежами и несклоняемым глаголом. «Одним из спорных, еще не получивших «своего названия» вопросов является отсутствие определения типа связи между объединениями, содержащими в себе причастие, деепричастие и инфинитив и используемых в именительном падеже» [1, с. 29]. То, что этот тип связи еще не определен, означает, что этот тип образований может быть оценен как часть сложноподчиненного предложения, в котором он участвует. Мы знаем, что есть языковеды, которые определяют образования с субъектным содержанием как подчинительную часть сложноподчиненного предложения.

Изложение основного материала. Известно, что отношения, которые складываются между процессом и объектом, пространством, временем, образом действия, причиной, целью, качеством, способствуют формированию определенных подчинительных связей между сторонами глагольных образований. С этой точки зрения разграничивают связи примыкания и связи управления. В образованиях, в первой их части, находится инфинитив, причастие и деепричастие, во второй части – образования, выраженные деепричастием типа «глагол+глагол», или же – в первой части – несклоняемое наречие, во второй части – несклоняемая часть типа «наречие+глагол», а также связь подхода, созданная на основе именительного падежа и предлогов, присоединившихся к инфинитиву; первая часть – из склоняемых слов, а вторая – из глагольных образований, составленных из несклоняемых глаголов.

В этом делении трудным является то, что в объединениях, где первую часть составляют образования в именительном падеже, следует внести необходимую ясность. Здесь есть и другой момент. Поскольку составные именные сказуемые являются непредикативными объединениями, то здесь основным признаком согласования элементов между собой также не явля-

ется наличие суффикса лица и количества, поэтому смысловой связью между сторонами является не предикативная связь, а субъектная. Следовательно, между сторонами подобных соединений не может быть связи согласования.

С другой стороны, поскольку зависимая сторона образования стоит в именительном падеже, то между ними невозможна и связь управления. В литературе по языкознанию есть такая традиция: «если в двух словах, состоящих в подчинительной связи, нет отношений согласования и управления, то связь между ними есть связь примыкания» [2, с. 32]. Как известно, связь примыкания формируется на основе атрибутивных и релятивных смысловых связей. Между сторонами же таких объединений нет ни атрибутивных, ни релятивных связей. Следовательно, говорить здесь о связи примыкания вообще не следует. Таким образом, неуместно говорить о подходе к отношениям. Необходимо говорить о новом типе связей между образованиями, тип взаимоотношений между сторонами должен быть отражен в смысле и синтаксической связи.

Поскольку в подобных образованиях подчиненная часть выражена в именительном падеже, то это дает нам возможность подчеркнуть, что первая часть их обозначает именно субъект. Построение типа «слово+безличный глагол» выражает связь на основе принципа «предмет и его действие» при помощи порядка слов в предложении и интонации [1, с. 30]. Обратимся к примерам из поэтических текстов Хатаи: *Bu sürahidən məvali dolduranda dustkam, Qayğudan düşmən xəvaric yürəgi bir qandurur* [3, с. 76]. *Ta ki, axşam vəqti gördüm, ey büti-məhr səni, Gündizin ta şam olunca istəmə hər su səni*, [3, с. 178]. *Ruzi-məhşər qoparan, cana, qiyamət qamətini, Fitnələr zahir qılan ol çeşmi məkkarındurur* [3, с. 73].

В глагольных образованиях *məvali dolduranda, gündüzün şam olunca, fitnələr zahir qılan* есть определенная связь между процессом и субъектом, который его реализует. Типы подобных словосочетаний мало исследованы в научной литературе, иногда им просто не уделяется достаточно внимания, или же их просто включают в другие синтаксические объединения.

В глагольных словосочетаниях, особенно в координативных объединениях, следует разграничивать субъект и подлежащее. Если в именных составных глаголах субъект воспринять как подлежащее, тогда мы вынуждены будем считать подобные словосочетания придаточным предложением. Именно поэтому подобные словосочетания считаются сложным членом предложения.

В подобных словосочетаниях с субъектной связью первая сторона выражается словом в именительном падеже (существительным или местоимением), а вторая сторона – традиционно причастием, деепричастием или инфинитивом. Однако стоит подчеркнуть, что при формировании этих словосочетаний вторая сторона является более активной (причастия), а инфинитивы – менее активной. Основным вопросом, который следует пояснить, является то, что здесь следует определить ведущие и зависимые стороны. Как известно, несклоняемые глаголы составляют основную сторону глагольных образований. Однако и здесь у ученых есть разногласия. К примеру, З. Набиева отмечает, что «во всех глагольных образованиях первая сторона подчиняется во всех отношениях (с точки зрения как грамматики, так и смысла) второй стороне – инфинитиву, причастию, деепричастию» [4, с. 14].

Автор, излагая проблему исторического развития глагольных образований, подчеркивает обратное: «в произведениях

Хатаи есть варианты использования в глагольных образованиях в именительном падеже инфинитива: «*Ey müsəlman, ahular siri inkar etmək nədir, Sırı aşiq dəğmə yerdə aşkar etmək nədir*» [4, с. 87]. В свою очередь, Г. Кязимов так пишет об этом: «Субъектные связи присущи лишь глагольным образованиям. Зависимая сторона состоит из существительного в именительном падеже (или словах, перешедших в разряд существительных) и местоимений, а зависимая сторона – из деепричастия, причастия или инфинитива» [5, с. 65].

В литературе по языкознанию координативные образования, которые на самом деле являются глагольными образованиями с именительным падежом, в языках с тюркской грамматической системой обладают особой позицией, а также дают материал для подхода к глагольным образованиям с различных позиций.

Так, в ряде языков, например, в русском, подобные образования участвуют в формировании непредикативных образований, в других индоевропейских языках, к примеру, в английском или французском, не участвуют. В тюркских языках подобный пример – редкое явление. Есть и другое проявление подобного сочетания в тюркских языках. Первая сторона состоит из глагольных образований в именительном падеже, которое некоторые специалисты отождествляют с придаточным предложением. Иными словами, подобные объединения, имеющие субъект, сочли придаточным предложением.

В творчестве Ш.И. Хатаи координативные глагольные образования с субъектной связью следующие: основная сторона – это деепричастия с окончаниями, *-arkən², -dıqca⁴, -a², -madan², -ınca⁴, -gəc [cək], -alı²*, причастия с окончаниями *-an², -dığım...* и в редких случаях – инфинитивы. В языке Ш.И. Хатаи очень редко встречаются деепричастия с окончанием *-alı*, обозначающие исходную позицию деятельности и движения. Например: *Gər vəfa rəsmi aradan götürmə, mən dəxi, Qılalı bir sidq ilən bir əhdü-peyman yenlədən* [3, с. 137].

В этих образованиях слова, вошедшие в отдельные стороны или части, крепкая связь между ними гарантирует сохранность деепричастия. Г. Мирзадае так пишет об этом аффиксе: они сформировались путем дифференциации форм *əli+dən, -alı+dən*. Именно поэтому они составляют определенную синонимию с аффиксом *-andən²* [6, с. 175]. А это в условиях вариативности создает условия для редкого использования этого аффикса. Следует привнести ясность и в следующий момент.

Известно, что аффикс *-andan* исторически сформировался на основе аффикса *-an* в сочетании с аффиксом причастия вместе с творительным падежом *-dən*, как видно из примеров, применяется с частицей *bərlü*. Однако, как известно, частицы не присоединяются к деепричастию. Как видно, здесь частица присоединилась к субстантивированному причастию с аффиксом *-an* в творительном падеже. В современном языке подобное применение крайне редко встречается. «Образование с аффиксом *-andan*, теряя частицу, проходит стадию перехода, или превращения в деепричастие» [7, с. 301].

Одним из подобных архаизированных аффиксов является *-ü [-yü, -yu]* (даже в языке Хатаи встречается крайне редко и имеет пассивную позицию). Деепричастие, формирующееся с этим аффиксом, объясняет движение основного глагола в наших письменных памятниках, в том числе в произведениях Ш.И. Хатаи. Г. Мирзадае подчеркивает, что этот аффикс, несвойственный азербайджанскому языку, крайне редко исполь-

зуються в художественно-літературному мові. Аффікс -yü, -yu, свійський деепричастію, використовується лише в одному слові, після глагола *de*. То єсть, іншими словами, в словах *qalib*, *alib*, *yazıb* і др. не видим випадання звука *b* [6, с. 177–178].

Як видно, автор вважає вказаний аффікс варіантом, що походив від *-ib*⁴. А. Раджаблі, розглядаючи мову пам'яток гекторок, наступним чином пояснює виникнення цих аффіксів: «в мові гекторок аффікс, що створює деепричастію, то єсть *-yin*, в сучасній азербайджанській мові використовується як *-yә* (*deyә*). *-yin* із Орхоно-Енісейських пам'яток в сучасній азербайджанській мові застосовується як *-yә* за допомогою проміжного варіанта *-yü*» [8, с. 425]. Обидва автори вважають, що в історії нашої мови цей аффікс в інших глагольних формах не зустрічається. Однак Г. Кязимов при розгляді сказання «Китаби Деде Коркут» називає ще один аффікс серед архаїзованих – це *-i, -i, -u; ali versin, öldürü görğilә-öldürüb gör; istayü – istәyәrәk* [9, с. 457].

Подібний приклад можна привести і з творів Хатаї: *İman gedәri fıriştә qaçar* [3, с. 255]. Як видно з прикладу, аффікс *-ü* є еквівалентом сучасного аффікса *-anda*², *-arкәn*². С іншої сторони, подібні приклади можна зустріти і в класическому фольклорі. Наприклад, є творі Алі «Qisseyi-Yusif» (Страдания Иосифа): «Oğlanları ondadı, genә sordı: – Qanı bәnim Yusifim? – deyür imdi. Oğlanları ağlaşu cavab verdi: – Cümlәmiz birәq oq atdun idi. Oqlarımızı әlfalı varduğ idi, Yusif mәta saqlayı qaldı imdi». Як видно з прикладу, цей аффікс приєднується не тільки до глаголу «demәk», а й до інших глаголів.

Отсюди можна прийти до висновку, що цей аффікс сформувался в процесі перетворення і деформації, маючи можливість вільного існування. В мові Ш.И. Хатаї використовуються варіанти як *deyü*, так і *deyә*, наприклад, *Keçit gözlә, sağın keçәm bu bәgri, Deyü namәhrәmә açma bu sirri* [3, с. 227], *Rüxun deyә baxmazam be lalә, Nәrgisdәn alurmiyәm piyalә?* [3, с. 276], *Mәn dәрvişәm deyә köksün gәrәrsәn* [3, с. 341].

В утворенні координативних глагольних утворень активну позицію при утворенні деепричастій займає аффікс *-anda*². В творі Ш.И. Хатаї є два варіанти утворення координативних деепричастій: 1) безпосередньо поєднуючись з Іменительним падежом, наприклад: *Yel әsәndә titrәşür bu cismi-bimәgim kimi* [3, с. 176]; 2) поєднуючись з другою стороною визначальних словосполучень третього виду, наприклад: *Gözlәrin sәrxәş olanda әfәrin tәslim edәр* [3, с. 150]. Цей аффікс, що показує тривалість дії, формуючи координативні глагольні утворення, в реченні виступає як обставина часу, на фоні тривалого дії починається дії в основному глаголі, яке потім продовжується і закінчується.

Деепричастію з аффіксом *-dığsa*⁴, як в мові наших письмових пам'яток, прослідковується в творі Хатаї – як разом з аффіксом належності в першому і другому лиці, так і без цього аффікса. Наприклад: *İşarәt qıldığınca bir nәzәр şah, Önündә Şümrü Mәrvan dәрbәdәrdir* [3, с. 48], *Dәrdü-ğәt gәldikә sәndәn şad olurmәn, dilbәra, Görüm, onları mәnim könlümdә bәrxurdar ola* [3, с. 35]. Ці утворення в реченні виступають як обставина часу, показуючи момент початку дії основного глаголу.

Одним із аффіксів, що вказують на мові Хатаї до утворення координативних глагольних утворень в іменительному падежі, є *-insa*⁴. Ці утворення, що показують строки

продовжителі роботи в основному глаголі, виступають як обставина часу. Наприклад: *Gecәlәр ta sübh olunca uхu gәlmәz eynimә, Та хәyalın daima çeşmindә qarşudur mәna* [3, с. 29]. В мові письмових пам'яток, в тому числі в творі Хатаї, часто зустрічається і заперечення його в деепричастій. В це час рух в основному глаголі реалізується лише після того, як починається рух в глагольному утворенні, наприклад: *Varü-varlıq varmayınca şahә varmaz varımız, Sәn özini şahә dapsur, дәxi gәl var istәmә* [3, с. 158].

Найбільш активну позицію в творі Хатаї при утворенні координативних утворень займає аффікс *-cәk*, його історичний прототип *-gәc* (*-gәcin*). В творі Хатаї зустрічається варіант цього аффікса *-icәk*, *-cәkin*. Однак в координативних глагольних утвореннях зустрічається лише варіант *-gәc*. Цей аффікс сприяє вираженню дії миттєво після дії безличного глаголу, наприклад: *Zәhi surәt muni canlar göricәk, Yanınca sürünür, olur salicәk* [3, с. 216]. Наблюдалося також і спільне з прикметними з деепричастій використання, наприклад: *Bu könlüm şad olur qәmdәn rüхü cün lalәgün görğәc, Misali-mәdi-müflis nәgәһan bir yaxşı gün görğәc* [3, с. 42].

Серед аффіксів, що використовуються в мові Хатаї, в частині, при утворенні координативних в іменительному падежі глагольних утворень, є також і *-madan*. При допомозі цього аффікса сформовано в мові Хатаї всього одне речення: *Naqqın хәznәsindәn gәlән gövhәri, Müştәri olmadан satmalı deyil* [3, с. 112]. Слід зауважити, що тут слово *olmadan* використовується не як допоміжне слово для деепричастія, а як основне слово, що вказує на непрямої глаголі початок роботи раніше, ніж вона почалася в основному глаголі. Подібні утворення зазвичай виступають в реченні як обставина часу.

Більше всього використовується у Хатаї аффікс *-an*², який бере участь в утворенні координативних глагольних утворень на основі причастій. Наприклад, *Qarşu gәlin, sәcdә qılın, gәzilәр deyән şah mәnәm* [3, с. 325]. Цей аффікс достатньо активний в утворенні і інших глагольних словосполучень, але в утворенні координативних глагольних утворень з іменительним падежом він не настільки активний.

Другий аффікс – це префікс *diği...* Якщо взяти в цілому, цей префікс в творі Хатаї активно бере участь в утворенні глагольних утворень, в тому числі координативних глагольних утворень. Ці причастія з вказаними префіксами використовують як особисті закінчення, так і інші слова, в результаті створюють отглагольні утворення. К прикладу, «*Eu Хәtәyi, şükr qıl hәq verdiyinә ruzü şәb*. [3, с. 126], *Eyd için mән baxdığım qaşı-hilalindir sәnin*» [3, с. 110].

Якщо підійти з точки зору статистики до досліджуваної проблеми, в творі Хатаї неопределенні форми глаголу в складі отглагольних утворень більш пасивні порівняно з причастіями і деепричастіями. Можливо, хоча і нечасто, зустріти і утворення з цими формами глаголу. Наприклад: *Bu Хәtәyi yatmağa yar әsitani xandadır?* [3, с. 61]; *Hafizi-Quran tәki әşiqләр әzbәр qılmağa*, *Hәq samalın әyәti ümmül-kitab etmişdurur* [3, с. 54]. В утвореннях подібного типу порівняно з іншими письмовими фактами усна мовна представлена більш багата: «смысл цих утворень в сучасній азербайджанській мові представлений як словосполучення третього типу, т.є. визначальних, де друга сторона представлена інфінитивом» [10, с. 236].

Выводы. Таким образом, анализ творчества Ш.И. Хатаи показал, что в формировании координативных соединений роль деепричастий, причастий и неопределенной формы глагола различается. Однако соединения такого типа способствуют в произведениях поэта не только выражению стиля, а также развитию самого языка, его обогащению и дальнейшему формированию.

Литература:

1. Кязымов Г. Современный азербайджанский язык / Г. Кязымов. – Баку : Азполиграф, 2004.
2. Абдуллаев А.З. Современный азербайджанский язык / А.З. Абдуллаев, Ю.М. Сеидов, А.Г. Гасанов. – Баку : Маариф, 1985.
3. Хатаи Ш.И. Не ходи по мосту бесчестия / Ш.И. Хатаи. – Баку : 1988.
4. Набиева З. Отглагольные образования в азербайджанском языке с именительным падежом / З. Набиева. – Баку, 2004.
5. Кязымов Г. Современный азербайджанский язык. Синтаксис / Г. Кязымов. – Баку, 2010.
6. Мирзазаде Г. Историческая грамматика азербайджанского языка / Г. Мирзазаде. – Баку, 1990.
7. Кязымов Г. Современный азербайджанский язык. Морфология / Г. Кязымов. – Баку, 2010.
8. Раджабли А. Морфология языка гектюрок / А. Раджабли. – Баку, 2002.
9. Кязымов Г. История азербайджанского языка / Г. Кязымов. – Баку, 2003.
10. Велиева Н. Типологический анализ глагольных образований в разносистемных языках / Н. Велиева. – Баку : Аврора, 2008.

Яхьяева Е. В. Координативні дієслівні словотворення у творах Шаха Ісмаїла Хатаї

Анотація. У статті розглядаються дієслівні утворення, які зустрічаються у поетичній мові Шаха Ісмаїла

Хатаї. У мовознавстві дієслівні словотворення переважно розглядаються із структурно-семантичного погляду. Однак дієслівні утворення є об'єктом дослідження синтаксису, тому розгляд їх із погляду синтаксичних зв'язків є більш доцільним. Між координативними дієслівними утвореннями немає ні управлінських, ні відносних зв'язків. Відносні зв'язки проявляються як суб'єктні зв'язки між сторонами утворення. У творах Ш.І. Хатаї першою стороною координативних дієслівних утворень є слово в називному відмінку, а другою – невизначена форма дієслова: $arkən^2$, $-dığca^4$, $-a^2$, $-madan^2$, $-inca^4$, $-ğac$, $gəc$ ($-gəcin$), $ikən$ ($kən$), $-ü$ ($-yü$, $-yu$) (дієприслівник), $-an^2$, $-dığım$ (дієприкметник з аффіксом).

Ключові слова: дієслівні утворення, називний відмінок, суб'єктний зв'язок, координативне утворення, синтаксичний зв'язок.

Yakhayeva E. V. Coordinative verbal forms used in shah ismail khatai's works

Summary. The article reviews the verbal formations, which are found in the poetic language of Shah Ismail Khatai. In linguistics, verbal word formations are mainly researched from the structural and semantic point of view. However, verbal formations are the object of study of syntax, and therefore their research from the point of view of syntactic links is more expedient. There are neither absolute, nor relative links between the coordinative verbal formations. Relative links are manifested as subjective links between the parties of formation. In the works of Sh.I. Khatai, the first side of the coordinating verbal formations is the word in the nominative case, and the second side is the undefined verb form: $arkən^2$, $-dığca^4$, $-a^2$, $-madan^2$, $-inca^4$, $-ğac$, $gəc$ ($-gəcin$), $ikən$ ($kən$), $-ü$ ($-yü$, $-yu$) (gerund), $-an^2$, $-dığım$ (participle with the affix).

Key words: verbal formations, nominative case, subjective link, coordinative formations, syntactic clink.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Вісич О. А.,

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МЕТАДРАМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БЛАЗНЮВАННЯ У ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КУЛІША

Анотація. У статті вперше розглядається творчість Миколи Куліша у світлі теорії метадрами. Метою дослідження є виявлення авторської рецепції театру, основою якої служить концепт блазня. Основну увагу зосереджено на п'єсі «Вічний бунт», в якій поетика метадрами реалізується на кількох рівнях. Архетип блазня прочитується як в образах персонажів, так і в образі автора і сприяє розшаруванню художньої дійсності та саморефлексійності тексту.

Ключові слова: блазень, метадрама, п'єса в п'єсі, саморефлексія.

Постановка проблеми. Поява терміна «метадрама», який ввів Л. Ейбл 1963 р., означила важливу тенденцію у світовій драматургії, що, як зрозуміло сьогодні, має перманентний характер. Новаторство концепції метадрами полягає у виявленні широкого пласту творів, в основі яких лежить проблематика театру, а поетиці притаманні саморефлексійність та створення багатшарового сценічного дійства, в центрі якого перебуває конфлікт між реальністю і умовністю. Значного теоретичного поглиблення це поняття зазнало завдяки численним працям американських та європейських дослідників, що рясно виходили протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. Загальною метою цих студій було виокремлення специфічних ознак метадрами, які можна звести до таких взаємопов'язаних рівнів: **тематичний**, на якому метадрама реалізується шляхом зображення «виробничих прийомів», життя артистів, театральних репетицій, постановок тощо; **художній**, на якому метадрама реалізується шляхом використання прийомів п'єси в п'єсі, роль у ролі, дискурсивних засобів, спрямованих на деструкцію драматичної дії й акцентування вигаданості художньої ситуації; **композиційний** – під ним розуміємо використання епістемологічних елементів драми, на кшталт прологу, епілогу, хору, епічного наратора, що складають драматичні компоненти та, завдяки опосередкованій комунікативній системі, розривають закритий уявний простір, створюючи контакт між аудиторією і сценою; **концептуальний**, що полягає в саморефлексії драми/театру, розшаруванні драматичної дії, конфлікті реальностей, зображенні реального або вигаданого реципієнта як активного чинника твору; **інтертекстуальний**, тобто покликання на інші літературні або мистецькі твори, авторські самопокликання, що дають змогу розглядати конкретну п'єсу в комплексі драма/культура (Р. Хорнбі) [9]. Враховуючи тему цього дослідження, варто окремо виділити **персонажну** метадраму, що проявляється переважно завдяки багатолічності образу, подвоєнню персонажів, дублюванню актора і ролі, ефекту «виходу з ролі» тощо. Чи не найяскравішим метадраматичним персонажем є блазень.

Метою статті є метадраматичне прочитання п'єси Куліша (насамперед твору «Вічний бунт»), зокрема, виявлення авторської рецепції театру, основою якої є концепт блазня.

Виклад основного матеріалу. Архетип блазня далекий від однозначної конотації, радше, це типологічне поняття по той бік добра і зла, що визначається домінантою буфонади. У давнину блазень міг говорити в очі можновладцям те, чого не дозволялося жодному васалові. Саме в архетипних стосунках блазня з королем зародилась так звана «п'ята влада». Зазвичай у блазня виокремлюють різні маски, які він одягає залежно від ситуації: простака, циніка, пройдисвіта, дурень тощо. За своєю анархічною суттю блазень бере на себе право порушувати межі, бути імпульсивними та спонтанними. К. Юнг описує цей архетип як могутній дух або божество трикстера, якому приносять насолоду всілякі витівки. Наслідки його витівок часто не є приємними, але вони є напрочуд видовищними. Провокуючи різні нерегламентовані зміни, блазні розважають свідків його гри, даруючи їм естетичну насолоду.

Професійний розважальник з'явився ще в театрах Давньої Греції і Риму (парасит), однак на ту пору вони презентували убогих нахлібників, які своїми жартами заробляли собі на скромне місце під час трапези. Лише в епоху пізнього Середньовіччя та Відродження ці народні персонажі починають активно завойовувати сцену, і поступово їхня роль отримала філософський підтекст. Спочатку блазні стали популярними в італійській комедії дель-арте, яка продовжувала традиції вуличного театру з його численними масками, а згодом вони завоювали всю Європу. Блазнями дедалі частіше вважають розумних людей, які лише прикидаються грайливими бовдурами. Зауважимо, що блазень став одним з улюблених персонажів В. Шекспіра. Особливо яскраву інтерпретацію природа прихованої мудрості отримала в його комедії «Дванадцята ніч». У ній Віола так характеризує блазня: «Розумний досить він, щоб грасти дурня, / Чималий розум справді тут потрібен» [6, с. 210].

Метадраматична суть іпостасі блазня як театралізації, роздвоєння схоплена у парадоксальній репліці у цій же п'єсі: «Розуме, коли на те твоя воля, поможи як слід удати дурня!» [6, с. 182]. Варто зауважити, що театралізовано виглядала і сама зовнішність блазня, закріплена сценою: голова зазвичай поголена (на протигагу вельможам у перуках), а в одязі, що поступово змінювався, варіювалося амбівалентне поєднання традиційних для монархів і вуличних дурнів елементів. Типовими атрибутами блазнів вважалися каптур або ковпак, дзвіночки, картатий одяг, жезл тощо. П'єси Шекспіра розпочали еволюцію театру від буфонади до живих комічних типів. Зміна культурних епох видозмінювала, але не відкидала універсальний образ блазня в національних різновидах. Як слушно наголошує Г. Пастушок, феномен блазнювання, представлений «широким спектром іпостасей, являє антропологічний фокус внутрішньої антиномії людського буття – одвічної суперечності між ідеальним і реальним, сакральним і профанним, серйозним і

смішним, трагічним і комічним, смертю і життям, що долається притаманними блазню ігровим, сміховим і комічним началами» [7].

Дослідники метадрами відзначають важливу роль образу блазня у створенні додаткових змістових площин у структурі твору. У Лендфестер стверджує, що в шекспірівській метадрамі це «персона, якій дозволено або яка навіть зобов'язана промовляти те, що драма позиціонує як «істину». Цією істиною є знання того, де саме варто шукати кордони між різними рівнями метадраматичної гри» [10, с. 129]. На думку дослідниці, коли блазень говорить правду про взаємозв'язок між п'єсою та п'єсою в п'єсі, він також говорить правду про структурну спорідненість драми на сцені та позасценічної дійсності. Отже, привілеєм блазня є виявляти споріднену комунікативну структуру факту і вигадки або, відповідно до термінології драми, – гри і реальності. Блазень дає зрозуміти, що неможливо говорити правду без застосування театральних форм її вираження. Як зауважує У. Лендфестер, у посмодерній п'єсі в п'єсі, блазень стає невидимим, проте ця відсутність функціонує як пробіл, що мусить бути заповненим актором або реципієнтом, які без зусиль здатні його ідентифікувати завдяки численним алюзіям на театральну традицію видимого блазня в метадрамі. Варто припустити, що драматургія модернізму містить певну перехідну форму цього образу, готуючись до його «зникнення». Твори М. Куліша написані у складну історичну епоху, що вже сама вирізняється риторикою з притаманними їй переплетінням сакрального і профанного, нині її слушно вважають метатекстом з ознаками абсурдизму. Попри впізнаваність постреволюційного часу в текстах Куліша, вони не піддаються ідеологічній інтерпретації, оскільки пропонують різні смислові нашарування, інтригують кодом загадки.

Блазнювання як продукована епохою форма поведінки стала об'єктом осмислення у статті Є. Гай «Божевільний, юродивий, блазень як модус співіснування митця і суспільства у літературі 20-х – початку 30-х років (на прикладі драматургії М. Куліша)». У ній авторка наголошує: «Юродивість та блазенство його героїв – це проблема поета і держави; це спосіб існувати і творити в системі, занадто регульованій і диктаторській, у системі, де можуть вижити лише безликі гвинтики; це жест, яким можна виказати свою незгоду з дійсністю; це спосіб збудити інших від сну та мрії» [1, с. 53]. Переконливою є теза Є. Гай про наявність рис блазнювання в образі автора. Адже не викликає сумніву те, що М. Куліш сам ховався за маскою юродивого та сповна заплатив за цю свою роль трагічною смертю. «Божевільний, юродивий, блазень, – зазначає Є. Гай, – це спокута за мрії в «загірну комуну», реакція на систему, що не залишає місця для мислення та творчості» [1, с. 53]. На думку Н. Зборовської, в умовах початків тоталітарної системи «письменник-блазень прагнув прислужитися новій владі і виявити водночас незгоду з нею» [2, с. 303]. Ця незгода з часом дедалі більше кодувалася, трансформувалася в абсурдні репліки персонажів, які нібито мали розважати глядача своїм неадекватним прозрінням.

А. Матюшенко у статті «Між диктатором і блазнем (драматургія М. Куліша у контексті світової драми абсурду)» вказує на несумісність індивідуальних прагнень його персонажів «із вимогами реального суспільства», що зумовлює «чи не найосновнішу «екзистенціальну» тему драм Куліша» [6, с. 193]. Варто погодитися і з М. Кореневич, котра наголошує на гротесковій деформації акту комунікації у Куліша, герої якого «говорять

різними мовами. Кожен із них керується певною логікою, внаслідок чого мовна взаємодія виявляється алогічною» [3, с. 35]. Своєрідність Кулішевого героя чи не найяскравіше уособлює Малахій, який репрезентує химерну дифузію світобачень. Недарма у ньому літературознавці вбачають трагічного юродивого, напiбожевільного, блазня, а низку текстiв письменникiв розцінюють як «iнтелектуальну клоунаду» (А. Матюшенко).

Має рацію В. Мартинюк, який стверджує, що принцип абсурдного в творах Куліша «утруднює їхнє жанрове визначення. П'єсу «Патетична соната» доречно інтерпретувати як (не)трагедію, «Мину Мазайло» – як (не)комедію, «Народного Малахія» з однаковим успіхом можна представити як трагедію, комедію чи драму» [5, с. 5]. Це дає підстави розглядати тексти драматурга як метадрами або ж п'єси з метадраматичними елементами.

Варто наголосити, що В. Мартинюк одним із перших зауважив близькість художніх пошуків М. Куліша та його сучасника, автора класичного зразка метадрами ХХ ст. «Шість персонажів у пошуках автора» Л. Піранделло. І український, й італійський драматурги не цуралися подібності до традиційної драматургії, однак разом із тим обидва істотно розвивають усталені системи, провокуючи розмаїття тлумачень. Як і Піранделло, М. Куліш охоче вдається до багаточислової театральності, він використовує прийом п'єси про п'єси, театр у театрі, покликання на інші драматичні твори, самопокликання тощо. Для нього було важливо розхитати опозицію справжнє/несправжнє, реальне/уявне, через феномен гри загострити проблему автентичності життя.

Піранделлівський модус передусім яскраво втілює п'єса М. Куліша «Вічний бунт» (1932). Переважно ця п'єса розглядалася літературознавцями в ракурсі ідеологічних дискусій, феномену бездомності, протиставлення «місто/село» тощо. Однак варто наголосити, що п'єса «Вічний бунт» є доволі рідкісним прикладом метадрами, де основною прикметою метарівня є не створення додаткової сценічної театралізованої дійсності, а умовне писання майбутньої п'єси. Метадрама в цьому тексті проявляється, зокрема, на рівні концепції. Молодий випускник комуніверситету Ромен перед метафоричними дверима у майбутнє пророкує появу поета, яким, вочевидь, планує стати сам, що прославить їхню буремну сучасність, написавши «про цей момент цілу поему, драму навіть, щоб можна було й на театрі виставляти» [4, с. 401]. Цікаво, що метатекстуальні міркування про жанр відновлюються і наприкінці твору в репліці Байдуха (героя-скептика): «Пам'ятаєш свою першу промову на сходах? І мої репліки? Ти перший почав цю, як ти її називав тоді, – драматичну поему. Але треба, я думаю, зараз назвати її більш точно. Трагедія чи комедія це – визнач!» [4, с. 455]. Натомість Ромен, втративши свій ентузіазм, визначає жанр омріяної п'єси як «просто діалоги про крах ідей <...> дрібнобуржуазного бунтарика, протиставляючи їх «iндустріальній симфонії молодого класу» [4, с. 455].

Розгортання метадраматичної структури у творі відбувається завдяки системі персонажів. Вже перші репліки п'єси – це своєрідна творча (колективна) лабораторія, де наочно роздаються ролі, концептуально окреслюються характеристики персонажів, проєктуються промови на майбутніх «комісіях», які на ту пору були важливим етапом шляху мистецького твору до реципієнта. Описані життєві ситуації оформлюються як драматичний матеріал, що водночас є зразком саморефлексії героя, спробою дивитись на дійсність дистанційовано, відразу даючи їй морально-естетичну оцінку. Весь сюжетний розвиток комен-

тується у своєрідній ретроспекції з майбутнього. Причому варто наголосити, що Ромен бачить себе автором не щоденника, літопису чи роману, а власне п'єси, яка культивує драматичний конфлікт. І цей конфлікт справді потужно розгортається та в результаті призводить до того, що колишні друзі стають ідеологічними опонентами.

Весь твір просякнутий духом дискусійності, притаманного пафосу 20-х рр. ХХ ст. Цікавим у художньому сенсі стало застосування полеміки снів та їх монтажу, на що звернув увагу Я. Голобородько. Широко використовується прийом вербалізації уявних театральних мізансцен, які набувають метафізичного сенсу. Промовистими є імена героїв п'єси: Роменові, романтикові-комуністу, протистойть Байдух (ці персонажі відображають роздвоєння авторської свідомості – між романтичною піднесеністю і скептицизмом збайдужілої людини), вірна ідеологія партії Майка – виразна примітивізація шанувальників культу більшовицьких свят (релігії), алюзія на ілюзорність світу героїні. Персонаж, прізвисько якого з Гая (колишнього романтика) перемінили на Гайка, що викликає асоціації з основами соцреалістичного канону, сформованими Леніним, який вбачав призначення літератури стага «коліщатком і гвинтиком» загальнопролетарської справи.

Своєрідною тінню Ромена як homo scribens у тексті постає Машиністка, котра записує деякі промови, часом фантазії і візії драматурга-мрійника. Героїня відчуває себе не нейтральним фіксатором, а мало не ключовою фігурою, призначення якої – «революцію стенографувати». Разом із тим у її репліках присутня критика театру, як-от: «Навіщо, скажіть, на театрі так глузливо виставляють на посміх машиністку? Що погане ми зробили письменникам? Їх передруковуємо... А на сцені ми дурні і смішні» [4, с. 419]. Звертання до теми театру та алюзії на нього мають місце у численних репліках героїв «Вічного бунту». Наприкінці дев'ятої картини, блукаючи смітниками за містом, герой дискутує *в уяві* з Дівчиною з околиці, і, опинившись на перехресті онтологічних питань, перестає розрізняти реальність та вигадку. Коли ж Ромен дорікає сам себе за пишність висловлювань, згадує Шекспіра, героєм якого раптом відчуває себе. Літературне покликання на автора «Дванадцятої ночі» та «Гамлета» є цілком закономірним у цій ситуації. Варті уваги і самопокликання у п'єсі, зокрема у згаданому епізоді, коли застарілому стилю класика протиставляється новітня, більш актуальна література, представником якої є реальний автор «Вічного бунту»: «Ніби й справді я герой Шекспірів, а не якогось там із наших, наприклад, Кулішів» [4, с. 446]. Подібні прийоми мають виразний метадраматичний характер, оскільки є важливими чинниками подвоєння художньої дійсності. Приміром, Дівчина з околиці виявляється доволі обізнаною з «голубомрійним малахіянством», а самого Ромена зіставляє з Малахієм Стаканчиком, завдяки чому образ героя асоціюється із блазнем.

Прикладом використання прийому «сцена в сцені» варто вважати картину перевиборів у селі. У ній справляє враження блазня «сільський ідеолог вождь Мартюк», якого описує Ромен у репліці, що, по суті, є ремаркою його майбутньої п'єси: «В кожушку, але босий, бо чобіт, каже, за Радянської влади не докупишся» [4, с. 428]. У промові Мартюка за хвалебними словами на адресу агітаторів із міста очевидна відкрита зневага до пролетаріату, насмішка над їхньою безкорисністю сільській громаді. Його мова насичена фольклорними зворотами, як-от: «Жив собі чоловік Яшка, порвана сермяжка, так і досі живе:

пояс мотузяний, брилик капустяний, на спині латочка, чи хороша моя казочка?» [4, с. 431]. Своім кривлянням він дає присутнім зрозуміти, що справжнє гасло соціалізму – «гай тпру до ярма!». На голову сільради Мартюк пропонує «найбільш підходящого для партії чоловіка» – дурника Савка, відтак кількість блазнів збільшується. Підтекст промови Мартюка чітко фіксує Гайка: «Де на голову сільради придуркуватий ідійотик вийде, там за ним завжди розумний класовий ворог стоїть» [4, с. 432]. Блазнювання Мартюка підкреслюють і чоботи, які він завбачливо заховав, вдаючи з себе представника голоти, що викрили партійці та продемонстрували перед зборами знайдені три пари його добротного взуття. Попри хитрість і цинічність цього персонажа, він єдиний намагається розвінчати партійну соціалістичну політику на селі початку 30-х років ХХ ст.

Висновки. Таким чином, у п'єсі широко застосовується прийом театралізації. Художня дійсність розщеплюється на ту, що відбувається, ту, що буде написана у майбутній драмі, та ірреальну (сни, уяву, марення). Герої добровільно беруть участь у цій грі, вдаючись до рефлексії отриманих ролей, найяскравішою з яких є блазень. Його архетип стає компонентом як структури персонажів (Ромена, Мартюка, Савки), так і образу автора, який вказує на те, що до талантів драматурга в умовах тоталітаризму належить вміння «зразу відчутти соціальним своїм носом» необхідність тієї чи іншої риторики, тематики тощо. «Вічний бунт» засвідчує, що його автор був свідомий компоненту блазєнства у тогочасних письменницьких функціях, ризикованість свого напівприхованого діалогу з владою, на яку були приречена більшість літераторів того часу.

Література:

1. Гай Є. Божевільний, юродивий, блазень як модус співіснування митця і суспільства у літературі 20-х – початку 30-х років ХХ сторіччя (на прикладі драматургії Миколи Куліша) / Є. Гай // Літературознавчі обрії : праці молодих учених. – К. : Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. – Вип. 18. – С. 48–54.
2. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
3. Кореневич М. Маска справжня й уявна (Гротесковість драматургії Миколи Куліша) / М. Кореневич // Слово і час. – 2000. – № 11. – С. 33–37.
4. Куліш М. Твори : в 2 т. Т. 1. П'єси / М. Куліш ; упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та комент. Л. Танюка. – К. : Дніпро, 1990. – 509 с.
5. Мартинюк В. Принцип абсурдного в організації художнього простору драматичних творів Миколи Куліша : дис. ... канд. Наук : 10.01.06 / В. Мартинюк. – Львів, 2009. – 192 с.
6. Матюшенко А. Між диктатором і блазнем (драматургія Миколи Куліша у контексті світової драми абсурду) / А. Матюшенко // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – Вип. 2 (36). – 2016. – С. 193–196.
7. Пастушок Г. Еволюція образу блазня в англійській літературі середньовіччя та Відродження / Г. Пастушок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/fl1_pastushuk.htm.
8. Шекспір В. Дванадцята ніч, або Як собі хочете / В. Шекспір // Твори в шести томах. Том 4. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1986. – С. 171–248.
9. Hornby R. Drama, Metadrama and Perception / R. Hornby. – London-Toronto : Associated University Presse, 1986. – 189 p.
10. Landfester U. The Invisible Fool: Botho Strauss's Postmodern Metadrama and the History of Theatrical Reality / U. Landfester [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.alexandria.unisg.ch/40059/1/The%20invisible%20Fool%2051.pdf>.

Висич А. А. Метадраматический потенциал шутовства в драматургии Николая Кулиша

Аннотация. В статье впервые рассматривается творчество Николая Кулиша сквозь призму теории метадреды. Целью исследования является выявление авторской рецепции театра, основой которой служит концепт шута. Основное внимание сосредоточено на пьесе «Вечный бунт», в которой поэтика метадреды реализуется на нескольких уровнях. Архетип шута прочитывается как в образах персонажей, так и в образе автора и способствует расслоению художественной действительности и саморефлексивности текста.

Ключевые слова: шут, метадрама, пьеса в пьесе, саморефлексия.

Visych O. Metadramatic Potential of Buffoonery in Dramas of Mykola Kulish

Summary. The art works of Mykola Kulish are analyzed in light of metadrama theory for the first time in this article. The study aims to identify the author's reception of the theater, which is based on the concept of a clown. The main focus is on the play "The Eternal Riot" in which the poetics of metadrama is implemented at several text levels. Archetype of clown can be read as in the images of the characters as well in the image of the author and promotes layering of fictional reality and self-reflexivity of the text.

Key words: clown, metadrama, the play within the play, self-reflection.

Лещенко А. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри прикладної лінгвістики
Черкаського державного технологічного університету

ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФЕНОМЕНА НАРРАТИВНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Аннотация. Статья посвящена изучению лингвокогнитивных аспектов нарративной напряженности. Данное понятие рассматривается как сложный многослойный конструкт, имеющий когнитивно-аффективную природу и представленный совокупностью трех различных видов напряженности. Особое внимание уделяется анализу интеллективных и эмотивных триггеров нарративной напряженности.

Ключевые слова: нарратив, когнитивный, аффективный, интеллективные триггеры, эмотивные триггеры.

Постановка проблемы. В современной научной парадигме когниция означает процесс познания, отражения сознанием человека окружающей действительности и преобразования этой информации в сознании [5, с. 8]. В задачи когнитивной науки входит описание/изучение систем представления знаний, процессов обработки и переработки информации и одновременно исследование общих принципов объединения когнитивных способностей человека в единый ментальный механизм и установление их взаимосвязи и взаимодействия [3, с. 8–9]. Эти задачи решаются и путем обращения к нарративу, который, согласно представлениям когнитологов, является не просто повествовательной структурой, но особым типом *ментальных репрезентаций*, т. е. условно выделяемых структур сознания и мышления человека, которые воссоздают реальный мир в сознании, воплощают знания про мир и ощущения, которые он вызывает, отображают состояния сознания и процессы мышления [7, с. 214–215]. По утверждению Д. Хермана, нарративы (как ментальные репрезентации и когнитивные структуры) передают опыт индивидуума путем представления динамичного развития событий повествовательного мира, оказывающих влияние на реальное или фикциональное сознание, реагирующее на эти события [9, с. 16]. Определение и описание когнитивных структур, стоящих за внешней языковой формой текста, является одной из важнейших задач когнитивной теории нарратива.

Обзор научных публикаций, затрагивающих проблемы описания категории напряженности (работы В.Г. Адмони, С.В. Куликова, Н.Л. Мышкиной, Т.В. Юдиной, Е.Л. Словицкой, М.Н. Ельцовой и др.), свидетельствует о довольно широкой трактовке используемого термина. Напряженность, с одной стороны, ассоциируют с информационной неполнотой, возникающей на разных этапах чтения, с другой – связывают с использованием определенных стилистических приемов и лексических единиц (групп, полей), с третьей – объясняют употреблением ряда лингвистических и экстралингвистических средств, обусловленных авторской интенцией и вызывающих у читателя максимальную концентрацию внимания и ожидания разрешения конфликта.

Целью статьи является лингвокогнитивное описание феномена нарративной напряженности, в основании которого

лежит представление о сложной когнитивно-аффективной природе анализируемого явления.

Изложение основного материала исследования. Категория напряженности относится к разряду лингвистических понятий, пока еще не получивших должного освещения в работах по теории и лингвистике текста/нарратива, несмотря на существование немногочисленных работ, где напряженность все же рассматривается попутно при решении других исследовательских задач. Плуралистичность мнений, отраженных в научных студиях, объясняется тем, что в упомянутых работах объектом анализа становился, как правило, какой-либо один из аспектов нарративной напряженности, тогда как другие характеристики оставались вне поля зрения исследователей. Между тем, нарративная напряженность является сложным многоуровневым конструктом, который представлен несколькими, как минимум тремя, планами:

- план когнитивной модели нарратива;
- план жанрообразующей когнитивной модели нарратива;
- план текстовых дескрипций.

Рассматриваемая в плане когнитивной модели нарратива, напряженность ассоциируется с понятием *нарративной прогрессии*, разработанным М. Туланом [11; 12]. По мнению исследователя, в процессе чтения читатель ожидает, что повествовательная история будет иметь динамическое развитие и завершится, скорее всего, каким-то определенным (а не случайным) образом, вытекающим из логики развертывания сюжета [12, с. 105] (ср. определение синтагматического напряжения у В.Г. Адмони). Это предвкушение «нарративного продолжения» М. Тулан предлагает описывать в двух перспективах – читательской и текстовой: в читательском плане этот процесс определяется как *нарративное ожидание* (*narrative expectation*), связанное с вероятностным прогнозированием исхода истории, в текстовом – речь идет о *нарративной перспекции* (*narrative prospection*), обусловленной определенной текстовой организацией (*textual design*), которая и вызывает это ожидание [11, с. 113]. Текстуальные приемы, с помощью которых подтверждаются либо опровергаются ожидания читателя, создают предпосылки для возникновения устойчивых когнитивно-эмотивных реакций (*responses*), которые автор называет ключевыми факторами читательской деятельности.

Анализируя структуру (пост)модернистского короткого рассказа, М. Тулан определяет чтение как «многофазовый процесс, в котором текстовые подсказки создают читательские ожидания, которые, в свою очередь, вызывают различные ощущения: страха, саспенса, замешательства, угрозы, печали, гнева и т. д., наряду с мыслями о несправедливости, бесцельности, несоразмерности либо размышлениями об удивительной судьбе персонажей – всей той гаммой возможных мыслей и эмоций, которые заполняют наше сознание и поглощают внимание во

время чтения увлекательной книги» [12, с. 106]. Принцип последовательного (разрядка наша – А. Л.) развертывания сюжета, замечает исследователь, является основным, хотя и не единственным фактором прогрессии когнитивных и эмотивных реакций, возникающих у читателя: «Что случится сейчас, или потом, или еще дальше, или в самом конце – вот те вопросы, которые читатель постоянно задает себе во время чтения» [12, с. 107].

Нарративная прогрессия (по М. Тулану), или синтагматическое напряжение (по В.Г. Адмони), маркирует первый и основной уровень нарративной напряженности – **универсальную напряженность**, присущую нарративу как таковому, без учета его жанровой принадлежности. Представление об универсальной напряженности как об имманентном атрибуте нарратива позволяет прояснить вопрос, который исследователи относят к числу наиболее дискуссионных: является ли напряженность характерной чертой любого нарратива либо только остросюжетного? Ответ на этот вопрос не вызывает затруднений, если исходить из понимания универсальной напряженности как признака последовательного сюжетного развития действия, соотносимого с определенной конфигурацией нарративной структуры. С таких позиций универсальная напряженность рассматривается как обязательная характеристика нарратива любого жанра, однако степень этой напряженности будет варьироваться в зависимости от жанровой разновидности текста.

В плане **жанрообразующей когнитивной модели** нарратива на каркас универсальной напряженности «наслаивается» так называемая **жанровая напряженность**, обусловленная требованиями того или иного жанра или его разновидности. В соответствии с этими требованиями, слот ТЕМА и его аргументные слоты заполняются предметно-тематической информацией, соответствующей определенной тематике. Так, в классическом детективе тематический слот ПРЕСТУПЛЕНИЕ представлен аргументными слотами ПРЕСТУПНИК, ЖЕРТВА, СПОСОБ, МЕСТО, ВРЕМЯ, МОТИВ и пр.; в мистическом триллере в качестве тематического слота выступает слот УГРОЗА с субординатными слотами СУБЪЕКТ, ОБЪЕКТ, СПОСОБ, МЕСТО, ВРЕМЯ, ПРИЧИНА, ИСХОД и т. д.

Уровень жанровой напряженности зависит от тематической доминанты повествования (по определению Р. Шэнка), которая является ключевым фактором возникновения читательского интереса [4, с. 175]. Напомним, что к таковым Р. Шэнк причисляет смерть, опасность, деструкцию, болезнь, власть, деньги, секс, романтические отношения и некоторые др. Поэтому вполне закономерно, что уровень жанровой напряженности в политическом триллере будет намного превышать жанровую напряженность произведений художественной прозы, например, семейного романа.

Еще одним фактором жанровой напряженности, по мнению западных исследователей [13, с. 238], является отнесенность нарратива к одной из двух больших групп нарративных текстов – акционально-ориентированным (*action texts*) или экспериенциально-ориентированным (*experience texts*) текстам (в терминологии 1970-х гг. – «текстам для удовольствия» (*texts for pleasure*), и «текстам для понимания» (*texts for understanding*), или массовой и «высокой» литературе). В **акционально-ориентированных** нарративах в фокусе повествования лежит описание физических действий, осуществляемых персонажами, тогда как в **экспериенциально-ориентированных** нарративах в центре внимания оказываются внутренние

переживания персонажей, их мысли и эмоции. Разграничение нарративов по такому принципу, считает П. Фордерер, вполне оправдано: несмотря на то, что любой текст, как правило, сочетает в себе элементы действия и элементы переживаний, количественное преобладание тех или иных элементов, а также способы их комбинирования будут различаться в зависимости от жанровой принадлежности нарратива [13, с. 238].

Дифференциацию нарративов по критерию «акционально-ориентированные vs. экспериенциально-ориентированные тексты» поддерживают и исследователи процессов чтения и понимания. В частности, Дж. Брунер исходит из различий между «ландшафтом действий» (*landscape of action*), который формируется намерениями персонажа, его целями и способами их достижения, и «ландшафтом понимания» (*landscape of consciousness*), создаваемым знаниями, мыслями и эмоциями героев [8, р. 14]. Дж. Брунер полагает, что различие между ними состоит в разных требованиях, которые предъявляет нарратив по отношению к читателю: акционально-ориентированные тексты требуют от читателя воссоздания причинно-следственной связи между нарративными событиями, тогда как экспериенциально-ориентированные тексты, направленные на создание эмпатии по отношению к герою, требуют от читателя, прежде всего, интерпретации интенций персонажа. Это означает, что для понимания текстов данного типа читатель выполняет несколько иные когнитивные действия, связанные с расшифровкой текстовых сигналов (к примеру, в случае описания выражения лица протагониста или в случае использования лексики, раскрывающей ментальное состояние героя) [8, р. 238–239].

Другие исследователи рецептивно-психологического направления, К. Оутли (1994) и Дж. Купчик (1996), указывают на различия в читательских стратегиях, применяемых при чтении нарративов двух различных типов, – ассимилятивной и аккомодативной [10, с. 37]. Сущность **ассимилятивного** чтения заключается в том, что постепенное (вплоть до самого финала) добавление новых элементов в сюжетную схему нарратива, характерное для акционально-ориентированных текстов, требует постоянного удержания общей картины повествования в сознании читателя, когда при **аккомодативном** чтении его внимание направлено на поиск ассоциаций между языковыми выражениями и их возможными значениями. В результате проведенных эмпирических исследований установлено, что скорость чтения напрямую зависит от типа нарративного текста: акционально-ориентированные тексты не требуют продолжительной обработки, поэтому прочитываются гораздо быстрее, чем экспериенциально-ориентированные. Кроме того, экспериментальным путем доказано, что акционально-ориентированные тексты воспринимаются читателями как более напряженные, чем экспериенциально-ориентированные [10, с. 37].

Первые два уровня нарративной напряженности каждого конкретного текста – универсальная и жанровая напряженность – формируются за счет (жанрообразующей) когнитивной модели, лежащей в основе этого текста. Исходя из наших представлений о семиотической природе текста/нарратива, в терминах нашего исследования жанрообразующая когнитивная модель детерминирует в н у т р е н н ю ф о р м у нарративного текста, несущую в себе часть его значения. Что касается его в н е ш н е й ф о р м ы, то она представлена текстовыми дескрипциями, т. е. собственно языковой тканью текста. Именно здесь находит свое проявление третий уровень нарративной напряженности – внутритекстовая напряженность.

Внутритекстовая напряженность возникает вследствие того, что определенные текстовые фрагменты выступают в качестве семантических триггеров, запускающих когнитивно-аффективные реакции читателя на вербализованную ткань текста, его структурно-семантический слой. По замечанию З.Д. Асратян [1, с. 10], информация, заключенная в художественном тексте, отличается своей неоднородностью и наряду с общими для всех текстов значениями или смыслами имеет и особенные характеристики и значения. По мнению исследовательницы, информацию художественного текста (с разной степенью детализации) можно дифференцировать по следующим критериям:

– по форме выражения: **скрытая** (имплицитная) и **выраженная** (эксплицитная) формы информации;

– по содержанию: **концептуальная** и **фактуальная**; последняя может быть представлена как **денотативная**, **эмотивная** и **эстетическая** информация;

– по способу восприятия: **интеллективная** (обращенная к разуму) и **эмотивная** (воздействующая на чувства).

Рассматривая нарративную напряженность как когнитивно-аффективный феномен, связанный, в первую очередь, с читательским восприятием, мы будем различать **интеллективную** информацию, способствующую построению когнитивной модели нарратива, и **эмотивную** информацию, вызывающую у адресата эмоциональное возбуждение различного характера (тревогу, любопытство, замешательство, страх и т. д.). Текстовые дескрипции, содержащие интеллективную информацию, приобретают статус интеллективных триггеров напряженности лишь в том случае, если активируют у читателя состояние неопределенности. Мы полагаем, что именно неопределенность, влекущая за собой состояние ожидания и сопричастности – интеллектуальной и/или эмоциональной, является основным компонентом нарративной напряженности.

Что касается **аффективных триггеров**, то теоретическим основанием для их выделения служит классификация показателей эмотивности художественного текста, предложенная С.В. Гладью [2, с. 9–13], в соответствии с которой выделяются три вида показателей: сигналы эмотивности, эмотивные ситуации и эмотивные топики. Эти показатели, по мнению автора, имеют знаковую сущность и указывают на характер авторских эмоциональных интенций, выраженных эксплицитно или очерченных имплицитно в пределах текста. Модифицируя методику анализа С.В. Гладью в отношении способов изображения различных эмоциональных состояний персонажей, а также используя некоторые положения концепции текстовой репрезентации состояния тревоги, разработанной Г.И. Харкевич [6], мы различаем три вида аффективных триггеров: эмотивные сигналы, эмотивные ситуации и эмотивные топики.

Выводы. Суммируя сказанное, можно говорить о том, что **нарративная напряженность** определяется как сложный многомерный конструкт, характеризуемый совокупностью универсальной, жанровой и внутритекстовой напряженности и реализуемый как на уровне (жанрообразующей) когнитивной модели нарратива, так и на уровне его вербализованного пространства. Нарративная напряженность представляет собой «встроенную» программу адресации (по О.П. Воробьевой), картированную в сюжетной канве текста и рассчитанную на конструирование этой программы читателем путем построения когнитивной модели нарратива и параллельной обработки интеллективных и эмотивных текстовых фрагментов-триггеров.

Процесс конструирования вызывает у читателя соответствующую запрограммированную аффективную реакцию, обусловленную тематическим вектором повествования. Разработка процедуры описания лингвокогнитивного механизма картирования нарративной напряженности является темой отдельного исследования.

Литература:

1. Асратян З.Д. Соотношение понятий семантики и информации в художественном тексте / З.Д. Асратян // Вестник Бурятского государственного университета. – 2011. – № 11. – С. 9–13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnosheniye-ponyatiy-semantiki-i-informatsii-v-hudozhestvennom-tekste>.
2. Гладь С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на материале современной англоязычной прозы) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.В. Гладь. – К., 2000. – 21 с.
3. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6–17.
4. Лещенко А.В. Типология читательского интереса / А.В. Лещенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» : зб. наук. пр. – 2014. – Вып. 13. – С. 174–177.
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика : [монография] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ «Восток-Запад», 2007. – 314 с.
6. Харкевич Г.И. Стан тривоги в контексті художньої семантики : [монографія] / Г.И. Харкевич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2012. – 136 с.
7. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : [енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики] / І.Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
8. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds / J. Bruner. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986. – 222 p.
9. Herman D. Basic Elements of Narrative / D. Herman. – L. : Wiley-Blackwell, 2009. – 272 p.
10. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy / Y. Iwata. – Birmingham, 2008. – 287 p. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://etheses.bham.ac.uk/284/1/Iwata09PhD.pdf>.
11. Toolan M. Narrative Progression in the Short Story: A Corpus Stylistic Approach / M. Toolan. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins, 2009. – 212 p.
12. Toolan M. Narrative Progression in the Short Story: First Steps in a Corpus Stylistic Approach / M. Toolan // Narrative. – 2008. – Vol. 16. – № 2. – P. 105–120. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://artsweb.bham.ac.uk/MToolan/Toolan%20-%20narrative%20progression.pdf>.
13. Vorderer P. Toward a Psychological Theory of Suspense / P. Vorderer // Suspense: Conceptualizations, theoretical analyses, and empirical explorations / ed. by P. Vorderer, H. J. Wulff, M. Friedrichsen. – New York-London : Routledge, 1996. – P. 233–254.

Лещенко Г. В. Лінгвокогнітивна інтерпретація феномена нарративної напруженості

Анотація. Стаття присвячена вивченню лінгвокогнітивних аспектів нарративної напруженості. Це поняття розглядається як складний багатоплановий конструкт, що характеризується когнітивно-афективною природою та есукупністю трьох різних видів напруженості. Особлива увага приділяється аналізу інтелективних і емотивних тригерів нарративної напруженості.

Ключові слова: нарратив, когнітивний, афективний, інтелективні тригери, емотивні тригери.

Leshchenko H. Linguo-cognitive interpretation of narrative tension

Summary. This article deals with linguo-cognitive aspects of narrative tension. This phenomenon is conceptualized as a complex multi-layered construal, characterized by its cognitive

and affective nature and represented by the combination of three different kinds of tension. Special attention is given to the analysis of intellectual and emotive triggers, inducing narrative tension.

Key words: narrative, cognitive, affective, intellectual triggers, emotive triggers.

Фока М. В.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української та зарубіжної літератури
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ПЕРЕГУКИ САНСКРИТСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ ДХВАНІ ІЗ СУЧАСНОЮ ПОЕТИКОЮ ПІДТЕКСТУ

Анотація. У статті досліджуються перегуки санскритської категорії *дхвані* із сучасною поетикою підтексту. На основі трактату Анандавардхани «Дхван'ялока» розкривається природа *дхвані* та його особливості, вивчаються способи творення *дхвані* поетом, ці теоретичні матеріали екстраполюються у сучасну поетологічну систему. Знання специфіки *дхвані* визначають парадигму вивчення явища підтексту в сучасному літературознавстві, що перебуває на стадії активного розвитку.

Ключові слова: санскритська поетика, *дхвані*, Анандавардхана, «Дхван'ялока», підтекст.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві активно розвивається теорія підтексту (І. Арнольд, І. Гальперін, Л. Голякова, К. Долинін, П. Іванишин, Л. Кайда, В. Кухаренко, Є. Леліс, А. Матчук, В. Миркін, В. Назарець, В. Одинцов, Т. Сільман, І. Солоділова, Д. Урнов та ін.). Проте деякі питання щодо природи цього літературного явища потребують узагальнення та уточнення, зокрема питання, яким чином творяться підтекстові смисли письменником.

Над значенням прихованих смислів у художньому творі та способами їх творення замислювалися ще в давні часи. Насамперед ідеться про санскритську поетику, точніше про теорію *дхвані*, у якій концептуально розглядалися як значущість прихованих смислів для породження власне художнього впливу, так і способи їх творення із метою впливу на свідомість реципієнта.

Незважаючи на те, що категорія «*дхвані*» неодноразово ставала об'єктом дослідження (Ю. Аліханова [1], П. Грінцер [3], О. Пилип'юк [7] та ін.), багато теоретичних аспектів залишаються недостатньо вираженими, особливо в розрізі сучасного розвитку літературознавства. Тож ця категорія потребує серйозної наукової уваги через те, що її вивчення дасть змогу нести корективи у сучасне розуміння природи підтексту.

Мета статті – дослідити способи творення *дхвані* на матеріалі трактату «Дхван'ялока» Анандавардхани. Завдання: розкрити природу *дхвані* та його особливості, вивчити способи творення *дхвані* поетом та екстраполювати ці знання у сучасну поетологічну систему.

Виклад основного матеріалу. Уперше і фактично востаннє (через її ґрунтовну вичерпність) категорія «*дхвані*» була всебічно осмислена у трактаті «Дхван'ялока», що за традицією датується серединою чи, вірогідніше, другою половиною IX ст., а авторство приписується відомому індійському поету, філософу та теоретику літератури Анандавардхану.

Із самого початку трактату Анандавардхана майже одразу висвітлює свою принципову позицію щодо існування *дхвані* як унікального явища: «Мудрі (тобто ті, кому відома сутність поезії) із давніх часів, із покоління в покоління говорили (тобто

належним і вичерпним чином розповідали, робили пояснення) про атман поезії, який вони називали [словом] «*дхвані*». Серцю поціновувачів цей [атман] очевидний...» [1, с. 63]. Невипадковим і знаковим тут є слово «атман» («атман поезії») – «душа», у якому виявляється значення *дхвані* для поетики, яке стає визначальним чинником справжнього твору. Як пояснює Ю. Аліханова, атман уживається у значенні «найважливіша, найцінніша (в естетичному розумінні) частина», «серцевина» [1, с. 211]. Очевидно, поняття «атман» можна приблизити до поняття «художня енергія».

Згідно з трактатом значення справжнього поетичного висловлення має дві частини: ту, що виражається, і ту, що вгадується, причому не є тим, що безпосередньо виражається. І саме те, що вгадується, є головним, тим, що створює сутність справжньої, високохудожньої поезії. По суті, йдеться про експліцитну та імпліцитну частини вираження.

Ці дві частини висловлення тісно пов'язані між собою, адже прихований смисл можна розпізнати тільки через виражений. Відповідно, і читач на своєму шляху до декодування прихованих смислів має замислитись над вираженим планом, щоб зрозуміти невиражений: «Як значення речення пізнається через значення слів, так і пізнанню значення, що проявляється, передусім пізнання значення вираженого» [1, с. 71].

Варто зауважити, що проявлене сугестивним способом значення пізнається лише в певному контексті: «Функція ж проявлення унаслідок того, що вона обумовлена, необов'язкова: ми пізнаємо її, коли [висловлення] детерміноване [певним] ситуативним контекстом та іншими, і не пізнаємо в іншому випадку» [1, с. 164].

Проте навіть тоді, коли читач відкрив для себе прихований смисл, виражений смисл залишається у свідомості читача як такий, що призводить до неявиного.

Через співвідношення вираженої та вгадуваної частин висловлення виакцентується феномен *дхвані* (букв. «відгук»). Ось яке визначення *дхвані* маємо у трактаті: «Особливого роду поетичне висловлення, де зміст чи вираження проявляють це значення, відступаючи при цьому на другий план, називається мудрими «*дхвані*» [1, с. 71]. Тобто йдеться про поезію прихованого смислу, сугестію або натяк, коли автор у висловленні вкладає зовсім інший зміст, що приховується за висловленим, саме цей зміст декодується, домислюється читачем у процесі сприйняття твору, тобто стає підтекстовим.

Треба чітко усвідомити, що прихований смисл має бути основним і домінантним, тобто всі засоби, застосовані автором, працюють на виявлення цього смислу: «Там, де те, що проявляється, не панує, а тільки супроводжує виражене, ми маємо справу з вираженими прикрасами: стислий опис та ін. [Висловлення] не є *дхвані*, якщо те, що проявляється, у ньому лише

проявляється [проте не викликає відчуття прекрасного], або ж супроводжує виражене, чи не сприймається як головне. Тільки таке [поетичне висловлення] маємо вважати за чисте дхвані, де вираження і зміст другорядні стосовно того, що проявляється» [1, с. 75].

Таким чином, дхвані – це прихований смисл, у якому постає головна ідея висловлення, адекватне декодування якої можливе лише в певному контексті.

Проявниками дхвані залежно від його виду може бути фонема, морфема, частка, слово, словосполучення, речення та навіть цілий твір. При цьому широкий спектр проявників дхвані зовсім не суперечить тому твердженню, що дхвані – це особливого роду поезія. Зокрема, Анандавардхана переконаний, що й слово можна розглядати як дхвані, якщо воно проявляє значення: «у всіх різновидах дхвані, що сяють в одному тільки слові, є чарівність, [...] у гарного поета завдяки дхвані, що виявляється у слові, [уся] мова випромінює сяння» [1, с. 118].

Наприклад, дхвані, у якому те, що проявляється, з'являється із непомітною поступовістю, може навіюватися через фонемі, що можуть створювати певний настрій, виражати певну емоцію, тож залежно від влучності їх використання вони можуть або притлумити, або увиразнити ту чи ту расу. Тож Анандавардхана зазначає: «[Фонемі] ś, ṣ у поєднанні з г, а також dh, коли їх багато, заважають пристрасті; отже, фонемі розточують раси. Ті ж самі [фонемі], якщо їх увести в [зображення] відражливої раси, освітлюють її; отже, фонемі розточують раси» [1, с. 118].

Із легкістю переконаємось у точності підходу теоретика, адже подібний стилістичний прийом алітерацій та асонансів дає змогу зрозуміти, як шляхом повторення однорідних приголосних чи голосних поглиблюється емоційність тексту, навіюються настрої та враження. Для прикладу, згадаймо відомі тичинівські «Рокотання-ридання бандур» [8, с. 48] (алітерація) чи «Там тополі у полі на волі» [8, с. 48] (асонанс).

Чим майстерніше автор підбирає «мелодію» звуків, тим багатший спектр емоцій викликає рядок. Згадується, як тонко вловив А. Ніковський настрої у рядках поезії «Я стою на кручі...»:

«...Випливають хмари –

Сум росте, мов колос:

Хмари хмарять хвилі –

Сумно, сам я, світлий сон...» (виділення наше. – М.Ф.).

Передостанній рядок дає звичайну алітерацію для «хмарності», але останній – особливо гарний, нагадує звук гобоя, флейти чи кларнета і дає імпресію світлого смутку [5, с. 66].

Расу також можуть проявляти окремі морфемі, зокрема серед них вирізняються префікси, суфікси, число, рід, час, закінчення. Скажімо, використання форми майбутнього часу увиразнює расу в такому випадку: «Ухабистая, ровная дорога – все одно: / По любой пробираешься еле-эле. / Скоро все они непродимыми станут / Даже для желаний сердечных» [1, с. 137].

«Тут у слові «стануть» («скоро всі вони непрохідними стануть») суфікс, що позначає певний час, постає як причина, яка зумовлює повний розквіт раси, – пояснює Анандавардхана. – Адже якщо те, що описується у цьому вірші, розглядати як збудник страждань, що викликані подорожжю у далекі країни, то в ньому є раса» [1, с. 137]. У цьому поетичному уривку майбутній час працює на увиразнення страху чоловіка перед розлукою із дружиною, що може затягнутися на довший період.

Такий підхід до аналізу твору крізь призму мовних явищ дає змогу глибше відчутти його емоційне наповнення, на це

потрібно звернути особливу увагу. Наприклад, використання умовного способу в поезії Т. Шевченка «Якби зустрілися ми знову» [9, с. 372], на якому, власне, і побудований вірш, увиразнює душевний біль ліричного героя, поглиблює настрої суму, печалі та журби, цими настроєвими тонами наповнюється почуття кохання.

Проявником дхвані може бути й окреме слово. Погляньмо на такий приклад: «Для некоторых время ядовито, / А для иных оно полно амриты, / В нем яд с амритой пополам для третьих, / А для четвертых в нем – ни яда, ни амриты» [1, с. 115]. У цих рядках постає дхвані із вираженим значенням, що перетворилось в інше, і проявляється воно через слово. Так, слова «отрута» та «амрита» символізують «нещастя» та «щастя».

Цей прийом активно використовується у сучасній літературі. Згадаймо, наприклад, вірш Д. Павличка «Два кольори», де поет дає своє тлумачення символіки чорного й червоного кольорів: «Два кольори мої, два кольори, / Оба на полотні, в душі моїй оба, / Два кольори мої, два кольори: / Червоне – то любов, а чорне – то журба» [6, с. 326].

До того ж важливу роль відіграють і сполучення слів у процесі створення дхвані, де прихований смисл розпізнається непомітно. При цьому словосполучення може бути без складних слів, прикрашене середнім складним словом, а також довге складне слово [1, с. 120]. На думку Анандавардхана, будь-яка раса може бути виражена будь-яким словосполученням: «Так, довгі складні слова нерідко можна зустріти й у [віршах про] кохання, а в лютих [промовах] часто зовсім не буває складних слів» [1, с. 121].

Водночас у трактаті акцентується увага на окремих аспектах, що зумовлюють правильний вибір словосполучення. Наприклад, потрібно уникати довгих складних слів у процесі сугерування раси печалі чи невдоволеної пристрасті, а середня довжина слів буде доцільною під час навіювання лютої раси [1, с. 124–125].

Така увага до правильного й точного слова для вираження емоції відіграє важливе значення в інших поетологічних системах, щоправда, зі своїм специфічним осмисленням. Зокрема, Гі де Мопассан стверджував: «Якою б не була річ, про яку ви заговорили, є тільки один іменник, щоб назвати її, тільки одне дієслово, щоб позначити її дію, і тільки один прикметник, щоб її визначити. І потрібно шукати до тих пір, доки не будуть знайдені цей іменник, це дієслово і цей прикметник» [4, с. 18].

Дхвані, де прихований смисл з'являється із непомітною поступовістю, розкривається на рівні речення: «Потоком слез, притворным гневом и молящим взором / Тебя удерживала мать, но из любви к нему / Ты удалилась в лес. О милая! И вот он без тебя / Глядит на небо, черное от туч, и все-таки живет, жестокий!» [1, с. 119].

Цей уривок проявляє пристрасну расу, зокрема описується сум Рами в розлуці за своєю коханою Сітою. «Картючи себе безсердечністю (адже він усе ще живий, хоч сезон дощів у повному розпалі), – коментує монолог Рами Ю. Аліханова, – Рама згадує про велику саможертвність Сіти, яка пішла слідом за ним у вигнання, не боячись труднощів і не слухаючи умовлянь близьких, які благали її залишитися» [1, с. 250]. «Змальовуючи взаємне кохання у повному його розквіті, все це речення загалом освітлює расу в її найкращій формі» [1, с. 119], – зауважує Анандавардхана.

Теоретик прискіпливо розглядав особливості функціонування дхвані у великих творах, акцентуючи увагу на створен-

ні раси. Зокрема, вагому роль відіграє доцільність збудників, почуттів, виявів та супутніх їм душевних станів відповідно до сюжету.

Анандавардхана був переконаний у такому: «Той, хто бажає створити у великому творі чи навіть в окремому вірші раси та інше, – якщо він розумний, – повинен намагатись усунути все, що їм заважає» [1, с. 139]. Ідеться про правильне створення раси, тобто коли кожен прийом, засіб, опис працює на її виявлення, а не навпаки. Тож теоретик концентрується на таких основних помилках поета щодо створення раси: «Залучення збудників та ін., пов'язаних із суперечливою їй расою; просторовий опис чого-небудь іншого, нехай навіть із нею і пов'язаного; розпалення її, коли вона й так уже досягла повного розквіту; невідповідність типу алітерації, що використовується, – ось що заважає расі» [1, с. 139]. У цьому вбачається те відоме почуття оптимальності вибору автора, про яке дуже часто говорять у контексті питання майстерності чи таланту.

Саме раса є головним смыслом для поета, що зумовлює вибір епізодів, планів, сюжету, героїв, подій, літературних засобів і прийомів. У трактаті зазначено: «Раса – це головний об'єкт діяльності гарних поетів, тому, створюючи їх, вони завжди повинні бути дуже уважними. Твори ж без раси – великий сором для поета...» [1, с. 141].

На подібних принципах будується сучасний художній твір. Зокрема, про ключову роль емоції пишуть кіносценаристи. «Гарна історія пишеться задля глядача. Не тільки герої на екрані чогось хочуть – у глядача також є бажання, що стосуються долі головного героя: у цьому полягає головна напруга. Будь-яка сцена, будь-яке викриття, утруднення або перешкода, що впливають на те, щоб глядач чогось захотів (чи не захотів), скоріш за все ідеально впишуться у канву оповідання загалом... Потрібно використовувати будь-яку можливість посилити замученість глядача, змусити його в буквальному сенсі проживати історію, зробити її більш значимою» [2, с. 63–64].

Ось тут і постає проблема розуміння системно організованої цілісності твору. Так, раса стає головним системотворчим фактором, тобто породження раси стає кінцевим художнім результатом, що й зумовлює вибір певного художнього прийому, взаємодія яких і творить емоцію.

Про який би вид дхвані не йшлося, важливим і ключовим залишається одне – головний, справжній смисл є прихованим: «У всіх видах дхвані ми маємо повний набір його ознак лише в тому випадку, якщо те, що проявляється, проступає цілком чітко та є домінуючим елементом [висловлення]» [1, с. 113]. І закладається такий смисл автором свідомо та навмисно: «Дхвані же можна назвати [тільки] таке проявлення, за якого те, що проявляється, є тим, що хочуть сказати» [1, с. 166]. І ця теза акцентує на надзвичайній важливості підтексту у художньому творі, адже, як відомо, кожен високохудожній твір містить у собі приховані смисли.

Висновки. Розгляд феномена дхвані дозволяє, незважаючи на всю специфічність санскритської термінології, наблизити його до феномена *підтекст*. Вивчення ж підтексту крізь призму дхвані дає змогу уточнити та доповнити окремі теоретичні аспекти, які є актуальними у сучасному літературознавстві. Зокрема, дхвані є атманом поезії, без якої не мислиться справжнє велике словесне мистецтво, тож підтекст є важливим і ключо-

вим компонентом для того, щоб мистецький твір відбувся; прихованими можуть бути не тільки певний смисл, думка чи ідея, а навіть емоція; через вивчення способів творення дхвані робимо висновок, що імпліцитний смисл може бути закодований як в окремому звуці, так і у всьому творі. Зазначені санскритські теоретичні набуток визначають парадигму вивчення явища підтексту в сучасному літературознавстві.

Література:

1. Анандавардхана. Дхваньялока («Свет дхвани») / пер. с санскрита, введ. и ком. Ю.М. Алихановой. – М.: Наука, 1974. – 304 с.
2. Говард Д. Как работают над сценарием в Южной Калифорнии / Дэвид Говард, Эдвард Мабли; под ред. А. Аكوпова; предисл. Фрэнка Даниэля, предисл. А. Аكوпова; пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2016. – 348 с.
3. Гринцер П.А. Основные категории классической индийской поэтики / П.А. Гринцер. – М.: Наука; Глав. ред. вост. лит.-ры, 1987. – 311 с.
4. Мопассан Ги. Полное собрание сочинений: в 13 т. / Ги Мопассан; под общ. ред. Ю. Данилина и П. Лебедева-Полянского. – М.: Гослитиздат, 1938–1950. – Т. 9: Пьер и Жан; Сильна как смерть. Роман. – 1948. – 384 с.
5. Ніковський А. Павло Тичина / А. Ніковський // Павло Тичина Соціальні кларнети: Андрій Ніковський Vita Nova. – К.: Київ. ун-т, 2006. – С. 63–84.
6. Павличко Д.В. Твори: в 3 т. / Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1: Поезії / авт. передм. В.П. Моренець. – 501 с.
7. Пилип'юк О. Поетологічні парадигми: Схід – Захід: [монографія] / Олег Пилип'юк. – К.: Академія, 2012. – 332 с.
8. Тичина П.Г. Зібрання творів: у 12 т. / П.Г. Тичина. – К.: Наук. думка, 1983–1990. – Т. 1: Поезії 1906–1934. – 1983. – 734 с.
9. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – 640 с.

Фока М. В. Перекликання санскритської категорії дхвані с сучасною поезією підтекста

Анотація. В статті досліджуються перекликання санскритської категорії *дхвані* с сучасною поезією підтекста. На основі трактату Анандавардхани «Дхваньялока» розкривається природа дхвані и его особености, изучаются способы создания дхвани поэтом, эти теоретические материалы экстраполируются в современную поэтологическую систему. Знання специфіки дхвані определяют парадигму изучения явления подтекста в современном литературоведении, которое находится в стадии активного развития.

Ключевые слова: санскритская поэтика, дхвани, Анандавардхана, «Дхваньялока», подтекст.

Foka M. The correlations of the Sanskrit category of dhvani with the modern poetics of subtext

Summary. The correlations of the Sanskrit category of *dhvani* with the modern poetics of subtext are investigated in the paper. On the basis of the tractate “Dhvanyaloka” by Ānandavardhana the nature of dhvani and its peculiarities are examined, the methods for creating dhvani by poets are defined, and these theoretical materials are extrapolated to the modern literary theory. The knowledge of the specific of dhvani directs the paradigm of the research of the phenomenon of subtext in the modern literary studies, which is in the active stage of development.

Key words: Sanskrit poetics, dhvani, Ānandavardhana, “Dhvanyaloka”, subtext.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Венгринович Н. Р.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

ЗООМОРФНА ОБРАЗНІСТЬ У НАТУРАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА ТА ФРЕНКА НОРРІСА

Анотація. У статті проводиться компаративний аналіз елементів натуралізму в типологічно схожих прозових творах Івана Франка та Френка Норріса. Дослідження анімалістичної образності дає змогу виявити специфіку та оригінальність художнього мислення, що знаходять своє вираження у використанні спільних та відмінних зооморфних засобів як важливих елементів психологізму та експресивного забарвлення мови творів українського та американського митців.

Ключові слова: натуралізм, позитивізм, творчий метод, анімалістична тематика, зооморфна образність.

Постановка проблеми. Ряд внутрішніх, суб'єктивних, психологічних і зовнішніх, об'єктивних, культурно-історичних обставин вплинув на вибір схожих ідейно-естетичних пріоритетів, методів і шляхів творчої праці в натуралістичній прозі І. Франка та Ф. Норріса. Окрім аналогій на рівні біографічних деталей, важливим чинником впливу на формування світоглядних орієнтирів українського та американського письменників було захоплення приблизно в один і той самий час одними й тими самими світоглядно-філософськими ідеями під безперечним впливом одних і тих самих учителів – науковців-природодослідників, основоположників філософської доктрини позитивізму – Ч. Дарвіна, М. Нордау, Ч. Ломброзо, К. Бернара, О. Конта, Г. Спенсера, І. Тена; та одними й тими самими ідейно-естетичними тенденціями під впливом спільних для обох митців тогочасних літературних авторитетів, таких як Е. Золя, брати Гонкури, А. Доде, Г. Флобер, Л. Толстой та інші. Однак найбільш значущим «спільним знаменником» для життєвого і творчого шляху досліджуваних митців є та культурно-історична епоха, якій обидва належали і яка значною мірою визначала характер літературних процесів в Україні та США, а також безпосередньо чи опосередковано впливала на еволюцію естетичної свідомості як І. Франка, так і Ф. Норріса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема натуралізму була завжди в полі зору вітчизняних літературознавців. Однак через те, що в недалекому минулому оцінка стилевих та ідейно-тематичних характеристик натуралістичної літератури вкладалася в рамки ідеологічного, а не естетичного модусів дійсності, ґрунтовних праць про типологію натуралізму в українській літературі у зіставленні з досягненнями письменників-натуралістів інших країн було обмаль.

За останні десятиліття в українському літературознавстві склалися сприятливі умови для появи об'єктивних досліджень поетики натуралізму в національному літературному процесі загалом і у творчості І. Франка зокрема, значна частина з яких більшою чи меншою мірою торкається питань компаративного аналізу. Це, зокрема, праці В. Матвіїшина «Науковий реалізм А. Доде в критичному осмисленні І. Франка» [1], «Поетика натуралізму в критичній рецепції І. Франка» [2] (Франко і фран-

цузький натуралізм), «Е. Золя в польсько-українських літературних взаєминах» [3] (Франко і польський натуралізм); Р. Голода «Французький натуралізм у літературно-критичній рецепції І. Франка» [4], «Російський натуралізм у літературно-критичній рецепції І. Франка» [5], «І. Франко та польський натуралізм» [6]; М. Кебала «Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX ст. у порівняльно-літературному аспекті» [7], «Типологічні відповідності українського та німецького натуралізму останньої третини XIX ст.» [8]; Н. Косило «Типологія англійського та українського натуралізму кінця XIX – початку XX ст.: проблематика, поетика» [9]. Утім, ґрунтовні роботи, в яких натуралізм в українській літературі вивчався б у зіставленні з тенденціями літературних процесів США, відсутні. Отже, зіставлення натуралізму як типу художнього мислення загалом та поетики зооморфізму зокрема у прозі І. Франка й американського письменника Ф. Норріса вперше стає об'єктом спеціального дослідження з позицій сучасного порівняльного літературознавства.

Метою статті є аналіз культурно-історичних, світоглядно-філософських, індивідуально-психологічних детермінант специфічності й оригінальності функціонування поетики натуралізму у прозових творах І. Франка та Ф. Норріса; дослідження анімалістичної образності як важливого елементу психологізму та способу експресивного забарвлення мови натуралістичних творів українського та американського авторів.

Виклад основного матеріалу. До творів І. Франка з очевидною домінантою поетики натуралізму дослідники найчастіше зараховують «Вугляр» (1909), «Ріпник» (1877), «На дні» (1880), «Місія» (1887), «Панталаха» (1902), «Цигани» (1882), «Voа constrictor» (1878) та інші. Серед натуралістичних художніх творів Ф. Норріса, як правило, згадують його романи «Мак-Тіг» («McTeague», 1899), «Вандовер і Звір» («Vandover and the Brute», 1914), «Спрут» («The Octopus: A California Story», 1901), «Вир» («The Pit», 1903), а також оповідання «Мужня жінка» («A Man's Woman», 1900), «Лаут» («Lauth», 1893) тощо.

Поетикальна типологічна спорідненість згаданих і незгаданих творів українського й американського авторів заснована на світоглядно-філософській спорідненості. Адже те, як автори намагаються зобразити характери своїх героїв, деталі середовища, в якому ці характери розвиваються, залежить від того, що саме цими образами вони намагаються повідомити читачеві. У цьому аспекті одним із визначальних чинників типологічної спорідненості у творах І. Франка та Ф. Норріса є притаманна їм типово натуралістична (заснована на дарвіністсько-спенсерівсько-тенівському позитивізмі) концепція людини, отже, і літературного героя. Як зазначає В. Міловідов, відчуття розпаду суспільних духовних зв'язків і було найважливішою світоглядною передумовою виникнення натуралізму у другій половині XIX ст. Оскільки людина як основний об'єкт художнього дослідження

припинила бути «сукупністю суспільних відношень» (або духовних, якщо йдеться і про релігійну кризу), єдиною сферою, яка залишилася доступною для літератури, стала сфера її біологічного буття. Фізіологізм у зв'язку із цим – не провина натуралізму, а біда, оскільки біосфера була єдиним і природним у цих умовах тлом і суттю прояву життєвої активності людини [10, с. 190]. Знову-таки найбільш універсальною матрицею пізнання й упорядкування системи знань про сферу біологічного існування людини була еволюційна теорія Дарвіна, в концептуальній основі якої закладено діалектичну суперечність між необхідністю для будь-яких біологічних організмів (зокрема і для людини) пристосовуватися до об'єктивно зумовлених обставин зовнішнього середовища і суб'єктивною здатністю вести боротьбу за власне існування. Безпосередньо чи опосередковано ця суперечність проявляється в текстових чи підтекстових темах і мотивах творчості письменників-натуралістів.

У контексті впливу теорії Ч. Дарвіна на ідейно-тематичну спрямованість, образно-стилістичну своєрідність натуралістичних творів варто розглядати й насиченість останніх зооморфними образами. За В. Міловідомим, у поетику зооморфізму вписується багато героїв «Північних оповідань» Дж. Лондона; сюди ж можна зачислити образи залізничного тресту з роману Ф. Норріса (з концептуальною назвою «Спрут») і шахти в Монсу – чудовиська, що пожирає шахтарів у романі Золя «Жерміналь». І хоч «зооморфна образність притаманна не тільки натуралізму, та саме в ньому вона починає відігравати не другорядну, а конструктивну роль» [10, с. 207].

Серед прихильників натуралізму існувало стійке переконання, що людина за своєю суттю – та сама тварина. Така ідея виникла на основі постдарвіністської теорії й уперше була введена у практику французькими натуралістами. Згідно з їхньою концепцією, людські дії залежать від фізичного феномена. Щоправда, з розвитком цивілізації природа розвивала й удосконалювала свідому поведінку, але під впливом певних умов, «тонких тріщин цивілізації» людина повертається до елементарної стадії свого розвитку. Іноді зовнішнє середовище було таким жакливим, що позбавляло людей людяності й ставало частиною звички. Людина зверталася до тваринного інстинкту особливо часто в бійці, у разі втрати терпіння, у непривабливих ситуаціях. Алкоголізм і сексуальне збудження часто будять «звіра всередині» і примушують людину негайно повернутися до примітивізму й елементаризму [11, с. 101–102].

Те, наскільки тема тваринного фізіологізму в людині була актуальною в українській літературі кінця XIX – початку XX ст., засвідчує лист Лесі Українки до Агатангела Кримського, в якому міститься детальний аналіз роману останнього «Андрій Лаговський». У 1905 р. (!), коли натуралізм в усьому світі поступається в літературному житті позиціями молодшому й агресивнішому модернізму, Леся пояснює такому витонченому естетові, як Агатангел Кримський: «Всі життєві процеси неестетичні, надто як придивитись ближче, всі вони «звірячі», але з них нема виходу навіть у смерть, бо й вона «звіряча» і неестетична і веде за собою безліч дальших, може, ще неестетичніших, звірячих та рослинних процесів, – ми над тим влади не маємо, ми можемо тільки «настройки» (або, за іншою термінологією, будови) над тими підвалинами виводити, а підвалини вже будуть такі, як єсть, нам зостається тільки присипати їх землею, щоб не тичіли голі перед нашими очима» [12, с. 141].

Цікавила зазначена тема й І. Франка, про що свідчить його висловлювання: «Цивілізація і в нашому віці не перестала ще

ступати по трупах та обризкувати свої стопи кров'ю. Люди не стали ще одною родиною, в якій панує одне серце та один дух; звір занадто часто ще відзивається в них і вимагає приборкання» [13, с. 345]. Тож у творах українського письменника зустрічаємо цілу галерею фізіологічно зумовлених типів героїв із яскраво вираженими атавістичними ознаками. Це і Готліб-Дувідко в «Воа constrictor», який, наче змій-давун, намагається задушити власного батька, і «володар дитячих тіл і душ» О. Телесницький («Отець-гуморист»), і спадкові еротомани пан Ремба та його донька пані Міхонська («Великий шум»), «Не спитавши броду»), і «скотина в людській подобі», «найлютіший звір із усіх, яких знає зоологія», «людоїд» Стальський («Перехресні стежки»), і zdeградований до рівня тваринного існування в'язень Бовдур («На дні»), і «бестія собача» Прокіп («Панталаха») і багато інших. Коментуючи неодноразове звернення І. Франка до анімалістичної тематики, С. Єфремов стверджує: «Людина, на погляд нашого письменника, носить у собі дві супротивні основи, що не можуть органічно примиритися і одна одну виключають. З одного боку, у кожного в серці закладено «зерно людської натури», розуміючи під цим зародки кращих почувань людських; з іншого – у кожного живе поруч і свій звір» [14, с. 163]. Дивовижно, наскільки судження С. Єфремова збігається з висловлюванням сучасного російського дослідника В. Міловідова щодо зооморфізму в натуралістичній літературі: «Зооморфна образність – це засіб повернути редукованому натуралістичному образу «двоскладність», що передбачає наявність зображення і зображуваного. Людина і тварина – між цими полюсами зооморфного образу й виникає та напруга, без якої не може бути образу як такого» [10, с. 207].

Щодо філософського обрамлення Норрісових творів на анімалістичну тематику, то такі американські науковці, як Е. Лінк, Д. Пайзер, схильні пов'язувати його з впливом на письменника ідей його університетського викладача Дж. Ле Конта, який сповідував еволюційний теїзм і догримувався думки, що люди мають дві природи: вищу і нижчу. Ключ прогресу лежить у здатності утримувати нижчу природу в підпорядкуванні вищій. Для Ле Конта саме через існування здорового глузду людина піднімає себе над маніпуляціями звірячого інстинкту. Саме нижча натура («lower nature») (фізична природа, «плоть») більшою мірою є предметом детерміністичних сил. Вища природа («higher nature») людини (здоровий розум, «дух») є більш чутливою до сили волі [15, с. 126].

Науковці зазначають: «Норріс звертав увагу і на такі категорії, як закон, тваринна природа, зло. Багато з його оповідань під загальною назвою «Третє коло» («The Third Circle», 1901) стосуються саме цих тем, але типовий для творів письменника образ тварини найбільш повно описано в оповіданнях і нарисах під загальним заголовком «Звір» («Brute»)). Причому, «використовуючи тип людини-звіра, Норріс ніби проводить паралель між ним і темою атавізму взагалі. Ця тема в теорії письменника поділяється на дві різні моделі, обидві з яких використовує автор. Перша модель полягає у поверненні в потомкові характеристик, притаманних далекому предкові. Друга – повернення особистості до поведінкової моделі його примітивного предка. У цих ситуаціях повернення особистість хоч на якийсь час позбавляється всіх можливостей волевиявлення, оскільки підпорядковується поклику успадкованої сутності, прихованої десь всередині неї» [11, с. 84–85].

Ілюструють ці дві моделі два найбільш натуралістичні, сказати б, найбільш золівські, твори Ф. Норріса – «МакТіг» та

«Вандовер і звір». У першому автор описує життєву історію «маленьких людей» – стоматолога-самоука МакТіга та його дружини Трайни. Власне, точніше сказати, це історія їхньої деградації до тваринного рівня існування під впливом поганої спадковості: “Below the fine fabric of all that was good in him ran the foul stream of hereditary evil, like a sewer. The vices and sins of his father and his father’s father, to the third and fourth and five hundredth generation, tainted him. The evil of an entire race flowed in his veins. Why should it be? He did not desire it. Was he to blame?” [16, с. 23]. Це висловлювання, що стосується спадкового п’яниці МакТіга, однаково може стосуватися і його дружини, ірраціональна жадібність якої теж детермінована її швейцарською спадковістю. Фатальна генетична зумовленість цих темпераментів, нездатність протистояти успадкованим інстинктам призводить до того, що випадкова подія, яка мала би принести щастя в їхній дім (виграш у лотерею 5 000 доларів), натомість, запускає механізм саморуйнації їхньої людської сутності, процес поступової капітуляції в їхньому естві людського перед тваринним.

У «Вандовері і звірі» йдеться про героя з іншого (якщо не протилежного), порівняно з «МакТігом», шабля соціальної драбини. Автор розгортає перед читачем сюжетну лінію поступової метаморфози молодого, талановитого, освіченого й матеріально забезпеченого художника Вандовера на дичавилого, zdegradovanого, зруйнованого фізично й духовно людину-звіра, людину-вовка. Зрештою, поклик предків у естві головного героя набирає візуальних і аудіальних форм, коли Вандовер починає копіювати поведінку вовка, зокрема, по-вовчому вити. З. Хан-наново вважає: «Френк Норріс намагається довести очевидність того, що причина проблеми Вандовера криється в його дуалістичній природі та невдалих спробах перемогти зло, чуттєвий бік його природи. Основна причина падіння Вана, на думку письменника, – в його непротивленні тваринному началу... Спадковість, середовище, аморальність були, на думку автора, лише додатком до основного мотиву руйнування особистості, що стало наслідком добровільного бажання Вана, результатом чого стала перемога злого начала над добрим у дуалістичній природі особистості» [11, с. 87].

Як і Ф. Норріс, та й, зрештою, як і Е. Золя, І. Франко досліджує зразки деградації людської особистості, прояви тваринного ества у різних соціальних верствах і прошарках. Крайні полюси його соціальних зацікавлень позначені промовистими назвами самих творів – «На дні» та «На вершку». У першому з них автор персоналізує дві іпостасі людського ества – власне людську та тваринну – в образах головних героїв («живих символів») твору – відповідно, А. Темери (мрійника й ідеаліста, який радше випадково, ніж закономірно, опинився в ув’язненні серед мешканців тюремного «дна») і якого письменник характеризує як «одну маленьку частку людськості») і Бовдура – zdegradovanого злочинця, визначальними характеристиками якого є категоричне небажання працювати і непогамоване бажання їсти: «Немов голодний вовк, кидався він на їду і їв, їв без тямки, – проїдав усе, що заробив, ходив мало не голий, а їв, щоб хоть раз чути сить у собі» [17, с. 151]. «Звір», «вовк», «пес», «пацюк нешкрептаний», «гадока», «свиня» – ось зооморфні означення тваринної сутності Бовдура. Зрозуміло, що з огляду на концептуальну опозиційність образів Андрія Темери та Бовдура, цілком протилежними є цілі та прагнення героїв. Якщо Темера мріє про «волю, ясну, як день, широку, як світ, знаючу тільки природу і любов братерську» [17, с. 157], межа бажань Бовдура не

сягає далі його «гастрономічних» інтересів: «Насамперед хліба, хорошого, білого, – ні, булок, а досить, досить, щоби насититися. Ковбас, м’ясива цілу копицю! А відтак пити, – пива, вина бутельками! А все бутелька на раз, бутелька на раз, щоби в голові вічно шуміло, вічно кружило, щоби нічого, нічого не набилювалось, не думалось, не споминалось!» [17, с. 154].

Бажання смачно поїсти належить і до пріоритетних життєвих потреб Ноппикового МакТіга: “It was Sunday, and according to his custom on that day, McTeague took his dinner at two in the afternoon at the car conductors’ coffee joint on Polk Street. He had a thick, gray soup; heavy, underdone meat, very hot, on a cold plate; two kinds of vegetables; and a sort of suet pudding, full of strong butter and sugar. On his way back to his office, one block above, he stopped at Joe Frenna’s saloon and bought a pitcher of steam beer. It was his habit to leave the pitcher there on his way to dinner” [16, с. 1].

Як бачимо, за тематикою, проблематикою, поетикою, образною системою твори українського й американського авторів дуже подібні, однак є в них і суттєва, на наш погляд, відмінність, і полягає вона у фінальній сцені Франкового твору «На дні». Убивши Андрія Темеру, Бовдур раптово прозріває: «–Братчику мій! Що я зробив з тобою! За що я тебе віку збавив? Свята, ясна душечко, прости мені, нелюдові! Що я зробив, що я зробив! Господи, що я зробив!» [17, с. 162]. Таке несподіване перетворення героя із звіра на людину годі собі уявити у Ф. Ноппика. Твори останнього цілісно репрезентують фізіологічну мотивацію поведінки героїв від першого до останнього рядка твору, тоді як І. Франко не так дбає про дотримання поетикальних канонів напряму, як намагається, використовуючи епатажну натуралістичну манеру, «докричатися» до читача, повідомити йому основну ідею твору, яка, за задумом автора, має зняти діалектичну суперечність між добром і злом, тваринністю й гуманністю в основі людського ества, нехай і через необхідність кривавого «переродження». Просвітницьку й дидактичну ідею твору, яка зазвичай має статус *non grata* в натуралістичній поетиці, озвучує безпристрасний і сторонній, як сама природа, спостерігач Стебельський: «Pereat homo, crescat humanitas!» (Хай пропадає людина, хай росте людяність!) [17, с. 163].

Ще одна відмінність Франкового твору від американських і французьких зразків – це уважніше ставлення до соціальної детермінанти поведінки героїв. Соціальний чинник в українського письменника не затирається всепоглинаючим фізіологізмом, а істотно його доповнює і підсилює. Найочевидніше присутність соціального підтексту в «На дні» проявляється у фінальній інвективі Бовдура: «– Прокляття на вас, посіпаки! – сказав він. – Адить! – і він приложив руку до зіваючої рани Андрія, переділюючи її долонею ввіперек на дві половини, – адить, отсе моя половина, а отсе ваша половина! Се моя, а то ваша! Не бійтеся, тутка я спокуюту за обі, але там є ще бог, справедливий, то він буде вмів розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!» [17, с. 163]. І хоч несподіване соціальне й гуманістичне прозріння Бовдура не дало цілісності й натуральності його образу, як і не дало стилістичної та поетикальної чіткості й упорядкованості художній структурі тексту, все ж засвідчило важливу національну й індивідуальну особливість Франкового варіанта натуралізму – його нерозривний зв’язок із романтичною, просвітницькою та реалістичною тенденцією.

Висновки. Отже, на нашу думку, обох аналізованих нами письменників об’єднує прагнення за допомогою зооморфних образів заглибитися у психологію персонажів, виявити концептуальні константи та внутрішньо-психологічні тотожності лю-

дини і тварини. Проте зооморфна образність в американського письменника більше тяжіє до натуралістичної концепції мистецтва, ніж в українського. Це пояснюється тим, що І. Франко вводить до творів анімалістичні образи здебільшого з метою увиразнення і експресивного забарвлення текстової структури. Варто зазначити, що зооморфні образи Ф. Норріса у всіх їх виявах несуть змістове навантаження у руслі натуралізму і являють собою один з яскравих засобів психологізму. Натомість, анімалістична образність, представлена в аналізованих творах І. Франка, хоча і є показником натуралістичної концепції, все ж таки відрізняється своїм смисловим навантаженням від натуралістичної концепції Ф. Норріса й Е. Золя.

Література:

1. Матвійшин В. Науковий реалізм Альфонса Доде в критичному осмисленні Івана Франка // Український літературний європеїзм : [монографія] / В. Матвійшин. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 85–94.
2. Матвійшин В. Поетика натуралізму в критичній рецепції Івана Франка // Український літературний європеїзм : [монографія] / В. Матвійшин. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 94–111.
3. Матвійшин В. Е. Золя в польсько-українських літературних взаєминах / В. Матвійшин // Укр. літературознавство. – 1972. – Вип. 17. – С. 52–59.
4. Французький натуралізм у літературно-критичній рецепції Івана Франка // «Для добра мільйонів хай вічно живе» : зб. наук. праць на пошану 150-річчя від дня народження Івана Франка / відп. ред., упоряд. Р. Голод. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 167–179.
5. Голод Р. Російський натуралізм у літературно-критичній рецепції Івана Франка / Р. Голод // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2004. – Вип. 17. – С. 54–58.
6. Голод Р. Іван Франко та польський натуралізм / Р. Голод // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. XVI. – С. 209–211.
7. Кебало М. Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX століття в порівняльно-літературному аспекті : [монографічне дослідження] / М. Кебало. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 92 с.
8. Кебало М. Типологічні відповідності українського та німецького натуралізму останньої третини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 / М. Кебало. – Тернопіль, 2002. – 20 с.
9. Косило Н. Типологія англійського та українського натуралізму кінця XIX – початку XX ст.: проблематика, поетика : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Н. Косило. – Тернопіль, 2010. – 195 с.
10. Миловидов В. Поетика натуралізму : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.08 / В. Миловидов. – Тверь, 1996. – 334 с.
11. Ханнанова З. Фрэнк Норрис. Проблема стиля и метода (к вопросу о развитии американского натурализма) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / З. Ханнанова. – Казань 2000. – 199 с.
12. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 12 : Листи (1903–1913). – 696 с.
13. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27 : Літературно-критичні праці (1886–1889). – 463 с.
14. Сфремов С. Співець боротьби і контрастів / С. Сфремов. – К., 1913. – 125 с.
15. Link E. The Forms of Determinism / E. Link // The Vast and Terrible Drama : American Literary Naturalism in the Late Nineteenth Century / The University of Alabama Press. – Tuscaloosa, 2004. – P. 100–140.
16. Norris F. McTeague: A Story of San Francisco / F. Norris ; Introduction by Clay Motley. – New York : Barnes & Noble Publishing, Inc., 2006. – 338 p.
17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 15 : Повісті та оповідання (1878–1882). – 511 с.

Венгринович Н. Р. Зооморфная образность в натуралистической прозе Ивана Франко и Фрэнка Норриса

Аннотация. В статье проводится компаративный анализ элементов натурализма в типологически сходных прозаических произведениях Ивана Франко и Фрэнка Норриса. Исследование анималистической образности позволяет выявить специфику и оригинальность художественного мышления, которые находят свое выражение в использовании общих и отличительных зооморфных средств как важных элементов психологизма и экспрессивной окраски языка произведений украинского и американского мастеров.

Ключевые слова: натурализм, позитивизм, творческий метод, анималистическая тематика, зооморфная образность.

Venhrynovych N. Zoomorphic Imagery in Naturalistic Fiction of Ivan Franko and Frank Norris

Summary. The article deals with comparative study of naturalistic elements in typologically similar prose works of Ivan Franko and Frank Norris. The analysis of animalistic imagery allows us to reveal the specificity and originality of artistic thinking that find their expression in the use of common and different zoomorphic means as important elements of psychologism and expressive coloration of the language of the Ukrainian and American artists' works.

Key words: naturalism, positivism, creative method, animalistic thematics, zoomorphic imagery.

ЗАГАЉНЕ МОВОЗНАВСТВО

Арделян О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОНОМАСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Анотація. З метою дослідження та висвітлення специфіки функціонування онімів у фразеологічних одиницях було здійснено структурно-граматичний аналіз фразеологізмів з ономастичним компонентом. Проведено структурно-граматичну класифікацію фразем з ономастичним компонентом.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, ономастичний компонент, структурно-граматична класифікація.

Постановка проблеми. У кожній мові світу існує особливий пласт лексики, який формувався століттями. Цей пласт має назву «фразеологізми» і являє собою сукупність сталих виразів, які мають самостійне значення, є влучними, точними та гарними. У фразеологічному фонді кожної мови виразно вичленується група фразеологічних одиниць, основою яких є власні назви – імена, прізвиська людей, найменування країн, країв, населених пунктів, гір, рік та ін. Серед них чимало сталих утворень, більшого чи меншого ступеня фразеологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оніми як компонент фразеологічних одиниць і, з іншого боку, фразеологізми з ономастичним компонентом вже неодноразово були об'єктом розгляду науковців. Свідченням цього є наявність цілої низки монографічних та дисертаційних досліджень, присвячених таким явищам в українській (Ю. Карпенко, О. Карпенко, О. Мороз, Н. Пасік), польській (А. Кравчук), російській (О. Бетехтіна, Т. Кондратьєва, В. Мокієнко), англійській (Б. Ажнюк, І. Заважинська, З. Загірова, О. Леонівич, Г. Манушкіна, Т. Олійник), німецькій (Н. Лалаян, О. Сафронова), іспанській (Ю. Рілов) та інших мовах. Водночас багато проблем остаточно ще не розв'язано. Так, до актуальних питань можна віднести такі, як системність ономастики, взятої в аспекті її функціонування у складі фразеологічного фонду мов. Отже, актуальність досліджень в окресленому напрямі зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на виявлення та аналіз фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом у різносистемних мовах.

Метою статті є висвітлення специфіки функціонування онімів у фразеологічних одиницях. заради досягнення цієї мети варто зробити структурно-граматичний аналіз фразеологізмів з ономастичним компонентом. Матеріал дослідження складуть фразеологізми з ономастичним компонентом, які будуть отримані шляхом суцільної вибірки з фразеологічних та ідіоматичних словників і пареміологічних збірок.

Виклад основного матеріалу. Серед різних способів класифікувати фразеологічний склад мови помітне місце посідає структурно-граматичний розподіл фразем, спроба вписати їх у різні граматичні класи, які співвідносяться з певними частинами мови (Л. Авксент'єв, М. Алефіренко, В. Жуков, О. Кунін, О. Молотков, Л. Скрипник, О. Федоров, В. Ужченко, Д. Уж-

ченко та ін.). Але фразеологізми класифікувати за граматичним принципом значно важче, ніж слова, що зумовлюється їх генезою і структурно-семантичними ознаками. Фразеологізм не тотожний слову і не еквівалентний йому повністю. «Він являє собою лексичну одиницю більш складного типу, тому що смислове значення, представлене фразеологічним зворотом, виражається не одним словом, а сполученням одного і більше слів» [5]. «Фразеологічна одиниця виконує певну синтаксичну функцію, поєднується з іншими членами речення, може виражати часомодальні, просторові відношення, тобто є елементом граматичної системи: фразеологізм є результатом переосмислення вільного словосполучення, надслідною структурою, в якій особливим способом поєднуються семантико-граматичні ознаки всіх компонентів» [11, с. 129]. Нарізнооформленість фразем зумовлює суттєві розбіжності у класифікації фразеологічних одиниць. Так, М. Копиленко, В. Рудов взагалі не визнають граматичних категорій у фразеологізмах, інші вчені класифікують їх за формально-граматичними ознаками стрижневого компонента. На думку М. Шанського, фразеологізми є еквівалентними тій чи іншій частині мови [13, с. 63]. О. Молотков вважає за необхідне враховувати морфолого-синтаксичні ознаки фразеологічних одиниць, серед яких сполучуваність фразеологізмів, однотипний для кожного розряду фразеологізмів набір граматичних категорій і можливість вияву парадигматичних форм для вираження відношень та зв'язків зі словами [8, с. 127]. О. Федоров класифікує фразеологізми за функціонально-семантичним принципом, поділяючи їх залежно від ролі, яку вони виконують в реченні, що являє собою їх цілісне значення і як воно визначає валентність фразеологічних одиниць [12, с. 48]. О. Кунін, залежно від особливостей структури фразеологізмів, поділяє їх на дві групи: що мають структуру словосполучення та структуру речення. Фразеологічні одиниці, що мають структуру словосполучення, можуть бути номінативними («позначають особу» і «позначають неособу»), ад'єктивними, адвербіальними і прийменниковими, дієслівними та виговковими [5]. За М. Алефіренком, фраземи утворюють семантико-граматичні розряди, які не збігаються з частинами мови, лише інколи співвідносячись із ними; у кожному з цих розрядів фразема має певне категоріальне значення, «зумовлюване її міжривневими зв'язками в мові, а також особливостями функціонування у мовленні» [1, с. 42, 45]. З метою визначення морфологічних розрядів фразем М. Алефіренко пропонує спиратися на цілий комплекс факторів: характер фразеологічного значення фраземи; ступінь десемантизації та ідіоматизації її компонентів; морфологічні властивості граматично стрижневого компонента; тип структурно-граматичної моделі вільного словосполучення-прототипу; граматичні значення службових частин мови в структурі фраземи; ступінь граматичної ідіома-

тизації фраземи (ступінь і характер деформації синтаксичних відношень і зв'язків); синтаксичні властивості фразем, зокрема специфіка їх синтаксичної дистрибуції й синтаксичних функцій у реченні [1, с. 69–70].

На думку В. Ужченка та Д. Ужченка, урахування цих факторів дає змогу виділити такі основні розряди [11, с. 132–133]:

1) іменникові фразеологічні одиниці, що характеризують: 1) людину; 2) істот (реальних або нереальних); 3) предмети; 4) абстрактні поняття;

2) дієслівні фразеологічні одиниці становлять найчисленнішу групу; вони позначають дії і процеси, спричинені переважно людиною; усіх інших фразеологізмів, що позначають дії, джерелом яких є неособа або предмет, надзвичайно мало [2];

3) прикметникові фразеологічні одиниці відрізняються від слів-прикметників тим, що позначають не ознаку взагалі (безвідносно об'єкта), а ознаку стосовно людини [2, с. 14];

4) прислівникові фразеологічні одиниці відбивають просторову характеристику; часову характеристику; інтенсивність дії; психофізичний стан, поведінку людини; кількісні параметри; стосунки між людьми; повноту дії; якість;

5) вигуківі/інтер'єктивні фразеологічні одиниці виражають експресивно-вольові реакції мовця [6, с. 5]: емоції, волевиявлення, побажання, прохання, накази, заборони, клятви, реакції на слова співбесідника чи ситуацію, запевнення в достовірності сказаного, формули соціального етикету та ін.

Л. Скрипник, аналізуючи фразеологічні одиниці в синхронному плані, виділяє два граматико-структурні класи: фразеологічні одиниці, організовані за моделлю словосполучення, семантико-структурною особливістю яких є співвідносність з окремим словом і функціонування в ролі члена речення і фразеологічні одиниці – фрази, організовані як прості або складні речення [10, с. 23].

Як бачимо, у дослідженнях, присвячених класифікації фразеологізмів за граматичним принципом, немає одностайності щодо критеріїв їх виділення в ту чи іншу групу. Так, серед структурно-граматичних типів фразеологічних одиниць із власними назвами ми можемо назвати різні семантико-граматичні групи.

1. Фразеологічні звороти, що мають структуру словосполучення.

Фразеологічні одиниці, організовані за моделлю **сурядних словосполучень**: укр. *Ладо і Лада* – боги-охоронці сімейного миру й любові у східних слов'ян [4, с. 142], укр. *Кастор і Поллукс* (Діоскури) – нерозлучні друзі [4, с. 127], укр. *Ромео і Джульєтта* – люди, що люблять глибоко і самовіддано [4, с. 245], укр. *Трістан та Ізольда* – люди, охоплені високим, незборимим почуттям [4, с. 278], укр. *баба Палажка і баба Параска* – язикаті люди [4, с. 19], англ. *Every Tom, Dick, and Harry* – будь-хто; звичайні люди (не обов'язково чоловіки) [15, с. 54].

Фразеологічні одиниці, організовані за моделлю **підрядних словосполучень**: укр. *Марко Проклятий* – вічний блукач, великий злочинець, неспокійна людина [4, с. 158], укр. *Варфоломійська ніч* [3, с. 54], укр. *Прокрустове ложе* – надумане мірило упередженої людини, яка підганяє під нього факти дійсності [4, с. 233], укр. *сади Семіраміди* – щось прекрасне, грандіозне, величне [4, с. 246], укр. *Троянський кінь* [4, с. 279], укр. *Ювеналів бич* – разюча, нищівна сатира [4, с. 316], укр. *Менторський тон*, ментор – людина, що нудно повчає [4, с. 163], укр. *віща Касандра* – загальне ім'я людини, яка наділена даром передбачення, пророцтва і невпинно й наполегливо застерігає людей

про небезпеку, але їй, на жаль, ніхто не вірить [7, с. 77], укр. *дволикий Янус* [4, с. 72], укр. *Езопівська мова* – мова, сповнена натяків, замовчувань; «рабська» манера алегоричного викладу [4, с. 86], укр. *Олімпійський спокій* [4, с. 203], укр. *Олімпійські громи* [4, с. 203], укр. *Гомеричний сміх* [4, с. 68], англ. *Dutch uncle* – людина, яка дає батьківську дружню, пряму пораду будь-кому [15, с. 50], англ. *Hobson's choice* – вибір між тим, що пропонується, і нічим іншим [15, с. 99].

Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом можливо поділити на такі морфологічні розряди.

1. Іменникові / номінативні фразеологічні одиниці.

Номінативні фразеологічні одиниці є зворотами, що виконують функцію називання, позначення предметів, явищ, дій, стану, якостей тощо. В образних фразеологізмах різною мірою переплітаються експресивність, образність, інтенсивність, емотивність, оцінність. Ми класифікуємо номінативні фразеологізми як ті, що відносяться до «позначають особу» і «позначають неособу».

Іменникові фразеологічні одиниці, що позначають особу, можливо поділити на ті, що характеризують людину та істот (реальних або нереальних), демонологічні об'єкти.

1) Іменникові фразеологізми, що характеризують людину: англ. *Dutch uncle* [15, с. 50]; англ. *Every Tom, Dick, and Harry* [15, с. 54]; нім. *Ein Berliner Kind* [14, с. 133] – уродженець, уродженка Берліна; нім. *jemand hat eine Berliner Schnauze* [14, с. 133] – фам. хтось типовий берлінець, за словом у кишеню не лізе.

2) Іменникові фразеологізми, що характеризують істот (реальних або нереальних), демонологічні об'єкти: укр. *Михайло-незгадайло* [3, с. 61]; англ. *Doubting Thomas* – той, хто не вірить без дійсних підстав та безперечного доказу [15, с. 46].

Іменникові фразеологічні одиниці, що позначають неособу, можливо поділити на ті, що характеризують: предмети та абстрактні поняття.

3) Іменникові фразеологізми, що характеризують предмети: укр. *Іванова хата* – в'язниця [3, с. 59]; укр. *щука з Кременчука* – коса [3, с. 68]; укр. *Гальський півень* – алегорична назва Франції [4, с. 60]; укр. *кучерявий Іван* – дим [3, с. 60]; укр. *сухий Мартин / Артем* – рушниця [3, с. 67]; укр. *зелена Олена* – кропива [3, с. 59]; нім. *Berliner Weiße* [14, с. 72] – світле берлінське пиво (улюблений напій берлінців); нім. *Berliner Weiße mit Schuss* [14, с. 72] – світле берлінське пиво з додаванням малинового сиропу.

4) Іменникові фразеологізми, що характеризують абстрактні поняття: англ. *Achilles' heel* – слабе місце у когось або чогось, що є досконалим [15, с. 1]; нім. *Berliner Schnauze* [14, с. 133] – берлінський діалект; нім. *die deftige Berliner Lippe* [14, с. 133] – грубе, сповнене гумору берлінське просторіччя.

2. Прикметникові / Ад'єктивні фразеологічні одиниці.

Прикметникові фразеологічні дають характеристику особі, предмету чи дії. Ці фразеологічні одиниці діляться на 2 групи – «компаративні» і «некомпаративні» фразеологізми.

1) Компаративні фразеологічні одиниці.

Перший компонент компаративних фразеологізмів звичайно вживається в своєму основному буквальному значенні. Функція другого компоненту завжди посилююча, тому що він позначає ступінь ознаки, яка виражена першим компонентом. Як правило, у структурі таких фразеологізмів є присутнім сполучник-зв'язка (як, как, as, como): англ. *(as) mad as a March hare crazy* [15, с. 8]; англ. *(as) tight as Dick's hatband* – заст., дуже тіс-

ний [15, с. 11]; укр. *Як Сірка годують, так він і гавкає* – як поставишся до кого-небудь, так будуть ставитися й до тебе [9, с. 208].

2) Некомпаративні фразеологічні одиниці.

Некомпаративні прикметникові фразеологічні одиниці відрізняються від слів-прикметників тим, що позначають не ознаку взагалі (безвідносно до об'єкта), а ознаку стосовно людини, виконуючи характерологічну функцію.

3. Адвербіальні і прийменникові фразеологічні одиниці.

Адвербіальні фразеологізми або характеризують дію з якісного боку, або позначають обставину чи умову, за якою відбувається дія: англ. *according to Hoyle* – відповідно до правил [15, с. 1]; англ. *before you can say Jack Robinson* – майже відразу [15, с. 17].

4. Дієслівні фразеологічні одиниці.

Основним компонентом дієслівних фразеологізмів є дієслово. Дієслівні фразеологічні одиниці можуть бути мотивованими і немотивованими. Вони можуть базуватися на метафорі, метонімії та образному порівнянні, наприклад: англ. *be from Missouri* – вимагати доказів; бути скептиком [15, с. 17]; нім. *Ablauf nach Rom tragen* [14, с. 404] – робити непотрібну справу (досл. везти в Рим відпущення гріхів); нім. *Den Papst nach Rom führen* [14, с. 1141] – робити марну справу; укр. *навалювати Оссу на Пеліон* – здійснювати щось грандіозне; іноді так іронічно говорять про величезну витрату зусиль при незначних результатах [4, с. 176]; укр. *піти на елісейські поля* – померти [4, с. 89]; укр. *канути в Лету* – назавжди зникнути, піти в непамять [4, с. 145]; укр. *читати Сивіліні книги* – розмірковувати про майбутнє [4, с. 254]; укр. *викинути ідола в Дніпро* – рішучий розрив із минулим [4, с. 114]; укр. *ставати в позу Катона* – брати на себе роль грізного обличчя [4, с. 128]; укр. *осідлати Пегаса* – стати поетом [4, с. 213]; укр. *перейти Рубікон* [4, с. 214].

5. Вигукові фразеологічні одиниці.

У результаті експресивного переосмислення вигукові фразеологізми перетворюються на узагальненні виразники емоцій і волевиявлення, а інколи і того, і іншого разом, внаслідок чого значення їх є немотивованим. Наприклад:

укр. *Що Гекубі до нього, | Що йому до Гекуби?* – байдужість, непричетність до чого-небудь [4, с. 315];

укр. *Олександр Македонський герой, але навіщо ж стільці ламати?* – переходить у чомусь міру, перебільшувати щось [4, с. 204];

укр. *І ти, Брут?* / ісп. *¿Que amigos tienes, Benito!* – уособлення несподіваної зради, підступності [4, с. 29];

укр. *Сезам, одчинись!* – 1) ключ до здійснення заповітної мрії; 2) «приємна несподіванка» [4, с. 251];

нім. *Zustände wie im alter Rom* [14, с. 843] – розм., ірон. «Ну і порядки!»;

нім. *Eine (echte) Berliner Pflanze!* [14, с. 133] – розм. «вона берлінської закваски!» (про енергійну, спиритну дівчину).

Вони повністю складаються зі слів із вільними значеннями, не виступають семантичним еквівалентом окремого слова.

2. Фразеологічні звороти, що мають структуру речення.

За звичаєм під фразеологічними зворотами, які за структурою відповідають реченню, розуміють прислів'я та приказки. Прислів'я – це афористично стислі вислови з повчальним змістом у ритмічно організованій формі. Приказка – це поширений образний вираз, який влучно визначає будь-яке життєве явище. На відміну від прислів'їв, приказки позбавлені прямого

узагальненого повчального смислу та обмежуються образним, часто алегоричним вираженням.

Більшість ономастичних сталих висловів організовані за моделлю **простих речень**:

англ. *All roads lead to Rome* – існує багато різних шляхів, щоб досягти мети [15, с. 3];

англ. *All work and no play makes Jack a dull boy* – кожен має не тільки працювати, але й відпочивати [15, с. 4];

нім. *In Rom tu, wie Rom tut* [14, с. 129] – «Між вовками по-вовчому й вий»;

нім. *Van könnte nach Rom gehen und wieder kommen* [14, с. 1252] – «Можна було б сходити в Рим та повернутися назад» (занадто довго);

нім. *Schritt für Schritt kommt man nach Rom* [14, с. 211] – «Крок за кроком прийдеши у Рим»;

нім. *Rom ist nicht an einem Tage erbaut* [14, с. 211] – «Київ не відразу збудований; ураз нічого не робиться»;

укр. *Карфаген мусить бути зруйнований* / лат. *Carthaginem esse delendam* – наполеглива вимога знищити ворога або подолати перешкоду [4, с. 127];

укр. *де Сидір козам роги править* – дуже далеко [3, с. 57];

укр. *Куди / Де Макар телят не ганяв* – рос. «Куда Макар телят не гонял» [9, с. 40];

укр. *По Савці свитка* – кожен одержує те, чого він заслуговує, чого він гідний, що відповідає його становищу. – рос. «По Сеньке (и) шапка». «По Еремке колпак / кафтан». «По Ивашке рубашка» [9, с. 132];

укр. *Язык до Києва доведе* – рос. *Язык до Киева доведет* [9, с. 206];

укр. *На бідного Макара всі шишки летять* – на сумирну, нещасну людину одна за другою звальюються неприємності, їй за все дістається. – рос. «На бедного Макара все шишки валяться» [9, с. 90];

нім. *Es führen viele Wege nach Rom* [14, с. 211] – укр. «Усі дороги ведуть до Риму» – є багато можливостей досягти мети; рос. *Как на Маланьину свадьбу (наготовить, наварить, напечь)* [9, с. 210];

укр. *Як Сидорову козу бити / лупити* – нещадно бити. – рос. *Как сидорову козу бить / лупить* [9, с. 211].

Чи складних речень:

укр. *Боюся я данайців, навіть коли вони приносять дари* / лат. *Timeo danaos et dona ferentes* – недовірливість або підозрілість у ставленні до чийось начебто доброзичливих вчинків [4, с. 28];

укр. *Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори* – вимушена поступка людини [4, с. 132];

укр. *Мели, Іване, доки вітер стане* – не базикай даремно – говорять із насмішкою тому, хто править теревені, кому не вірять або не надають значення [9, с. 86];

укр. *За царя Гороха (як людей було трохи) / За царя Панька / Тимка (як земля була тонка)* – жарт., у дуже давні часи; дуже давно [9, с. 57];

укр. *Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці (на печі печуть, а на лавці січуть)* – на сумирну, нещасну людину одна за другою звальюються неприємності, їй за все дістається [9, с. 90];

нім. *Rom hat gesprochen, die Sache ist erledigt* [14, с. 170] – ірон., «Рим сказав своє слово, усе вирішено остаточно»;

нім. *Wo der Papst ist, da ist Rom* [14, с. 211] – «Де папа римський, там і Рим»;

нім. *Er war in Rom und hat den Papst nicht gesehen* [14, с. 96] – «Був у Римі, а папу не бачив»; головного не побачив; = слона то він і не помітив;

укр. *Як Сірка годують, так він і гавкає* – як поставишся до кого-небудь, так будуть ставитися й до тебе. [9, с. 208].

Висновки. Ми розглянули фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом та зробили структурно-граматичну класифікацію ономастичних фразем. Перспективним є дослідження структурно-граматичної класифікації фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом у романських мовах.

Література:

1. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології // М. Алефіренко. – Х.: Вид-во Харк. Ун-ту, 1987. – 135 с.
2. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення // М. Демський. – Л.: Просвіта, 1994. – 62 с.
3. Демська-Кульчицька О. Фразеологія // О. Демська-Кульчицька. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.
4. Коваль А., Коптілов В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови // А. Коваль, В. Коптілов. – 2-е вид., перероблене і доповнене. – Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа». Видавництво при Київському державному університеті, 1975. – 336 с.
5. Кунин А. Курс фразеології сучасного англійського мови // А. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
6. Куценко Л. Вигуківі фразеологізми в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук // Л. Куценко. – Д., 1995. – 19 с.
7. Медведєв Ф. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо // Ф. Медведєв. – 2-е вид., стереотипне. – Х.: Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1982. – 232 с.
8. Молотков А. Основы фразеологии русского языка // А. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 283 с.
9. Олійник І., Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник // І. Олійник, М. Сидоренко – К.: Рад. Шк., 1991. – 400 с.
10. Скрипник Л. Фразеологія української мови // Л. Скрипник. – К., «Наукова думка», 1972. – 280 с.

11. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови. [Навчальний посібник] // В. Ужченко, Д. Ужченко. – Київ: Знання, 2007. – 495 с.
12. Федоров А. Сибирская диалектная фразеология // А. Федоров. – Новосибирск: Наука, 1980. – 192 с.
13. Шанский Н. Фразеология современного русского языка // Н. Шанский. – М.: Высш. Шк., изд. 5, испр. И доп., 2010. – 272 с.
14. Röhrich H. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg; Basel; Wien: Herder / Spektrum, 1995. – in 5 Bänden. – 1910 s.
15. Spears R. Phrases and Idioms / R. Spears. – Chicago, Illinois, U.S.A. Published by Contemporary Books. 1998. – 309 p.

Арделян Е. В. Структурно-грамматическая классификация ономастических фразеологизмов

Аннотация. Для исследования и рассмотрения специфики функционирования онимов во фразеологических единицах был осуществлен структурно-грамматический анализ фразеологизмов с ономастическим компонентом. Проведена структурно-грамматическая классификация фразеологизмов с ономастическим компонентом.

Ключевые слова: фразеологическая единица, ономастический компонент, структурно-грамматическая классификация.

Ardelyan O. Structural-grammatical classification of phraseological units with onomastic component

Summary. The article deals with the pressing problems which are typical for study of phraseological units with onomastic components. It is devoted to the structural-grammatical classification of the phraseological units with onomastic component in Ukrainian, Russian, English and German. It's discovered that the onomastic component of the phraseological unit preserves the semantic links with the corresponding Proper Name in the speech and language and due to that it motivates the meaning of the phraseologism.

Key words: the phraseological units, the Proper Name, onomastic component, the structural-grammatical classification of phraseological units.

*Бикова А. А.,
аспірант кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

Анотація. Статтю присвячено питанню структурно-семантичної адаптації запозичень у мові-реципієнті. Розглядаються вітчизняна та зарубіжна наукова література, що вивчають процеси асиміляції іншомовних слів у новому мовному середовищі. Визначаються етапи та критерії освоєння запозиченої лексики на різних рівнях мови, що її приймає.

Ключові слова: запозичення, адаптація, мова-реципієнт, мова-донор, словотвір.

Постановка проблеми. Основною проблемою в дослідженні адаптації запозичень у новому мовному середовищі є відсутність у сучасній науці єдиних поглядів на такі процеси. Це ставить перед нами актуальні науково-практичні завдання: 1) зробити огляд наукової літератури, що вивчає питання асиміляції запозичень; 2) розглянути основні етапи процесу адаптації іншомовних слів; 3) виокремити основні ознаки асимільованості запозиченої лексики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій із зазначеної теми, зокрема таких авторів як, В. Рубан [1], Л. Архипенко [2], В. Сімонок [3], Й. Айдукович [4], В. Арістова [5], Л. Крисін [6], О. Хлинова [7], свідчить, що процес адаптації запозичених слів у мові-реципієнті – доволі широке й багатогранне явище, яке треба розглядати комплексно, з огляду на різні аспекти функціонування іншомовних слів у мовленні. Таким чином, питання про сутність адаптації, її етапи та умови, необхідні для того, аби іншомовне слово вважалося повністю освоєним мовою, в сучасній лінгвістиці залишається відкритим.

Метою статті є огляд тих теорій, які становлять певний інтерес для нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Доля іншомовних слів у системі мови-реципієнта неоднакова, і це залежить від їх здатності до асиміляції в новій лінгвістичній ситуації. Під час адаптації відбувається інтегрування запозичень у мову, що приймає. Прийнято вважати, що еволюція запозичень у новій мовній системі відбувається відповідно до законів мови-реципієнта на фонетичному, графічному, граматичному, семантичному та стилістичному рівнях [8, с. 104].

Лінгвісти підкреслюють, що фонетичне та графічне осмислення має першочергове значення для успіху подальшої асиміляції англіцизму, внаслідок чого відбувається втрата словом свого початкового іншомовного вигляду. Проте для мов зі спорідненими графічними системами, як англійська та італійська, етап графічної адаптації є другорядним.

Практично всі науковці, що займалися дослідженням проблеми запозичень, висували свою низку характерних ознак асимільованості (адаптації, освоєння – всі ці терміни використовуються як синоніми) іншомовного слова у мові-реципієнті. Л. Крисін дає таку систему ознак:

1) передавання іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-реципієнта;

2) співвіднесеність слова із граматичними класами і категоріями мови-реципієнта;

3) фонетична асиміляція іншомовного слова;

4) його граматичне освоєння;

5) словотвірна активність слова;

6) семантична адаптація іншомовного слова: чіткість значення, диференціація значень і їх відтінків між словами, наявність у мові, і запозичуваним словом;

7) регулярне мовне вживання: для терміна – стійке вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила, наявність визначених парадигматичних відношень із термінами цього термінологічного поля [6, с. 35].

При чому вчений виділяв із цих ознак основні і факультативні. Так, до факультативних ознак дослідник відносить фонетичну, граматичну асиміляцію іншомовного слова і його словотвірну активність, мотивуючи це тим, що існують й активно вживаються слова, не асимільовані граматичною і фонетичною системами мови-реципієнта.

Іншу класифікацію подає Л. Єфремов, де на перше місце ставить функціональний принцип освоєння слова:

1) регулярне вживання і перехід запозичених слів від покоління до покоління;

2) семантичне освоєння, яке включає в себе набуття нових значень за умови збереження початкових, зміна значень і переносне вживання слів;

3) участь запозичених слів у процесі словотворення; подальше фонетичне уподібнення корінним словам;

4) ліквідація варіантів вимови і відмінностей у граматичному оформленні;

5) витіснення запозиченим словом інших слів (власних чи іншомовних за походженням) [9, с. 21].

Деякі мовознавці вважають, що не всі з основних ознак необхідні для входження іншомовного слова у мову, що запозичує. Так, Ю. Сорокін не вважає формальну адаптацію слова до норм мови-реципієнта достатньою і обов'язковою умовою [10, с. 62]. З одного боку, стверджує дослідник, іншомовне слово, яке ще не стало звичайним і вживаним у мові, може вже отримати навіть в умовах одиничності й винятковості свого використання нову форму, а з іншого боку, навіть міцно засвоєні мовою іншомовні слова можуть зберігати звукові формальні особливості мови-джерела; більш важливим, на його думку, є не сам факт повної асиміляції звукового складу і форми слова, а ознака стійкості, однотипності та нормалізації цієї форми [10, с. 62].

Іншими ознаками, якими характеризується запозичене слово, на думку Ю. Сорокіна, є:

1) широке та інтенсивне вживання слова в мові, у різних її стилях, у різних авторів;

2) поява у запозиченого слова похідних на ґрунті даної мови і підпорядкування його словотвірним законам мови-реципієнта;

3) усунення смислової дублетності слова, причому диференціація його за значенням стосовно найближчих синонімів є дуже суттєвою ознакою освоєння іншомовного слова;

4) фразеологічна активність слова, різноманітність його можливих поєднань з іншими словами мови, що приймає, і різноманітність його можливих застосувань [10, с. 73].

Таким чином, можна дійти висновку, що для визнання входу іншомовного слова до системи мови, що запозичує, всі ці ознаки є важливими, але вони характеризують різні етапи освоєння іншомовної лексики.

Поділ усього процесу адаптації на етапи запропоновано у роботах В. Аристової [5], Л. Крисіна [6], В. Сімонок [3] та ін. Так, В. Аристова розглядає увесь процес запозичення як єдиний діалектичний, в якому перетинаються дві мовні системи і який може бути поділений на три основних етапи: проникнення, запозичення і вкорінення. При цьому дослідниця надає перевагу саме терміну «еволюція», а не «асиміляція», «адаптація» чи «освоєння». Кожна стадія виділяється на основі певних критеріїв.

Критерії проникнення:

1) Безпосередній зв'язок із мовою-донором, що виявляється у зовнішньому оформленні слова (поява в текстах іншомовних вкраплень, виникнення формальних дублетів, коливання на граматичному та словотвірному рівнях).

2) Однозначність, наслідок того, що слово здебільшого означає «чужу» реалію чи передає чуже поняття.

3) Вживання у певних контекстах.

4) Відсутність похідних утворень.

Критерії запозичення:

1) Внутрішній зв'язок слова із мовою-донором.

2) Стабілізація його форми на граматичному та словотвірному рівні.

3) Використання слова з метою позначення як «чужих», так і «своїх» реалій; наповнення семантичного об'єму слова шляхом «семантичної індукції» багатозначного іншомовного етимону.

4) Початок регулярного вживання слова.

5) Початок словотвірної активності.

Критерії вкорінення:

1) Відрив слова від мови-донора.

2) Повна семантична самостійність й утворення лексико-семантичної мікросистеми даного слова (фразеологія, переносні смисли тощо).

3) Взаємодія з елементами мови-реципієнта, що призводить до диференціації значень у рідних для мови словах.

4) Широке вживання слова.

5) Широка словотвірна активність, що часто веде до утворення нових лексем [5, с. 14–15].

Достоїнством концепції В. Аристової є її універсальність: за нею можна аналізувати процес лексичного обміну не тільки структурно близьких мов, але й різноструктурних (наприклад, аналітичних і синтетичних).

П'ять етапів освоєння іншомовного слова виділяє Л. Крисін:

1. Початковий етап – уживання іншомовного слова у тексті в орфографічній формі мови-джерела (а в усному мовленні у фонетичній) і граматичній формі, без транслітерації і транскрипції як своєрідне вкраплення.

2. Другий етап освоєння іншомовного слова – пристосування його до системи мови-реципієнта: транслітерація або тран-

скрипція, віднесення до конкретної частини мови; вживання іншомовного слова у тексті в лапках, із коментарем.

3. Третій етап – період, коли носії мови не відчують незвичності іншомовного слова, воно втрачає супровідні сигнали та коментарі й починає вживатися поряд із іншими словниковими одиницями мови-реципієнта, але у цьому вживанні можуть зберігатися жанрово-стилістичні, ситуативні й соціальні особливості.

4. Четвертий етап – етап втрати жанрово-стилістичних, ситуативних і соціальних особливостей; етап стабілізації значення, що передбачає семантичну диференціацію власних і запозичених слів, які близькі за змістом і вживанням.

5. П'ятий етап – реєстрація іншомовного слова у тлумачному словнику. Факт фіксації у словнику вказує на те, що слово вже належить до лексико-семантичної системи даної мови [11, с. 75–78].

Три етапи рецептивної асиміляції запозичень виділяє В. Сімонок. Перший етап учений називає використанням або проникненням: «На цьому етапі слово з'являється епізодично, зберігає іншомовне написання і ще належить до мовної картини світу мови-джерела. На другому етапі запозичене слово використовується багатьма членами мовного колективу. Воно включається у лексико-семантичну систему, використовується дедалі частіше, хоча й відчувається його чужорідність. На третьому етапі запозичене слово вже не сприймається як іноземне і повністю підпорядковується законам мови, яка запозичує» [12, с. 29–31].

Українська дослідниця Л. Архипенко пропонує свою класифікацію ознак асимільованості іншомовного запозичення, поділяючи увесь процес адаптації на три етапи: початковий, поглиблений і етап повного освоєння іншомовного слова. Кожен етап характеризується певним переліком диференційних ознак запозиченого слова. Ознаки ці стосуються всіх рівнів мовної системи, а саме: 1) фонетичного, зокрема графіки й орфографії; 2) лексико-семантичного; 3) морфологічного, зокрема й словотвору; 4) семантичного, а також мовленнєвого, комунікативного рівня. Наприклад, визначення ступеня освоєння іншомовного слова на рівні морфеміки та словотвору передбачає врахування диференційних ознак трьох етапів. Для початкового етапу освоєння іншомовного слова є характерним:

1) коливання у сприйнятті структури іншомовного слова;

2) зміна морфемної членованості іншомовних слів у мові-реципієнті, опрощення:

а) утворення одного слова зі словосполучення;

б) більший ступінь злиття компонентів складного слова, що пишеться у мові-джерелі через дефіс;

3) утворення нового слова в результаті переходу з однієї частини мови в іншу без використання словотвірних афіксів (конверсія, субстантивізація).

Поглиблений етап освоєння запозиченого слова передбачає:

1) виділення однакових компонентів у групах запозичених слів, об'єднаних схожістю кінцевих елементів;

2) подальший розвиток кінцевих компонентів у ролі нових суфіксодів, подекуди суфіксів.

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає:

1) стабілізацію структури запозиченого слова на морфемному рівні та під час словотворення;

2) участь запозичених слів у процесі словотворення через посередництво продуктивних суфіксів мови-реципієнта;

3) утворення складних слів на основі іншомовних слів та корінної лексики або ж раніше запозичених слів; закріплення правописної форми складних слів.

Дослідниця вважає, що кожному етапу освоєння іншомовного слова відповідає певний ступінь адаптації: для початкового етапу він низький, для поглибленого етапу – середній, а для етапу повного освоєння – найвищий. Якщо ж у слові наявні всі диференційні ознаки одного етапу і деякі ознаки другого етапу, має місце явище синкретичного характеру. Наявність таких явищ закономірна й зумовлена континуальним характером мови загалом. Іншомовні слова, які характеризуються середнім, вищим за середній і найвищим ступенем освоєння, мають перспективи для закріплення у мові й можуть бути доцільними запозиченнями [2, с. 7].

Висновки. Як бачимо з оглянутої літератури, адаптація запозичень у мові-реципієнті – це складний процес, досліджуючи який, потрібно враховувати різні фактори: внутрішньомовні асимілятивні закони, ступінь взаємодії між контактуючими мовами, а також прагматичне навантаження, яке несе в собі запозичене слово. Освоєння іншомовної лексеми, як правило, відбувається в кілька етапів, кожному з яких відповідають певні ознаки асимільованості. У перспективі подальшої роботи у цьому напрямі – створення узагальненої теоретичної бази з метою вивчення лексичного запозичення та оцінки його адаптації у мові-реципієнті.

Література:

1. Рубан В. Структурні особливості англіцизмів-дериватів у сучасній французькій мові / В. Рубан // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. — Вип. 721 : Романо-слов'янський дискурс. — Чернівці : видавничий дім «РОДОВІД», 2014. — С. 45–47.
2. Архипенко Л. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Архипенко. — Х., 2005. — 20 с.
3. Сімонок В. Запозичена лексика в українській мовній картині світу / В. Сімонок // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Перекладознавство та міжкультурна комунікація. — 2016. — Вип. 2. — С. 96–102 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2016_2_22.
4. Айдукович Й. Русизми в словарях сербскохорватского языка. Принципы адаптации / Й. Айдукович. — Белград: Фото Футура, 1997. — 331 с.
5. Аристов В. Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке) / В. Аристов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. — 150 с.
6. Крысин Л. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. Крысин. — М.: Наука, 1968. — 206 с.
7. Хлынова О. Лексико-грамматическая адаптация германских заимствований в русском языке конца ХХ в. (на материале прессы 1991–2000 гг.): дис. ... канд. филол. наук / О. Хлынова. — Волгоград, 2001. — 186 с.
8. Володарская Э. Заимствование как отражение русско-английских контактов [Текст] / Э. Володарская // Вопросы языкознания. — 2002. — № 4. — С. 96–118.
9. Ефремов Л. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. Ефремов. — Алма-Ата. 1959. — 21 с.
10. Сорокин Ю. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / Ю. Сорокин. — М.: Наука, 1965. — 565 с.
11. Крысин Л. Этапы освоения иноязычного слова / Л. Крысин // Русский язык в школе. — 1991. — № 2. — С. 75–78.
12. Сімонок В. Адаптація іншомовних елементів у системі української мови / В. Сімонок // Вестн. Междунар. слав. ун-та: Серия: Філологія. — Харків: МСУ, 2001. — Т. IV. — С. 29–31.

Быкова А. А. Особенности структурной и семантической адаптации заимствований в языке-реципиенте

Аннотация. Статья посвящена вопросу структурно-семантической адаптации заимствований в языке-реципиенте. Рассматриваются отечественная и зарубежная литература, которые изучают процессы ассимиляции иноязычных слов в новой языковой среде. Определяются этапы и критерии освоения заимствованной лексики на разных уровнях принимающего языка.

Ключевые слова: заимствование, адаптация, язык-реципиент, язык-донор, словообразование.

Bykova A. Aspects of structural and semantic adaptation of borrowings in the receiving language

Summary. The article is devoted to the issue of structural and semantic adaptation of borrowings in the receiving language. The domestic and foreign literature that studies the processes of assimilation of foreign words in a new language environment is considered in the article. The stages and criteria of assimilation of the borrowed words at different levels are defined.

Key words: borrowing, adaptation, receiving language, donor language, word formation.

Бицко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Буковинський державний медичний університет»

ЕПОНІМІЙНА МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ (ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗА ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ)

Анотація. У науковому медичному термінологічному просторі терміни-епоніми займають вагоме місце та забезпечують ефективність міжкультурної комунікації. Терміни-епоніми є одиницями мовного і професійного знання, що забезпечують вищий рівень володіння фаховою мовою будь-якої галузі медицини. У роботі проведено дослідження науково-медичних текстів з огляду на лексико-стилістичні особливості перекладу епонімічних термінів.

Ключові слова: медична термінологія, термін-епонім, термінотворення, лексичні особливості терміна, стилістичні особливості терміна.

Постановка проблеми. Бурхливе утворення нових дисциплін спричиняє їх потребу у власній термінології, що призводить до стихійного виникнення термінологічних одиниць. В умовах «термінологічного потопу» перед фахівцями постає серйозна проблема впорядкування всього масиву термінології [17, с. 47]. І на перший план висувається такий важливий аспект, як нормативність. Терміни-епоніми є смисловим ядром спеціальної мови і передають основну змістовну інформацію. У сучасному світі в результаті активізації досліджень у медичній галузі з'явилося понад 90% нових слів, що являють собою спеціальні медичні терміни [8, с. 34]. Потреба в термінах набагато вища, ніж у загальноновживаних словах. Зростання кількості термінів-епонімів деяких наук випереджає зростання кількості загальноновживаних слів мови, і подекуди кількість термінів перевищує кількість неспеціальних слів. Разом із класичними термінами-епонімами, що увійшли до вжитку в XVI–XIX ст., з'являються нові терміни, що відображають як етапи розвитку нових галузей медичної науки, так і пріоритет того або іншого ученого, країни у відкритті нових фактів. Нині важко собі уявити «вивчення еволюції клінічного мислення, діагностики, історії і розвитку клініки, медицини без знання клінічної термінологічної епонімії. Вивчення епонімічних термінів сприяє розкриттю еволюції клінічних дисциплін, діагностичного процесу мислення, а також формуванню термінологічної компетенції у студентів-медиків, опануванню ними мови спеціальності» [5, с. 99]. Процеси терміноутворення і терміновживання – «не стихійні, а свідомі процеси, підконтрольні лінгвістам і термінологам. Норма в термінології має не суперечити, а відповідати нормам загальнолітературної мови, водночас існують і особливі вимоги, які висуваються до терміна» [11, с. 43].

Отже, предметом нашого дослідження є нормативні вимоги до терміна-епоніма, які були вперше сформульовані основоположником російської термінологічної школи Д.С. Лотте. Це – «системність термінології, незалежність терміна від контексту, стислість терміна, його абсолютна і порівняна однозначність, простота і зрозумілість, ступінь впровадження терміна»

[16, с. 53]. Ці вимоги лягли в основу методичної роботи над термінологією в Комітеті науково-технічної термінології Академії наук і були зведені воедино у «Короткому методичному посібнику з розробки і впорядкування науково-технічної термінології», до якої і належать термінологічні медичні одиниці [16, с. 54].

Мета статті – докладніше зупинитися на деяких основних вимогах, які мають відношення до епонімічного терміна у медичній галузі, враховуючи, що у вимові фіксованого змісту (одному знаку відповідає одне поняття) полягає положення про те, що термін повинен мати обмежений, чітко фіксований зміст у межах певної терміносистеми в конкретний період розвитку будь-якої галузі медицини. Останнє уточнення видається важливим, оскільки з поглибленням знання зміст поняття може розвиватися і з часом той самий термін може набути іншого значення.

Виклад основного матеріалу. Звичайні слова уточнюють своє значення, набувають різних смислових відтінків у контексті фразеологізму, у поєднанні з іншими словами. Контекстна рухливість значення для терміна абсолютно неприпустима. Треба підкреслити, що тут «міститься логічна вимога до терміну – постійність його значення в рамках певної терміносистеми» [2, с. 81]. Звертає на себе увагу і критерій точності терміна. Під точністю зазвичай розуміється чіткість, обмеженість значення. Ця чіткість зумовлена тим, що «спеціальне поняття, як правило, має точні межі, що зазвичай встановлюються за допомогою визначення – дефініції терміна» [4, с. 200]. Значення безлічі невмотивованих термінів не виводиться зі значення тих терміноелементів, що входять у них. Це такі терміни, що мають ту позитивну якість, що не викликають ніяких асоціацій. Таких найбільше зафіксовано серед термінів-епонімів. Але тут є і негативний аспект: здебільшого епоніми-терміни не викликають уявлень і не відображають зв'язку даного поняття з іншими («*симптом Лебермейстера*» [1, Т. 1, с. 1337], «*синдром Галлермана-Штрайфа*» [1, Т. 1, с. 1019]), отже, освоїти їх надзвичайно важко. Вимога однозначності епоніма-терміна також має велике значення. Особливо незручна в даному випадку категоріальна багатозначність, коли в межах однієї терміносистеми одна і та сама форма використовується з метою позначення операції та її результату. Упорядкувавши термінологію, тобто фіксуєючи значення кожного терміна даної системи понять, встановлюють однозначність терміну. Термін не повинен мати синонімів. Термін має бути систематичним. Систематичність термінології базується на «класифікації понять, з огляду на яку виділяються необхідні і достатні ознаки, що включаються в термін, після чого підбираються слова і їх частини (терміноелементи) для утворення терміна» [12, с. 56]. Це вимога пов-

ністю відповідає епонімам-термінам. З систематичністю терміна тісно пов'язана його мотивованість, тобто семантична прозорість, що дає змогу отримати уявлення про назване терміном поняття. Отже, ознаки, які кладуться в основу побудови термінів, що відображають видові поняття, тобто поняття, що стоять на одному класифікаційному ступені, мають бути однакові. Звичайно, ми бачимо, що епоніми-терміни мають свої індивідуальні особливості, але частково вони збігаються із загальними вимогами термінів, які розглянуті вище [20, с. 27–36]. Звідси походить чергова вимога – стислість терміна. Термін має бути коротким. Тут можна відзначити суперечність між прагненням до точності терміносистеми і до стислості термінів. Для сучасної епохи характерне «утворення протяжних термінів, в яких прагнуть передати більшу кількість ознак понять, що позначаються ними. Формується тенденція до ускладнення структури термінів-словосполучень, з'являються довгі, громіздкі назви, що наближаються до термінів-описів» [19, с. 215]. Крім того, в розгорнутих епонімах-термінах можливе поєднання деталізованого поняття з таким позначенням деталей, що термінує, яке робило б це позначення зрозумілим поза контекстом, тобто було б однозначним. Але оборотною стороною такої однозначності виявляється громіздкість тексту. Практика ж стикається з необхідністю шукати скорочений варіант довгого незручного найменування, що відповідає закону економії мовних засобів. в цьому випадку принципове значення має питання про те, яке словосполучення можна вважати коротким варіантом терміна. «Короткий варіант – це скорочений, але функціонально рівноцінний, вторинний знак поняття, яке він термінує. Він завжди проводиться від семантичної і знакової структури основного терміну. Короткий варіант не може бути довільним, вільним, він має зберігати в собі необхідні систематизуючі ознаки, які містяться в повному епонімі-терміні» [6, с. 68]. Якщо говорити про синтаксичні моделі, що використовуються як епоніми-терміни, здебільшого це моделі у двох варіантах: субстантивному і атрибутивному. Іменний характер словосполучень доповнюється в основному прикметниковими зворотами. Наприклад, «*додаткове ядро рухового нерва Якубовича, Едінгера, Вестфалія*»; «*трикутна ділянка стінки глотки Кілліана*» [21, с. 157, 159]. У ролі субстантивного компонента можуть виступати: іменники російського походження («*горбок*», «*відкладення*», «*камінь*», «*вкладки*», «*прикус*»); іменники греко-латинського походження («*стоматит*», «*одонтома*», «*індекс*», «*стоматорегія*»); іменники, запозичені з інших мов («*емаль*», «*пломба*», «*гайморит*»). Численну групу утворюють термінологічні словосполучення, у складі яких два атрибутивних компоненти («*кісткова зубна кіста*», «*зовнішня артерія щелепи*»). Для субстантивних епонімів-термінів найбільш характерні такі моделі: іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): «*хвороба Верльгофа*», «*набряк Квінке*», «*синдром Фреліха*», «*кухоль Ейсмарха*» та ін. Увагу перекладач має акцентувати на високій частотності вживання абревіатур у практичній роботі лікаря і проводити роботу з трансформації багатокомпонентних словосполучень у більш еміні зручніші терміни. Під час вивчення термінології виникають труднощі, як правило, семантичного характеру [13, с. 83]. Часто перекладач не уявляє конкретного змісту російських епонімів-термінів. В основі цього явища лежить той факт, що в термінології будь-якої з окремих медичних дисциплін присутні функціональні компоненти: вузькоспеціальна лексика, що є прина-

лежністю тільки даної термінології; професійна медична лексика, до якої належать терміни, що функціонують у кількох медичних дисциплінах; загальномедична лексика, тобто терміни, що позначають поняття, загальні для всіх медичних дисциплін. У лінгвістичній літературі немає єдиної думки про термінологічну синонімію. Основною базою утворення термінологічної синонімії є запозичення з грецької і латинської мов і їх еквіваленти російського походження. Чимало дослідників заперечують наявність повних синонімів. Д.С. Лотте вважає, що в термінології варто розрізняти «абсолютні» і «порівнянні» синоніми, І.В. Рахманов розрізняє в семантичному плані «рівнозначні» і «нерівнозначні» синоніми. Заперечують наявність «абсолютних» синонімів Е.М. Галкіна-Федорук, Л.А. Булаховський, Р.А. Будагов та ін. [15, с. 90]. Відповідно до спостережень, можна стверджувати, що в медичній термінології функціонують часткові синоніми. В окремих випадках кількість синонімів може сягати 15 і більше. Ми вважаємо, що варто «звести до мінімуму» число термінів-синонімів, залишивши один – найбільш точний. Варто зазначити, що в сучасній мові простежується і негативне ставлення до термінів, створених на основі імен власних. Причина тому – недостатня семантична мотивованість термінологічних одиниць типу: «*комплекс Гольджі*», «*Стоксу закон*», «*Сухаревої триада*», що можна пояснити асемантичністю власних імен, що входять до їх складу [5, с. 90]. Але велику групу утворюють клінічні терміни-епоніми, що відображають назви окремих частин органа, тканини, клітини, найбільш поширені методи дослідження, морфологічні теорії або наукові відкриття, що отримали широке визнання (*Гете кістка*, *Гольджі клітини*, *Руژه оболонка*, *Шарнеєво волокно*, *Пехліна залоза*, *Рюниша м'яз*, *Грубева зв'язка*, *Врісберга хрящ*, *Лушки мигдалини*, *Морганієв шлуночок*, *Буяльського метод*, *Воробйова спосіб*, *Кюве вчення*, *Стоксу закон* тощо) [1]. У цих епонімах акумульовані зусилля учених і лікарів різних країн світу в пізнанні будови і функціональних особливостей органів людського тіла, увічнена спадкоємність наукового знання, без якої неможливий хоч якийсь успішний розвиток сучасної морфологічної науки. Крім того, варто зазначити, що епонімічним термінам властиві емоційність і експресивність, як позитивна, так і негативна («*Аліса в країні чудес*», «*намисто Венери*», «*Ельштіга перлини*», «*танець святого Вітта*», «*Вандейєра доріжка із перлів*», «*Галлера гірський дротик*», «*Генке апельсин*» та ін.) [1]. Останнім часом спостерігається частковий процес заміни нейтральних назв асоціативними термінами (епонімічний термін «*Мальгінієва мережа*» замінений назвою «*Чудесна мережа*», термін «*Галлера ніготь*» – синонімом «*пташина шпора*» і в «Енциклопедичному словнику медичних термінів» епонімом вже не супроводжуються [10, с. 10].

Висновки. У роботі проведено дослідження лексико-стилістичних особливостей перекладу науково-медичних текстів з огляду на значущість цієї проблеми для міжкультурної комунікації. Епоніми-терміни є одиницями мовного і професійного знання, що забезпечують ефективність міжкультурної комунікації. З цієї причини найбільшу практичну значущість під час перекладу науково-технічних текстів має еквівалентний переклад термінології. Ми провели зіставлення епонімів-термінів на лексико-морфологічному і семасіологічному рівнях. Відмінності в лексичному складі і морфо-синтаксичній структурі епонімів-термінів мають об'єктивні лінгвістичні причини: англійські терміни, в структуру яких входить субстантивний

визначальний компонент (іменник або іменна група), не можуть бути перекладені українською мовою без розбіжностей у морфо-синтаксичній структурі, зумовлених відмінностями в граматичній будові мов. Розбіжності в морфо-синтаксичній структурі «не перешкоджають передачі значення означуваної термінеlementами інтегральної або диференціальної ознаки» [3, с. 25].

Наше дослідження дає змогу рекомендувати транскрипцію і транслітерацію (зокрема із застосуванням граматичних трансформацій) як прийоми перекладу безеквівалентної термінології, які потребують подальших досліджень, але треба зазначити, що переклад термінів, які відрізняються за лексичним складом, являє певну практичну складність: вони вимагають від перекладача не допускати калькування.

Література:

1. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда: у 2 т. / Гол. ред. П. Джуль, Б. Зіменковський. – Львів: Наутилус, 2002. – 2688 с.
2. Андрианов С. Некоторые вопросы построения словарей специальной терминологии / С. Андрианов // Тетради переводчика. – Вып. 2. – М.: Международные отношения, 2004. – С. 78–91.
3. Арнольд И. Лексикология современного английского языка / И. Арнольд. – М.: Высш. шк., 2003. – 302 с.
4. Бархударов Л. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. Бархударов. – М.: Международные отношения, 2002. – 240 с.
5. Борисова Л. Лексические трудности перевода научно-технической литературы с английского языка на русский / Л. Борисова. – М.: ВЦП, 2001. – 135 с.
6. Борисова Л. Лексико-стилистические трансформации в англо-русских научно-технических переводах / Л. Борисова. – М.: ВЦП, 2001. – 168 с.
7. Борисова О. Трансформація вербалізації в англо-українському перекладі : дис. ... канд. філ. Наук : 10.02.05 / О. Борисова. – К., 2005. – 279 с.
8. Воробьева М. Особенности реализации эпонимов-терминов в научном тексте / М. Воробьева // Научная литература. Язык, стиль, жанры. – М.: Наука, 2005. – С. 33–47.
9. Гудманян А. Практика перекладу з основної іноземної мови науково-технічної літератури. Хрестоматія. / А. Гудманян. – К.: НАУ, 2005. – 24 с.
10. Даниленко В. Лингвистический аспект стандартизации терминологии / В. Даниленко. – М., 2003. – 280 с.
11. Даниленко В. Русская эпонимотерминология: Опыт лингвистического описания / В. Даниленко. – М.: Наука, 2007. – 246 с.
12. Канделаки Т. Семантика и мотивированность эпонимов-терминов / Т. Канделаки. – М.: Наука, 2007. – 168 с.
13. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации / О. Каде // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сборник статей. – М.: Международные отношения, 2008. – С. 69–90.
14. Комиссаров В. Теория перевода (лингвистические аспекты) // Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
15. Кутина Л. Языковые процессы, возникающие при становлении терминологической системы / Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 2000. – 94 с.
16. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии / Д. Лоте. – М., 2001. – 158 с.
17. Митрофанова О. Язык научно-технической литературы как функционально-стилевое единство : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / О. Митрофанова. – М., 2005. – 47 с.
18. Нелюбин Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Нелюбин. – М., 2001. – 260 с.
19. Новиков А. Семантика текста и ее формализация / А. Новиков. – М.: Наука, 2003. – 215 с.
20. Новикова Л. Выявление стилообразующих возможностей творческих элементов научного текста / Л. Новикова // Теория и практика английской научной речи. Под ред. М. Глушко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 36 с.
21. Українсько-латинський анатомічний словник / Уклад. М. Нетлюк]. – 2-ге вид., оновл. – Львів: Стрім, 2000. – 216 с.

Бицко Н. І. Эпонимийная медицинская терминология (интерпретация по лексико-стилистическим особенностям)

Аннотация. В научном медицинском терминологическом пространстве термины-эпонимы занимают значимое место и обеспечивают эффективность межкультурной коммуникации. Термины-эпонимы являются единицами языковых и профессиональных знаний, которые обеспечивают высокий уровень владения профессиональной лексикой любой отрасли медицины. В данной работе проведено исследование научно-медицинских текстов с позиций лексико-стилистических особенностей перевода эпонимийных терминов.

Ключевые слова: медицинская терминология, термин-эпоним, терминообразование, лексические особенности термина, стилистические особенности термина.

Bytsko N. Eponymic medical terminology (interpretation of lexical and stylistic peculiarities)

Summary. In scientific medical terminology terms-eponyms occupy an important place and provide the efficiency of intercultural communication. Terms-eponyms are units of language that provide the highest level of professional language at any field of medicine. The scientific research of medical texts due to the stylistic features of lexical translation of eponymic terms has been analyzed in the article.

Key words: medical terminology, term-eponym, terminology, lexical peculiarities of terms, stylistic peculiarities of term.

Golubovska I. O.,
*Head of the Department of General Linguistics,
 Classical Philology and Hellenistic Studies
 Institute of Philology
 Taras Shevchenko National University of Kyiv*

LINGUAL CONCEPT: EPISTEMIC APPROACHES IN MODERN UKRAINIAN LINGUISTICS

Summary. In the article the problems of linguistics formation as a separate science are looked upon. Modern linguistics is developing in the frames of anthropological epistemic constants which are dominant in modern scientific knowledge. The term “concept” appears to be the basic notion of the linguistic conceptology and linguistic culturology. It has got double interpretation – “cognitively” and “culturally” marked. Within the latter interpretation of the concept’s essence in the vein of “mental-spiritual” approach to its study has arisen. This approach is more spread in modern Ukrainian concept studies (if compared with “experiential-mental” approach used by American concept researchers).

Grounding on the analysis of the numerous linguistic works of the Ukrainian linguists in the field of concept studies fulfilled on the material of Ukrainian, Russian, French, English, Chinese, Japanese and other languages the epistemic approaches characteristic for the modern period in the development of Ukrainian linguistic conceptology were generalized. Main vectors for the future ways in concepts’ study were pointed out.

Key words: anthropological paradigm, epistemic constants, concept studies, linguistic conceptology, linguistic culturology, the future ways in concepts’ study.

Introduction. Millennium border is usually marked by frontal changes in social, political, literary, scientific and educational spheres of human life. There appears an urgent need to change the established views on human being and world in general, to review the scientific constants which considered to be right and unshakable for the long period of time. The borderline of the XX-th – XXI-th centuries activated these moods in the field of science, and what is more, scientists which belong to different branches of knowledge demonstrate the collective wish to get to “places” man has never gone before and to understand what is *a priori* not “allowed” ordinary people to understand. In this connection physics, this queen of sciences, which has been always determining the general philosophical model of the world, once again proposed the vectors for the science development.

American physicists Raymond Davis and David Bohm independently from one another have found evidence of substance disappearance. It has been experimentally proved: under certain conditions substance might disappear, and in other conditions of virtual waves interaction it might arise from nothing. Epistemological value of this discovery is hard to overvalue: the “basic” philosophical question about the primarity of **matter/spirit** seems to be solved in favour of the second component of this opposition. Nevertheless change of the research priorities and approaches in the linguistics of late XX-th – early XXI century began long before this epochal discovery: structural (materialistic in the Soviet Union) linguistics freed the way to anthropocentric linguistics (idealistic

in its essential epistemological constant). In the frames of this new science about language a Person with his/her consciousness, thinking, knowledge, “as medium for penetration into the speech” appeared in the focus of the research interests and became the object of study for new disciplines: linguistic cognitology and linguistic culturology. It is currently proved that culturally marked language entities are unsystematically spread throughout the whole semantic “skeleton” of natural language. They create no systemic groups (fields). This fact provides a basis for analogy with the behavior of particles-waves that are studied within modern quantum wave mechanics. Moving further through generalizations by analogy, one might reach some “taking breath away” assumptions about the holistic plan of Universe creation. But for us, mere human mortals, it is opened fragmentally, within different vectors of the scientific research aiming to discover the Scientific Verity. Change of the scientific paradigms is primarily determined by changes in research methodology, which is predetermined by certain metascience presumptions and beliefs about object’s ontology. The correctness of these or that fundamental presumptions is not questioned until some new scientific data would provoke crisis in the development of the scientific trend. **Thus, change in scientific presumptions results in change of scientific paradigms.**

Basing on this postulate, it seems logical to admit the existence of only three paradigms in the history of linguistics: **comparative historical** one (*methods*: comparative historical, of internal and external renovation, historicism as a principle of understanding of the object’s nature, diachronic approach as a basic value, *purpose*: reconstruction of protolanguage archaic forms and further outlining of divergent processes in its development (groups’ selection within the language family); structural (*methods*: distributive, transformational, component all of them having a high degree of formalization; synchrony, systemic approach and sign character of language as basic values, *purpose*: discovering of language paradigmatic and syntagmatic oppositions and correlations); **anthropological** (*methods*: conceptual, prototypical, frame / Gestalt analysis – all of them with elements of internal introspection as a mean of obtaining knowledge; the basic value (presumption) – antecedence of cognitive structures in relation to lingual, *purpose*: study of cognitive structures for knowledge storage and their language reflexions).

In modern linguistics concept appears to be one of the most “loved” cognitive entity, that’s why one can notice the steady growth of the number of conceptual studies devoted to the wide range of different concepts. This kind of epistemic situation alarms some linguists and even provokes pessimistic discussions about “avalanche-like” increase of the number of the scientific works devoted to the study of concepts in Ukrainian and Russian linguistics, “fashion” (O. Vorobjova), “conceptmania” (A. Prikhod’ko), ect. Moreover, according to O. Vorobjova, this Eastern

linguistic tendency appears to be in sharp contrast with the Western one within which “concept as a general notion appears from time to time only in the context of the theory of prototypes while the most attention is given to the phenomenon of categorization” [8, c. 11]. This author warns about serious threat which modern linguistic conceptology faces: loss of its heuristic power on the background of extensive tendencies in its development. Let’s look deeper into this problem.

Dialectic character of correlation between “cognitive” and “cultural” definition of language concept as a reflection of its nature and essence. Language concept as a key notion of linguistic conceptology

As it is widely known, in modern linguistics the content of the term “concept” emerged at the crossroads of its two understandings: “cognitive” and “cultural” ones.

The first is rooted to ideas of S. Askoldov-Alexejev, who understood the concept as a certain kind of entity that replaces in the process of human thinking some unspecified but similar objects, actions, functions (concept of plant, justice, mathematical concepts) [1, c. 267].

This approach was developed in the works of O. Kubryakova: “concept is an operational unit of memory, mental lexicon, conceptual system and language brain <...> quantum of knowledge. Key concepts have language presentation” [16, c. 91]; V. Karasyk: “<...> mental entities, which represent significant generalized fragments of experience in the memory of man” [13, c. 59], O. Zalewska understands concept in terms of “simultaneous multidimensional structure”, as perceptual-cognitive-affective entity of dynamic nature, which objectively exists in human’s mind in contradistinction to the notions and meanings—constructs of epistemological description [12, c. 358].

The same approach is characteristic for V. Krasnykh, who describes the concept as “a kind of minimized deepest meaning of the subject”, “the most abstract <...> cognitively processed idea of the subject taken as a sum of all its possible valences including culturally marked ones” [15, c. 268–269]. This kind of understanding of the essence of the concept we believe to be “cognitively centered”, which emphasizes the role of the concept in the processes of human cognitive activity.

The other approach to crystallization of the concept’s nature arises on the ways of its “culturally affiliated” understanding launched by academician D. Likhachev: as “algebraic expression of the meaning” that implies the interaction between the concept’s content <...> and personal / people’s ethnic experiences (in which connection the richer conceptual sphere of this or that language community is, the richer the concept’s content becomes) [Ibidem, c. 5]. “Culturally centered” definition of the concept found its development in a number of works of such authors as Ju. Stepanov: “a kind of matrix of culture in the human’s mind; “coagulate of culture in human consciousness” [23, c. 40]; A. Wierzbicka: “Object from the “ideal world” that has a name and reflects certain culturally determined ideas of a human being about the “real world” [29, c. 90]. Understanding of the concept as culturally marked phenomenon found its reflection in wide use of such terms-notions as “lingual cultureme” (Ukr. лінгвокультурема), which represents a complex multilevel language unit that appears to be a carrier of ethnically marked knowledge [7, c. 44], “logoepisteme” (Ukr. логоепістема) which implies “knowledge embodied in the word and conveyed by its internal form, individual history, certain ties with the culture” [4, c. 7].

However, this kind of epistemic and metalanguage approach only confuses the consumer of linguistic information, simply emphasizing this or that research approach determined by certain scholar’s goal. In the same time concept’s essence and specifics of its functioning on the axis “culture – human consciousness – natural language” remain without any concrete explanation.

Understanding of this state of affairs is reflected in the works written by S. Vorkachov, which, on the one hand, defines the concept as “an operating unit of thought” [6, c. 43], and further on – as a “unit of collective knowledge <...> which is verbalized and marked by cultural ethnic specifics” [Ibidem, c. 51–52]. Even more, if mental unit has no ethno-cultural particularity, according to above mentioned scholar, it has to be eliminated from the number of concepts.

Given the fact that “In natural languages meaning <...> is subjective, anthropocentric, in many veins culturally determined and reflects both culturally conditioned types of social interaction and the objective features of the real world itself” [29, c. 16–17], one might make a conclusion about concept’s nature and essence as a notion of “<...> mental, lingual, social, cultural, axiological character” [20, c. 30]. To the same conclusion results the application of cognitive notion of conceptualization of the reality in the format of concepts and conceptual structures (diagrams, pictures, frames, scripts, Gestalts), that form the conceptual system located in human’s mind for which language forms serve as a tool of their manifestation.

Each type of conceptualizing reality by this or that ethnic consciousness and ethnic language (sensory-receptive, logical-conceptual, emotional-evaluative, moral-value) demonstrates bright national-specific characteristics researched in the monograph by I. Golubovs’ka “Ethnic Peculiarities of National Language Models” [9]. One of the main assertions of the modern anthropological linguistics might be formulated in such a way: the substantial-ideal language continuum, being single and sustained, simulates specific features of national mentality at all levels of the language system with the help of pre-sign, sign and supra-sign lingual elements, i.e. the convey of cultural and national peculiarity is carried out at every single level of the language system. In this regard it would be superfluous to recall that the distinguished American anthropologist and linguist E. Sapir who denied even the slightest communication between language, on the one hand, and national temperament, on the other, considering the search for correspondances between the structure of language and temperamental variation **worthless** [21, c. 242]. In this context observation, description and explanation of the nature of lingual embodiments of ethnic mentality might be considered to be a great achievement of modern contrastive language conceptology.

Thus, **concept** as an ideal quantum of knowledge, which is believed to be an operational unit of human cognitive processes, has a culturally determined character, whereby it is not only rationally comprehended, but also emotionally “experienced”. Otherwise, when cultural component is absent, we deal with **notion** which belongs to international encyclopaedic knowledge and represents logical, culturally neutral forms of thought, actually those which were described by M. Zhyntkin in terms of “universal objective code” (UOC). Thereby, not every notion is a concept. Possibility of transaction from notion to concept is given only to such notions that appear to be of great importance and significance for certain ethnic group within certain ethnic culture, to those of them which are charged with concentrated cultural memory of this or that peoples.

Positively, there are no insurmountable walls between notions and concepts; under certain conditions (especially in the art and poetic discourse) notion's transition to the sphere of concepts is quite possible.

Considering all said above, concept as a mental phenomenon which is realized (verbalized, gets verbal forms, manifested) in particular linguoculture in modern Ukrainian linguistics is investigated on the crossroads of the two newest areas of linguistic knowledge: linguistic conceptology and linguistic culturology. The first trend might be named in terms of O. Vorobjova "experience-cognitive", the other – "spiritual-cognitive": "The first of these schools is based on the philosophy of experiential realism, which serves as the basis for American cognitive tradition initiated by J. Lakoff and M. Johnson in their turn inspired by ideas of their predecessors – L. Wittgenstein, E. Sapir, B. Whorf, Ch. Fillmore and many others <...> tradition <...> objectively determined by the priorities of the Anglo-Saxon mentality. The second school in conceptology <...> is the development of ideas of A. Wierzbicka <...> which were embodied and found their further development in numerous works of the Russian school of logical analysis, led by N. Arutiunova" [8, c. 2–3].

Interestingly, in Ukrainian linguistics just "spiritual-cognitive" methodological approach to comprehension of the concept's essence as a complex multidimensional phenomenon is accentuated. On the assumption of the constants of Ukrainian ethnic consciousness it would be probable to expect something else.

Mono-, bi- and polilingual researches of concepts in Ukraine (dissertations defended in Ukraine in 2005–2015).

Given that a data for the research might be chosen in the format of one, two or three/ more languages (it makes affiliation to the appropriate speciality approved by Ministry of Education and Science of Ukraine), let us make an attempt to identify some taxa (classification units) based on the given above criteria:

10.02.01 – Ukrainian language: V. Ivashchenko (Kyiv, 2007), T. Wilczynska (Kyiv, 2009); Y. Sobolieva (Kyiv, 2014);

10.02.02 – Russian language: Fu Jing (Kyiv, 2011), N. Gudkova (Kyiv, 2012);

10.02.04 – Germanic Languages: O. Gorodets'ka (Kyiv, 2003), O. Borysov (Donets'k, 2005), G. Ogarkova (Kyiv, 2005), I. Zmijeva (Kharkiv, 2006), T. Luniyova (Kyiv, 2006), I. Onischuk (Odessa, 2006) Yu. Abramova (Kharkiv, 2007), I. Gorobec' (Donets'k, 2007), O. Chornovol-Tkachenko (Kharkiv, 2007), O. Blagodarna (Kharkiv, 2009), L. Gaiduchenko (Kyiv, 2009), O. Putij (Kharkiv, 2010), A. Semenchuk (Kherson, 2011), T. Boyko (Kyiv, 2011), O. Zhulavs'ka (Kharkiv, 2011), N. Gach (Kyiv, 2014); I. Nabokova (Kharkiv, 2015);

10.02.05 – Romance languages: M. Yushchenko (Kyiv, 2007), M. Suslova (Kyiv, 2013), N. Lityns'ca (Kyiv, 2015);

10.02.13 – Languages of the Peoples of Asia, Africa, Latin America and the Aborigines of Australia: N. Sav'yak (Kyiv, 2012), N. V. Kolomiyets (Kyiv, 2014); M. Andriyets (Kyiv, 2014).

10.02.14 – Classical languages. Some Indo-European languages: G. Malunova (Kyiv, 2015).

10.02.15 – General Linguistics: O. Palchevs'ka (Donets'k, 2006), Yu. Pysmenna (Kyiv, 2008), V. Boguts'ky (Kyiv, 2010), O. Surmach (Kyiv, 2011), I. Myhovych (Donets'k, 2011), G. Vanina (Kyiv, 2011), O. Taranenko (Donets'k, 2011), A. Biliajeva (Donets'k, 2012), Yu. Yaskevich (Donets'k, 2013), O. Sakhnyuk (Kyiv, 2014), O. Dziubenko (Kyiv, 2014), Yu. Safiyan (Odessa, 2015);

10.02.16 – Translation: S. Zapols'kykh (Kyiv, 2005);

10.02.17 – Comparative-historical and typological linguistics: O. Bondarenko (Donets'k, 2005), O. Blyzniuk (Kyiv, 2006), T. Semyhyn (Kyiv, 2011), V. Kalinichenko (Donets'k, 2013).

As the analysis of the each of the above mentioned researches seems to be not possible in the frames of this article, let us focus our attention on the common features which bring together all these works.

1. Common methodological approach. Following N. Arutiunova, A. Wierzbicka, O. Kubriakova, Yu. Stepanov, I. Sternin all researchers recognize the statement about "probability of existence" in the human's mind of some "quants" of culturally marked information which is objectified in language forms.

2. After S. Vorkachov, V. Karasyk, G. Slyshkin the structure of the concept is seen as being represented by nuclear (conceptual/ logical), associative/ figurative (metaphorical) and evaluative components.

3. Such conceptual structure as frame is considered to be a device of concept's content deployment.

4. The methods of field modeling in the spirit of Z. Popova and I. Sternin and methods of cognitive-discursive interpretation are being applied (A. Prykhod'ko, A. Martyniuk).

5. In metalinguistic description such term as "linguocultural concept" (V. Karasyk) is widely used. In the same time terms like "linguocultureme" (V. Vorobjov) and "logoepisteme" (J. Vereshchagin, V. Kostomarov) are rarely used in linguistic texts.

6. Methods of concepts' analysis might be qualified as a sort of combination of the methods inherent for the structural paradigm of linguistic knowledge (methods of component, contextual analysis, method of distributive analysis, quantitative method); for traditional linguistics (descriptive, comparative method, etymological analysis of the nuclear lexemes-identifiers); and those that emerged within the anthropological paradigm (cognitive interpretative method, of conceptual analysis, of frame modeling, prototype analysis, method of conceptual metaphor by J. Lakoff and M. Johnson, method of internal introspection, of cognitive-discursive interpretation). For the verification of the obtained data some experimental methods are used: psycholinguistic experiments (free, directed, estimated scaling) and others.

Offered by A. Wierzbicka method of semantic primitives and method of profiling by J. Bartmiński remain practically unused alongside with method of vertical syntactic fields proposed by S. Prokhorova and method of prototypical scenario by R. Schenk and R. Abelson.

7. The priority in analysis is given to the so called teleonomic (GOOD, EVIL, TRUTH, FREEDOM, WILL, WISDOM, KNOWLEDGE, HARMONY, LIFE, DEATH), emotional teleonomic (LOVE, FEAR), gender (MAN, WOMAN), socially centric (SUCCESS, EXCLUSIVITY, PR, POWER, CRIMINAL, TERRORISM, TRAINING, EDUCATION, WEALTH), individually centric (VAMPIRE, WAY, INTIMACY, PAIN), sacred (GOD, OUR LADY, THE DEVIL, SECRET) concepts.

The presentation of the current state of Ukrainian concept studies on the material of different language cultures seems to be not full without dealing with the content of at least the most interesting works devoted to the concepts.

We'll choose among them the doctorate dissertation of T. Vilchyns'ka "Development of Sacral Conceptual Sphere in the Ukrainian Poetic Language of the XVII-th –XX-th Centuries" [5]; Ph.D Thesis of Y. Sobolieva "SECRET Concept and its Verbalization in Ukrainian linguoculture" [22]; Ph.D Thesis of N. Gudkova

“The Formation of Concept “EXCLUSIVITY” in Russian Printed Advertising Text of XIX-th –XXI-th centuries” [10].

The doctorate dissertation of T. Vilchyn'ska is of great interest in the area of methodological and methodical approaches to the study of the concepts that belong to the sacred sphere (GOD, OUR LADY, THE DEVIL). The author has proposed a method of semantic-axiological field, which basically being a kind of generalization of the previous instrumental achievements in concepts' practical processing (separation of kernel zone, near-kernel zone and periphery, etymological analysis of the name of concept, outlining of semantic-axiological characteristics, tracking the contextual and metaphorical realization of the concept), differs from the previous researches of that type by pioneering powerful approach: it gave the needed grounds for outworking an algorithm of analysis of correlation between authors' individual models of the world and overnational language models of the world. The proposed method allows to correlate the parameters of evaluative-cognitive categorization of the world by collective consciousness of a certain (not only Ukrainian) ethnic group, on the one hand, and individual consciousness of this or that writer, on the other, at any chosen chronological period in the development of certain linguoculture.

Candidate thesis of Y. Sobolieva attracts the attention thanks to extremely clear modus of integrative use of various methods of concepts' research prevailing in today's linguistic culturology (Vilchyn'ska's approaches are implemented, achievements of Voronezh Linguistic School of concepts' study (I. Stermin, Z. Popova), methods of concepts' profiling: word-formative, paradigmatic, syntagmatic, associative, idiomatic (Lublin School of Ethnolinguistics: J. Bartminski, S. Niebrzegowska), though the term “profiling” is unfortunately not used at all. Attention is also drawn to rather rich and representative language empirical basis which gives all necessary evidence for recognition of seemingly universal concept SECRET as nationally specific, which arose in the result of “stress conditions” characteristic for the development of Ukrainian mental culture with its accentuated introvert vector [22, c. 6].

Dissertation of N. Gudkova “The Formation of Concept “EXCLUSIVITY” in Russian Printed Advertising Text of the XIX-th XXI-th centuries” is characterized by appeal to diachronic aspects of concepts' content formation, by attempt “<...> to open “the veil of secrecy” over the first steps of concept's life” [10, c. 1]. The author stresses the need to renew “the before-concept phase” of concept's formation (Ibidem: 3) given the fact that “<...> modern interpretation of concepts made from the standpoint of modern knowledge, modern traditions, modern culture to some extent <...> distorts the true language status of the realities belonging to the past” (Ibidem: 1). Basing on the study of texts of Russian print advertising of various time periods (before the October revolution until 1917), of the Soviet period (from 1917 to 1991) and post-Soviet (from 1991 to the present time) the author managed to deep dive into socio-historical conditions of the rise of the concept EXCLUSIVITY in the frames of advertising discourse, so that relevant conclusions about the degree of stability, variability, reduce or increase of the semantic and axiological potential of this concept were processed in the context of its formation and evolution beginning from the “pre-concept” stage until our days.

Thus, as the analysis of a number of works made in Ukraine in the field of language conceptology shows, concepts' research in modern Ukrainian linguistics is characterized, unfortunately, by extensive mode (not in depth, but in breadth) basing on approaches, metalanguage and research techniques developed both in Russian

and western linguistics. Sadly, intense, heuristic vector of language concept's investigation which would be aimed at searching new formats, processing new techniques and perspectives of concepts' exploration virtually does not exist (just a few exceptions might be made).

Conclusion. How should we interpret this situation, this “case of concept” (paraphrasing Charles Fillmore)? Does this linguistic trend has already exhausted its epistemological potential, or we are just moving in the wrong direction?

Most likely the second suggestion is true. After all, in the Ukrainian linguistic conceptology (in contradistinction with Russian), very little attention is paid to lexicographical representation, which aims to put in order, categorize and lexicographically represent already studied concepts, create their thesaurus-based registry¹. Meanwhile, lexicographical codification of the accumulated in this area data would be of great help not only in summarizing of the already done, but also in prioritizing ways for the further studies of the verbalized culturally marked knowledge about the world, in the solution of the problems of ethnic and national identity in the context of those civilization changes that are currently “on agenda” for modern Ukraine. Taking into consideration the current socio-political context the study of such Ukrainian concepts-onims like THE CARPATHIANS (КАРИПАТИ), DNIPRO (ДНІПРО); ORANTA (ОРАНТА); ZAPORIZHS'KA SICH (ЗАПОРІЗЬКА СІЧ), TARAS SHEVCHENKO (ТАРАС ШЕВЧЕНКО), BOGDAN KHMELNITS'KY (БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ); PECHERS'KA LAVRA (ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА), KHRESHCHATYK (ХРЕЩАТИК), MEZHUGIRYA (Межигір'я), NATALKA POLTAVKA (НАТАЛКА ПОЛТАВКА) etc. seems to be actual and expedient.

Taking into consideration negative processes of anomie, depreciation of the traditional ethical values in the contemporary world, it seems logic to refer to the diachronic study of teleonom concepts under the angle view of the dynamics of their axiological semantics changes, acquiring by them other, not inherent for them earlier semantic nuances of cognitive content, emergence of new concepts, that might be observed on the material of Ukrainian postmodern texts' processing (content of the blogosphere and forums in the internet space could be used).

Summarizing approaches, reflections, object and subject of the research, metalanguage of the scientific description, tools of modern cognitive and culturally affiliated linguistic areas (linguistic cognitology, linguistic conceptology, linguistic culturology, etc.), we get all grounds to state that episteme of priority and determinative power of human consciousness in relation to the essence of language phenomena (ontologically) and approaches to their study (epistemologically) is currently dominant in the theory and practice of the modern linguistic science, though the measure of this facts' comprehension in the scientific community seems to be rather low.

References:

1. Аскольдов-Алексеев С. Концепт и слово / С. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Белянин В. Введение в психолінгвістику / В. Белянин. – М.: ЧеРо, 1999. – 128 с.

¹ Among the Ukrainian works of this kind we may mention only Dictionary Directory set by V. Zhaivoronok “Signs of Ukrainian Ethnic Culture” – Ukr. «Знаки української етнокультури» (Kyiv, 2006). Meanwhile, on the territory of our northern neighbour eight volumes of “Anthology of concepts” – Russ. «Антология концептов» were published from 2005 to 2011 (editors V. Karasyk and J. Stermin).

3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание /А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Верещагин Е., Костомаров В. В поисках новых путей развития страноведения: Концепция речеповедческих тактик / Е. Верещагин, В. Костомаров. – М.: Ин-т рус. яз. им. А.С. Пушкина, 1999. – 84 с.
5. Вільчинська Т. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII – XX ст.: автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. Вільчинська. – К., 2009. – 140 с.
6. Воркачев С. Счастье как лингвокультурный концепт: [монография] / С. Воркачев. – М.:ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
7. Воробьев В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
8. Воробйова О. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–64.
9. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу / І. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 283 с.
10. Гудкова Н. Становлення концепту «ЕКСКЛЮЗИВНІСТЬ» у російському друкованому рекламному тексті XIX – XXI ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / Н. Гудкова. – К., 2012. – 20 с.
11. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Редкол. О. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 2. Д – (Копці). – 570 с.
12. Залевская А. Психолінгвістическіе исследование. Слово. Текст : Избранные труды / А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
13. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. Карасик. – М.:Гнозис, 2004. – 389 с.
14. Кононенко І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
15. Красных В.В. «Свій» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
16. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.:Филол.-ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
17. Кульчицкий О. Світовідчужання українців / О. Кульчицкий // Українська душа. – К.: «Фенікс», 1992. – С. 51–70.
18. Лихачев Д. Концептосфера русского языка / Д. Лихачев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М.: Наука, 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.
19. Кононенко А. та ін. Персонажи славянской мифологии. / А. Кононенко, А. Кононенко. – К.: Корсар, 1993. – 224 с.
20. Приходько А. Концепты и концептосистемы: монография / А. Приходько. – Днепропетровск: Издатель Белая Е.А., 2013. – 306 с.
21. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс «Универс», 1993. – 656 с.
22. Соболева Я. Концепт ТАЄМНИЦЯ та його вербалізація в українській лінгвокультурі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Я. Соболева. – К., 2014. – 18 с.
23. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 524 с.
24. Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 791 с.
25. Фрумкина Р. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 74–117.
26. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – Київ, 1992. – С. 3–35.
27. Bruner J. Acts of Meaning / J. Bruner. – London, Cambridge, Mass., 1990. – 380 p.
28. Geertz C. “From the Native’s Point of View”: On the nature of anthropological understanding / C. Geertz // Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion / R.A. Shweder and R.A. LeVine, eds. – Cambridge University Press, Cambridge 1984. – PP. 123–136.
29. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.

Голубовська І. О. Омовлений концепт: епістемічні підходи у сучасній українській лінгвістиці

Анотація. У статті розглядаються проблеми становлення лінгвістики як науки, яка нині перебуває у царині епістемологічних настанов антропологічної парадигми мовознавчого знання. Центральним термінопоняттям антропологічної парадигми постав концепт, який набув, з одного боку, «когнітологічного», а з іншого боку – «культурологічного» розуміння. Останнє визначення тяжіє до «духовно-менталістського» підходу в дослідженнях концептів і є більш характерним (порівняно з «експеріенційно-менталістським») для сучасної української лінгвоконцептології.

Узагальнюються епістемічні підходи, характерні для сучасної української лінгвоконцептології на основі аналізу великої кількості лінгвістичних праць з україністики, русистики, германістики, романістики, сходознавства, перекладознавства, загального мовознавства, класичної філології. Окреслюються вектори подальшого можливого розвитку лінгвістичної концептології в Україні.

Ключові слова: антропологічна парадигма, епістемічні настанови, концепт, концептологічні дослідження, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, перспективи розвитку концептологічних досліджень.

Голубовская И. А. Ословленный концепт: эпистемические подходы в современной украинской лингвистике

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы становления лингвистики как науки, которая сейчас развивается в русле эпистемологических установок антропологической парадигмы научно-лингвистического знания. Центральным терминопонятием лингвокогнитологии и лингвокультурологии явился концепт, который получил две интерпретации – «когнитологическую» и «культурологическую». В рамках последнего понимания сущности концепта сформировался «духовно-менталистский» подход в исследовании концептов, выступающий более распространённым (по сравнению с «эксперіенциально-менталистским») в современных лингвоконцептологических исследованиях в Украине.

На основе анализа большого количества лингвистических работ в области украинистики, русистики, германистики, романистики, востоковедения, переводоведения, общего языкознания, классической филологии были обобщены эпистемические подходы, характерные для современного этапа в развитии украинской лингвоконцептологии. Обозначены векторы дальнейших путей развития лингвистической концептологии в Украине.

Ключевые слова: антропологическая парадигма, эпистемические константы, концепт, концептологические исследования, лингвоконцептология, лингвокультурология, перспективы развития концептологических исследований.

Загородня О. Ф.,

старший викладач кафедри сучасних європейських мов
Національної академії статистики, обліку та аудиту

АСОЦІАТИВНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНЦЯ Й ПАТРІОТА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті розглянуто асоціативні поля концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ. Матеріал для дослідження отриманий за допомогою вільного асоціативного експерименту. Результати експерименту опрацьовані за допомогою авторської комп'ютерної системи «STIMULUS». Визначені ядро й периферія асоціативних полів, актуалізовані українцями зони семантичної й асоціативної структур концептів, розглянуті конотативні компоненти значення та їх динаміка за період дослідження. Установлений характер впливу екстралінгвістичного чинника суспільно-політичних змін в Україні у 2013–2016 рр. на мовну свідомість українців.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна свідомість, суспільно-політичний, концепт, комп'ютерна система, асоціативний експеримент, асоціативне поле, асоціат, ядро, периферія, асоціативний гештальт, конотація.

Постановка проблеми. Вивчення асоціативних структур окремих лексичних одиниць як складових частин мовної картини світу набуває популярності в сучасній українській лінгвістиці. Ці дослідження відомі як дослідження окремих концептів. При цьому концепти вважаються складниками концептуальної системи людини чи соціуму, яка безпосередньо відображається в мовних картинах світу.

Вважаємо актуальним дослідження асоціативної структури концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ для визначення тих знань і смислів, що вкладаються в них українською суспільною мовною свідомістю в період суспільно-політичних потрясінь 2013 – 2016 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження асоціативних полів лексичних одиниць є фундаментальною складовою частиною вивчення мовної свідомості носіїв. Дослідження на основі асоціативних експериментів проводили вітчизняні та закордонні лінгвісти. Це, зокрема, праці українських лінгвістів Н.П. Бутенко [1; 2], О.О. Горошко [3], С.В. Мартінек [4; 5], Д.І. Терехової [6–8], С.В. Засєкіна [9], Н.В. Кутузи [10], Т.Є. Недашківської [11], Л.В. Кушмар [12], О.В. Денисевич [13] та ін. Російські вчені розв'язують проблеми мовної свідомості в галузях психолінгвістики (О.О. Залевська), когнітивістики (З.Д. Попова, І.О. Стернін) і асоціативної лексикографії (Н.В. Уфимцева, А.Ю. Філіппович, Г.А. Черкасова, Ю.М. Караулов). За допомогою асоціативних експериментів досліджуються як фрагменти мовної концептуальної свідомості, так і окремі концепти, що є їх складовими частинами, експлікуючи мовну свідомість. Поширеними є лінгвокультурологічні дослідження (К.І. Мізін [17–18], Д.І. Терехова). Концепти на позначення української національної свідомості на основі асоціативних експериментів досліджені мало. Основними працями українських лінгвістів є роботи Д.І. Терехової, котра працює над проблемою спільного й відмінного в мовній свідомості східних слов'ян, розглядаючи асоціативні поля окремих концептів (народ, держава тощо) [7–8], а також робота Н.Б. Ма-

нюх, котра розглянула асоціативну структуру концепту «батьківщина» [19].

У нашому дослідженні пропонуємо детальний аналіз асоціативних структур концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ на основі найсучаснішого асоціативного матеріалу.

Мета статті – дослідити асоціативні поля концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ, визначити актуалізовані зони семантичної й асоціативної структур значення, описати динаміку конотативного компонента значення концептів під впливом суспільно-політичних змін в Україні досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі термін «концепт» не має єдиного тлумачення. Точаться дискусії щодо обсягу інформації, яку охоплює концепт; ототожнений він із поняттям чи ширший за поняття; які акценти в тлумаченні терміна є ключовими залежно від психолінгвістичного, етнолінгвістичного, когнітивістського чи лінгвокультурологічного напрямків досліджень. У цій статті ми тлумачимо концепт у когнітивістському ключі, наслідуючи думку І.О. Стерніна, котрий вважає концепт дискретним ментальним утворенням, базовою одиницею мисленнєвого коду людини з відносно впорядкованою структурою, що є результатом когнітивної діяльності особистості й суспільства й несе комплексну енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю й ставлення суспільної свідомості до певного явища чи предмета [20, с. 13]. У цьому тлумаченні терміна ключовим для нас є розуміння концепту як *упорядкованої структури, банку знань* суспільства про явище та *ставлення суспільної свідомості до позначуваного* концептом. Це дає нам можливість, по-перше, структурувати асоціативне поле концепту, по-друге – визначити актуалізовані зони лексикографічного та психолінгвістичного значення, окреслити сучасні суспільні настрої щодо актуальних концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ.

За І.Г. Овчинніковою, лексикографічне та психолінгвістичне значення розмежовуються таким чином, що під лексикографічним значенням мається на увазі словникове тлумачення, а під психолінгвістичним – інтерпретація експериментальних даних, за якої встановлюються смисли, пов'язані зі словом у мовній свідомості [21, с. 261]. Структура асоціативного поля (далі – АП) може бути встановлена за допомогою його зонування та співвіднесення асоціативів у їхніх обсягах за цими зонами. Як зауважує С.В. Мартінек, реакції, отримані в асоціативному експерименті, «становлять зовнішню експлікацію властивостей відповідного концепту і більше того – фрейму (-ів), до якого (-их) цей концепт входить як складова частина ширшого фрагмента свідомості носіїв мови й культури. А отже, асоціативні реакції надають нам змогу виявити не лише властивості певного концепту, але і його зв'язки з іншими концептуальними структурами» [22, с. 29]. Власне, і саме асоціативне поле можна представити у вигляді фрейму з певними слотами, що є номіна-

ціями тематичних груп асоціатів у межах АП. Близьким, проте не тотожним такому підходу до стратифікації АП є підхід до тлумачення АП як асоціативного гештальту (Д.І. Терехова), в якому, однак, також можуть бути виділені окремі зони. У нашому дослідженні зонування лексикографічного (семантичного) значення відбувалося на основі словникових дефініцій, а зонування асоціативного значення – на основі схематичної моделі: 1) суб'єкт; 2) об'єкт; 3) персоналії; 4) характеристики; 5) атрибути; 6) функції й дії; 7) емоції й оцінки. Така модель, звичайно, може бути адаптована до конкретних асоціативних структур концептів і мати додаткові слоти.

Конотативний компонент концептів досліджувався нами на основі оцінок конотацій асоціатів АП. Конотації тлумачимо за поглядами О.С. Ахманової, яка інтерпретує конотацію як «додатковий зміст слова чи виразу, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які накладаються на основне значення й служать для вираження різноманітних експресивно-емоційно-оцінних обертонів, які можуть надавати висловленню уроцистості, жартівливості, невимушеності, фамільярності тощо» [23, с. 203–204].

Асоціативна структура досліджуваних концептів вивчалася на основі аналізу результатів вільного асоціативного експерименту, проведеного в 2013–2016 рр. серед молоді вищих навчальних закладів України. В експерименті взяли участь студенти м. Києва, м. Житомира, м. Переяслав-Хмельницького, м. Вінниці, м. Львова, м. Рівного, м. Тернополя, м. Одеси, м. Івано-Франківська, Донецької й Луганської областей.

За Н.П. Бутенко, студентська аудиторія дозволяє отримати максимально адекватні результати опитування, оскільки «світогляд молодих людей в основному сформований, усвідомлені поняття у відносно стійкому вигляді зберігатимуться протягом найближчих 30–50 років, що дозволяє з упевненістю відтворювати фрагменти мовної картини світу» [2, с. 5–6].

Оскільки асоціативне поле стимульного концепту відображає не тільки результати когніції суспільства, а й особистісні смисли респондентів, воно піддається значному впливові екстралінгвальних чинників. О.О. Залевська, досліджуючи механізми психічного відображення дійсності, зауважує, що психічне відображення ніколи не буває пасивним, механічним, дзеркальним, воно формується в процесах діяльності активного суб'єкта завдяки неперервній взаємодії людини з навколишнім світом, у постійному взаємозв'язку внутрішнього та зовнішнього, суб'єктивного й об'єктивного, індивідуального й соціального. Крім того, психічне характеризується процесуальністю, динамічністю, неперервністю й постійною взаємодією процесів і їх продуктів під час формування та взаємопереходів різних стадій, компонентів, операцій [14, с. 23]. Усвідомлення суспільно-політичних понять у такому аспекті розгляду є динамічнішим за інші сфери лексикону, оскільки будь-які суспільно-політичні зміни неминуче відбиваються в мовній свідомості завдяки мовній політиці та реалізації політичного впливу на суспільство шляхом особливих, спрямованих на вплив, засобів комунікації та вербалізації дійсності. Аналіз асоціативного поля стимульних концептів ПАТРИОТ і УКРАЇНЕЦЬ прямо експлікує ці впливи й унаочнює їх характер.

В асоціативному полі стимульного концепту ПАТРИОТ ядерними елементами виявилися такі: *українець* – 0,057, *я* – 0,044, *України* – 0,040. Отже, ПАТРИОТ для суспільної мовної свідомості українців у кризові роки – це сам українець, що непокоїться за свою державу.

Асоціати близької периферії АП яскраво доповнюють позитивний ідеал патріота: *Україна* – 0,029, *держави* – 0,019, *Слава Україні!* – 0,019, *громадянин* – 0,017, *націоналіст* – 0,015, *людина* – 0,013, *любов до країни* – 0,013, *любов* – 0,011, *вірність* – 0,008, *своєї країни* – 0,008, *своєї держави* – 0,008, *сила* – 0,008, *герой* – 0,008.

В АП стимульного концепту ПАТРИОТ легко простежуються групи асоціатів із певними ключовими складовими елементами. Так, українці розглядають патріота як відданого Україні, Батьківщині, народу, країні, державі. При цьому репрезентація реакцій набуває різних форм: від окремих слів до словосполучень, речень і навіть фразових єдностей.

Сумарний індекс яскравості асоціатів із ключовим елементом «Україна» склав 0,089. Це, наприклад, такі асоціати: *України* – 0,040 (*ядерна*), *Україна* – 0,029, *любов до України* – 0,006, *своєї держави України, все во благо України, болить душа за Україну, любов до України тощо*.

Також в АП стимулу виділено такі групи асоціатів, ключові елементи котрих вказують на об'єкт відданості:

1) з ключовим елементом «держава» (сумарний індекс яскравості – 0,069): *держави* – 0,019, *своєї держави* – 0,008, *любов до держави* – 0,006, *відданий державі* – 0,006, *любить свою державу* – 0,004, *любитель держави* – 0,002, *громадянин своєї держави* – 0,002, *всім серцем за державу* – 0,002, *захист держави* – 0,002, *моєї держави* – 0,002, «*За свою державу!*» – 0,002 тощо;

2) з ключовим елементом «країна» (сумарний індекс яскравості – 0,067): *любов до країни* – 0,013, *своєї країни* – 0,008, *любити країну* – 0,008, *країни* – 0,006, *відданість країні* – 0,002, *вірний своїй країні* – 0,002, *повага до країни* – 0,002, *особа, яка прагне до поліпшення стану своєї країни* – 0,002, *єдиний, хто любить свою країну* – 0,002 тощо;

3) з ключовим елементом «народ» (сумарний індекс яскравості – 0,014): *народ* – 0,002, *любить народ* – 0,002, *відданий своєму народу* – 0,002, *той, хто інтереси свого народу ставить вище за особисті* – 0,002, *нація (рос.)* – 0,004, *нація* – 0,002 тощо;

4) з ключовим елементом «Батьківщина» (сумарний індекс яскравості – 0,010): *Батьківщина* – 0,004, *любить Батьківщину* – 0,002, *любить народ і Батьківщину* – 0,002, *своей родини (рос.)* – 0,002, *вірний Батьківщині* – 0,002.

Бачимо, що Україна як держава найтісніше пов'язана з концептом ПАТРИОТ у мовній свідомості українців, оскільки патріот захищає передусім суспільно-політичні інтереси, а потім – інтереси землі, населення й рідного дому.

Розглядаючи аспекти якостей і дій патріота, звернемося до інших груп асоціатів в АП. АП концепту яскраво відображає усвідомлення патріота в категоріях відданості, вірності, націоналізму, захисту, сили, любові, боротьби, щирості, свободи. Так, тематична група асоціатів у АП із ключовим елементом «відданість» отримала сумарний індекс яскравості 0,030 (асоціати: *відданий* – 0,006, *відданий державі* – 0,006, *відданий своїй країні* – 0,004, *відданий своєму народу* – 0,002, *відданий думці* – 0,002, *самовідданість* – 0,002, *відданий душою* – 0,002 тощо). Сумарний індекс асоціатів із ключовим елементом «вірність» – 0,018 (*вірність* – 0,008, *верность (рос.)* – 0,004, *вірна людина* – 0,002 тощо), «націоналізм» – 0,017, «захист» – 0,014 (*захисник* – 0,006, *защитник (рос.)* – 0,002, *захист держави* – 0,002, *захисник рідного дому* – 0,002 тощо), «сила» – 0,012 (*сила* – 0,008, *сильна людина* – 0,004), «любов» (асоціат *лю-*

бов – 0,011 – посів місце в близькій периферії, а сумарний індекс усіх асоціатів з елементом «любов», включаючи асоціати з вищезгаданих інших груп, сягнув 0,065), «боротьба» – 0,008 (боротьба – 0,002, боротьба за свободу та права – 0,002, борець – 0,002 тощо), «щирість» – 0,008 (щирість – 0,004, щирий – 0,004), «свобода» – 0,004 (свободна людина – 0,004 (збережено орфографію респондента – О. З.), волелюбний – 0,002). Отже, бачимо, що любов в усвідомленні якостей патріота перевищує в мовній свідомості українців відданість, вірність, силу, боротьбу тощо. Патріот – той, хто любить.

Українська мовна свідомість пов'язує патріота з державною національною атрибутикою – прапором України. Тематична група асоціатів на позначення прапора України, а також його кольорів, набула сумарного індексу яскравості 0,014: прапор – 0,004, український прапор – 0,002, флаг України (рос.) – 0,002, синьо-жовтий прапор – 0,002 тощо.

Патріотами українці мислять насамперед українця (сумарний індекс яскравості в групі значний – 0,067 (українець – 0,057 (ядерна), українці – 0,002, свідомі українці – 0,002, більшість українців – 0,002)), а також себе (сумарний індекс яскравості – 0,052; асоціати я – 0,044, Я! – 0,002, я ☺ – 0,002, це я! – 0,002, знову я ☺ – 0,002, напевно я – 0,002 (емоїкони респондентів збережено – О. З.)) і громадянина в його ідеальному вигляді (сумарний індекс яскравості в групі – 0,023; асоціати: громадянин – 0,017, добрий громадянин – 0,002, хороший громадянин – 0,002, громадянин (рос.) – 0,002).

Усвідомлення патріота в категоріях любові підкреслюється тематичною групою асоціатів в АП, яку можна алегорично віднести до маркерів філософії душі й серця, властивих українській свідомості. Ця група містить асоціати, структурними компонентами яких є слова «душа» й «серце»: усім серцем за державу – 0,002, українське серце – 0,002, з Україною в серці – 0,002, душа країни – 0,002, болить душа за Україну – 0,002 тощо. Сумарний індекс таких асоціатів в АП концепту ПАТРИОТ сягнув 0,014.

Яскравим ілюстратором впливу на мовну свідомість зовнішніх екстралінгвальних чинників (середовища існування мовної свідомості) є наявні в АП концепту ПАТРИОТ асоціати з насиченим революційним колоритом. Нагадаємо, що період опитування – це період Революції Гідності в Україні й різких суспільно-політичних змін 2013–2016 рр. Політичний вплив цього періоду, події Майдану, національне піднесення чітко відбилися у свідомості українців і відображені в АП такими ремінісцентними асоціатами-гаслами: *Слава Україні!* – *Героям Слава!* (у різних формах репрезентації); *Небесна Сотня* (у різних формах репрезентації); *АТО; лише назва, всі патріоти в АТО; ПТН-ПН; з Україною в серці* тощо. Сумарний індекс яскравості асоціатів цієї групи досить значний: 0,043. Така піднесеність доповнюється наявними в АП новотвором *кіборг*, професіоналізмом *ракетна установка*, історизмами *козак, шабля*, котрі набули нової популярності в період опитування.

Аналіз семантичної структури концепту ПАТРИОТ показав, що актуальною для мовної свідомості семантичною зоною виявилася зона Любить Батьківщину (31% асоціатів, спродукованих респондентами, співвідносно із цією семою) порівняно із зоною Відданий народові (лише 8% асоціатів). Отже, бачимо, що колективна мовна свідомість українців усвідомлює патріота як такого, хто любить рідну землю, рідну домівку в першу чергу, і вже потім бере до уваги служіння колективу. Серед зон асоціативного шару структури концепту актуальними виявили-

ся такі: характеристики, якості (27% асоціатів на позначення характерних рис і якостей патріота в АП), суб'єкти (21% асоціатів), емоційно-оцінне ставлення (15%). Менш актуальною виявилася зона Атрибути (11%). Цікавим став факт наявності зовсім незначної кількості асоціатів у зонах Дії (8%) і Крайниці (7%). Отже, для українців головне, *яким є патріот, хто є патріотом* (нагадаємо, що за аналізом контенту асоціативного поля виведено усвідомлення патріотами українців і себе), на яке ставлення заслугоує така особистість у колективі, *як маркує себе патріот, за допомогою яких атрибутів відбувається його ідентифікація*. А ось належність до країни і, що також важливо, дії патріота набувають набагато меншої значущості. Це може свідчити про предметну й оцінну стратегію сприймання цього концепту, тоді як діяльнісний аспект патріотизму залишається за межами колективної аксіологічної орієнтації. Зовсім малий відсоток українців націлений на активні дії як прояв патріотизму, що може свідчити про деяку інертність українців, невелику схильність до активного самопрояву.

Серед дій патріота українці відзначили: прославляння рідного краю (*Слава Україні!* – 0,210; *Слава Україні!!! Героям слава!!!* – 0,026), *вибір* – 0,051, *любити країну* – 0,051; *захист* – 0,051; *боротьба* – 0,026; *зміни* – 0,026; *боротьба за свободу та права людини* – 0,026; *говорити українською* – 0,026.

Оцінки патріота в українській спільноті розділилися. В АП концепту наявні оцінки як позитивного, поважливого змісту, так і вкрай негативні оцінки так званого «ура-патріотизму» кризових років революції. Серед позитивних оцінок бачимо такі: *герой* – 0,010, *гордість* – 0,008, *молодець* – 0,006, *повага* – 0,004, *чесний* – 0,004, *«красава»* – 0,002, *честь* – 0,002. Отже, українська мовна свідомість пов'язує патріотизм із героїзмом, честю й чесністю, патріотичні почуття є предметом гордості й поваги. З іншого боку, українці несхвально відгукнулися про ймовірність маніпулювання цінностями патріотизму, що відбилося в цілій низці асоціатів. Серед них, наприклад, такі: *несправжній* – 0,004; *без правди* – 0,002; *це стало модно* – 0,002; *псевдопатріот* – 0,002; *обман* – 0,002; *невідаха* – 0,002; *слабкий* – 0,002; *награність* – 0,002; *от денег* – 0,002; *в Америці на заробітках* – 0,002; *знаємо таких «патріотів»* – 0,002; *ідеаліст* – 0,002; *пафос* – 0,002 тощо. Серед персоналій-патріотів респонденти називали таких діячів і борців за національну ідею: Франко – 0,002; Чорновіл – 0,002; Савченко – 0,002.

Має місце в АП стимулу ПАТРИОТ і невелика кількість ремінісцентних асоціатів – згадок однойменного кінофільму «Патріот» і виконавця головної ролі Мела Гібсона (сумарний індекс яскравості в АП склав 0,006). Зауважимо, що іноземні студенти (Sheridan University of Science and Technology, Онтаріо, Канада) також згадали цю кінострічку (that movie with Mel Hibson – 0,043). Елементами АП англійського еквіваленту ПАТРИОТ, схожими з АП українських респондентів, є також асоціати-оніми (назви держав і національностей: Canada, American), асоціати на позначення любові до країни (love for country), захисту держави (defending one's country), гордості за патріотів (nation's proud ones, hero, proud), з одного боку, а також несхвалення – з іншого (unnecessary, evil, useless concept).

Порівняння семантичної й асоціативної структур концепту ПАТРИОТ довело переважання асоціативної структури над семантичною майже вдвічі. Так, асоціативна структура налічує понад 46% так званих «своєрідних» реакцій, таких, що не співвідносяться безпосередньо із семами семантичної структури, надто віддалені від них за змістом або емоційно-оцінні, що ви-

ходять за межі сем лексичного значення концепту. Така перевага асоціативної структури над семантичною підтверджує тезу І.О. Стерніна про те, що психолінгвістичне значення звичай ширше, ніж його лексикографічний корелят, а також ширше за комунікативне значення, оскільки може мати в собі комунікативно нерелевантні семантичні компоненти, котрі можуть бути експліковані експериментально [20, с. 100]. Аналіз мовного вираження АП ПАТРІОТ показав, що в українській колективній мовній свідомості стимул ПАТРІОТ викликає здебільшого українські асоціати (87% асоціатів українською мовою). Невелика кількість асоціатів російською мовою (4%) та знаків і символів (1%) також мають місце в АП, а ось асоціатів англійською й іншими мовами не зафіксовано (як, наприклад, в АП стимулу СВОБОДА зафіксовано майже 1,35% асоціатів англійською мовою, в АП стимулу ЄДНІСТЬ – 0,65%, в АП стимулу ЗАКОН – 0,23% асоціатів англійською). Знаки й символи в АП стимулу ПАТРІОТ – це знак «+», що, імовірно, вказує на позитивне ставлення до патріотів, а також малюнки квітки й чоловічка; наявні асоціати зі складовими частинами – маркерами емоцій – у вигляді піктограм посмішок.

Відмова асоціювати у вигляді прочерку «–» як особливий тип зв'язку має місце в 12% випадках. Причини відмови реагувати на стимул є дискусійним питанням. З одного боку, це може свідчити про недостатньо глибоке розуміння значення цієї лексеми, з іншого боку, може спричинюватися певними болісними реакціями на стимул і призводити до психологічної блокади негативного для свідомості поняття, пояснюючись феноменами витіснення, забування, відмови [24, с. 57, 59, 129]. Збільшення латентного періоду (часу між сприйняттям стимулу та реакцією-відповіддю), коли слова-стимули пов'язані з травмуючими для респондента обставинами, доведено й дослідженнями Карла Г. Юнга [25]. В умовах перебігу асоціативного експерименту, коли стимули зачитуються інтерв'юером з інтервалом 3–5 секунд, збільшення латентного періоду в респондентів легко трансформується в їхню відмову асоціювати за браком часу й необхідністю реагувати на наступний стимул.

Аналіз конотативної структури стимульного концепту ПАТРІОТ відображає позитивність конотацій, що демонструє графік на рис. 1.

Бачимо, що коефіцієнт пейоративності конотацій досить низький: 0,05 порівняно з коефіцієнтом меліоративності 0,50. Проміжні точки кривої (на осі Х розташовані на рівні –0,5 і 0,5) набувають коефіцієнтів 0,01 (пейоративний компонент структури) та 0,30 (меліоративний компонент структури). Ці точки на осі Х позначають умовно негативні й умовно позитивні зв'язки, тобто такі, позитивність / негативність котрих наявна, проте, на

Рис. 1. Конотативна структура стимулу ПАТРІОТ

відміну від яскравих експресивних чи емоційно-оцінних зв'язків, виражена імпліцитно, здебільшого засобами семантики, на відміну від засобів стилістики (очевидної належності певному стилю) і морфеміки (суфіксально-префіксальних морфем). Можна припустити, що такі проміжні елементи конотативної структури достовірно відображають потенційні конотації концепту, які, імовірно, можуть зміцнюватися під екстралінгвальним впливом на колективну свідомість.

Отже, незважаючи на певну кількість негативно забарвлених асоціатів і асоціативних зв'язків, для української мовної свідомості ПАТРІОТ – цілком позитивне поняття, що, з одного боку, зумовлене семантикою стимулу, ключовими семами котрого є любов до народу й країни, а з іншого – хвилею піднесення патріотизму в карколомні для України 2013–2016 рр. опитування. Якщо ж проаналізувати динаміку конотативного компонента асоціативної структури, то побачимо, що суспільна думка щодо поняття ПАТРІОТ змінювалась упродовж 2014–2016 рр. У період із 2014 по 2015 р. позитивність поняття в суспільній мовній свідомості зростає (від коефіцієнта 1,8 до 2), а в наступний період 2015–2016 рр. спадає (від коефіцієнта 2 до 1,2, що є досить яскравим маркером в умовах переходу від піднесеності революції 2014 р. до розчарувань і затягнутої громадянської війни).

Важливим є аналіз асоціативного поля концепту УКРАЇНЕЦЬ, адже патріотами українська мовна свідомість мислить саме українців.

Ядерні асоціати АП концепту УКРАЇНЕЦЬ – я – 0,140; *патріот* – 0,075. Як бачимо, українська мовна свідомість пов'язує назву національності з особистою ідентифікацією та патріотичними почуттями. Можна навіть говорити про те, що сучасний українець існує в тріаді «я – українець – патріот», що чітко прослідковується в семантичній мікромережі, побудованій на дотичних зв'язках перехресних ядер стимулів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ.

Периферія стимулу чітко вказує на характеристики й умови існування українця: *вільний* – 0,045; *людина* – 0,040; *національність* – 0,025; *громадянин* – 0,020; *незалежність* – 0,020; *вірний* – 0,020; *Україна* – 0,020; *українка* – 0,015; *сильний* – 0,01.

Отже, УКРАЇНЕЦЬ для української мовної свідомості – це вільна, незалежна, вірна й сильна людина, громадянин України, наділений почуттям патріотизму.

Аналіз актуальних зон семантичної й асоціативної структур АП стимулу УКРАЇНЕЦЬ відображає в семантичному шарі актуалізованість зони «*представник української нації*» (15,5% асоціатів) порівняно із зоною «*житель України, представник населення*» (8,5% асоціатів). Таким чином, українець

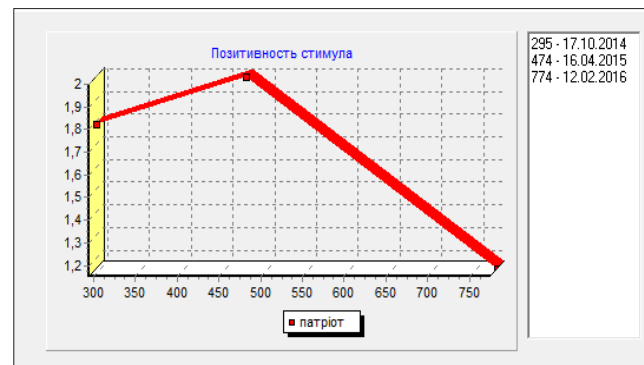

Рис. 2. Динаміка конотативного компонента асоціативної структури стимулу ПАТРІОТ за 2014–2016 рр.

мислиться в національному ключі, це не просто житель України, а людина з національним самоусвідомленням. В асоціативній структурі стимулу – зони «Суб'єкти» (24% асоціатів; *я* – 0,510; *людина* – 0,160; *українка* – 0,061; *нація* – 0,041; *громадянин* – 0,041; *він* – 0,041; *це я* – 0,041; *Я!* – 0,020; *народ* – 0,020; *ми* – 0,020; *козак* – 0,020; *земляк* – 0,020), «Оцінки й ставлення до оточення» (22% асоціатів) і «Характеристики» (13%) є провідними; 7% асоціатів співвідносяться із зоною «Атрибути»: *національність* – 0,330; *борець* – 0,067; *батьківщина* – 0,067; *прапор* – 0,067; *країна* – 0,067; *сила* – 0,067; *одяг* – 0,067; *уси (рос.)* – 0,067; *кров* – 0,067; *генетика* – 0,067. Цікавим є факт переважання зони, що позначає ставлення до оточення, над зоною «Емоції і внутрішні переживання» (лише 5,5% асоціатів). Таким чином, українець мислиться як орієнтований на оцінку зовнішніх факторів більше, ніж зосереджений на власних відчуттях і емоційних станах, а коли ми говоримо про власне українську колективну свідомість, котра виступає одночасно й суб'єктом, і об'єктом дослідження, то такий вибір в усвідомленні самих себе свідчить і про власне респондентську соціальну поведінку: назовні більше, ніж усередину; оцінок більше, ніж самозаглиблення й самоаналізу. Серед емоцій і внутрішніх переживань українця респонденти називали такі: *людина, яка сліпо вірить, але любить* – 0,091; *загнаний у кут* – 0,091; *незалежність* – 0,091; *любов* – 0,091; *вірить у країну* – 0,091; *душею з Батьківщиною* – 0,091; *людина, яка прагне волі!* – 0,091; *любить свою страну (рос.)* – 0,091. Оцінюють українці як себе, так і оточення: *герой* – 0,044; *найкращий* – 0,044; *країна 3-го світу* – 0,022; *кул* – 0,022; *патріот України* – 0,022; *справжній чоловік* – 0,022; *бідолаха* – 0,022; *пишаюся* – 0,022; *молодець* – 0,022 тощо. Досить промовистим є факт переважання зон на позначення атрибутів і характеристик українця над зоною «Дії» (4% асоціатів), що може свідчити про деяку пасивність українця, орієнтованість більшою мірою на приналежність і характеристики. Ця тенденція підтвердилася також у спрямованому асоціативному експерименті, коли респондентам пропонувалося записати прикметники-характеристики на питання «Українець який?» і дієслова-дії на питання «Українець що робить?». Респонденти надали значно більше характеристик порівняно з діями: *Який? Характеристика* – 10% ас.; *Що робить? Дія* – 6% ас.

Серед дій українця респонденти називають: *змінює на краще* – 0,170; *нічого не робить* – 0,083; *бореться* – 0,083; *бореться за хороше майбутнє* – 0,083; *справляє весілля по-українськи* – 0,083; *живе* – 0,083; *кричить* – 0,083; *сподівається на мир* – 0,083; *виживає* – 0,083; *воює* – 0,083. Серед характеристик такі риси українця: *вірний* – 0,20; *добрий* – 0,10; *вільний* –

Рис. 3. Конотаційна структура стимулу УКРАЇНЕЦЬ

0,10; *заздрісний* – 0,10; *веселий* – 0,05; *сильний* – 0,05; *незалежний* – 0,05; *чесний* – 0,05; *патріотичний* – 0,05; *відданий своїй державі* – 0,05; *щирий* – 0,05; *підлий* – 0,05. Бачимо й негативні риси українця в самоусвідомленні респондентів: *заздрість* і *навіть підлість*.

Неочікуваним став вибір українцями-респондентами тих персоналій, що усвідомлюються ними як українці: *Саакашвілі* – 0,010 (ближня периферія) і *Аваков* – 0,005 (зона «Персоналії» 1,5% ас.). Вочевидь, це приклад впливу екстралінгвального чинника суспільно-політичної ситуації в Україні, адже саме ці особи в період опитування були активними гравцями українського політикуму. Іншими маркерами екстралінгвального впливу періоду революції та війни в Україні 2013–2016 рр. в АП концепту УКРАЇНЕЦЬ є асоціати *Слава Україні!* – 0,130; *борець* – 0,130; *Крим наш (рос.)* – 0,130; *не убиваєт своих сородичей (рос.)* – 0,130; *воює* – 0,0075; *перемога* – 0,0075.

Асоціативна структура концепту ПАТРІОТ значно відрізняється від семантичної. Асоціатів, що вибиваються за межі семантичного значення, в АП стимулу ПАТРІОТ нараховується аж 66%.

З погляду форми мовної репрезентації, АП стимулу УКРАЇНЕЦЬ містить 91% українських асоціатів, 5,5% російських асоціатів (*національність, нікто, усы, чистый, добрый, сильный, честный* тощо), 0,5% знаків і символів, жодного асоціата англійською чи іншими мовами, хоча на периферії присутній асоціат «кул» (кирилиця респондента – О. З.), що є транслітерованим словом від англ. «cool» – класний, гарний, крутий.

Конотаційна структура концепту УКРАЇНЕЦЬ мало відрізняється від конотаційної структури концепту ПАТРІОТ, що бачимо на рис. 3.

Простежуємо схожу тенденцію позитивного сприйняття концепту, хіба що нейтральних асоціативних зв'язків (точка на рівні 0 на осі X) трохи більше, ніж у конотаційній структурі стимулу ПАТРІОТ, і трохи менше умовно позитивних асоціативних зв'язків (точка на рівні 0,5 на осі X). У зіставленні двох структур можна говорити про те, що конотаційна структура стимулу УКРАЇНЕЦЬ є стійкою, позитивною, а конотаційна структура стимулу ПАТРІОТ має не тільки позитивну стійкість, але ще й наділена потенціалом до посилення позитивності в певних екстралінгвальних умовах.

Динаміка конотаційної структури стимулу УКРАЇНЕЦЬ свідчить, що позитивне сприйняття стимулу має спадний характер у 2016 р.: у квітні 2016 р. респонденти продукували менше позитивних асоціатів, ніж у березні 2016. Детальнішу картину дає аналіз динаміки конотаційної структури за місяцями опитування. Так, з листопада 2015 р. по березень 2016 р. позитивне сприйняття стимулу зростає, упродовж березня – квітня 2016 р. має коливальний характер і до жовтня 2016 р. знову зростає. Отже, концепт УКРАЇНЕЦЬ так чи інакше мислиться українською мовною свідомістю як позитивне поняття.

Висновки. Проведене дослідження асоціативних полів концептів ПАТРІОТ і УКРАЇНЕЦЬ дає можливість зробити такі висновки. Ядерні компоненти концептів є перехресними структурами. Сучасна українська мовна свідомість мислить патріота в категоріях відданості Україні, вірності, націоналізму, захисту, сили, любові, боротьби, ширості й свободи. УКРАЇНЕЦЬ для української мовної свідомості – це вільна, незалежна, вірна й сильна людина, громадянин України, наділений почуттям патріотизму. В АП концептів відображений вплив суспільно-політичних змін в Україні 2013–2016 рр. Асоціативна структура

концептів значно переважає семантичну. Конотації концептів, а також динаміка конотацій за період дослідження мають позитивний характер.

Перспективами дослідження є аналіз асоціативних полів інших концептів суспільно-політичної сфери, визначення актуалізованих компонентів значення та динаміки конотацій.

Література:

1. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови / Н.П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.
2. Бутенко Н.П. Словник асоціативних значень іменників в українській мові / Н.П. Бутенко. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті «Вища школа», 1989. – 326 с.
3. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И. Горошко. – Х. ; М. : Издательская группа «РА-Каравелла», 2001. – 316 с.
4. Мартинек С.В. Амбивалентность концепта ЛЮБОВЬ (по результатам ассоциативных экспериментов) / С.В. Мартинек // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, Т. 1. – С. 33–36.
5. Мартинек С.В. Структура когнитивной категории кризис призму асоціативного эксперимента (на матеріалі слов'янських мов) / С. Мартинек // Проблеми слов'язнавства. – 2012. – Вип. 61. – С. 76–85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ps_2012_61_11.
6. Терехова Д.І. Психолінгвістичний підхід до вивчення образу світу східних слов'ян / Д.І. Терехова // Русский язык и литература в школе и вузе : проблемы изучения и преподавания : сб. науч. тр. – Горловка : Изд-во ГПНИИЯ, 2010. – С. 313–316.
7. Терехова Д.І. Голос народу – голос Божий (психолінгвістичний аналіз асоціативних полів стимулів НАРОД / НАРОД в українській та російській мовах) / Д.І. Терехова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. – Педагогіка. – Психологія. – К. : КНЛУ, 2010. – Вип. 20. – С. 17–24.
8. Терехова Д.І. Основні стратегії асоціювання східних слов'ян (на прикладі аналізу асоціативних полів слів держава / государство / дзяржава) / Д.І. Терехова // Проблеми зіставної семантики. – 2013. – Вип. 11. – С. 31–38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pzs_2013_11_8.
9. Засекина Л.В. Язык, речь, личность в зеркале психолінгвістики: [монографія] / Л.В. Засекина, С.В. Засекин, А.Л. Лавриненко. – Луцк : Вежа-Друк, 2014. – 292 с.
10. Кутуза Н. В. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н.В. Кутуза, Т.Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.
11. Недашківська Т.Є. Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експерименту) / Т.Є. Недашківська // Психолінгвістика. – 2011. – Вип. 7. – С. 126–134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_7_21.
12. Кушмар Л.В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.В. Кушмар ; Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – 20 с.
13. Денисевич О.В. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету / О.В. Денисевич // Волинь – Житомирщина. – 2010. – № 22(2). – С. 334–340 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_44).
14. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику : [учебник] / А.А. Залевская. – М. : Российский гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 382 с.
15. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ:Восток – Запад, 2007. – 266 с.
16. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Карaulов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 792 с.
17. Мізін К.І. Специфіка вербалізації концептів англ. BLOOD, нім. BLUT, укр. КРОВ і рос. КРОВЬ : зіставно-лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі усталених порівнянь) / К.І. Мізін // Лінгвістика. – 2013. – № 1. – С. 37–42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2013_1_7.
18. Мізін К.І. Національна мовна свідомість кризис призму компаративно-асоціативних концептополів: психолінгвістичний експеримент (на матеріалі німецької та української мов) / К.І. Мізін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10671.html>.
19. Манюх Н.Б. Асоціативний потенціал концепту Батьківщина у процесі вивчення української мови як іноземної / Н.Б. Манюх // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 23. – С. 84–86 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_23_31.
20. Стернин И.А. Психолінгвістическое значение слова и его описание / И.А. Стернин, А.В. Рудакова. – «Ламберт», 2011. – 192 с.
21. Овчинникова И.Г. Диалог субкультур (концепты деньги и бизнес в сознании молодых россиян) / И.Г. Овчинникова // Я и другой в пространстве текста. – Вып. 2. – Пермь-Любляна, 2009. – С. 261.
22. Мартинек С.В. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнитивній лінгвістиці / С.В. Мартинек // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 52. – Львів, 2011. – С. 25–32.
23. Ахманова О.С. Словник лінгвістичних термінів / О.С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2006. – 576 с.
24. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
25. Jung C. Studies in Word – Association / C. Jung. – New York, 1919.

Загородня О. Ф. Асоціативні портрети українця і патріота в мовній картині світу українців

Анотація. В статті розглядаються асоціативні поля концептів ПАТРИОТ і УКРАЇНЕЦЬ. Матеріал для дослідження отримано за допомогою вільного асоціативного експерименту. Результати експерименту оброблено за допомогою авторської комп'ютерної системи «STIMULUS». Обозначено ядро і периферію асоціативних полів, актуалізовані українцями зони семантичної і асоціативної структур концептів, розглянуті коннотативні компоненти значень і їх динаміка за період дослідження. Визначено характер впливу екстралінгвістичного фактора соціально-політичних змін в Україні 2013–2016 гг. на мовну картину світу українців.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна картина світу, соціально-політичний, концепт, комп'ютерна система, асоціативний експеримент, асоціативне поле, асоціат, ядро, периферія, асоціативний гештальт, коннотація.

Zahorodnia O. Associative pictures of the Ukrainian and a patriot in the Ukrainian language world view

Summary. The article deals with the associative fields of the concepts ПАТРИОТ (PATRIOT) and УКРАЇНЕЦЬ (the UKRAINIAN). The material for the research was obtained with the help of the free associative experiment. The results of the experiment were processed by a specifically designed computer program “STIMULUS”. The core and periphery of associative fields, actual zones in the semantic and associative structure were analyzed. The connotations in dynamics were considered. The influence of the social and political changes in Ukraine of 2013–2016 on the Ukrainian world view was stated and described.

Key words: language world view, social and political, concept, computer program, associative experiment, associative field, cue word, target word, core, periphery, associative Gestalt, connotations.

Маслова С. Б.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов № 2

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВНЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И СТРУКТУРЫ КОДИРОВАНИЯ И ДЕКОДИРОВАНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИСКУРСА

Аннотация. Статья посвящена проблеме выявления основных закономерностей и структур кодирования и декодирования англоязычного дискурса. В современной лингвистике текст идентифицируется с дискурсом, то есть рассматривается как продукт действенного, процессуального, динамического непосредственного коммуникативного акта. Эвристические стратегии логики в единстве с философией, когнитивной семантикой и общим языкознанием приводят к новым научным открытиям в сфере лингвистических исследований дискурса в его непосредственной связи с процессом мышления. Определены базовые закономерности и структуры (знаки) кодирования и декодирования англоязычного дискурса. Пропозициональными структурами являются так называемые пропозициональные знаки или мыслеформы, воспроизводящие мысли человека. Процесс декодирования (анализ) осуществляется от общего к частному: от текста – к слову, а процесс кодирования (синтез) – от частного к общему: от слова – к тексту – с учетом моделей, образцов и алгоритмов основных пропозициональных структур (знаков) англоязычного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, декодирование/кодирование дискурса, мыслеобраз, мыслеформа, омоним, пропозиция, предикат, модели предиката, микропропозиция, номинализация, инфинитивизация, макропропозиция, пропозициональные структуры (знаки), модель, образец, алгоритм.

Постановка проблемы. Согласно закону или механизму причинно-следственных связей, каждому следствию обязательно предшествует причина. И если связать мысли человека с их символами сопровождения, кодами, знаками, то есть языковыми формами выражения мыслей, то можно сделать вывод, что мысль выявляется причиной, а ее языковой эквивалент является следствием. Ответ на вопрос «Как мыслит человек?» давно найден: «Люди мыслят образами» (англ. “People think in images”), а точнее, так называемым мыслеобразами, которые отражают, воспроизводят, воссоздают картины объективной и субъективной действительности в сознании, в уме, в умозрении, на внутреннем экране, во внутренней речи человека, все многообразие его мира, его реальности. Образ мысли или мыслеобраз – визуализация цветной, яркой, живой, объемной картинки, возникающей в сознании человека в процессе постоянного мыслетворчества. Итак, мыслеобраз как сущность мысли (сама мысль человека) тождествен причине, а его языковое выражение или языковая форма равнозначна следствию.

Изложение основного материала исследования. Согласно одному из постулатов философии, суть которого сводится к тому, что сущность всегда формирована, а форма существенна, мысль человека обязательно имеет формальное языковое соответствие. Следовательно, будучи выраженным языковой формой, мыслеобраз приобретает качество так называемой мыс-

леформы. В родном (русском или украинском) и английском языке и речи (дискурсе) выделяются идентичные языковые формы (мыслеформы), так называемые формальные элементы иерархии дискурса: текст, сверхфразовое единство, предложение, словосочетание, слово.

В современной лингвистике текст идентифицируется с дискурсом – речью (от англ. речь; рассуждение). Дискурс или текст (монолог или диалог) может быть представлен в устной или письменной форме и рассматривается в качестве живого, непосредственного коммуникативного акта. Участниками коммуникации выступают говорящий и слушающий или кодирующий и декодирующий дискурс. Дискурс идентичен общению, беседе, вербализации. Таким образом, текст (дискурс) рассматривается как продукт действенного, процессуального, динамического непосредственного коммуникативного акта [1; 2; 3; 4; 5]

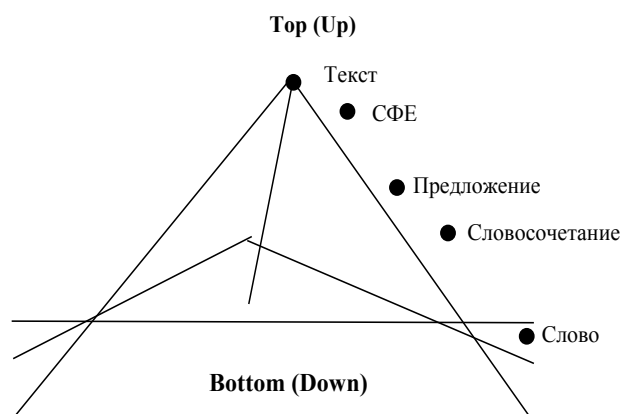

Рис. 1. Мыслеформы (формальные элементы иерархии дискурса)

Данная структура (пирамида) графически изображает текст (дискурс), а точнее, показывает иерархию построения дискурса, выражаемого его формальными элементами (мыслеформами). Пирамидальная структура показывает и схему познания в процессе коммуникации, поскольку любой коммуникативный акт (общение) – это всегда обмен информацией (знанием), предполагающий мыслеформы Вопросы/Ответов: Утверждений/Отрицаний.

Декодирование англоязычного дискурса как анализ, расшифровка, распознавание, понимание, осмысление мыслеформ устного или письменного текста (дискурса), т. е. сегмента знания, осуществляется от общего к частому, а именно, от текста к слову: Top (Up) → Bottom (Down).

Кодирование англоязычного дискурса как синтез, порождение речи осуществляется от частного к общему, т. е. от слова к тексту: Bottom (Down) → Top (Up). В этом процессе мысленно подбираются элементы (слова, словосочетания) – потенци-

альные члены предложения: Субъекты, Предикаты, Объекты, Обстоятельства и т. д. – для построения собственно предложений, сверхфразовых единств, текстов.

В русском языке и речи (дискурсе) формальный элемент иерархии дискурса (мыслеформа) – СЛОВО – воспроизводит любой мыслеобраз и успешно декодируется (распознается). Мы говорим «лето», «встреча», «да/ нет» в определенных моделях ситуаций какой-либо сферы человеческой деятельности или взаимоотношений, и в сознании возникает тот или иной мыслеобраз.

Формальный элемент иерархии англоязычного дискурса – СЛОВО, в своем большинстве вне определённого контекста (словосочетания, предложения, текста) конкретный мыслеобраз не воссоздает, не кодирует и фактически конкретной, однозначной мыслеформой не выступает. Мы говорим, произносим “spring”, и мыслеобраз не возникает, мы не понимаем, что означает “spring” вне контекста: то ли это «пружина», то ли «водный источник/ключ», и только в рамках безличного предложения (мыслеформы) “It is spring” декодируется однозначный мыслеобраз «Весна».

Английская языковая форма (мыслеформа) – СЛОВО – как формальный элемент иерархии дискурса может быть причислен к категории омонимов (от греч. *homos* – одинаковый + *опута*, *опота* – имя). Омонимы – это слова, принадлежащие к одной и той же части речи и одинаково звучащие, но различные по значению. Базис многочисленных английских словарей подтверждает, что формальный элемент англоязычного дискурса – СЛОВО – может быть декодирован только в рамках предложения или словосочетания, как минимум, например, слово “capital”:

“capital punishment” – «смертная казнь» [6, с. 168];

“a capital offence” – «преступление, караемое смертью» [6, с. 349];

“capital gains tax” – «налог на доходы от прироста капитала» [6, с. 214];

“capital assets” – «основные средства»;

“the capital of a country” – «столица какого-либо государства»;

“capital letter” – «прописная/заглавная буква» и т. д.

Англоязычный дискурс подчиняется алгоритмам. Это означает, что все модели и образцы построения словосочетаний, утвердительных, вопросительных и отрицательных предложений подчинены строгому порядку слов, а точнее, алгоритму. Базовый алгоритм построения членов утвердительного предложения в английском языке: Субъект + Предикат + Объект. Все остальные члены предложения также занимают свои определенные, строгие позиции.

В родном (русском или украинском) языке и речи (дискурсе) какие-либо алгоритмы моделей предложений отсутствуют.

Предложение – это пропозиция, которая является ведущей базовой мыслеформой, кодом, пропозициональным знаком, символом сопровождения мыслеобраза, основным формальным элементом иерархии англоязычного дискурса.

Мыслеформа – это код, равнозначный эксплицитной (ясной, четкой, точной) пропозиции, что соответствует предложению или имплицитной (подразумеваемой, недосказанной) пропозиции, что равнозначно словосочетанию. Ряд когерентных (связных, последовательных) предложений (пропозиций) составляет сверхфразовое единство или целый текст.

В англоязычном дискурсе декодируется, распознается только мыслеформа, идентичная пропозициональному знаку, то есть коду, который соответствует ядру пропозиции или предложения: Субъект (Subject) + Предикат (Predicate), поскольку человек не может «помыслить мысли» (“to think a thought”) без Предиката и отсылочного элемента – Субъекта или Объекта в роли Субъекта в страдательном залоге (Passive Voice):

He speaks/He is spoken about(of).

Пропозиция или ядро пропозиции (Subject + Predicate) – минимальная единица сознания, следовательно, минимальная единица заложенного в его основу знания [1, р. 108–110; 7, с. 10].

Именно пропозиция является самодостаточной мыслеформой кодирования и декодирования любого мыслеобраза в англоязычном дискурсе.

Итак, мыслеформа англоязычного дискурса является пропозициональным знаком, кодом, символом сопровождения мыслеобраза (мысли), если соответствует тексту, предложению или словосочетанию.

Пропозициональные структуры:

1) эксплицитная макропропозиция – дискурс – сверхфразовое единство, текст [8, с. 41–67];

2) эксплицитная пропозиция – предложение:

A law student reads law;

3) имплицитная пропозиция или микропропозиция – словосочетание, и, как исключение, слово:

а) **a law student** (микропропозиция или номинализация) – потенциальный субъект пропозиции, например: **A law student studies Tax law.**

Номинализация – это словосочетание, которое может выступать любым членом потенциального предложения (пропозиции), кроме Предиката, и не является формой глагола Инфинитив (Infinitive) [9, с. 348];

б) **to read law** (микропропозиция или инфинитивизация) – потенциальный предикат пропозиции, например: **A law student reads law in the law faculty.**

Инфинитивизация соответствует Предикату или другому члену предложения в форме Инфинитива [10, с. 132–135].

В номинализации эксплицитен, то есть вербально выражен, потенциальный Субъект/Объект/Обстоятельство пропозиции, а Предикат имплицитен, но беспрепятственно восстанавливается в сознании, благодаря выявлению ключевых, базовых смысловых глаголов: TO DO/TO BE/TO HAVE, например:

TO DO:

a law student = A student who **studies (reads)** law.

TO BE:

a law student = Law **is** studied (read) by a law student.

TO HAVE:

a cousin/ a car = He **has (got)** a cousin.

She **has (got)** a car.

В инфинитивизации эксплицитен потенциальный Предикат пропозиции, а Субъект/Объект имплицитен, однако мгновенно подбирается в сознании. Это личные местоимения третьего лица, единственного числа (Personal Pronouns, 3rd person, singular): HE/SHE/IT, например:

HE/SHE:

to read law = **He/She** reads law.

IT:

to read law = **Law** is read (by him/ her). (Passive Voice);

to run home = **It** is running home now. (a dog).

Таким образом, к пропозициональным знакам, кодам, мислеформам, символам сопровождения мысли относятся:

1) макропропозиция – текст или дискурс, состоящий из последовательности связанных (когерентных) предложений;

2) собственно, пропозиция – предложение, в котором и Субъект, и Предикат вербально выражены (эксплицитны);

3) микропропозиция – словосочетание, в котором Субъект или Предикат вербально не выражены, то есть имплицитны. К таким словосочетаниям относятся номинализации и инфинитивизации.

Номинализация (микропропозиция) – это словосочетание, в котором эксплицитен потенциальный Субъект/Объект и имплицитен потенциальный Предикат:

Tax law – (**Tax law** is one of the law subjects).

Constitutional law – (**Constitutional law** is my favourite subject).

law of Tort – (He reads **law of Tort** / **Law of Tort** is studied in the law faculty).

Инфинитивизация (микропропозиция) – это словосочетание, в котором эксплицитен потенциальный Предикат и имплицитен потенциальный Субъект/Объект:

to prevent an accident – предотвращать несчастный случай – (The policemen **prevented** the accident yesterday);

to grant a loan – предоставлять заём – (He was **granted** a loan last month);

to provide (smb.) **with** legal aid (assistance) – предоставлять юридическую помощь – (My friends will **be provided with** legal aid next week).

Микропропозиция – это словосочетание в составе предложения, то есть потенциальный Субъект/Объект/Обстоятельства или потенциальный Предикат пропозиции.

Макропропозиция соответствует сверхфразовому единству (сегменту текста) или целому тексту и представляет собой макроструктуру, охватывающую содержание ситуаций отдельных пропозиций, то есть ряда когерентных (последовательных и связанных) по смыслу и значению предложений текста, раскрывающих его суть, цельное знание, единое неделимое содержание как в общем, так и в частном.

Вербально выраженный (устно или письменно) сегмент текста (сверхфразовое единство) или целый текст рассматривается как единая модель ситуации какой-либо сферы деятельности человека. Эта модель ситуации называется Знанием Сцены (от англ. Scene Knowledge) [11, p. 69–73].

Единое общее знание – общее содержание, обобщенное значение макропропозиции раскрывается, как правило, в заглавии, в названии (англ. title) темы (англ. topic) сегмента текста (сверхфразового единства) или целого текста (дискурса).

Само заглавие темы текста может соответствовать и словосочетанию, и предложению, и слову:

London (Лондон) – слово;

The Bar (адвокатура; коллегия или сословие адвокатов) – словосочетание;

International law (международное право) – словосочетание;

The President averts (prevents) the danger (threat) of war (президент предотвращает угрозу войны) – предложение.

Следует еще раз подчеркнуть, что в англоязычном дискурсе слово как элемент иерархии дискурса пропозициональным знаком, как правило, не является. Английское слово вне контекста, вне пропозиции, вне словосочетания, рассматриваемое в изоляции, может быть причислено к классу омонимов: “bar”,

“capital”, “spring” и т. д., хотя есть и исключения: некоторые отдельные слова, отдельные понятия, термины, имена собственные и т. д. В родном (русском или украинском) языке и речи все элементы иерархии дискурса являются пропозициональными знаками и, в первую очередь, СЛОВО: «град», «весна», «тепло», «встреча» и т. д.

Следует подчеркнуть следующее:

а) английские существительные (nouns) с артиклями (a/the) или местоимениями (pronouns) могут рассматриваться как словосочетания: a man, The Bar, etc;

б) базовая форма английского глагола с частицей “to” причисляется к словосочетанию: to study, to know, etc.

Главным звеном, конструктивным ядром передачи мысли (мыслеобраза) выступает Предикат любой пропозиции как пропозиционального знака, поскольку человек не может «помыслить мысли» (от англ. “to think a thought”) без Предиката. В англоязычном дискурсе Предикат как член предложения выражается Глаголом как частью речи. Можно выделить три ключевых, базовых английских Глагола: DO/BE/HAVE:

а) **TO DO/TO BE/TO HAVE** (Main Verbs) – СМЫСЛОВЫЕ ГЛАГОЛЫ;

б) **DO/BE/HAVE** (Auxiliary Verbs) – ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ;

TO DO/TO BE/TO HAVE как смысловые или главные глаголы (Main Verbs) имеют два основных значения: Действие (**Action**) и Состояние (**State**):

TO DO (action): to read, to know, to study, etc.;

TO BE (state): to be sure, to be polite, to be aware, etc.;

TO HAVE (action): to have a talk, to have dinner, etc,

TO HAVE (state): to have a sister, to have a car, to have a cold, etc.;

б) **DO/BE/HAVE** как вспомогательные глаголы (Auxiliary Verbs) в составе Предиката употребляются:

DO: Present Simple/Past Simple (для составления Вопросов и Отрицаний при условии отсутствия глагола BE);

BE: Passive Voice/Continuous tenses;

HAVE: Perfect tenses/Perfect verb-forms: Perfect Gerund/Perfect Infinitive.

В англоязычном дискурсе можно выделить две модели Предиката (Two Predicate patterns):

I “TO BE” Predicate pattern:

I am a law student.

He is reading Civil law now.

We are interested in International law.

They are fond of mastering English.

II “Not TO BE” Predicate pattern:

I read English law.

He studies at Odessa National University.

They have a wide option/choice of law subjects.

I Модель английского Предиката “**TO BE**” Predicate pattern включает в свой состав глагол TO BE (как смысловый, так и вспомогательный глаголы, которые являются грамматическими омонимами).

II Модель английского Предиката “**NOT TO BE**” Predicate pattern включает в свой состав все глаголы английского языка, восходящие к значениям (действие/состояние) ключевых, базовых смысловых глаголов “TO DO/TO HAVE”, кроме глагола “TO BE”.

Таким образом, человек мыслит образами, так называемыми мыслеобразами, и на самых ранних стадиях становления человека эти мыслеобразы, сливаясь с кодами, формальными элементами иерархии родного для человека дискурса, превращаются в мыслеформы. «Я мыслю на украинском/английском языке», – говорит человек по полному праву.

Декодируются, распознаются только мыслеформы, идентичные какому-либо пропозициональному знаку.

Методы сравнения, анализа и синтеза, поиска аналогий и расхождений в процессе обучения/изучения иностранного языка устанавливают сходство и различия, выявляют закономерности во многих аспектах как родного (русского или украинского) языка и речи, так и англоязычного дискурса.

Пропозициональными знаками англоязычного дискурса, воссоздающими конкретные мыслеобразы, являются:

- 1) эксплицитная пропозиция, идентичная предложению;
- 2) имплицитная пропозиция или микропропозиция, идентичная словосочетанию (слову как исключению);
- 3) эксплицитная макропропозиция, идентичная сегменту текста (абзацу или сверхфразовому единству), целому тексту, то есть дискурсу, состоящему из ряда когерентных (связных, последовательных) пропозиций или предложений.

К пропозициональным знакам в родном (русском или украинском) дискурсе относится еще и микропропозиция, идентичная формальному элементу дискурса – слову.

Процесс обучения/изучения англоязычного дискурса рекомандується начинать с первого этапа – с процесса декодирования (анализа) дискурса на любую тему: от общего к частному, от макропропозиции (текста – темы) до микропропозиции (словосочетания/слова).

Базовым формальным элементом иерархии англоязычного дискурса в процессе его обучения/изучения выделяется и выступает основной пропозициональный знак – пропозиция (предложение). Устанавливаются и доводятся до автоматизма навыки построения алгоритмов, всех моделей, типов и образцов утвердительного/отрицательного/вопросительного предложения (пропозиции) во всех грамматических временах, в соответствующем залоге и наклонении. Особое внимание уделяется структурированию ядра пропозиции: Субъект + Предикат (+ Объект). Детально разбираются и закрепляются все модели и образцы центрального звена пропозиции – глагола-предиката.

Выводы. Процесс кодирования дискурса: от частного – к общему, от слова, словосочетания (микропропозиции) – к тексту (макропропозиции) – является собственно процессом порождения речи, т. е. самого дискурса, и как второй, заключительный, этап является целью и достижением результата процесса обучения/изучения англоязычного дискурса.

Англоязычный дискурс пропозиционален и подчинён алгоритмам, моделям и образцам своих пропозициональных знаков.

Литература:

1. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
2. Crombie W. Discourse and Language Learning: A Relational Approach to Syllabus Design / W. Crombie. – Oxford University Press, 1985. – 130 p.
3. Dijk van T.A. Semantic Discourse Analysis / T.A. van Dijk // Handbook of Discourse. – London – Orlando – San Diego – New York : Academic Press, 1985. – P. 103–136.
4. Fillmore C.J. (a) Linguistics as a Tool for Discourse Analysis / C.J. Fillmore // Handbook of Discourse Analysis. Disciplines of discourse. Edited by Teun A. Van Dijk // Academic Press. – 1985. – P. 11–39.
5. Fillmore C.J. (b) The Need for a Frame Semantics within Linguistics / C.J. Fillmore // SMIL (Statistical Methods in Linguistics). – 1976. – P. 5–29.
6. Борисенко И.И. Современный русско-английский юридический словарь. Около 45 000 терминов / И.И. Борисенко, В.В. Саенко. – М. : РУССО, 2006. – 528 с.
7. Сусов И.П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система / И.П. Сусов // Языковое общение: процессы и единицы : межвуз. сб. науч. тр. – Калинин, 1988. – С. 7–13.
8. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; пер. с англ. ; сост. В.В. Петрова ; под. ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
9. Арутюнова Н.Д. Сокровенная связка (к проблеме предикатного отношения) / Н.Д. Арутюнова // Изд. АН СССР. Сер. «Лит. и яз.». – 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 347–358.
10. Шмелева Т.В. Пропозиция и ее презентации в предложении / Т.В. Шмелева // Вопр. русск. языкознания. – М. : МГУ, 1980. – Вып. 3 : Проблемы теории и истории русского языка. – С. 131–137.
11. Dillon G.L. Language Processing and the Reading of Literature / G.L. Dillon. – Bloomington & London, 1978. – С. 69–73.

Маслова С. Б. Основні закономірності і структури кодування й декодування англомовного дискурсу

Анотація. Стаття присвячена проблемі виявлення основних закономірностей і структур кодування й декодування англомовного дискурсу. У сучасній лінгвістиці текст ідентифікується з дискурсом, тобто розглядається як продукт дієвого, процесуального, динамічного безпосереднього комунікативного акту. Евристичні стратегії логіки в єдності з філософією, когнітивною семантикою й загальним мовознавством призводять до нових наукових відкриттів у сфері лінгвістичних досліджень дискурсу в його безпосередньому зв'язку з процесом мислення. Визначено базові закономірності і структури (знаки) кодування й декодування англомовного дискурсу. Пропозиціональними структурами є так звані пропозиціональні знаки або форми думки, які відтворюють думки людини. Процес декодування (аналіз) здійснюється від загального до конкретного: від тексту – до слова, а процес кодування (синтез) – від часткового до загального: від слова – до тексту – з урахуванням моделей, зразків та алгоритмів основних пропозиціональних структур (знаків) англомовного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, декодування/кодування дискурсу, образ думки, форма думки, омонім, пропозиція, предикат, моделі предикату, мікропропозиція, номіналізація, інфінітивізація, макропропозиція, пропозиціональні структури (знаки), модель, зразок, алгоритм.

Maslova S. The basic regularities and structures of coding and decoding the English-language discourse

Summary. The article deals with the problem of the basic regularities and structures of coding and decoding the English-language discourse. In contemporary linguistics Text is identified with Discourse and it is regarded as a product of an effective, dynamic direct act of communicating in process. Heuristic strategies of logic together with philosophy, cognitive semantics and general science of language lead to new scientific discoveries in the sphere of linguistic investigations of the English-language discourse taking into account its direct connection with the process of thinking. The basic regularities and structures (signs) of coding and decoding the English-language discourse have been defined. They are propositional signs or mind forms which have been reproducing the people's

thoughts (mind images). The process of decoding (analysis) has been realizing from the General Top (Text) to the Particular Bottom (Word) taking into account the patterns, models and algorithms of the basic propositional structures (signs) of the English-language discourse.

Key words: discourse, decoding/coding discourse, mind image, mind form, homonym, proposition, predicate, predicate patterns, microproposition, nominalization, infinitivization, macroproposition, propositional structures (signs), pattern, model, algorithm.

Поляренко В. С.,
аспірант кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ: НЕРОЗРИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК МОВИ, МЕНТАЛІТЕТУ НАРОДУ ТА ЙОГО КУЛЬТУРИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку мови народу та його менталітету, що формують етнічну ментальність. Також увагу приділено аналізу факторів, які мають вплив на формування етнічної ментальності.

Ключові слова: ментальність, менталітет, етнічна ментальність, етнос.

Постановка проблеми. Менталітет – це душа, специфічне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний і духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне й культурне, раціональне та підсвідоме, індивідуальне й суспільне постійно взаємодіють на рівні менталітету, що становить духовний, моральний і релігійний рівні.

Національний світ поєднує в собі людину та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер.

Отже, мова й менталітет нерозривно пов'язані між собою. Пізнання й самопізнання народу, закономірностей і механізмів формування його світогляду, ментальності може черпатися не тільки з наукових досліджень про менталітет. Адже мова – не лише засіб спілкування, а й скарбниця духовного та культурного спадку народу; це дзеркало душі народу [10].

Проблемам зв'язку менталітету й ментальності, а також їх відмінностям присвячено багато наукових праць. Так, здебільшого це пов'язано з появою дискусій щодо розмежування двох термінів. Цікавим у сьогоденні є дослідження відмінностей значень цих двох термінів, а також появи терміна етнічної ментальності, що є важливим для дослідження не лише культури певного народу, а й картини світу загалом. Тому доцільним є аналіз різноманітних теоретичних джерел, різних точок зору, щоб виділити найоптимальніші варіанти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи до уваги проблеми та сенс поняття «ментальність», варто звернути увагу, що існує ментальність певної епохи, а також ментальність великих і малих регіонів Землі. Але кожен із видів ментальностей має певний фундамент, такий як етнічна ментальність зі специфічними, притаманними лише їй особливостями. Не може існувати явищ, які не мають етнічних, духовних, соціально-культурних рис.

Поряд із терміном «менталітет» у науковій літературі зустрічається й інший термін – «ментальність». Питання про співвідношення двох термінів досліджують Є. Ануфрієв та Л. Лесная: «На відміну від менталітету, під ментальністю варто розуміти частковий, аспектний вияв менталітету не стільки в умонастрої суб'єкта, скільки в його діяльності, яка пов'язана з менталітетом чи з нього випливає» [2]. Тому доцільно розглянути також і термін «ментальність», його історію, походження та значення для вивчення й розуміння специфіки культури та мови кожного народу.

Американський філософ Р. Емерсон вводить поняття «ментальність» у науковий ужиток у 40–50 рр. XIX ст. Досить довгий проміжок часу це поняття не використовували в науковій літературі. Ще в XIX ст. проблеми менталітету були порушені етнопсихологами. Своїм народженням цей напрям зобов'язаний працям німецьких учених Х. Штейнтала та В. Вундта, які опублікували в 1863 р. книгу «Лекції про душу людини і тварини», в основі якої лежать ідеї Гегеля про «об'єктивний дух»; поширеним у Німеччині того часу поняттям «надіндивідуальна психіка» й «народний дух»; а також представникові історичної школи права, німецькому географу та історичному К. Ріхтеру, котрий указував у працях на зумовленість історії духовним складом народу [5].

У 1860 р. М. Лацарус і Х. Штейнтал охарактеризували «народний дух» як особливе, замкнуте утворення, що виявляється в психології схожості індивідів, котрі належать до окремої нації, а також особливостях їхньої свідомості, зміст якої може бути розкритий шляхом порівняльного вивчення мови, міфології, моралі та культури. На початку XX ст. ці ідеї набули розвитку й часткової реалізації в «психології народів» В. Вундта [6].

Широкого використання поняття «ментальність» набуває лише у 20-х рр. XX ст. передусім у Франції, зокрема, в роботах М. Пруста. У науковий обіг поняття ментальності входить завдяки науковцям-представникам історико-психологічного й культурно-антропологічного напрямів у 1922 р.

Так, зокрема, у монографії «Примітивна ментальність» Л. Леві-Брюль аналізує двох типи ментальності – паралогічний і логічний [1]. Саме тому можна вважати, що французький етнолог Л. Леві-Брюль для позначення «паралогічного мислення дикунів» вводить поняття «ментальність» як науковий термін для широкого використання.

Пізніше французькі історики Л. Февр та М. Блок ужили це поняття для позначення колективної психології «гарячих суспільств» на стадії цивілізації, а також усієї сукупності уявлень про світ, за допомогою яких людська свідомість у ту чи ту епоху переробляє «картину світу», хаотичний і різномірний потік сприймань і вражень [4]. Вони встановили, що духовна сфера суспільства складається не тільки з філософських, політичних, релігійних, естетичних ідей, а включає й ментальні структури, обумовлюючи думки, почуття, цінності й поведінку людей, які є специфічним орієнтиром у природному та соціальному світі [3].

Так, Ж. Лефевр досліджує в працях поняття колективної та індивідуальної ментальності, їх особливості й специфічності, зумовлені біологічними законами константи людського мислення. Пізніше, в 40-х рр. XX ст., починається системна робота проблем, що стосуються явища ментальності, зокрема вирішення та дослідження цих проблем представлені в роботах

«Антологія історії, або ремесло історика» М. Блока та «Проблема зневіри в XVI ст. Релігія Рабле» Л. Февра. Ментальність постає в цих працях як своєрідний корелят ідеології й утопії, як спосіб масово індивідуального історичного мислення, бачення історії, конкретно-історична форма «колективного неусвідомленого» [4].

Проблему ментальності розглянув також й О. Шпенглер. На його думку, існують «культурні організми» у трансцендентній життєвій сфері, в якій зароджується «душа культури». Життя діє через унікальну душу певної культури, надаючи душевним можливостям форму. В. Храмова вважає, що під поняття «душа культури» філософ розуміє менталітет нації, що обумовлює неповторність її світобачення, а отже, й життєдіяльності [17].

Різноманітні проблеми і процеси в суспільстві привернули увагу українських учених, що здебільшого внесло зміни до суспільно-філософської думки в Україні. Можливо, найактуальнішою проблемою того часу є дослідження ідеї, значення, проблеми національного характеру. Свої праці дослідженню цього явища присвятили такі відомі науковці, як В. Вернадський, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Донцов, О. Духнович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Липинський, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко.

Поняття ментальності в різні часи розуміли як суперечливу цілісність картини світу, як дорефлекторний шар мислення, як колективне несвідоме, як глобальний, всеохоплюючий ефір культури [8]. На думку В. Маслової, ментальність – це спосіб світосприйняття, рівень суспільної свідомості, мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства [12]. О. Усенко запропонував визначити ментальність як «універсальну властивість індивідуальної психіки зберігати в собі типові інваріантні структури, у яких виявляється належність індивіда до певного соціуму й часу» [16].

Компоненти ментальності обумовлюють спосіб життя народу та формуються на рівні підсвідомості. Термін «ментальність», з одного боку, є міждисциплінарним, а з іншого – багатограним, що має безпосередній зв'язок із людською спільнотою й несе в собі риси історичної, політичної, соціальної, мовної, духовно-релігійної специфіки суспільного буття. Менталітет являє собою сукупність ідей, поглядів, стереотипів, форм і засобів поведінки, що склались історично та були засвоєні певним суспільством.

Н. Дем'яненко вважає в національній ментальності стрижень, навколо якого формується національна картина світу кожного народу. Ментальність має свою структуру, яка виражається у взаємозв'язках внутрішніх рис, що дає змогу виявити характеристику особистості, її поведінку й характер [7].

На думку Я. Радевич-Винницького, ментальність може позначати глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприйняття, світобачення, орієнтація й поведінка людини (спільноти) в реальності; визначає особливості душі, серця та розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу [15].

Ментальність, з одного боку, формується у взаємодії з культурою (традиціями, звичаями, законами), а з іншого боку, сама формує культуру. Ментальний простір «задає власний смисловий контекст, має власне емоційне забарвлення й диктує свої правила побудови дій» [13].

Ментальність можна вважати своєрідним рівнем індивідуальної та колективної свідомості. Виявляється вона передусім

у національному характері, особливостях психології певного народу, культурі, віруваннях, звичаях і традиціях.

Ментальність носія певної культури базується на системі уявлень, які сформувалися саме в цій культурі.

Ядром національної ментальності є духовна культура народу. Її складниками є мова, фольклор, звичаї, традиції, література, мистецтво. Менталітет і світобачення народу впливають на своєрідність мови.

Ментальність виступає як сукупність несвідомих комплексів, які формуються в процесі адаптації етносу до навколишнього природно-соціального середовища й виконують в етнічній культурі роль основних механізмів, відповідальних за психологічну адаптацію етносу до навколишнього середовища. Ці несвідомі образи визначають характер дії людини у світі. Цей характер залишається специфічним для кожної окремої культури. Ментальність – це система етнічних констант, що являє собою призму, крізь яку людина сприймає навколишню дійсність.

Ментальність як колективно-особистісна освіта являє собою стійкі духовні цінності, глибинні аксіологічні установки, навички, автоматизми, звички, довготривалі стереотипи, що розглядаються в певних просторово-часових межах, стають основою поведінки, способу життя й усвідомленого сприйняття тих чи тих явищ дійсності.

Зразки поведінки, ціннісні орієнтири зазвичай задаються в рамках ментальності освіченої частини суспільства, а потім спрощуються, проникають у ментальність усього народу, закріплюючись на довгі роки.

Досить важливим є зв'язок між мовою та ментальністю, адже саме через мову людина сприймає світ. В. Колесов звертає увагу на визначення ментальності в поєднанні її з мовою: «Ментальність – це світоспоглядання через категорії й форми рідної мови, яка поєднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його виявах. Мова втілює й національний характер, і національну ідею, і національні ідеали, які в остаточному вигляді можуть бути представленими в традиційних символах цієї культури» [11].

І. Дубов, указуючи на взаємозв'язок мови й ментальності, вважає, що специфіка зв'язків між елементами мови відображає ставлення людей до навколишнього світу. Мова фіксує «відображені свідомістю взаємовідношення між явищами дійсності й оцінки цих явищ». Саме тому дослідник визначає поняття мовної ментальності, розуміючи під ним «спосіб поділу світу за допомогою мови, адекватний наявним у людей уявленням про світ» [9].

Говорячи про мовну ментальність, О. Почепцов визначає її як «співвідношення між деякою ділянкою світу і її мовною репрезентацією», причому під світом мається на увазі «не тільки навколишній світ, а й той, що твориться людиною», а під мовою – «єдність мови-системи й мови-діяльності». «Мовна ментальність – це спосіб мовного уявлення, чи поділу світу, тобто містить співвідношення між світом і його мовним зображенням, чи образом». Мовна ментальність визначається особливостями індивіда як представника певної соціокультурної групи, а також і соціокультурним середовищем [14].

Отже, взаємозв'язок мови й ментальності дуже глибокий, через який відображено дух народу. Надзвичайним є той факт, що мова є важливою частиною національної культури, адже вона й відбиває ментальність народу, а саме: етнокультурні

особливості, психологічні особливості, культуру, вірування, звичаї, традиції.

Основні відмінності між етнічними ментальностями зумовлені певними факторами. Наприклад, такими факторами є географічні, кліматичні умови існування етносу, особливості виробничої діяльності. Завдяки цьому етноси мають відмінності. Наприклад, існування в різному природно-географічному середовищі сприяє вкоріненню в культуру етносу навколишньої природи, сутності її явищ, духу. Саме ці риси пізніше й виявляються в різних поколіннях цього народу.

Можна вважати, що етнічна ментальність убирає в себе риси суспільства та природи, тобто є органічним і неординарним поєднанням суспільного середовища з природним навколишнім середовищем.

Етнічна ментальність не може являти собою стале явище. Вона постійно перебуває в дії та наповнена різноманітними змінами. Хоча не є винятком деякі сталі елементи етнічної ментальності, які саме й дають змогу відрізнити ментальність одного етносу від іншого. Ці елементи найчастіше та найяскравіше виражені у світосприйманні, морально-етичних нормах суспільства, вимогах, цінностях, ставленні до праці й результатів праці, ставленні до оточуючих, організації власного щоденного побуту.

Висновки. Етнічну ментальність можна вважати глибинним духом етносу, який являє собою вияв і наслідок освоєння етносом природного середовища, що має вплив на розвиток і спрямованість трудової діяльності індивідів і їхньої поведінки.

Література:

- Соціальна філософія : [короткий енциклопедичний словник] / загальна редакція й укладання: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – К. – Х. : ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с.
- Ануфриев Е.А. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен / Е.А. Ануфриев, Л.В. Лесная // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С. 28–44.
- Беседина Т.П. Специфіка української ментальності: мовний аспект / Т.П. Беседина // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 4–9.
- Блок М. Апологія історії / М. Блок. – 2-е издание, дополненное. – М. : Наука, 1986. – 174 с.
- Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь. Философия и литература. Мифология и религия. Язык и культура / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – М. : ЭКСМО, 2003. – 592 с.
- Вундт В. Психология народов : сборник / В. Вундт. – М. : ЭКСМО ; СПб. : TERRA FANTASTICA, 2002. – 863 с.
- Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) / Н.Б. Дем'яненко // Культура народов Причерноморья. Раздел 1. Лексическая семантика. – 2002. – Т. 32. – С. 34–37.
- Додонов Р.О. Філософський аналіз процесу формування і функціонування етноментальності : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Р.О. Додонов. – К., 1999. – 23 с.
- Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20–29.
- Жилина Ю.Ю. Менталітет і засоби його мовного вияву / Ю.Ю. Жилина // Актуальные проблемы славистики 2012. Секция 6 : Международные отношения и внешняя политика славянских стран : материалы Интернет-конференции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rusfil-mggu.at.ua/forum/29-90-1>.
- Колесов В.В. Жизнь приходит от слова / В.В. Колесов. – СПб. : Златоуст, 1999. – 368 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология : [учебное пособие для студ. высш. учеб. завед.] / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
- Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
- Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110–122.
- Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації / Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 360 с.
- Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Тезисы докладов науч. конф. «Русская история: проблемы менталитета». Москва, 4–6 октября 1994 г. – М. : Издательство Ин-та российской истории РАН, 1994. – С. 3–7.
- Храмова В. Українська душа / В. Храмова. – К. : МП Фенікс, 1992. – 128 с.

Поляренко В. С. Этническая ментальность: неразрывная связь языка, менталитета народа и его культуры

Анотація. Стаття посвящена изучению взаимосвязи языка народа и его менталитета, которые формируют этническую ментальность. Также уделяется внимание анализу факторов, которые влияют на формирование этнической ментальности.

Ключевые слова: ментальность, менталитет, этническая ментальность, этнос.

Poliarenko V. Ethnic mentality: inseparable interconnection of the language, mentality of the nation and its culture

Summary. The article is devoted to investigation of interconnection between the language of the nation and its mentality, which therefore form ethnic mentality. Also we pay attention to the analysis of the factors, which have impact on the formation of ethnic mentality.

Key words: mentality, way of thinking, ethnic mentality, ethnos.

Сорока Т. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови та перекладу

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У ЛЕКСИЧНІЙ СЕМАНТИЦІ
УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ

Анотація. У статті досліджується антропологічний компонент змісту семантичної структури українських та англійських аксіономенів із застосуванням матричного методу. Особливу увагу приділено елементам лексичного значення на позначення персональної орієнтації, індивідуальним формам лексикографічного тлумачення і здатності аксіономенів перетинатися за спільними семантичними ознаками «люди(на), особи(а)», «person(s)».

Ключові слова: матриця, аксіономен, сема, семантична ознака.

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід до мови розглядає її як систему, що тісно пов'язана з мисленням, духовно-практичною діяльністю людини, її особистістю та знаннями про світ. Беручи до уваги цей факт, сучасні семасіологічні дослідження усе частіше звертаються до вивчення широких пластів вокабулярної лексики, що репрезентує національно-специфічні форми і способи вираження людської екзистенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичної структури слів на позначення духовних цінностей [1–3], викладено результати наукового дослідження аксіономенів¹ як із найвищим і середнім ступенем полісемії, так і моносемантів, які кваліфікуються як ціннісно зумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [4; 5]. Однак поза увагою залишається питання про різновиди семантичних співвідношень аксіономенів різного ступеня полісемії, які своїми лексичними значеннями характеризують спектр проявів «людського фактора» в українській та англійських мовах. Цим зумовлюється актуальність статті.

Мета статті полягає у розкритті антропологічного компонента змісту семантичної структури аксіономенів на матеріалі двох неспоріднених мов із застосуванням матричного методу. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) ідентифікувати слова на позначення цінностей у двох мовах, у семантиці яких вичленовується антропологічний компонент; 2) проаналізувати як індивідуальні форми лексикографічного тлумачення, так і здатність аксіономенів перетинатися за спільними семантичними ознаками (СО).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи семантику слів на позначення цінностей через інтерпретацію екзистенції особистості у складниках лексичного значення, зазначимо, що за матрицею, у якій досить повно представлена семантична значущість аксіономенів, уможливилось вивчення їхніх співвідношень за певними СО у межах лексико-семантичних угруповань. Місця аксіономенів у матриці чітко фіксовані: слова з

найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані у густо заповнених її частинах, а моносеманти – у рідко заповнених місцях. Порівняно із тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику української та англійської мов, а топографічний спосіб розміщення у ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини.

СО у нашому дослідженні є конструктивним елементом лексичного значення і постає спільною властивістю сукупності аксіономенів найвищого або середнього ступеню полісемії у межах визначеної групи слів на позначення цінностей двох етнолінгвокультур. Однак, якщо в лексичних значеннях певної кількості мовних одиниць спостерігається смислова тотожність окремих тлумачних частин, то їхнє об'єднання за принципом семантичної схожості інтерпретуючих елементів для найменування єдиної СО видається доцільним. Наприклад, посилення у лексичних значеннях на антропологічну сферу, позначену вказівкою «люди(на), особи(а)», є загальною СО для аксіономенів *честь, розум, слава, щастя, мир, любов, душа, мрія, врода, гордість, талант, совість, людина, побратимство, довершеність, надія, дипломатія, дружба, симпатія, авторитет*, а СО «person(s)» постає спільною для аксіономенів *life, order, nature, right, spirit, law, love, soul, mind, power, culture, dream, honour, trust, authority, perfection, dignity, comfort, justice, language, faith, democracy, hope, God, labour, security, intelligence, personality, success, talent, respectability*.

У досліджуваних групах кожний аксіономен розкриває свою семантичну специфіку по-різному, однак можна спостерігати їхні перетини як результат збігу значень мовних одиниць в окремих аспектах. Наприклад, тринадцятизначні аксіономени *розум, слава* та дванадцятизначні *щастя, мир, любов* мають лексичні значення, що підпорядковані СО «люди(на), особи(а)», характеризуючи загалом «людей певної території, суспільної групи» (*мир*), а також «суб'єктів із високими розумовими, інтелектуальними здібностями» (*розум*) та «того, ким пишуться, хто своїми заслугами, талантом та ін. приніс широке визнання, відомість кому-, чому-небудь» (*слава*), або «дає радість» (*щастя*), «викликає гаряче почуття симпатії, любові» (*любов*).

Для дев'ятизначних іменників *душа, мрія* встановлена спільна СО вносить уточнення, експлікуючи людину як суб'єкта з «прекрасними рисами характеру» (*душа*), або позначає її як «кохану особу» (*мрія*). Серед п'ятизначних аксіономенів *совість, людина, побратимство, довершеність*, слова *совість, людина, довершеність* характеризують людську постать в однині як «найчеснішого, найсправедливішого, найвідповідальнішого представника певного колективу, суспільства» (*совість*), «утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей» (*людина*), «особу виключно з позитивними якостями»

¹ Аксіономен (від гр. ἄξιον – «цінність») і лат. nomen – «ім'я, назва») є робочим терміном, запровадженим у науковий обіг автором для позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей.

(*довершеність*), а у множині лексемою *побратимство* тлумачиться «група об'єднаних спільною діяльністю і метою людей, які додержуються певних установлених ними правил».

Чотиризначними словами *надія, дипломатія, дружба, симпатія, авторитет* конкретизуються у кожному окремому випадку «той (ті), на кого (яких) можна розраховувати, покладатись, хто є відрядом, опорою для кого-небудь» (*надія*), у переносному значенні – «дипломатичні представники певної держави» (*дипломатія*), «особа, яка тримає вінець над головою молодого чи молодої під час вінчання і перебуває поблизу них під час весільного обряду (як застаріле діалектне слово)» (*дружба*), «людина, яка користується чієюсь прихильністю; улюбленець; коханий (кохана), любий (люба) (як розмовне слово)» (*симпатія*), «особа, що користується впливом, повагою, заслуговує повної довіри» (*авторитет*).

Аксіономени *честь, врода, гордість, талант* хоч і відзначаються різним ступенем полісемії і, відповідно, належать до різних груп, але всі вони у семантичній структурі містять указівку на сему «люди(на), особи(а)» як втілення «величі» (*честь*), «гордості» (*гордість*), «краси, вродливості» (*врода*), «видатних природних здібностей» (*талант*).

Особливість лексичного значення «*person(s)*» аксіономенів *life, order, nature, right, spirit, law, love* полягає у характеристичності людини та її суспільного призначення. Так, лексеми *nature, life, love* використовуються для позначення коханого або коханої² (*love*: «*a person toward whom love is felt; beloved person; sweetheart*»), особи, яка має специфічний характер (*nature*: «*a person of a specified character*»), вирізняється своїми видатними якостями (*spirit*: «*a person identified with the most prominent quality*»), загинула через нещасний випадок або на війні (*life*: «*a living being, especially a person, often used when referring to the number of people killed in an accident or a war*»). Семантика слів *order, right, law* розкриває групу людей: організацію, яка професійно займається спільною справою (*order*: «*a group or body of persons of the same profession, occupation, or pursuits*»), громадські сили, що обстоюють установлений соціальний, політичний або економічний порядок (*right*: «*the complex of individuals or organized groups advocating maintenance of the established social, political, or economic order*»), та установу, що офіційно втілює у життя закони (*law*: «*a group, or agency acting officially to enforce the law*»).

Питання про виокремлення людського фактору у структурі лексичних значень постає у дослідженні аксіономенів *culture, dream, honour, pride*. У процесі аналізу встановлено, що іменник *culture* позначає групу людей, чії спільні погляди й звички відповідають певному місцю, класу або часу, до яких вони належать (*culture*: «*a group of people whose shared beliefs and practices identify the particular place, class, or time to which they belong*»), іменники *dream, honour, pride* вказують на суб'єкт, що викликає почуття поваги, задоволення (*dream*: «*a person that is as pleasant*»; *honour*: «*a person that brings esteem*»; *pride*: «*a person which arouses a feeling of deep pleasure or satisfaction*») або може сприйматись як щось нереальне, сон (*dream*: «*a person or thing that is seemingly unreal, as a dream*»).

Семантизація дванадцятизначних аксіономенів *trust* та *authority* здійснюється завдяки вказівки на людину, яка заслуговує на довіру (*trust*: «*a person on whom one relies*») і добре

знається на чому-небудь (*authority*: «*a person with extensive or specialized knowledge about a subject*»), а в лексичних значеннях одинадцятизначних аксіономенів *perfection, comfort* людина репрезентована як ідеальна особа (*perfection*: «*a person considered to be perfect*»), та, що має високе соціальне становище, титул (*dignity*: «*a person of high rank or title*») або виходить із складної ситуації (*comfort*: «*a person that alleviates a difficult situation*»).

Серед десятизначних аксіономенів *justice, language, faith* у межах загальної СО «*person(s)*» *justice* характеризується семантикою на позначення юридичної особи, що обіймає посаду судді Верховного суду Англії (*justice*: «*a judge of the Supreme Court of Judicature*»), *language* розглядає людей за їхнім мовленням (*language*: «*people considered in terms of their speech*»), а *faith* символізує тих, хто приймає та сповідає певну релігію (*faith*: «*people who accept and practice a particular religious belief*»).

У парі десятизначних іменників *hope* та *democracy* словом *hope* визначається той, на кого покладається надія (*hope*: «*a person that gives cause for hope*»), а аксіономеном *democracy* – ті, чий простий соціальний статус відрізняється від привілейованої еліти (*democracy*: «*the common people of a community as distinguished from any privileged class*»).

Позначення людини, якою дуже захоплюються (*God*: «*somebody widely admired*»), або представників робітничого класу (*labour*: «*workers considered as a social class*») виявлено у словникових дефініціях восьмизначних іменників *God, labour*.

За лексичними значеннями персональної орієнтації перетинаються семизначні аксіономени *security, intelligence*, відображаючи людину або групу осіб, котрі виступають поручителями, гарантами, вартою, конвоєм (*security*: «*an somebody who pledges to fulfill somebody else's obligation*»; «*a person who secures*») або збирають відомості про політичне становище інших держав та стан їхніх збройних сил (*intelligence*: «*people employed in the collection of political and military information*»).

Шестизначними іменниками *personality, success, talent* особа характеризується як видатна (*personality*: «*a remarkable person*»), успішна (*success*: «*a successful person*») і талановита (*talent*: «*a talented person*»), а також як добре відома, знана, що користується великою популярністю серед шанувальників (фанів) (СО «*celebrity*»). Остання СО дозволяє об'єднати слова *fame* та *personality* («*a celebrity or famous person*»).

Аксіономени найвищого ступеню полісемії *soul, mind, power* і п'ятизначний іменник *respectability*, що належить до групи слів середнього ступеню полісемії, мають у семантичній структурі антропологічний компонент і, відповідно, однаково підпорядковуються спільній СО «*person(s)*», семантизуючи людину як ординарну (*soul*: «*a human being; person*»), інтелектуально-розвинуту (*mind*: «*a person considered with reference to intellectual power*»), ту, що має владу (*power*: «*a person that exercises authority*»), репутабельну (*respectability*: «*a respectable person*»).

Висновки. Отже, провівши аналіз семантики українських та англійських аксіономенів у межах матриці відповідно до виокремлених СО «*люди(на), особи(а)*» та «*person(s)*», які безпосередньо торкаються соціосфери, відзначимо, що на матеріалі двох мов індивідуум тлумачиться у формах однини й множини, експлікуючи особистісні і професійні якості, становище у суспільстві, колективі.

² Тут і далі з метою полегшення читачього сприймання іншомовного тексту подано пояснення лексикографічних дефініцій аксіономенів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в аналізі мовної об'єктивності аксіологічних категорій духовної культури українського та англійського народів, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями.

Література:

1. Сорока Т.В. Семантика найбільш багатозначних англійських аксіономенів / Т.В. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології / відп. ред. М.П. Фабіан. – 2014. – Вип. 12. – С. 189–200.
2. Сорока Т.В. Семантична структура англійських аксіономенів із середнім ступенем полісемії / Т.В. Сорока // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія» / гол. ред. І.В. Ступак. – 2014. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 64–67.
3. Сорока Т.В. Семантична характеристика аксіономенних спільностей (на матеріалі сучасної англійської мови) / Т.В. Сорока // Мова і культура. – 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 288–296.
4. Словник української мови : у 11-ти т. / [І.К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – С. 11.
5. Oxford English Dictionary / Being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of a new English dictionary on historical principles / Ed. by : J.A.H. Murray : Vol. 1–12. – Oxford : the Clarendon Press, 1970.

Сорока Т. В. Антропологический компонент в лексической семантике украинских и английских аксиономенов

Аннотация. В статье исследуется антропологический компонент содержания семантической структуры украинских и английских аксиономенов с применением матричного метода. Особое внимание уделяется элементам лексического значения, обозначающих персональную ориентацию, индивидуальным формам лексикографического толкования и способности аксиономенов пересекаться по общим семантическим признакам «люди(на), особи(a)», «person(s)».

Ключевые слова: матрица, аксиономен, сема, семантический признак.

Soroka T. Anthropological component of the Ukrainian and English axionomens semantics

Summary. The purpose of the article is to investigate an anthropological component in the semantic structure of the Ukrainian and English axionomens. The usage of lexical meaning elements denoting personality, individual forms of lexicographical explanation as well as axionomens capacity to intersect by means of common semantic indications “люди(на), особи(a)” and “person(s)” has been justified.

Key words: matrix, axionomen, seme, semantic indication.

Томчаковская Ю. О.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры иностранных языков № 2
Национального университета «Одесская юридическая академия»

МОТИВИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА CHARМ/ЧАРІВНІСТЬ В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Статья посвящена контрастивному исследованию лингвокультурного концепта CHARМ/ЧАРІВНІСТЬ в английском и украинском языках. В работе рассматриваются мотивирующие признаки этих концептов на основе этимологического анализа лексем-номинантов.

Ключевые слова: концепт, мотивирующий признак, этимологический анализ, обаяние.

Постановка проблемы. Феномен обаяния давно используется в различных профессиональных сферах, таких как публичная деятельность, менеджмент, общественное взаимодействие, реклама, кинематограф, шоу-бизнес и др., не имея при этом четкого содержания и эмпирически выявленных характеристик для каждой из указанных профессиональных сфер, что обуславливает необходимость в исследовании его когнитивной природы. С позиций лингвокультурологии и лингвоконцептологии обаяние может рассматриваться как этноспецифический лингвокультурный концепт [4; 5], который по-разному толкуется в различных культурах. Поиск параллелей и расхождений в ходе когнитивно-дискурсивной реконструкции лингвокультурных концептов входит в общую парадигму современных типологических, сопоставительных и контрастивных исследований и направлен на определение общих и различительных характеристик языкового освоения действительности человеком в родственных и неблизкородственных языках, а также их воплощения в различных типах дискурса [2; 3]. Таким образом, актуальность исследования определяется его соответствием общей направленности современной лингвистики на изучение лингвокультурных концептов как коллективных содержательных ментальных образований, фиксирующих своеобразие соответствующей культуры.

Цель статьи – выявить и сравнить мотивирующие признаки концепта CHARМ/ЧАРІВНІСТЬ в английском и украинском языках.

Изложение основного материала. По мнению Е.А. Селивановой, концепт представляет собой *ментально-психонетический комплекс*, под которым понимается определенным образом организованная разносубстрактная единица знаний, включенная в сознание человека и его коллективное бессознательное [11, с. 112]. Подробное описание структуры концепта предлагает М.В. Пименова, которая выделяет в ней *шесть классов признаков: мотивирующие, понятийные, образные, ценностные, оценочные и символические* [6, с. 17].

Под *мотивирующим* понимается такой признак, который «послужил основанием для именованя некоего фрагмента мира, это внутренняя форма слова» [6, с. 18]. Эти признаки связаны с внутренней формой слова, которая является *основой*, на которой «возникли и держатся остальные признаки» [7, с. 45], реконструируются с помощью этимологического анализа.

Лексемы *charm* и *чарівність* являются прямыми номинантами концепта обаяние в английском (CHARМ) и украинском (ЧАРІВНІСТЬ) языках. Исследование этимологии данных слов, их словарных дефиниций и лексической сочетаемости является наиболее информативным для выявления и описания структур концепта ОБАЯНИЕ в двух неблизкородственных лингвокультурах. Мотивирующие признаки концепта CHARМ определяются этимологией английской лексемы *charm*, которая восходит к старофранцузскому *charme* и обозначает “*magic charm, magic, spell*” или “*incantation, song, lamentation*” (ср. OFr *charme* < Lat. *carmen* = **enchantment**, religious formula < Lat. *canere* = *to sing* = **chant** [с диссимилиацией -n- в -r- перед -m- в интермедальной позиции] < *canmen < Lat. *germen* “germ”, < *genmen). Первичная номинация (старофранцузского происхождения) понятия *charm*, зафиксированная в XII веке, связывалась, таким образом, с заклинаниями или чтением стихов с магической силой. Якоб Гримм в «Немецкой мифологии» указывал, что «еще большей силой, чем трава или камни, обладает *произнесенное слово*, и все народы используют его для благословения или проклятия. Однако, чтобы иметь силу, они должны быть тщательно отобранными, хорошо подогнанными ритмичными словами, должны обладать ритмом и тоном; таким образом, вся сила речи, произнесенной священником (жрецом), врачом, магом, связана с поэзией» [цит. по 14].

Вторичная номинация (собственно англоязычная) понятия *charm* для обозначения “**pleasing quality**” – «качества, доставляющего удовольствие» – получила распространение в XVII веке. Глагол *to charm* использовался в старофранцузском языке как в магическом, так и не в магическом смысле и имел значение “*to recite or cast a magic spell*” (ср. OFr *charmer* = “*to enchant, to fill (someone) with desire (for something) to protect, cure, treat; to maltreat, harm*”, < Late Lat. *carminare* < Lat. *carmen*) [13].

С середины XV века лексема *charm* используется в английском языке в значении “*to win over by treating pleasingly, delight*” – «расположить к себе приятным обращением, очарованием». Использование во фразеологизме *work like a charm* «как по мановению волшебной палочки» зафиксировано в английском языке с 1824 г. Значение лексемы *charm* как “*small trinket fastened to a watch-chain*” («небольшой брелок, прикрепляемый к часовой цепи») впервые зафиксировано в 1965 г. В квантовой физике понятие *charm* (чарм, шарм) используется с 1964 г. для обозначения квантового числа, характеризующего адроны (или кварки) [13].

Рассмотрим в отдельности каждый из выявленных в структуре английского концепта CHARМ мотивирующих признаков: 1) “*to sing, to chant*” → “*to chant/utter an incantation*”; 2) *to delight, to please*; 3) *to give protection, to bring luck*.

Chant. Этимология английской лексемы **chant** восходит к старофранцузскому *chanter* и обозначает “*to sing, celebrate*”

(ср. OFr *chanter* “to sing, celebrate” < Latin *cantare* «петь», < *canere* «петь» (которое оно заменило), < PIE **kan-* «петь» (родственные языки: греч. *eikanos* «петух», др.-англ. *hana* «петух», оба слова буквально обозначают «птица, поющая на рассвете»; др.-ирл. *caniaid* «поет», вал. *canu* «петь»). В латинском языке это слово встречалось редко, а ко времени окончательного формирования французского языка оно полностью заменило *canere*. Производные: *chanted*; *chanting* «петь; воспевать, восхвалять (в музыкальной форме)», например: *He chanted a melody loudly and sweetly* / Он пел какую-то мелодию громко и красиво (A. Tennyson, *Poet's Song*, 1842) [13].

В толковых словарях английского языка лексема *chant* представлена двумя семемами: 1) *chant* = a repeated *rhythmic phrase*, typically one shouted or sung in unison by a crowd; a monotonous or repetitive song, typically an incantation or part of a ritual – «повторяющаяся ритмичная фраза, обычно выкрикиваемая или распеваемая толпой; монотонная или повторяющаяся песня, обычно в форме заклинания или часть ритуала»; 2) *chant* = a short *musical passage* in two or more phrases used for singing unmetrical words; a psalm or canticle sung to such music; the style of music consisting of such passages – «короткий музыкальный пассаж из двух или более фраз, используемый для пения неметрических слов» (напр., *Gregorian chant*, *plainchant* / Григорианское пение, григорианская монодия (монофоническое или сольное вокальное произведение); григорианский хорал; григорианский напев (в унисон) [16].

Incantation. Этимология английской лексемы *incantation* (n.) восходит к старофранцузскому *incantacion* и обозначает “spell, exorcism” (ср. OFr *incantacion* = “spell, exorcism” < Latin *incantationem* (nominative *incantatio*) = “art of enchanting”, существительное от причастия прошедшего времени, корень от *incantare* “bewitch, charm”, literally “sing spells” (= enchantment). Лексема *incantation* представлена двумя семемами: 1) *incantation* = a series of words said as a magic spell or charm – «волшебное слово, заклинание»; 2) *incantation* = any particularly arbitrary or obscure command that one must mutter at a system to attain a desired result – «непонятная команда, при тайном вводе или бормотании которой «непослушная» программа вдруг начинает работать правильно» [15].

Enchantment. Этимология английской лексемы *enchantment* также восходит к старофранцузскому *encantement* и обозначает “act of magic or witchcraft; use of magic; magic power” (ср. OFr *encantement* “magical spell; song, concert, chorus” < *enchanter* “bewitch, charm”, < Latin *incantare* “enchant, cast a (magic) spell upon” < in- “upon, into” (see in- (2)) + *cantare* “to sing” (см. *chant* (гл.)). Используется в фигуративном значении “allurement” с 1670 г. (ср. Old English *galdor* “song” = “spell, enchantment” < *galan* “to sing”, which also is the source of the second element in *nightingale*) [13].

Terato – восходит к греческому *teras*, соотносится с *teratology* – “the study of malformations or serious deviations from the normal type in organisms” и обозначает «уродство или какой-либо врожденный дефект» (ср. Greek *teras* (genitive *terasos*) “marvel, sign, wonder, monster” < PIE **kwer-* < **kwer-* “to make, form” < Sanskrit *kṛta-* “make, do, perform” < Lithuanian *keras* “charm” < Old Church Slavonic *čaru* “charm”); или *monster*, *monstrosity* (ср. Classical Greek *teras* (gen. *terasos*), a wonder, monster < Indo-European [форма неverified] *kwer-*, **to cast a spell upon** < Sanskrit *karōti*, (he) makes) [13].

Delight. Этимология английской лексемы *delight* (n.) восходит к старофранцузскому *delit* и обозначает “pleasure, delight, sexual desire” (ср. OFr *delit* “pleasure, delight, sexual desire” < *delitier* “please greatly, charm” < Latin *delectare* “to allure, delight, charm, please” глагол, обозначающий многократное действие *delicere* “entice” (= *delicious*) (ср. Old French *delicios* < Modern French *délicieux* < Late Latin *deliciosus* “delicious, delicate” < Latin *delicia* (plural *deliciae*) “a delight, allurement, charm” < *delicere* “to allure, entice” от *de-* “away” + *lacere* “LURE, deceive” (относящийся к *laqueus* “noose, snare”) [13].

Mascot. Этимология английской лексемы *mascot* восходит к диалектному французскому языку и обозначает «талисман (человек, вещь, животное) приносящий счастье» (ср. provincial French (1881 г.) *mascotte* “**sorcerer's charm**, ‘faerie friend,’ good luck piece” (амулет) (19 с.) < Provençal *mascoto* “sorcery, fetish” (в нарбонской рукописи 1233 г. используется слово *mascotto* в значениях «сводница, заклинание, колдовство в азартных играх») < уменьш. ж.р. *masco* «**вільма**» < Old Provençal *masca* < Medieval Latin *masca* “mask, specter, nightmare”. Лексема получила свое дискурсивное воплощение благодаря французскому композитору Эдмону Одрану и его знаменитой оперетте “*La Mascotte*” (1881) [13].

Amulet. Этимология английской лексемы *amaletys* восходит к латинскому *amuletum* и обозначает “an ornament or small piece of jewelry thought to give protection against evil, danger, or disease” – «орнамент или небольшое украшение, надеваемое в защиту от зла, опасности или болезни». (Ср. *amaletys*, < Latin *amuletum* (Pliny) “thing worn as a **charm against spells**, disease, etc.” / вещь, носимая в качестве амулета против заклятий, болезней). Слово неизвестного происхождения, возможно, связанное с *amoliri* “to avert, to carry away, remove” – «предотвращать, збавлять»; оно не фиксировалось в английском языке приблизительно до 1600 г., его использование в XV веке может быть также французским заимствованием [13].

В украинской лингвокультуре концепт ЧАРІВНІСТЬ или ЧАРІВЛІВІСТЬ в понятийном аспекте связывается с семантикой слова **чари**, которое обозначает *волшебство, магические средства (приворотне зілля, приворот-зілля, приворотень)* или *магические действия/приемы (приворот)*, с помощью которых колдуны (*чаклуни*) способны повлиять на ход событий, людей, природу. «Етимологічний словник української мови» (ред. А.С. Мельничук) фиксирует следующие значения лексемы **чари**: «привабливість, чарівливість; чаклунство, чаклунське зілля» и приводит широкий ряд производных: чара\ «чари», чари (мн.), [чарінь] «пігментні плями на обличчі вагітної жінки», чарівка «чарівниця», чарівник, чарівництво, чарівниця, [чаровина] «чаклунське зілля», [чаровник] «чарівник», [чарівний] «чарівний», чарівливий, чарівний, чарівницький, чарівничий, чарувати, [пречаровитий] «чарівливий», розчарування, розчарувати, ст. чароване [8 (Т. 6), 280].

Рассмотрим каждый из выявленных в структуре украинского концепта ЧАРІВНІСТЬ мотивирующих признаков в отдельности: два собственно украинских: 1) *чарувати, чаклувати* – «**околдовывать**»; 2) **уаб-* «**кликати, кричати, плакати**» → *вабити, приваблювати* – «**привлекать**» и один праславянский: 3) *об’аєть, об’аять* «**очаровать, обольстить, обворожить словами, речами**».

Чарувати, чари. Этимология украинской лексемы **чар** восходит к лат. *carmen* «песня, напев» и прослеживается следующим образом: (ср. р. бр. чары (мн.), др. чарь, п. czar, ч. слн.

čar, слц. čar, болг. м. чар, схв. чар, стел. чъръ; пел. čarъ/čara; – споріднене лит. *kerai* (мн.) «чари, чаклунство», *kerėti* «чарувати, чаклувати», ав. *cārā*- «засіб», перс. *cār* «тс.», *cāra* «засіб, допомога; хитрощі», динд. *krnoti* «робить», *karėti* «тс.», *krtya* «дія, вчинок», ав. *karanaoiti* «робить», кімр. регі «робити»; ие. *k^uer- «тс.»; псл. *čarъ* с гр. *ζαίρω* «стрижу; рубаю; знишую») или с гр. *ζῆρως* «оповісник, провісник», лат. *carmen* «пісня, наспів», динд. *kīrti*'s «слава, звістка» [8 (Т. 6), 280].

В «Сравнительном словаре мифологической символики в индоевропейских языках» М.М. Маковского прослеживается взаимосвязь мотивирующего признака *kerėti* «чарувати, чаклувати» с такими понятиями, как *дерево*, *звезда* и *меч*, через семантику «колдовства, магичности» (ср. делать, производить действия (в том числе и сакральные): ср. и.-е. */caġ- «делать», литов. *keras* (чаще мн. ч. *kerai*) «колдовство, чары», *kereti* «колдовать» [10, с. 341]. В свою очередь, понятие *звезды* соотносится с понятием предсказания будущего, с понятием знамения (ср. др.-инд. *udu* «звезда», но лат. *omen* «знамение» (*udu* + -теп); алб. *hull* «звезда», но др.-сев. *heil* «предзнаменование»; др.-англ. *tungol* «звезда», но англ. *token* «знак, предзнаменование»; англ. *star* «звезда», но хет. *tar-* (*pallis*) «образ, знамение» (ср. со второй частью хеттского слова: др.-русс. *плоть* «образ, очертания» < и.-е. **pel-*, а также англ. *spell* «чары») [8 (Т. 6), 159]. Перед использованием в бою *меч* у язычников обычно заговаривали, «заколдовывали» заговором, в связи с чем интересно сопоставить: лат. *gladius* «меч», но др.-сев. *galdr* «колдовство», русск. *колдовать*; гот. *meki* «меч»; гот. *hairus* «меч», но русск. *чары*, литов. *kerai* «чары»; литов. *ietis* «меч», но др.-инд. *yatu* «колдовство»; др.-ирл. *audacht* «меч», но др.-англ. *wicce* (*craeft*) «колдовство», др.-англ. *wicce* «ведьма» [8 (Т. 6), 221].

Вабити. Этимология украинской лексемы *вабити* восходит к древнерусскому *вабити* «запрошувати» или польскому *wabic* «манити, принаджувати» и является родственным с древневерхнемецким *wioffen* «голосно плакати» с индоевропейским корнем **uab-* «кликати, кричати, плакати». Лексема *вабити* в значении «принаджувати» [вабити] представлена широким рядом производных от основы [ваб] «принада»: *ваба*, *вабило*, *вабець*, «принаджував»: *вабик* «дудка для приваблювання дичини», [вабник], *вабкий*, *вабливий*, *вабний*, [зваб], «принада»: *зваба*, *звabник*, *звabливий*, *звabний*, *поваб*, *поваба*, *повабний*, [приваб], «принадність»: *приваба*, *привабливий*, *привабний*; р. *вабить* «[заманювати, запрошувати]; принаджувати птахів чи звірів наслідуванням їх голосу», (ср. бр. *вабіць* «манити, принаджувати», др. *вабити* «запрошувати», п. вл. *wabić* «манити, принаджувати», ч. *vábiti*, слц. *vabit*, нл. *wabis*, болг. *вабя*, м. *ваби* «підкликає, скликає», схв. *вабити*, слн. *vabiti* «запрошувати, звати, вабити») [8 (Т. 1), 316].

Баяти «говорить», **обаяніє** «заклинанія у заклинателів». Для обозначения колдуна в древней славянской культуре использовался широкий синонимический ряд, который включал в себя следующие номинации: *ведуны*, *волховники*, *волшебники*, *ворожеи*, *гадальники*, *знатники*, *еретики*, *кудесники*, *опасные*, *порченые*, *чаровники*, *чародеи*, *чернокнижники*, *обавники*, *обаятели* [12, с. 527]. Как мы видим, в данном ряду присутствуют варианты *обавники* (обавник, обавница) / *обаятели*, которые являются производными от слова *баять*, т.е. *говорить*, *рассказывать* [9, с. 633]. *Обавник* рассматривается сродни *наузнику* (*узольнику*), *знахарю* как человек, умеющий также завязывать узлы-обереги, призванные защитить от недуга: «кои завязуют зверове и мечки, и гледать на воду, и завезуют деца малечки».

От глагола *баять* происходит слово *балій*, объясняемое в «Азбуковнике» как *чаровник*, *ворожея*, а в фрейзингенской рукописи оно употребляется в значении *врач*; *бальство* – *ворожба* [1, с. 205].

Выводы. Сопоставительный анализ *мотивирующих признаков* концептов SHARM и ЧАРІВНІСТЬ позволил проследить отношения сходства и различия в вербализации признаков указанных концептов в английском и украинском языках. В результате проведенного анализа внутренней формы слов-репрезентантов концептов SHARM и ЧАРІВНІСТЬ было обнаружено, что в числовом соотношении у данных концептов выявлено одинаковое количество мотивирующих признаков, которые не являются конгруэнтными (ср.: SHARM – 3 признака: 1) *to sing, to chant* → *to chant/utter an incantation* – «произносить заклинание, околдовывать, оказывать волшебную силу»; 2) *to give protection, to bring luck* – «оберегать, приносить удачу»; 3) *to delight, to please* – «доставлять удовольствие»; ЧАРІВНІСТЬ – 3 признака: 1) *чарувати, чаклувати* – «околдовывать»; 2) **uab-* «кликати, кричати, плакати» → *вабити, приваблювати* – «привлекать»; 3) *обаеть, обаять* – «очаровать, обольстить, оборотить словами, речами». Общность латинской основы *carmen* → англ. *enchantment* / укр. *чари* в английском и украинском языках свидетельствует об отношениях конгруэнтного совпадения в *исходных мотивирующих признаках* данных двух концептов. Отношения различий отмечаются в производных мотивирующих признаках, а именно: *to delight, to please* – «радовать, восхищать; доставлять большое удовольствие» в английском языке и **uab-* «кликати, кричати, плакати», развившееся позднее в украинском языке в *вабити* – «заманювати, запрошувати, принаджувати». Контрастным для украинского языка является мотивирующий признак *to give protection, to bring luck* – «оберегать, приносить удачу», связанный с дополнительным значением английской лексемы *charm* «талисман, амулет».

Наличие общих мотивирующих признаков в структурах концептов SHARM и ЧАРІВНІСТЬ позволяет предположить, что феномен обаяния осмысливался носителями английской и украинской лингвокультур сходным образом, а именно: признаки *to sing, to chant* → *to chant/utter an incantation* – «произносить заклинание, околдовывать, оказывать волшебную силу» и *чарувати, чаклувати* – «околдовывать» являются исходными, первичными (XIII в.) и свидетельствуют о том, что в обеих концептуальных системах феномен обаяния первоначально соотносился с языческим мышлением человека и воспринимался носителями английской и украинской лингвокультур через *иррациональные понятия* магичности, загадочности, колдовства. При этом представление об обаянии у славян сводилось к магическому ритуалу, в основе которого лежало не специфическое *монотонное пение*, напоминавшее заклинание, как мы это видим в мотивирующих признаках английского концепта SHARM *to chant* – «произносить заклинание, околдовывать, оказывать волшебную силу» и украинского концепта ЧАРІВНІСТЬ (*чарувати, чаклувати* – «околдовывать»), имеющие общей основой лат. *carmen* «песня, напев», а к *баять, обаявать* – «говорить, рассказывать», т.е. околдовывать *говорением, словами*.

Перспективой данного исследования является контрастивный анализ понятийных и образных признаков данного концепта в английском и украинском языках.

Література:

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу : в 3-х т. Т. 1. Живая вода и вешее слово / А.Н. Афанасьев. – М. : Современный писатель, 1995. – 446 с.
2. Бабаева Е.В. Культурно-языковые характеристики отношения к собственности (на материале немецкого и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Е.В. Бабаева ; ВГПУ. – Волгоград, 1997. – 24 с.
3. Воробйова О.П. Когнітологія як експерієнційний міф: методики концептуального аналізу тексту / О.П. Воробйова // Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики : тези III Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Дніпропетровськ, ДНУ імені Олеся Гончара, 8–9 груд. 2011 р.). – С. 8–10.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
5. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
6. Пименова М.В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ : [монография] / М.В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
7. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 2007. – 248 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982.
9. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
10. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М. : Владос, 1996. – 415 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Шангина И.И. Русский народ. Будни и праздники. Энциклопедия / И.И. Шангина. – СПб. : Азбука-классика, 2003. – 560 с.
13. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.etymonline.com>.
14. Partridge E. Origins: An etymological dictionary of Modern English / E. Partridge. – Routledge. – 992 p.
15. The Merriam-Webster Unabridged [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.
16. The Oxford dictionary of English etymology / ed. by C.T. Onions. – Oxford University Press, 1966. – 1042 p.

Томчаковська Ю. О. Мотивуючі ознаки концепту CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в англійській та українській мовах

Анотація. Статтю присвячено контрастивному дослідженню лінгвокультурного концепту CHARM/ЧАРІВНІСТЬ в англійській та українській мовах. У роботі розглядаються мотивуючі ознаки цих концептів на основі етимологічного аналізу лексем-номінантів.

Ключові слова: концепт, мотиваційна ознака, етимологічний аналіз, чарівність.

Tomchakovskaya Yu. Motivational features of the concept CHARM/ЧАРІВНІСТЬ in the English and Ukrainian languages

Summary. The article is dedicated to the contrastive study of the linguocultural concept CHARM/ЧАРІВНІСТЬ in the English and Ukrainian languages. The work considers motivation features of the given concepts on the basis of their etymological analysis.

Key words: concept, motivational feature, etymological analysis, charm.

Харитоновна Д. Д.,

аспірант кафедри загального мовознавства,

класичної філології та неоелліністики

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ДИХОТОМІЇ «СВІЙ ↔ ЧУЖИЙ» У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПУ В СУДІ Ю.В. ТИМОШЕНКО)

Анотація. Статтю присвячено опису категорій «свій» та «чужий» у їх протиставленні на матеріалі виступу Ю.В. Тимошенко в суді 3 жовтня 2011 р. Визначено способи представлення вищезазначених категорій на лексико-семантичному рівні. Проаналізовано особливості трансформацій дихотомії у 3 напрямках: 1) перехід «своїх» у сферу «чужих»; 2) зарахування «чужого» до категорії «свого»; 3) категорії «свій» і «чужий» у традиційному значенні.

Ключові слова: політичне мовлення, «свій ↔ чужий», бінарна дихотомічна опозиція, аксіологія, імпліцитне значення.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, характерні для сучасного суспільства, нерозривно пов'язані з політичною діяльністю. Сьогодні в Україні, котра стала на шлях суттєвих політичних та соціально-економічних змін, дослідження бінарних опозицій суспільно-історичного характеру постає особливо гостро. Адже будь-який державний простір можна визначити у термінах дуалістичної матерії, котра априорі не існує без протиріччя й антиномій, що сприяє активному розвитку опозиції «свій ↔ чужий» у семантичному континуумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми висвітлення опозиційного протиставлення «свій ↔ чужий» зверталися такі науковці, як О.В. Белова, Н.Ю. Кривда, О.О. Селіванова, Т.Ф. Семашко, О.Г. Олійник, Г.М. Яворська та ін. Однак дихотомія «свій ↔ чужий» у сучасному політичному суспільстві набула нових, ще не досліджених раніше вимірів та особливостей втілення, що й визначає актуальність нашої розвідки.

Об'єктом нашого дослідження є антиномічні категорії «свій» та «чужий». Предметом – мовні засоби реалізації бінарної опозиції «свій ↔ чужий», застосовані політиком для впливу на адресну і фокусну аудиторію. Матеріалом дослідження обрано виступ Ю.В. Тимошенко в дебатах на суді 3 жовтня 2011 року.

Мета статті – аналіз лексичних одиниць, які виражають категорії «свій» і «чужий» та актуалізують їх протиставлення на лексико-семантичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Категорії «свій» та «чужий» є міждисциплінарними, оскільки реалізуються у міфології, культурі, релігії та філософії. У міфології *своє* – це те, що має належність до сім'ї, роду, клану, племені, іншими словами, описує власну культуру. *Чуже*, відповідно, розглядається поза межами уявлень, властивих групі, до якої належить індивід. У світогляді первісних людей *чужий* поставав як нелюдь, позбавлена самої суті людської природи, він – дикий, незвичний, незрозумілий [2]. У культурі ж *чуже* категоризується як щось давнє, незвичне, опозиційне до рис народної культури і

народних традицій, які маркують категоріальне поле «своє». У філософії вищезазначені категорії тяжіють до онтологічних джерел існування людини: якщо *своє* – це Я, моє, то *чуже* розкривається як Інше, котре є частиною суб'єктивної структури та внутрішнього світу людини разом із Я-своє: «Саме поєднання категорій Я та Ми, а далі Вони, Свої – Чужі й зумовлює поступове зростання нескінченного поля духовності, яке водночас скероване на усвідомлення людиною самої себе, що не є можливим поза дослідженням усього спектру міжлюдських стосунків та стосунків із навколишнім світом: Усесвітом, природою», – зазначає О.П. Гужва [4, с. 116].

Звернемося до словникових дефініцій цих категорій. Існують такі розуміння номена «свій»: 1) той, що належить собі, який є у себе; 2) перебуває у родинних, дружніх або інших близьких стосунках чи пов'язаний місцем постійного проживання, спільною працею, спільними переконаннями; 3) особливий, своєрідний, унікальний, адже властивий тільки цій особі [1]; 4) рідне, вітчизняне [3, с. 1298].

Категорія «чужий» реалізує такі значення: 1) належить комусь іншому, не власний, не свій; 2) не пов'язаний родинними зв'язками із кимось; нерідний; 3) який не перебуває у близьких взаєминах із кимось, не пов'язаний спільністю умов життя, праці; сторонній; 4) який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для кого-небудь; 5) який має інші прагнення, погляди, інтереси тощо [1]; 6) незнайоме, невідоме; наприклад, не з нашого будинку, сім'ї та взагалі землі, тобто іноземний [5]; 7) здобуте, зароблене не своєю працею, зусиллями; 8) те, що є продуктом мислення (слова, ідеї, думки) когось іншого, присвоєне; 9) незвичне за виявом; 10) те, що не відповідає поглядам, інтересам, прагненням когось [3, с. 1617].

Для кращого розуміння змістового наповнення цих категорій ми застосували лексико-семантичний аналіз, використовуючи термінопоняття семема та семи. Як відомо, семема як лексико-семантичний варіант значення полісемічної лексики реалізується лише у певному контексті. Семема є двоплановою мовною одиницею і, відповідно, має план значення та план вираження. Вона містить семи як структурні компоненти, суто ідеальні «цеглини змісту» лексики: семема – це «семантичний мікрокомпонент, що відображає конкретні ознаки позначуваного словом явища» [15, с. 44].

На основі компонентного аналізу було виокремлено такі семні складові елементи прямого номінативного значення прикметників «свій» та «чужий».

«Свій»:

– належить до «Я»;

– рідний, пов'язаний родинними чи іншими взаєминами;

- вітчизняний, має належність до батьківщини;
  - особливий, своєрідний, унікальний.
- «Чужий»:
- не свій, належний комусь;
  - нерідний, не пов'язаний родинними зв'язками;
  - неблизький, сторонній;
  - який належить іншій країні;
  - який має інші погляди, прагнення.

Під етимологічним кутом зору «свій» інтерпретується як «власний, споріднений», сягає індоєвропейського *sū-, що означає «рід, народжувати» [6, с. 194]. У свою чергу, «чужий» трактується як те, що «належить комусь іншому, не свій». Це слово вважається запозиченням із прагерманської *pseudō- («народ»). Первинне значення було «германський», але невдовзі відбувся процес генералізації, і слово стало означати «чужий взагалі» [7, с. 352].

Вищезазначені категорії не можуть існувати одна без одної. Це пояснюється дихотомічними, бінарними зв'язками, що існують у природі, адже світ – це дуалістична матерія. Тому опозиція «свій ↔ чужий» виявляється в усьому та на різних рівнях організації матерії.

Т.Ф. Семашко щодо цього зазначає: «Належачи до категорії свідомості, що забезпечують орієнтацію людини в навколишньому просторі та впливають на процеси пізнання, бінарна опозиція *свій – чужий* осмислюється на різних рівнях – міжособистісному/міжгруповому/міжетнічному: відбувається усвідомлення *себе* як об'єкта пізнання і можливості самоідентифікації, далі усвідомлення *себе* членом своєї групи (*Я/Ми – свій*), згодом – *інших*, не таких як *Я (Ти/Вони – чужий)*, що дозволяє з'ясувати її роль у внутрішньому світі індивіда та в його зовнішньому спілкуванні» [14, с. 87].

Спіраючись на розвідки у галузях психології та лінгвістики, можемо говорити, що дихотомія «свій ↔ чужий» існує як у внутрішньому, так і у зовнішньому форматі. І.С. Кон стверджує, що подвійна форма опису суб'єктно-об'єктної характеристики людини є необхідною для визначення її природи та діяльності [8, с. 32]. Тому уявлення про *своє* та *чуже* як внутрішня опозиція насамперед звернено до особливостей духовного та душевного світів індивіда, до того, як сприймає себе сама особистість і як бачать її інші. Таке роздвоєння внутрішнього *Я* у людині сприяє глобальному пізнанню себе самого, що можливе лише в контексті взаємин з іншими людьми [8, с. 247]. Водночас зовнішня опозиція характеризує статус людини, її процеси соціальної самоідентифікації, є «засобом об'єднання з одними і дистанціювання з іншими» [14, с. 87].

Опозиція «свій ↔ чужий» більшою мірою вирізняється у процесі людської комунікації – як в усній, так і в писемній формах. Тому *чужі/інії* стають важливою ознакою такого міжгрупового спілкування [13]. Більше того, ця дихотомія впливає на укорінення стереотипів. О.О. Селіванова вказує, що залежно від типу посесора в етносвідомості фіксується стереотипне протиставлення «свого» і «чужого» через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов [13, с. 27].

Ми цілком погоджуємось із думкою О.О. Матвєєвої, що категорії «свій» та «чужий» містять певну аксіологічну складову частину. Така оцінка є багатогранною і може виражатися такими прикметниками: *хороший/поганий* чи *кращий / не такий гарний*. Ця аксіологічна шкала маркує позитивне значення для категорії *свого*, натомість за категорією *чужого* закріплено виключно негативну оцінку [10, с. 74].

У мовленні Ю.В. Тимошенко оцінка має яскраве вираження. Оскільки політик виступає у суді, її монолог апріорі звернений до адресата, фокусної аудиторії. Тому бінарна опозиція виявляє себе на рівні *Я* у зіставленні/порівнянні із «чужою групою людей»: «*Власне кажучи, розпочати я би хотіла з того, що в січні 2009 року по розв'язанні так званої «газової кризи», яку створили саме ті люди, які дуже тісно співпрацювали з корупційними структурами, я як на ту хвилину Прем'єр-міністр хочу чітко заявити, що в той час я діяла законно, логічно, ефективно, по-державницьки. Я не торгувала землею під Чорноморський флот, я не торгувала газотранспортною системою, «Енергоатомом», «Укртелекомом», я не здала жодної п'яді української землі і жодної гривні державної власності не було поставлено під удар. Криза була розв'язана. Хочу сказати, що якщо б зараз повторилися такі самі обставини, я би діяла так само, я би так само, використовуючи надану мені Конституцією, законами України владу, робила би те ж само і так би само чітко і зрозуміло виводила б країну з кризового стану» [12]. Як засвідчує фрагмент цитати, мовець відразу створює позитивний образ власного *Я* через введення у текст заперечної частки *не*, яка імпліцитно переводить інформацію з адресанта на «*тих людей*», малоючи, відповідно, їх негативний образ. Особовий займенник *ті* маркує не свою групу людей, дії котрих ідуть у розріз із власне діями *Я*-мовця, реалізує значення «особи, котрі діють проти народу загалом та держави зокрема». Якщо розглядати внутрішній орган керівництва під кутом зору *свого*, то у Ю.В. Тимошенко вони переходять у групу *чужого* через те, що *співпрацюють із корупційними системами*. Так, політик наводить низку роз'яснювальних причин. По-перше, підписання угоди В.Ф. Януковичем і Д.А. Медведєвим у Харкові 21 квітня 2010 року легалізувало перебування флоту Російської Федерації на Чорному морі на території України до 2017 року і далі з наступним терміном на 5 років в обмін на встановлення меншої ціни на газ для населення [16]. По-друге, у 2011 році не українські, а саме російські банки надавали кредит «Енергоатому»¹ для будівництва додаткових енергоблоків [11]. По-третє, продаж «Укртелекому» у приватний сектор у 2011 році. На офіційному сайті компанії сказано: «У 2011 році відбулися зміни у складі власників компанії. ТОВ «ЕСУ», яке належить австрійському інвестиційному фонду EPIC, придбало 92,79% акцій ПАТ «Укртелеком», ставши мажоритарним акціонером компанії» [9]. Це означає, що до того часу головним акціонером була держава. Усе це дає підстави Ю.В. Тимошенко зараховувати верхівку, що продає Україну, до категорії *чужих*, наголошуючи на тому, що сама *Я*-мовець такого не робила.*

На наш погляд, категорії «свій» та «чужий» можуть бути реалізованими за допомогою одиниць, котрі містять оцінний компонент у своїй семантичній структурі, та одиниць, які набувають оцінності в умовах певного контексту. Тому можна говорити про два способи реалізації оцінки: експліцитний та імпліцитний [17, с. 461].

Далі у своєму виступі Ю.В. Тимошенко конкретизує значення вказівного узагальнюючого займенника *ті*, зазначаючи, хто ж саме належить до сфери *чужих*. При цьому вони стають *чужими* у нижче наведеному контексті: «*Зараз, на двадцяту річницю Незалежності, я у тій же самій камері, в тій же в'язниці, за те саме. За те, що будучи Прем'єром, я достатньо*

¹ Національна атомна енергогенеруюча компанія; є оператором усіх діючих атомних електростанцій в Україні.

чітко посунула корупційні інтереси, дала можливість жити державі. Я думаю, що далі треба цю традицію змінювати, і потрібно, щоб злочинці сиділи у в'язниці на чолі з президентами, які повністю організують корупцію в Україні, на чолі з деякими прем'єр-міністрами, які стають на чолі корупції. Я думаю, що вже на наступну річницю, не ювілею Незалежності, все буде стояти на своїх місцях так, як мусить бути. Я думаю, що ми всі до цього докладемо зусилля» [12]. Негативний образ чужої групи вимальовується, виходячи із поняття «корупція», що реалізує семантику «підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [1], тобто означає неправильні, антиморальні дії. Сюди автор зараховує президентів, деяких прем'єр-міністрів (але без уточнення прізвищ), силові структури. Натомість до групи «своїх» належать «Я-мовець» та «ми», під якими, очевидно, розуміються усі громадяни країни.

Для Ю.В. Тимошенко чужим постає і певна конкретна особа, а не тільки загальна група людей: «Я хочу сказати, що і тоді, всупереч корупції тодішніх посадовців, усупереч олігархії, яка тоді працювала, мені вдалось і тоді за 7 місяців поставити на ноги енергетичну систему, дати в бюджет десятки мільярдів гривень і забезпечити погашення пенсій, з/п, які накопичувалися місяцями. Коли після того, на десяту річницю Незалежності, мене Кучма, тодішній Президент, поміщав у ту саму в'язницю, він мене поміщав за те саме, що, вирішуючи питання і проблеми людей, я тоді подвинула всі фінансові інтереси олігархії, яка вже на той момент опанувала країну» [12]. На перший погляд, людина-політик має перебувати в одному просторі таких самих своїх, як і вона, політиків, об'єднаних спільними рисами, метою та діями на благо розвитку країни. Проте внутрішня боротьба всередині «своїх» призвела до відмежування одних від інших, до своєрідного розколу, і тодішній Президент України Л.Д. Кучма разом з олігархами, в інтерпретації Ю.В. Тимошенко, стає на чолі чужої групи, а саму Ю.В. Тимошенко арештовують 13 лютого 2001 року.

Це ж стосується й іншого Президента України: «У моїй справі спочатку був написаний вирок Печерського районного суду в Адміністрації Президента, потім було порушено КС, потім вона була «розслідувана» СБУ і прокуратурою, після того почалося судове засідання і судове розслідування. Вирок написаний до порушення КС. Тому що Президент країни вважає мене небезпечним політичним конкурентом, правильно вважає, він правильно визначився, я не буду спростовувати. Я хочу сказати, що я своїм життєвим завданням бачу побудову в Україні правового, демократичного, морального суспільства, що несумісна з олігархією, яка сьогодні діє в країні, і з ключовим керівником олігархії, яким є сьогодні Янукович» [12]. В.Ф. Янукович не просто зараховується автором до категорії «чужий» на основі розлогого синонімічного ряду: недобудови в Україні правового, демократичного, морального суспільства. Мовець, використовуючи словосполучення ключовий керівник олігархії, надає антропоніму «Янукович» яскравого негативно-емоційного забарвлення із позначкою «небезпечний, ворожий».

До «своїх» Ю.В. Тимошенко зараховує не лише себе, а й український народ та демократичну світову спільноту: «Я зараз хочу чітко і зрозуміло сказати – все, що говорять мої захисники, все, що буду говорити я, це не для цього суду, повірте – вирок є. Якщо хтось у залі або в суспільстві думає, що вирок буде виправдовувальним, я хочу, щоб ви зараз не плекали надії на те, чого не буде. Вирок написаний, він буде оголошений. Я буду говорити, але це я говорю не для цього суду, не для

цих прокурорів, які не представляють ні закон, ні конституцію, ні справедливість. Вони представляють сьогодні людей, які випадково дорвались до влади, які сприймають країну як ЗАТ, яке приносить їм великі, нечесні ставки, вони представляють їх, вони не представляють Конституцію і не представляють Україну. Тому говорити я зараз буду для українського суспільства, для українських громадян, для демократичної світової спільноти. Я переконана, що після того, як буде винесено обвинувальний вирок, ми обов'язково отримасмо повну реабілітацію у міжнародних судах. Саме тому, що свою промову я буду говорити не для цього суду, а для українського суспільства і для міжнародної демократичної спільноти, я, можливо, перший раз у цьому суді встану, тому що я звертаюсь саме до громадян, до тих людей, які хочуть бачити країну справедливою, правосудною, європейською державою» [12]. Для автора чужими постають суд, прокурори, закриті акціонерні товариства, тобто все те, що йде під маркером корупції. До категорії «своїх» Ю.В. Тимошенко зараховує тих, хто представляє Конституцію, істинні інтереси України, українське суспільство, український народ, демократичну світову спільноту, міжнародні суди. Така дихотомія опозиційного протиставлення «своє ↔ чуже» вибудовується на базі категоризації правильного ↔ неправильного.

Висновки. Таким чином, проаналізований виступ Ю.В. Тимошенко на дебатах у суді засвідчує активний розвиток дихотомії «своє ↔ чуже» у трьох векторах: 1) «свої» стають «чужими» (Президенти (Л.Д. Кучма, В.Ф. Янукович), прем'єр-міністри, суд, судді, прокурори, закриті акціонерні товариства, олігархи, силові структури, верхівка загалом); 2) «чужі» переходять у сферу «своїх» (демократична світова спільнота, міжнародні суди); 3) така трансформація узагалі не відбувається (категорія «свої» апіорі об'єднує Я-мовця, українське суспільство, український народ; до «чужих» належать «ті люди» як узагальнення чужих/інших).

Трансформації змістового наповнення категорій «свої» та «чужі» ґрунтується на бінарних поняттях морального ↔ аморального, гуманного ↔ негуманного, демократичного ↔ недемократичного, які конкретизують категорії позитивної та негативної оцінки.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
2. Артюх А. Своє – чуже, дике – культурне. Базові структури міфологічних когнітивних моделей (до проблеми інваріанта і трансформації в інформаційному просторі) / А. Артюх // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 84–93.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гужва О.П. Запитування-виклики у просторі культури / О.П. Гужва, П.Д. Подорожний // Науковий вісник Харківського національно-педагогічного університету. Серія «Філологія». – 2016. – Вип. 46. – Ч. 2. – С. 116–124.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=43179>.
6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р – Т / [уклад.: Р.В. Болдирев та ін.]. – 2006. – 704 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 6: У – Я / [уклад.: Г.П. Півторак та ін.]. – 2012. – 586 с.

8. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
9. Корпоративний центр ПАТ Укртелеком: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrtelecom.ua/about/today/history>.
10. Матвеева А.А. Взаимодействие категории «СВОЙ – ЧУЖОЙ» и категории оценки / А.А. Матвеева // Вестник Башкирского университета. Раздел «Филология и искусствоведение». – 2007. – Т. 12. – № 3. – С. 74–77.
11. Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energoatom.kiev.ua>.
12. Повний виступ Юлії Тимошенко в дебатах на суді // Українська правда. – 3.10.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/10/3/6635894/>.
13. Селіванова О.О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості / О.О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
14. Семашко Т.В. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : [монографія] / Т.Ф. Семашко ; за ред. Н.В. Слухай. – К. : Арт Економі, 2016. – 480 с.
15. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи (коммуникативный аспект) / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж.ун-та, 1985. – 172 с.
16. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_359.
17. Харитонов Д.Д. Опозиція «свій – чужий» у сучасному політичному дискурсі чинного президента Росії / Д.Д. Харитонов // Studia Linguistica: збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 9. – С. 455–463.

Харитонов Д. Д. Реализация дихотомии «свой – чужой» в политическом дискурсе (на материале выступления в суде Ю.В. Тимошенко)

Аннотация. Статья посвящена описанию категорий «свой» и «чужой» в их противопоставлении на материале выступления Ю.В. Тимошенко в дебатах на суде 3 октября 2011 г. Определены способы языкового представления вышеупомянутых категорий на лексико-семантическом уровне. Проанализированы особенности статуса дихотомии в трех направлениях: 1) переход «своих» в сферу «чужих»; 2) зачисление «чужого» к категории «своего»; 3) отсутствие изменений в категориях «свой» и «чужой».

Ключевые слова: язык политики, «свой ↔ чужой», бинарная дихотомичная оппозиция, аксиология, имплицитное значение.

Kharytonova D. Realization of dichotomy “self – alien” in Julia Tymoschemko’s political discourse

Summary. The article is devoted to the description of antinominal categories “self” and “alien” based on the material of Julia Tymoschemko’s speech in debates of the court on October 3, 2011. The ways of these categories’ representation are shown on the lexical-semantic level. Much attention is focused on the three peculiarities the state of this dichotomy possesses: 1) conversion of “selves” in the sphere of “aliens”; 2) enrolment of “alien” into the category of “self”; 3) absence of changes in the categories “self” and “alien”.

Key words: political language, “self ↔ alien”, binary dichotomy opposition, axiology, implicit meaning.

Ясіновська О. В.,

асистент кафедри загального мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗНАКОВІСТЬ РЕЧЕЙ ПОВСЯКДЕННОГО ВЖИТКУ У КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СМЕРТНОГО ГРІХА ГОРДИНЯ

Анотація. Стаття є продовженням вивчення авторською невербальною репрезентації смертного гріха гордіня у християнському релігійному дискурсі. На матеріалі творів отців і екзегетів Церкви проаналізовано комплекс невербальних сигналів, пов'язаних із зовнішнім виглядом людини (піклування про власне тіло, одяг, прикраси), її житлом, предметами повсякденного вжитку, їжею, грошима. Вказано на функції, які виконують ці знаки в концептуалізації аналізованого концепту. Зроблено висновки про ступінь зацікавлення християнськими авторами засобами несловесного коду у вираженні гріха гордіня. Накреслено перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: смертні гріхи, гордіня, християнський релігійний дискурс, невербальні знаки, одяг, прикраси, житло, предмети повсякденного вжитку, їжа, гроші.

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці помітний великий і різнобічний інтерес до невербальних компонентів комунікації, що зумовлено врахуванням їх значного потенціалу у створенні, трансляції і сприйнятті різного роду повідомлень [3; 5]. Порівняно зі словесним кодом невербальні засоби вважаються визначальним чинником у ситуації комунікативного взаємовпливу мовців [7, с. 61]. Вони також є продуктивнішим і точнішим способом передачі інформації про внутрішній світ особистості та характер її взаємодії з іншими людьми [5, с. 43; 4, с. 40; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із-поміж численних невербальних знаків увагу фахівців найчастіше привертає міміка, погляди, жести, постави тіла, хода, просторове розташування комунікантів, а також голосові сигнали (В. Біркенбіл, Д. Болінджер, А. Вежбицька, С. Данкен, Е. Діттман, П. Екман, К. Ізард, Дж. Кассел, М. Кнапп, М. Коцоліно, Г. Крейдлін, О. Лоуен, Г. Льюїс, Д. МакНіл, А. Мейрабіан, Дж. Міллер, К. Пайк, Р. Потапова, Р. Соммер, Д. Фіске, В. Фрізен, Е. Голл та ін.). Рідше у центрі уваги дослідників виявляються знаки, що пов'язані із зовнішністю людини, її запахами, їжею, одягом, прикрасами, а також предметами, що її оточують і якими вона користується (С. Махліна, І. Марковина, Т. Шебеок, Ю. Сорокін, Ю. Цив'ян та деякі ін.). Згадані знаки належать до різних систем невербальних засобів – ольфакції (мова запахів та їхня роль у комунікації), гастики (знакові й комунікативні функції їжі й напоїв), а також системології (термін Г. Крейдліна [1, с. 22]) – системи об'єктів, якими люди оточують свій світ. Саме ці комплекси невербальних сигналів і привернули нашу увагу в аспекті репрезентації однієї із центральних категорій морально-етичної сфери християнства.

Об'єктом вивчення є мовне представлення невербальних знаків у вираженні смертного гріха гордіня у християнському релігійному дискурсі. Завдання статті полягає у виявленні комплексу невербальних сигналів, пов'язаних із зовнішністю (безвідносно вигляду частин тіла), піклуванням про тіло та по-

всякденним споживанням гордовитих людей (у центрі нашої уваги – одяг, прикраси, косметика, гігієна, запахи, їжа, майно, гроші), що їх християнські автори пов'язували з аналізованим емоційним станом. Згадана група невербальних сигналів із погляду виявлення смертного гріха гордіня не була предметом спеціального вивчення, що зумовлює актуальність вибраної теми дослідження. Матеріалом вивчення стали репрезентативні твори отців і екзегетів східної Церкви (Антонія Великого, Єфрема Сирина, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Ниського, Йоана Золотоустого, Йоана Касіяна, Доротея, Теодора Студита), а також деяких пізніших християнських авторів (Ніколая Кавасили, Теофана Самітника). Ілюстративний матеріал наводиться у перекладі сучасною українською мовою.

Виклад основного матеріалу. У християнській системі цінностей гордіня очолює групу смертних гріхів – порушень Божого закону, які ведуть до загибелі душі. Виняткове місце гордині пояснюється специфікою цього гріха, що скеровується не тільки проти людей, а й проти самого Бога, – опанований гординею грішник вважає, що всі його здобутки залежать тільки від нього самого. Такий погляд суперечить смиренню, що трактується у християнському вченні не лише як позитивна моральна якість, а і як фундаментальна християнська чеснота. У Біблії смирення тлумачиться передусім як скромність, що протиставляється гордині. Наділена цією чеснотою людина не є самовпевненою і не має нерозумних претензій. Ба більше, смиренний усвідомлює, що все одержав від Бога і сам по собі нічого не вартує, пор.: *Не гадай собі, що ти мудрий, бійся Господа і від зла ухилийся* (Прип. 3:7); *Хто бо тебе вирізняє? Що маєш, чого б ти не одержав? Коли ж одержав, то чому вихваляєшся, неначе б не одержав?* (1 Кор. 4:7); *Отак і ви, як зробите все, що зведено вам, кажіть: «Ми слуги непотрібні, виконали те, що повинні були зробити»* (Лк. 17:10); *Коли хто думає, що він є щось, бувши нічим, – обманює себе самого* (Гал. 6:3) та ін. Зразком смирення для християн є Ісус Христос, який ціною свого приниження рятує людський рід і власним прикладом навчає любити ближніх і служити їм: *«Навчіться від мене, бо Я тихий і серцем покірливий»* (Мт. 11:29) та ін.

Услід за авторами Святого Письма на необхідності смирення наголошують отці й екзегети Церкви, які з цією метою нерідко вдаються до розмірковувань на тему гордині, що зумовлює негідну людську поведінку й полягає, серед іншого, в бажанні дбати про своє тіло, а також володіти різноманітними матеріальними цінностями й накопичувати їх. Такі потреби, згідно з християнськими письменниками, власне й характеризують гордовитих людей і можуть виникати в будь-кого безвідносно їхнього віку, статі чи соціального статусу й зумовлюються потребою одних вивищуватися над іншими. Рефлексії щодо гордовитої поведінки грішників і потреби у їх смиренні трапляються у багатьох християнських авторів, зокрема в Йоана Касіяна, який у своїх творах присвячує цим питанням чимало

місяця. Напр.: *Необхідно, щоб спочатку зі щирою настановою серця ми виявляли нашим братам істинне смирення, піклуючись, щоб ні в чому не скривдимо або не образимо їх, чого ми ніяк не можемо виконати, якщо з любові до Христа не буде утверджена в нас справжня самовідданість, що полягає в позбавленні від усього майна і безкорисливості...* (Йоан Касіян).

Відповідно до завдань статті зупинимось докладніше на обраних для аналізу невербальних знаках, що їх християнські автори трактують як вияви гордині. Звернемося передусім до зовнішнього вигляду гордовитих людей і їхнього піклування про власне тіло.

Аналіз значного обсягу творів християнських письменників показує, що в контексті зовнішності марнославних найчастіше йдеться про вигляд і стиль їхнього одягу – згадуються його різновиди та частини, називається тканина й матеріал, з якого він пошитий, її якість, кольорова гама, оздоблення, різноманітні аксесуари та прикраси тощо.

За спостереженням отців і екзегетів Церкви, гордовиті люди завжди намагаються вирізнитися з-поміж інших своїм одягом. Вимагаючи вдягатися, вони переслідують мету домогтися життєво необхідної їм уваги оточуючих, очікуваним результатом якої є виказані їм почесні, захоплення і заздрість, пор.: 1) *...Всі марнославні, дбають про гарні одяжі, люблять славу й самих себе* (Єфрем Сирин); 2) *Марнославні люди шукають собі почесностей, щоб інші дивилися і заздрили їхньому багатому й розкішному вбранню...* (Василій Великий). У деяких випадках гордовиті своїм зовнішнім виглядом у сукупності з іншими невербальними знаками прагнуть навіть викликати до себе сексуальне бажання, див. (5), (8). Таку ж мету вони переслідують, використовуючи косметику. Григорій Богослов порівнює таких людей із гордовитим павичем, який приваблює самок виглядом свого пір'я: *Розповідають про гордого павича, що коли, зігнувши шию у вигляді кола, піднімає свої золотисті і зірками всіяні пір'я, тоді починає привітно скликати своїх друзин: здивуюся, якщо й ти підфарбовуєш своє обличчя не для хтивих очей* (Григорій Богослов).

За суголосним твердженням отців Церкви і пізніших християнських авторів, гордовиті завжди мають непереборне бажання дорого і красиво вдягатися, мати якісно пошите вбрання, часто його міняти, доглядати за ним (напр., часто прати, що з погляду християнських учителів є зайвим), володіти новим одягом та його надмірною кількістю. Що цікаво, такі бажання виникають у гордовитих незалежно від їхньої статі, віку чи сану – пишно або привабливо виглядати люблять як чоловіки, так і жінки, як молоді, так і зрілі, як світські, так і монахи, як духовні вчителі, так і рядові ченці. Напр.: 3) *Не носи одягу, яким міг би ти величатися і хвалитися* (Антоній Великий); 4) *Прикраса монаха полягає в тому, щоб уникати багатого вбрання, а слава – не в тому, щоб звеличуватися..., гордитися, часто міняти одяг і мати його у подвійній кількості, не в тому, щоб уподібнюватися до блудниць у перепоясванні, одязі та взутті...* (Теодор Студит), див. також (7), (8), (12), (15а), (16) та ін.

Гордовиті воліють носити новий вишуканий одяг, пошитий із дорогої тонкої тканини, наприклад, шовку, вісону: 5) *Домагатися нового одягу, найтоншого і красивого – значить домагатися убранства блуду і нечистоти* (Теодор Студит), див. (4), (6), (7). При цьому вони відчують потребу не тільки у відповідному до обставин одязі, а й у тих його різновидах, що є необов'язковими, як напр., опанча – широкий плащ без ру-

кавів, який, підперезуючи поясом, одягають поверх основного вбрання: 6) *Де багрянця, вісон, опанча, пояс, взуття, кінь, швидкість його бігу, іржання, – все, від чого нині збільшується твоя зарозумілість?* (Григорій Ниський). Такі додаткові різновиди одягу, що надають йому надмірну пишність, марнославні носять, щоб підкреслити свою важливість і матеріальну спроможність.

Самолюбство пихатих тішить якісне взуття, виготовлене з дорогої шкіри, різнобарвні вишукані тканини з вигадливими сюжетними малюнками, а також пурпуровий колір їхнього вбрання, що надає їм царської величі. Гордовиті прискіпливо ставляться і до якості пошиття одягу. Як зауважує Григорій Ниський, око цих грішників можуть милувати навіть ретельно виконані шви на їхньому вбранні: 7) *Але ж надимаєшся юністю..., захоплюєшся красою, тим, що... одяг на тобі яскраво-го пурпурного кольору, різнобарвні шовкові тканини, поцятковані зображеннями битв, полювань на тварин або якихось подій, або, можливо, ревно дивився на чорне блискуче взуття, милуєшся ретельно вистроченими стрічками швів?* (Григорій Ниський), див. також (4).

Іншою помітною ознакою зовнішнього вигляду гордовитих людей (як світських, так і ченців) є прикраси, якими вони оздоблюють свій одяг або прикрашають власне тіло, пор.: 8) *І сказав Господь: за те, що дочки сіонські гордовиті й ходять, піднявши шию й зваблюючи поглядами, і ходять величавою ходою й побрязкують ланцюжками на ногах, – оголить Господь тім'я дочок сіонських і відкриє Господь срамоту їхню* (Николай Кавасила); 9) *Хто прикрашає своє вбрання – стане гордим, а гордий монах – орел неоперений* (Єфрем Сирин); 10) *Ніхто не повинен прикрашати себе навіть малою річчю...* (Теодор Студит); 11) *А різні пишноти і прикрашання одягу є забороненими хвастощами – щоб не сказати гірше* (Василій Великий).

Згадане ставлення гордовитих до одягу та його деталей суперечить смиренню християн, які мають не тільки поводитись, а й виглядати скромно. Це стосується усіх, а особливо монахів, ряса, головний убір (кукіль) і решта одягу яких мають бути максимально скромними і навіть убогими. Так, за Теодором Студитом, ченці мають носити: 12) *...поганеньку одіж, ряси з латками і кукіль, подібний до решти одягу*. Користь від невивабливого вбрання у тому, що воно є одним із способів забезпечення від гріхів, які Теодор Студит називає «диявольськими пастками»: 13) *А домагатися нового одягу, найтоншого і красивого – значить домагатися убранства блуду і нечистоти. Воістину і те вже багато, якщо хтось, відійшовши від усього цього, уникне диявольських пасток* (Студит). Звідси цілком закономірною виглядає рекомендація Антонія Великого ченцям: 14) *Будь у всьому смиренним – у поставі, в одязі, в сидінні, у стоянні, в ході, у ліжку, в келії та в усій поведінці* (Антоній Великий), див. також (28).

Прямою вказівкою на гордовитих є і надмірний догляд за власним тілом, що полягає у частому вмиванні та розчісуванні волосся, натиранні шкіри пахучими мазями, використанні дорогісних ароматів і загалом дотриманні гігієни. На думку отців Церкви, це не узгоджується із християнським смиренням, що зобов'язує не приділяти собі уваги над норму, звідси й «не турбуватися про недоречну чистоту, умивання й надмірну охайність» (Теодор Студит). Небезпека ретельного догляду за собою у тому, що через відчуття чистоти й гарного запаху від власного тіла в людини можуть виникнути гріховні думки і

бажання. Теодор Студит метафорично говорить про останні як про воду, що вливається навіть у малі щілини почуттів людини: 15) *І якщо зайде вода крізь малі щілини ваших почуттів: через зір – коли подивилися пристрасно чи без пристрасі, через слух – коли почувши любовстрасну розповідь, через запах якоїсь благовонної мазі – коли помастити нею тіло... все це вчепує швидше сповіддю і сльозами.* Монахам рекомендується не те, що не митися часто, а й зайвий раз не знімати свого одягу: 16) *Коли ти здоровий, – не здіймай пояса свого* (Антоній Великий). Це стосується і монахів-відлюдників, що також можуть впадати у стан гордині, пор.: 17) *Ця пристрась [гординя] слідує за людиною, що втікає від неї до пустині, й ніякої пустки не боїться* (Йоан Касіян). Взірцем смиренного ставлення до власного тіла і боротьби з хульними помислами, що походять від гордині, з-поміж монахів називають, зокрема, Євагрія Понтійського, який, за аввою Доротеєм, смиряв своє тіло й душу тим, що *«провів сорок днів на відкритому повітрі, так що його тіло... стало плодити червів»* (Доротеї).

Не менш промовистими невербальними знаками, що свідчать про стан гордовитих, є їхнє житло та облаштування останнього, а також речі повсякденного вжитку, що ними оточують себе такі люди. Своїм помешканням, як і згаданими предметами, гордовиті намагаються вирізнитися з-поміж інших, вивищуючись над ними. Так, опановані гординою світські люди люблять надміру просторе й вишукане житло, пор.: 18) *... Небезпечною загрозою для нашої душі є гордощі. Люди пишануться розкішним життям і дорогим вбранням, на яке витрачають чимало грошей, багатим столом, який аж вгинається від наїдків. Сповнюють пихи, коли вбираються у розкішний одяг, без якого можна й обійтися, і коли будують величезні будинки та оздоблюють їх вишуканими прикрасами* (Василій Великий). Пихаті облаштовують свій простір гарними предметами інтер'єру, зокрема, зручними меблями, завісами з дорогої тканини тощо. Спати вони воліють на м'яких перинах і під тонкими покривалами, їсти – з вишуканого й дорогого посуду, див. (22). За спостереженням християнських авторів, комфортніших умов проживання бажають собі й гордовиті монахи, що вишукують можливість виокремитися з-поміж свого оточення. Такі ченці прагнуть жити в окремій келії, усеціло володіючи нею. Їхні амбіції можуть розростатися і до ідеї побудувати цілий монастир: 19) *Ким хоч раз оволоділа гордість, той, звалившись додола, з жахом відвертається від спільного монашого життя. Тоді він вирішує жити самотньо в келії чи навіть надумує збудувати окремий монастир, сподіваючись привабити багатьох до строгішого життя. І поспішає він зібрати охочих наслідувати його чення і настанови, стаючи з нікудишнього учня ще нікудишнішим учителем* (Йоан Касіян). Своєю вибагливою зовнішністю і вишуканим житлом марнославні люди підкреслюють власну значущість, добиваючись цим визнання інших, у чому, як уже згадувалося, вони відчують велику потребу: 20) *Ці люди аж надимаються від пихи, коли їм вклоняються тисячі слуг і юрми підлабузників* (Василій Великий).

Прагнення гордовитих до показовості виявляється й у доборі ними страв та виявах гостинності іншим. За християнськими письменниками, пихаті почувають необхідність у різноманітні й надмірній кількості їжі і напоїв, пор.: 21) *...Коли в твоєму серці виникає бажання різних і пишних страв і напоїв, і чужих дружин, то вселяються в нього гордість, надмірне вихваляння, зарозумілість і тому подібне, тоді знай,*

що з тобою злий ангел (Дідахе). Скромного застілля вони соромляться, тому «з розмахом» приймають також і своїх гостей, яких (запобігаючи перед ними) частують численними вишуканими наїдками.

Таке ставлення світських до їжі можуть переймати й гордовиті монахи, які, шукаючи гастрономічної насолоди, намагаються урізноманітнити своє харчування: 22) *Ми бачимо, що світські люди соромляться смиренної простоти і, приймаючи гостей, вдаються до приготування різноманітних і дорогих страв. Тому я боюся, чи не закрався цей недолік до нас, і щоб не закинули нам, що ми соромимося благословенної Христом убогости. Як негоже нам купувати срібний посуд, шовкові завіси, м'які перини, тонкі покривала, так і не годиться вигадувати страви, які відрізняються від нашого звичного способу харчування. Сором бігати й вишукувати те, в чому немає загальної потреби і що вигадане для згубної насолоди й нікчемного марнослав'я* (Василій Великий). За Василієм Великим, пожадливість до їжі не лише не відповідає меті монашого життя, а й завдає чималої шкоди спільноті, а саме – тим, хто взорується на монахів: 23) *...Адже люди, обмежені лише вдоволенням насолоди шлунка, побачать, що й ми переймаємося такими ж стараннями* (Василій Великий). Засуджуючи розкішне життя, цей християнський автор спирається на авторитет Святого Письма: 24) *Якщо розкіш є пороком, то необхідно її уникати й ніколи не допускати до себе, бо й на мить не може бути корисним те, що беззаперечно засуджене. Святе Письмо засуджує тих, що живуть у розкошах, умащуються найкращими маслами, п'ють проціджене вино* (Амос. 6:6). *Вдову, яка живе в розкошах, названо мертвою ще за життя* (1Тим. 5:6), *багатій через зманіжене цьогоденне життя втратив рай* (Лк. 16:25) (Василій Великий).

Повз увагу християнських письменників не прослизнуло й особливе ставлення гордовитих до грошей. На відміну від смиренних, що *«не принижуються нестатками і бідністю, не хизуються добробутом і славою»* (Єфрем Сирин), опановані гординою люди завжди переймаються турботою про власне майбутнє, що змушує їх активно накопичувати гроші: 25) *Від гордині буває зневага до бідних, пристрась до грошей, владолюбство і славолюбство* (Йоан Золотоуст). До таких заходів гордовиті вдаються через бажання забезпечити собі безбідне існування у час довгого, як вони собі цього бажають, життя, упродовж якого з ними можуть трапитися хвороби, крайнє збідніння, до чого вони так само готуються, пор.: 26) *...гордість змушує його сподіватися на довговічне життя, передбачає в нього численні й довготривалі недуги, викликає також зняковіття й сором, якщо, ставши жебракком, буде утримуватися чужим, а не своїм майном; навіть також, що їжу й одяг набагато краще купувати за свої, ніж за чужі кошти...* (Йоан Касіян).

Християнська наука вважає, що покладання людини лише на власні сили є неприйнятним. Такий стан виникає у неї через диявольську невіру в Бога, в те, що Він не допоможе їй і покине на життєвому шляху: 27) *Переможені такою безнадією...духу [гординою] і диявольським невір'ям, погасивши іскру віри,... починають старанніше зберігати гроші, які раніше почали було марнувати, і як одного разу витрачені вже не можуть повернути, то з більшою скупістю зберігають їх...* (Йоан Касіян). Цей аспект – скерованість людини проти Бога, а не тільки проти інших людей чи самої себе, як це властиво решті гріхів,

і робить гординю найважчою з-поміж смертних гріхів, список яких вона й очолює, пор.: *Дух гордості, якщо вже опанує бідну душу, то немов найлютіший тиран, захопивши твердиню чеснот – смиренність – усе місто до підвалин руйнує та грабує; ... На відміну від інших пристрастей, [гордість] не тільки губить одну протилежну собі чесноту, тобто смиренність, а знищує усі чесноти тих, що стоять уже на висоті могутності* (Йоан Касіян); *Гординя ... річ дуже невгодна Богові і в моральному житті найбільш шкідлива* (Геофан Самітник).

Подолати ж цю згубну пристрасть, на думку християнських письменників, можна тільки через своє упокорення та смирення, що виявляється, серед іншого, у приборканні людиною своїх марнославних бажань привабливо виглядати, надмірно піклуватися про своє тіло та дбати про матеріальний комфорт, пор.: 28) *Отже, якими мають бути наші вчинки, щоб ми навчилися спасительної покорі і відкинули згубну бундючність? Вправляймося у цій покорі при кожній нагоді й нічого не занедбуймо – і не зазнаємо тоді ніякої шкоди. Душа зникає до наших щоденних занять, вона пристосовується до нашої поведінки, її формують наші вчинки. Отже, нехай твій зовнішній вигляд, одяг, хода, те, як ти сидиш, твоя трапеза, твоє ліжко, посуд, облаштованість домівки і все оточення будуть прості й невибагливі* (Василій Великий).

Висновки. Підсумовуючи викладене, слушно стверджувати, що християнські автори, концептуалізуючи смертний гріх гординя, приділяли значну увагу комплексові невербальних знаків, пов'язаних із зовнішністю гордовитих людей, їхнім дбанням про власне тіло й турботою про своє матеріальне благополуччя. Свідченням цього є виявлена ними знаковість: *одягу* опанованих гординею людей – його вигляду (пишний, багатий; наявність необов'язкових елементів гардеробу), якості (пошитий із добротних матеріалів, добре викінчений), ціни (дорогий), кількості (надмірна), кольорової гами (різнобарвні тканини, багрянця); *оздоблення* (прикраси на вбранні, аксесуари на тілі); *догляду за тілом* (часте вмивання і розчісування, намащування мазями, використання ароматів); *житла* (у світських – великі будинки; у ченців – власна келія, монастир) та *його облаштування* (меблі, оздоблення інтер'єру, надмір посуду та ін.); *гастрономічних зацікавлень* (велика кількість і різноманіття страв); *ставлення до грошей* (накопичення). Така увага до згаданих знаків разом з іншими елементами невербального коду у виявленні гордині (міміка, погляд, жести, пози, хода, просодичні засоби та ін.), що вже були об'єктом наших досліджень в інших публікаціях (див. [2] та ін.), вказує на прискіпливе і спеціальне, а не побіжне зацікавлення отців і екзегетів Церкви засобами несловесного коду у вираженні цього гріха. Перспективу подальшого вивчення невербальних знаків, про які повідомляє зовнішній вигляд людини й дібрані нею речі повсякденного вжитку, пов'язуємо з розширенням джерельної бази й дослідженням невербального вираження інших смертних гріхів у християнському релігійному дискурсі.

Література:

1. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
2. Ясіновська О. Засоби невербального коду у вираженні смертного гріха гординя (на матеріалі християнського релігійного дискурсу) / О. Ясіновська // Молодий вчений. – 2017. – № 4.3(44.3). – С. 308–315.
3. Argyle M. Bodily Communication / M. Argyle. – London: Routledge, 1988. – 365 p.
4. Cozzolino M. La comunicazione invisibile. Gli aspetti non verbali della comunicazione / Mauro Cozzolino. – Rome: Edizioni Carlo Amore, 2003. – 196 p.
5. Lewis H. Body language. A guide for Professionals / Hedwig Lewis. – SAGE Publications Pvt. Ltd, 2012. – 268 p.
6. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attributes / A. Mehrabian. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1971. – 152 p.
7. Ricci Bitti P.E. Comportamento non verbale e comunicazione / P. Ricci Bitti, R. Caterina // Ricerche di Psicologia. – 1994. – Vol. 18. – № 1. – P. 51–74.
8. Walton D. Are You Communicating? / D. Walton. – New York: McGraw-Hill, 1989. – 256 p.

Ясіновська О. В. Знаковість предметів повсякденного обихода в концептуалізації смертного гріха гординя

Анотація. Стаття являється продовженням изучения автором невербальной репрезентации смертного гріха гординя в християнському релігійному дискурсі. На матеріалі произведений отців і екзегетів Церкви проаналізовано комплекс невербальних сигналів, пов'язаних з зовнішнім видом человека (забота о собственном теле, одежда, украшения), его жильем, предметами повседневного обихода, едой, деньгами. Указаны функции, которые выполняют эти знаки в концептуализации анализируемого эмоционального состояния. Сделаны выводы о заинтересованности християнских писателей средствами невербального кода в выражении гріха гординя. Намечены перспективы дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: смертні гріхи, гординя, християнський релігійний дискурс, невербальні знаки, одяг, украшения, жилье, пища, деньги.

Yasinovska O. Symbolic meaning of daily use things in conceptualization the mortal sin of pride

Summary. This article continues the authors research of nonverbal representation of the mortal sin of proud within the Christian religious discourse. Basing on the vast amount of Church fathers' texts, a set of nonverbal signals associated with human appearance, habitation, everyday objects (interior items, tableware, etc.), food, and money is analyzed. The functions of these signs in the conceptualization of the investigated emotional state are specified. The conclusions on the degree of Christian writers' interest in the means of nonverbal code while expressing the sin of pride are drawn. The prospects for further study are outlined.

Key words: deadly sins, pride, Christian religious discourse, nonverbal signs, clothing, jewelry, body care, habitation, everyday objects, food, money.

*Iskandarova S. S.,
PhD student at department of Theory of Language
Azerbaijan University of Languages*

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC EXPRESSION THE QUANTITY OF AN ACTION AND A PROCESS IN DIFFERENT LANGUAGES

Summary. This article deals with the quantity of an action and a process. Here we spoke about the duration and intensity of an action. They are expressed both with syntactical and morphological ways of expressions. In this article we mentioned that there are some verbs which denote a process without any morphological indications. The quantity of the verbs in English and Turkish languages which denote a process depends on the length of the process. We tried to prove that the duration and intensity of an action define its amount. It is expressed differently in the English and Turkish languages.

Key words: number, syntactic and morphological means of expression of movement and process, Turkic languages, English, comparative analysis

The notion of quantity in actions. One of the most interesting and multilateral aspects of the category of quantity is the quantity of an action and a process. The quantity of an action and a process shows itself in different semantic shades (intensity, frequency etc.).

An action and a process can express both divisible and indivisible quantity. This quantity is expressed in verbs with the help of lexical, morphological and syntactical methods.

Quantity in different semantic meanings. One of the most interesting conception about the quantity of an action and a process is the conception which was put forward by V. Dressler. V. Dressler shows 4 types of aspects of actions which express the quantity of an action and a process:

1. Iterative action: 1) discontinuities – the repetition of an action rarely, 2) repetitive – quick repetition of an action in which the process are not felt, 3) duplicative – the repetitive action which was done by the same or different subjects, 4) reversative – an action to the backward in verbs which denote an action, 5) frequentative – an action which is repeated frequently and regularly, 6) conative – the repetition of attempts of an action, 7) alternative – the repetition of actions which happens adversely.

2. Distributive action: 1) distribution of a subject – different subjects do an action, 2) distribution of an object – an action is done on different objects, 3) dispersive – an action happens in different places at the same time, 4) diversative – an action of different subjects goes into different points of a place, 5) ambulative – an action touches different points of place one by one.

3. Continuative action: 1) usetative – an action repeated as a result of habits, 2) durative – long term action, 3) continuative – continuation of the action which began before.

4. Intensive action: 1) a real intensive – enhanced action, 2) attenuative – weakened action, 3) accelerative – fast action, 4) exaggerated action – an action which is exaggerated, 5) pejorative – negatively estimated action, 6) asiverative action – an action in not suitable circumstance or an action which is done deliberately.

Dressler shows these meanings with different grammatical indi-

cations or without any grammatical indications, just in certain perception categories as time and so on.

The expression of quantity notion in different semantic meanings is very interesting from the aspect of category of quantity. But if we have a look at divided and non-divided quantity we need to specify semantic types and numbers of actions which are identified by Dressler. From the point of view of divided quantity it is necessary to note iterative and distributive actions. It is possible to divide distributive actions into 2 types: subjective distributive action and objective distributive action. Iterative action is an action which is done more than once, and it is a repeated action. It is not important to determine whether an action is done seldom or often, because the main important thing here is the fact that an action is done. That is why we will regard every repeated action as an iterative action.

There is a repetition in usetative action too. According to usetative action is an action which is always done and it is done with certain pauses. As a result of it we may consider usetative action as a type of iterativity.

Iterative constructions denote the repetition of an action. That is why we may speak about the large number of an action. According to O. Jespersen the meaning of the large number has the same meaning with the verb itself. He writes about nexus nouns derived from the verbs: If it is possible to use the word “one walk” in the meaning of “walks”, in this case the verb “to walk” can be used to mean to walk over and over again [3, 243].

As we mentioned above we do not take into consideration the length of the intervals, whether they are long or short. In other words it is not repeated with short intervals. It can be referred to those actions which happen every day, every month, several times and a year and so on.

There are different methods to denote iterative actions among the languages of the world. In Latin the repetition is expressed by adding the suffix “ito” to the end of the verbs. For example, “cantito” – to read fast, “ventito” to come often. O. Jespersen says that, the verbs in English ending with -er and -le have the same meanings with the verbs in Latin ending with “ito”. For example: stutler, patter, chatter [3, 243].

There are special verbs in French which denote the divisible quantity of an action. For instance, bercer – shake, batter – beat.

In arabic iterative verbs are expressed with the repetition of concrete sound combination twice. For example, zəlzələ, qəhqəhə, vəsvəsə. In this situation we may speak about the verb “kəkələ” which was mentioned by V. Aslanov.

The verb “kələ” had the meaning to speak in the ancient period of the Azerbaijani language. It is supposed that this verb was created with adding the verb forming suffix “lə” to the syncretic verb stem :kə/k/ü.

The verb “kəkələ” or “kəkə” is used about in the speech of people who have difficulties or defect with it. We should inform that

the verb “kala” has the meaning to speak in the Chuvash language.

The number of action is expressed with lexical and lexical-syntactical methods by analytical verbs in different languages. It is necessary to mark the elements showing time and place. If there is a number in the meaning of these verbs, it means that the action which they define is related with any positive quantity. In other words, the quantity of an action is connected with the quantity of time and place which are the permanent attributes of it.

We have to note that, as the iterative action is operated by any subject it needs some amount of time.

In the Turkish languages iterative action has both morphological and lexical-syntactical methods of expression.

When O. Betlink talks about the suffixes -it, -ta, -atta, -tala, -itala, -ala in the Shakha language he shows that these suffixes last in definite time period without stopping, repeated with small pauses, or were done by the presence of several subjects [1, 34].

The most widely used verbs to express the quantity of verbs are double verbs. In the Azerbaijani language we can set an example the verbs like “get-gəl”, “gir-çix”. Besides, the words which denote time and place as “hərdənbir”, “orada-burada”, “arabir”, “şəhər-bəşəhər”, “iki gün bir günorta” and others are used to express the quantity of an action. The reduplication of adverbs are also widely used, for example, “tez-tez”, “gec-gec”.

One of the widely-spread means of iterativity are past perfect tense which is not completed and present tense forms.

In most languages iterativity is mainly connected with not-completed form of the verb. Actually, not-completed tense forms express the longevity or repetition of an action.

The existence of past tense form which is not completed is mentioned in Turkish language. It is also said that the future tense and some lexical identifications of past perfect tense express iterativity in the language.

Actually, present indefinite tense and past tense form which is not completed shows iterativity. Certainly, there is not any difference between present indefinite and present definite tense forms in some languages, but these notions probably exist in different meanings in these languages. This difference is easily seen in the English language, actually present indefinite and present definite or its continuous forms act quite different forms.

As present indefinite tense form shows regular, repeated, habitual action we may say that it expresses not one, but some actions.

According to O. Jespersen present is a tense form which has some kind of duration.

Our thoughts about present simple tense refer to past and future tense too. Present simple denoting repeated actions shows general truth about the nature: “The Sun rises in the east”, “The Moon goes round the Earth” [3, 303]. Everyone knows that these actions refer both to the past and future and they are expressed with present tense form. O. Jespersen sets an example about this idea: “The steamer leaves every Tuesday in winter but in summer both on Tuesdays and Fridays” [3,303].

2. Quantity in tense forms. If we look through present indefinite tense form in the Turkish language we can form some ideas about the history of its formation. Most of the present indefinite tense forms of languages are formed with present participle. B. Serebrennikov also shows that present participle suffixes such as -ar, -er, -uçi, -turğan are used in the formation of present simple tense forms in Turkish languages [7, 163-168]. It must be said that these present participles mainly indicates permanent actions. For example, one of the most ancient meanings of present participle

suffixes -ar, -ır is its expression of permanent and dynamic action [2, 447].

An action becomes regular characteristic of an object when this action is repeated several times.

The repetition of an action in Turkish languages is also expressed with lexical methods. For example, the verbs “gir-çix” (enter,leave), “get-gəl” (go, come) express several action together.

2.1. Some concepts put forward by different linguists. One kind of actions which has divided quantity is distributive action. It is an action which is done by several subjects or done on several objects. V. Xrakovski writes that the number of subjects and objects shows the number of an action [8, 17].

It is true that if there are several subjects taking part in the process of an action, or an action is done on several objects we can speak about some different actions. V. Xarovski also writes: The situation in which several actions are observed is more complicated. Here the action which done by some subjects of the same kind are observed [9, 7]. The simplest way of expression of an action which done by several subjects is the subject-verb agreement. For example, in the sentences in the Azerbaijani language “Biz gəldik; siz gəldiniz; onlar gəldilər” the suffixes -ik, -iniz, -lər are the morphemes which show the number of doers of the action.

Koshevaya writes that the amount of process may both increase and decrease depending on the number of doers of an action [5, 92]. In the English language, it is not a coincidence that the nouns singular in form but plural in meaning demands plural predicate when they are the subject of the sentence [for example, crew, family, police etc.]. “The police are downstairs.” We can come across such situation in the ancient period of Turkish language. Facts and materials about this situation have been gathered.

O. Jespersen called the verbs having several subjects such as “swarm” “verba pluralia tantum”. The verb swarm means “to get together” [3, 243]. Such verbs are formed with the suffix -s in Turkish languages.

As we mentioned above if an action is performed by several subjects, it does not show the numerous subjects. We should also take into consideration the number of actions, for example, when we say “the birds are flying” or “the children are running” we do not only mean the same speed of the action. In this sentence every subject has its own way of doing action. That is why it is possible to speak about each action separately and to determine their separate quantity. But these actions performed separately are expressed in one verb with the suffix -ş.

M. Mirzaliyeva writes that the verbs denoting collectivity in the English language are formed from transitive verbs [7, 146]. It is a fact that collective verbs are formed from intransitive verbs in Azerbaijani languages, for example, “yatışmaq”, “qaçışmaq”, “gülüşmək”, “uçuşmaq”.

But in Turkish languages it is possible to observe some collective verbs which are formed from transitive verbs. M. Mirzaliyeva writes that collective verbs which are formed with the suffix -ş are performed by 2 subjects. In these verbs subjects act as each other's object, for example, “öpüşmək”, “görüşmək”, “yarışmaq”, “vuruşmaq”, “qucaqlaşmaq”. But collective verbs do not usually mean the existence of two subjects. The subjects of these actions may be more than two, for example, “Nümayəndələr bir-biriləri ilə görüşdülər” - “The delegations met one another”.

According to Mirzaliyeva the performance of an action by 2 subjects is also expressed by forms of intransitive verbs, for ex-

ample, “baxışmaq”, “dəyişmək”.

A subject and an object related with an action. The quantity of an object expressing subject distribution shows itself differently: a) an action refers to several objects. b) an action refers to one object. c) an action does not refer to any object.

The subject expression of quantity and mass is related with an independent actions of each subject. Lexical style is sometimes used to express such actions, for example, in the Azerbaijan language the expression of an action by several subjects is shown with the word “bir-bir”, “Qonaqlar bir-bir gəldilər”.

We may think that, there is no difference between to express the quantity of objects and the quantity of an action itself. Some turkologists approach the issue from this point of view. For example, they do not differ the number of objects talk about the verbs which are formed with the suffix -ala/-ələ. In this situation they do not differ number of objects on which an action is performed.

Instead of it they research the verbs as səpələmək, silkələmək, qovalamaq indicate an action performed on the same object, while the verb səpələmək shows an action which is much in quantity. Of course, in both cases we can talk about the quantity of an action. But in first case the quantity means intensity while in the second it shows the distribution of an action. Intensive action is performed only on one object. As the object of an action increases, the intensity of an action decreases. That is why it is not correct to call distributive action as an intensive action which is performed on several objects.

We can consider distributive action as the means of expression of divided action. It does not matter whether they are performed by several subjects or on several objects.

If the opposition of singular-plural is based on the objects or subjects in the quantity of objects, it is based on the quantity of situations in the process. In other words in the opposition singular and plural situations perform. If one action is equal to one situation, in this case several actions are equal to several situations. Of course, it is possible to determine the number of situation correctly. According to Xrakovsky counting situations does not differ from counting objects [8, 13].

By the way, we may say that if the quantity of action cannot be determined morphologically it is possibly to determine it by stating the number of objects, subjects.

Indiscrete quantity of an action has intensity and long duration. It is not possible to determine separate phases of indiscrete action. Because there is no pause among these phases, and an action lasts without any stop. The quantity of intensive actions is related with the number of these actions. But the quantity of process actions is connected with the duration of an action.

There are verbs denoting process without any morphological indications. For example, “yazmaq”, “yatmaq”, “oxumaq”, in the Azerbaijani language. The procession of an action in these languages is also expressed with the verbs like “yatırdı”, “gedirdi”.

Like in other languages indiscrete action can be expressed with present definite tense form in Turkish languages. Serebrennikov notes that there has always been a tendency in Turkish languages to make forms of indication of present definite tense forms. This tendency was felt among Turkish people living in central Asia and Siberia [8, 170].

Indiscrete action is also expressed in Turkish languages with lexical and lexical-syntactical means. For example, in the Azerbaijani language the verbs “yanıb-yaxılmaq”, “çalıb-çağırmaq”, “deyib-gülmək” show intensity of process of an action.

In the end we have to say that the duration or intensity of an action defines its amount.

References:

1. Betlink O. About the languages of the Yakuts / O. Betlink. – Novosibirsk: 1989. – 646 p.
2. Comparative-historical grammar of Turkic languages. Morphology. – M.: 1988. – 560 p.
3. Jespersen O. Philosophy of grammar / O. Jespersen. – M., 1978. – 372 p.
4. Ishakova X., Nasilov D., Rassadin V. Expression of plurality of situations in Turkic languages / X. Ishakova, D. Nasilov, V. Rassadin // Typology of iterative constructions. – L.: 1989. – 180 p.
5. Koshevaya I. Levels of language abstraction / I. Koshevaya. – Kiev: Publishing house of Kiev University, 1973. – 209 p.
6. Mirzalieva M. Historical and comparative lexicology of Turkic languages. I volume / M. Mirzalieva. – Baki: 2004.
7. Mirzalieva M. The theoretical problems of the phraseology of Turkish language / M. Mirzalieva. – Baki: Azerbaijan encyclopedia, 1995. – 146 p.
8. Serebrennikov B., Qadjieva N. Comparative-historical grammar of the Turkic languages / B. Serebrennikov, N. Qadjieva. – Baki, 1979. – 284 p.
9. Xalilov S., Mamedov N. Public language and literary norm / S. Xalilov, N. Mamedov // Soviet Turkology. – 1988. – № 6. – PP. 23–29.
10. Xrakovski V. Semantic types of the set of situations and their natural classification / V. Xrakovski // Typology of iterative constructions. – L.: 1989. – 127 p.

Искандерова С. Ш. Морфологічне і синтаксичне вираження кількості дії і процесу в різних мовах

Анотація. У статті розглядаються порівняльні характеристики способів вираження руху і процесу в тюркських та англійській мовах. У зазначених мовах є як морфологічні, так і синтаксичні засоби вираження. Виділено групу слів, які відтворюють процес без використання будь-якого морфологічного вираження. В англійській і групі тюркських мов дієслово, які виражають процес, залежать від тривалості цього процесу. Зроблено спробу довести, що тривалість і швидкість руху визначається кількістю цього руху. Разом із тим в англійській і, наприклад, азербайджанській мовах це проявляється по-різному.

Ключові слова: кількість, синтаксичні та морфологічні засоби вираження руху і процесу, тюркські мови, англійська мова, порівняльний аналіз.

Искандерова С. Ш. Морфологическое и синтаксическое выражение количества действия и процесса в различных языках

Аннотация. В статье рассматриваются сравнительные характеристики способов выражения движения и процесса в тюркских и английском языках. В указанных языках имеются как морфологические, так и синтаксические средства выражения. Выделена группа слов, которые выражают процесс без использования какого-либо морфологического выражения. В английском и группе тюркских языков глаголы, выражающие процесс, ставятся в зависимость от протяженности этого процесса. Сделана попытка доказать, что длительность и скорость движения определяются количеством этого движения. Вместе с тем в английском и, к примеру, азербайджанском языках это проявляет себя по-разному.

Ключевые слова: количество, синтаксические и морфологические средства выражения движения и процесса, тюркские языки, английский язык, сравнительный анализ.

Кійко Ю. Є.,

доктор філологічних наук,

доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія ФедьковичаРЕФЕРЕНЦІЙНІСТЬ У НІМЕЦЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ
МЕДІАТЕКСТАХ: КІЛЬКІСНО-СТАТИСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті зіставлено вираження референційності в німецькому й українському медіадискурсах. З огляду на жанрову і тематичну однорідність у зіставних корпусах, встановлено кількісно-статистичні характеристики вживання референтних маркерів у зовнішньополітичних інформаційному, інформаційно-аналітичному та аналітичному жанрах обох лінгвокультур.

Ключові слова: референційність, медіатекст, жанр, німецька мова, українська мова.

Постановка проблеми. В інформаційному потоці на сторінках сучасних мас-медіа базовими носіями референції виступають власні назви. Адже будь-яке повідомлення має містити окрім складника «*що сталося*» такі дійктичні координати, як *хто* і *де*. У мас-медійних текстах це, зазвичай, виражається через антропоніми та топоніми. За підрахунками І.Л. Білоус [1], середня наповнюваність онімами різних німецьких жанрів становить 23,4% на публікацію. На частоту їх уживання впливає обсяг тексту та його жанрові особливості. При цьому в інформаційних жанрах власні назви використовують у півтора рази частіше, ніж в аналітичних, через різну інтенцію цих двох жанрових угруповань. Водночас середній показник вживання онімів у друкованому інтерв'ю вищий, ніж в інформаційних і аналітичних жанрах через поєднання двох різновекторних інтенцій, на які йде постійна референція.

Оніми, на відміну від апелятивів, посідають особливе місце в лексиконі будь-якої мови. Основна їх функція полягає в тому, щоб виділити, ідентифікувати окремі об'єкти реальної чи нереальної дійсності, як-от: *Лондон, Ангела Меркель, Гарі Потер* тощо. Різницю між власними і загальними назвами вбачають у семантичній сфері: якщо перші ідентифікують, інші понятійно характеризують об'єкти дійсності [11, с. 377; 19, с. 31; 22, с. 13; 7, с. 216]. Функцію ідентифікації особи чи об'єкта в тексті, ситуації можуть виконувати після першого згадування й апелятиви, перифрази або інші текстові маркери. Як влучно зауважив німецький дослідник Г. Кальверкемпер [15, с. 386], оніми, на відміну від апелятивів, можна вважати «найбільш економними ідентифікаторами».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власні назви аналізували на матеріалі різних мов у різноманітних аспектах [1–6; 20; 21]. Переважно науковці скеровували свою увагу на виявлення функціональних (Н.В. Васильєва [2], В.А. Кухаренко [8], В.М. Кам'янець [5], С.В. Кійко [2], М. Gyger [13], R. Gläser [12], K. Hengst [14], Н. Lenk [16], М. Matic [17]), словотвірних (М. Skog-Södersved [23], М. Wengeler [24]), стилістично-прагматичних (В.І. Ільченко [4]), символічних (Н.В. Мартемьянова [9]) та фразеологічних (О.О. Сосой [10]) особливостей онімів.

Досить ґрунтовний критичний огляд робіт, присвячених власним назвам у газетно-публіцистичному дискурсі, здійснив німецький дослідник Г. Ленк [16]. Основний недолік багатьох

студій автор справедливо вбачає в тому, що оніми досліджували без урахування жанрової належності тексту, тобто не враховувався ситуативний фактор. Г. Ленк [16, с. 58] дійшов висновку, що під час аналізу власних назв необхідно враховувати не лише тематику, а й вид тексту (жанр). Адже ці чинники значною мірою впливають на використання тієї чи іншої форми власного імені та його оточення.

У зазначеному напрямі проведено синхронічне дослідження І.Л. Білоус, яка зіставила вживання онімів залежно від жанру (замітка, інформаційна стаття, репортаж, портрет, інтерв'ю, коментар, критика, глоса) і тематики (політика, економіка, суспільство, наука і техніка, культура, спорт) на матеріалі сучасної німецької публіцистики [1]. Авторка дійшла висновку, що в сучасних німецьких газетно-публіцистичних жанрах простежуються певні закономірності вживання онімів, які залежать як від тематики публікації, так і від жанрової належності медійного тексту.

Відсутність контрастивних німецько-українських студій із врахуванням ситуативного фактору зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – встановити кількісно-статистичні особливості вираження референційності як важливої текстової категорії в інформаційно-аналітичних медіатекстах на матеріалі сучасних німецько- й україномовних медіавидань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час класифікації референтів спираємося на загальноприйнятий поділ власних назв (ВН), врахувавши відомі класифікації онімів А. Баха, Г. Бауера та В. Кам'янца. Під час таксономії власних назв виокремлюємо чотири основних групи:

1. Назви живих істот, куди входять: ВН людей (*Angela Merkel, Busch, В. Ющенко*); колективні ВН (*die Albrechts, Петренко*); ВН фіктивних істот (*Frau Holle, Шрек*); ВН тварин: *Bello, Туза*; ВН флори (*Renette, гольден* (сорт яблук));

2. Назви речей, подій тощо: ВН подій (*Berlinale, der Zweite Weltkrieg, Піздово*); ВН природних явищ (*Mireille* (Таифун), *Kathrina* (Hurrikan)); ідеоніми (*Maastrichter Vertrag, Projekt Nabucco, ПДЧ, Універсал*); хрематоніми (*Mercedes, "Planck" (der Satellit), «Мрія»* (літак));

3. Назви організацій і установ: ВН державних інституцій (*der Bundestag, der Internationale Währungsfond, Верховна Рада*); ВН комерційних інституцій (*Commerzbank, Приватбанк*); ВН партійних утворень (*CDU, БЮТ*); ВН музичних груп (*Rolling Stones, BB*); ВН спортивних організацій (*FC Bayern München, Динамо Київ*); ВН громадських, суспільних, релігійних та інших утворень (*Amnesty International, Просвіта*).

4. Назви географічних об'єктів: ВН країн і державних утворень (*Deutschland, die EU, Монако, США*); ВН федеральних земель, провінцій, кантонів (*Kunduz, Thüringen, Буковина*); ВН міст (*Berlin, New York, Київ*); ВН районів міст (*Charlottenburg,*

Оболонь); ВН вулиць, доріг, площ (*der Gendarmenmarkt, Хрещатик*); ВН будівель (*Kathedrale St. Jacobus, Willy-Brandt-Haus, Білий Дім*); ВН географічних регіонів (*Asien, Америка*); ВН гір (*die Alpen, der Thüringer Wald, Карпати*); гідроніми (*Bodensee, Nordsee, Дунай, Чорне море*); ВН об'єктів позаземного простору (*der Mars, Milchstraße, Юніпер*) тощо.

У результаті зіставного аналізу вживання онімів у досліджуваних медіажанрах складені таблиці 1–4 із кількісно-статистичними результатами (див. табл. 1–4).

Лінійний кореляційний аналіз розподілів референтів у досліджуваних медіатекстах ($r_{(2,3)}=0,92$, $r_{(2,4)}=0,74$, $r_{(2,5)}=0,98$, $r_{(3,4)}=0,76$, $r_{(3,5)}=0,97$, $r_{(4,5)}=0,79$) виявив подібність їх розподілу (див. табл. 1): на першому місці за частотою – географічні назви, на другому – живі істоти, на третьому – установи і організації.

У всіх досліджуваних німецьких зовнішньополітичних медіатекстах (замітка – 57%, кореспонденція – 46%, інтерв'ю – 36%, коментар – 39%) домінують географічні назви (див. мал. 1). Серед них переважають назви країн і міст, як-от: *Das kündigte Bundesinnenminister Hans-Peter Friedrich (CSU) bei einem Treffen der Innenminister aus Deutschland, Liechtenstein, Österreich und der Schweiz am Mittwoch in Nürnberg an* (SZ 11.07.2013). При цьому сигніфікативно зна-

чуші показники χ^2 -квадрат і коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова К (дет. про статистичні прийоми див. [6, с. 108]) встановлено для замітки ($\chi^2=16,09$ і $K=0,14$). Це свідчить про те, що основна увага в зовнішньополітичних замітках через їх стислість сфокусована на подіях у світі, які переважно супроводжуються топонімічними маркерами.

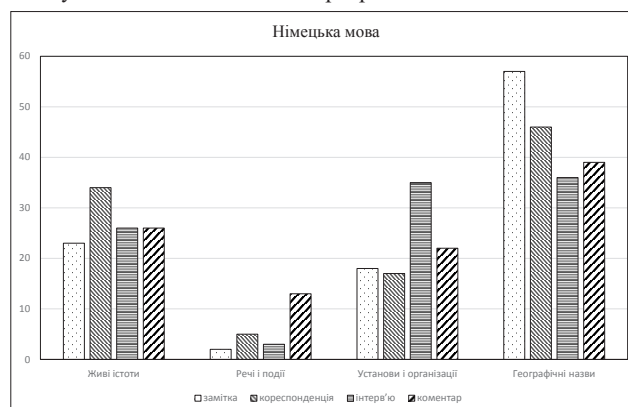

Рис. 1. Групи власних назв у німецьких медіажанрах

На другому місці за частотою вживання в інформаційних і аналітичних жанрах перебувають назви живих істот, насампе-

Таблиця 1

Розподіл референтів у німецьких медіатекстах

Групи референтів	Замітка (%)	Кореспонденція (%)	Інтерв'ю (%)	Коментар (%)
Живі істоти	23	34	26	26
Речі і події	2	5	3	13
Установи й організації	18	17	35	22
Географічні назви	57	46	36	39

Таблиця 2

χ^2 -квадрат і коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова К розподілу референтів у німецьких медіатекстах

Групи референтів	Замітка	Кореспонденція	Інтерв'ю	Коментар
Живі істоти	–	$\chi^2=8,38$ $K=0,10$	–	–
Речі і події	–	–	–	$\chi^2=34,48$ $K=0,20$
Установи й організації	–	–	$\chi^2=31,48$ $K=0,19$	–
Географічні назви	$\chi^2=16,09$ $K=0,14$	–	–	–

Таблиця 3

Розподіл референтів в українських медіатекстах

Групи референтів	Замітка (%)	Кореспонденція (%)	Інтерв'ю (%)
Живі істоти	31	26	19
Речі і події	6	6	6
Установи й організації	14	15	21
Географічні назви	49	53	54

Таблиця 4

χ^2 -квадрат і коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова К розподілу референтів в українських медіатекстах

Групи референтів	Замітка	Кореспонденція	Інтерв'ю
Живі істоти	$\chi^2=9,30$ $K=0,09$	–	–
Речі і події	–	–	–
Установи й організації	–	–	$\chi^2=6,85$ $K=0,08$
Географічні назви	–	–	–

ред, людей, наприклад, *Vier Jahrzehnte lang diente Thein Sein loyal Birmas damaligem Diktator Than Shwe* (BZ, 05.10.2011). Статистично значущі показники при цьому зафіксовано для кореспонденцій ($\chi^2 = 8,38$ при $K = 0,10$), де увага скерована більше на дійових осіб світових новинах (див. табл. 2).

На відміну від згаданих вище медіажанрів, в інтерв'ю на другому місці за частотою виявилися назви установ і організацій. На цю особливість жанру вказують також отримані статистично значущі величини $\chi^2 = 31,48$ і $K = 0,19$. Це, очевидно, пов'язано з тим, що в цьому жанрі основна увага співрозмовників сфокусована на державних, комерційних, партійних, міжнародних, медійних та інших інституціях, наприклад, *Wir haben der IAEA längst gesagt, dass wir solche Technik testen – für klassische Bomben* (FAZ, 06.12.2011); *In Landesregierung strebt die SPD nibelungentreu an die Seite der CDU, auch wenn sie andere Alternativen hat* (BZ, 02.11.2011).

Найменше трапляються в досліджуваних зовнішньополітичних медіатекстах назви речей, подій і процесів. Статистично значущі величини встановлено для аналітичного жанру ($\chi^2 = 31,48$ при $K = 0,19$). Це, можливо, зумовлено стилістичною варіативністю аргументативного викладу матеріалу, коли використовуються назви речей, договорів, процесів тощо. Наприклад, *Deutschland hat ein Erste-Klasse-Ticket auf der Titanic* (BZ, 25.11.2011).

У ситуативно паралельних українських медіатекстах встановлено подібний до німецької вибірки розподіл онімів за жанрами (див. табл. 3). Домінують топоніми, далі йдуть антропоніми, назви установ і організацій. Найменше трапляються назви речей і подій (див. мал. 2). На це вказують й отримані величини кореляційного аналізу: $r_{(2-3)} = 0,98$, $r_{(2-4)} = 0,90$, $r_{(3-4)} = 0,96$.

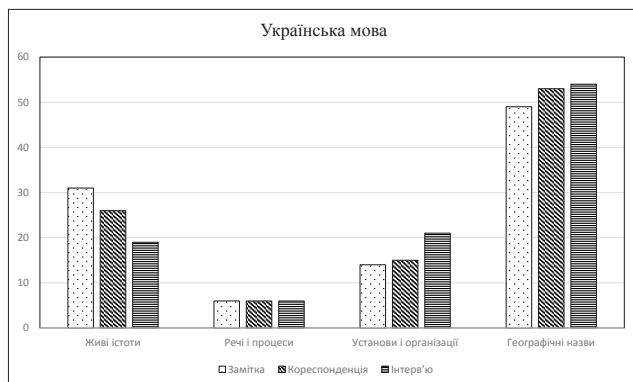

Рис. 2. Вживання власних назв в українських медіатекстах

Для антропонімів статистично значущі показники (див. табл. 4) отримано в замітках ($\chi^2 = 9,30$ при $K = 0,09$), що відрізняється від німецької вибірки. Одним із пояснень цьому є те, що українські замітки більш розгорнуті за німецькі і тому в них частіше трапляються антропоніми. Наприклад, *«Прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер учора оголосив рішення уряду про виведення британського військового контингенту з Іраку»* (День, 22.02.2007).

Варто зазначити, що в українському інтерв'ю, як і в німецькому, статистично значущі величини отримано для назв установ і організацій ($\chi^2 = 6,85$ при $K = 0,08$). Наприклад, *Я думаю, що перший крок було зроблено – БЮТ і «Наша Україна» погодилися координувати позицію по міжнародним питанням* (День, 24.02.07). Це підтверджує наш висновок про те, що в інтерв'ю співрозмовники більше зачіпають питання, які пов'язані з партійними, громадськими, міжнародними та іншими інституціями.

зани з партійними, громадськими, міжнародними та іншими інституціями.

Загалом у зовнішньополітичних медіатекстах обох лінгвокультур окреслюються три ступені частоти вживання референтних маркерів:

1) високий – географічні назви у замітках (нім. – 57% / укр. – 49%), кореспонденціях (нім. – 46% / укр. – 53%), інтерв'ю (нім. – 36% / укр. – 54%), коментарях (нім. 39%);

2) середній – назви істот у замітках (нім. – 23% / укр. – 31%), кореспонденціях (нім. – 34% / укр. – 26%), інтерв'ю (нім. – 26% / укр. – 19%), коментарях (нім. 26%); назви установ і організацій у замітках (нім. – 18% / укр. – 14%), кореспонденціях (нім. – 17% / укр. – 15%), інтерв'ю (нім. – 35% / укр. – 21%), коментарях (нім. 22%);

3) низький – назви речей і процесів у замітках (нім. – 2% / укр. – 6%), кореспонденціях (нім. – 5% / укр. – 6%), інтерв'ю (нім. – 3% / укр. – 6%), коментарях (нім. 13%).

Висновки. Зіставний аналіз референційності в німецьких і українських зовнішньополітичних медіатекстах виявив кількісно-статистичні подібності й відмінності розподілу власних назв в інформаційно-аналітичних жанрах. Статистично значущі показники «хі-квадрат» і коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова встановлено у німецьких медіатекстах для географічних назв у замітках, для назв живих істот – у кореспонденціях, для назв установ і організацій – в інтерв'ю, а також для назв речей і подій – у коментарях. В українських медіатекстах сигніфікативні показники зафіксовано для антропонімів у замітках, а для назв установ і організацій – в інтерв'ю.

Перспективним напрямом подальшого дослідження вважаємо зіставлення зазначених жанрів цієї тематичної царини на матеріалі інших мов, що дасть змогу підтвердити або спростувати виявлені закономірності розподілу власних назв.

Література:

- Білоус І. Власні назви у німецьких газетно-публіцистичних жанрах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. Білоус. – Чернівці, 2014. – 254 с.
- Васильєва Н. Собственное имя в мире текста / Н. Васильева. – [2-е изд.]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.
- Дергач Д. Лінгвостилістика онімів сучасних українських медійних текстів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Д. Дергач. – Київ, 2010. – 204 с.
- Ільченко В. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / В. Ільченко. – Київ, 2003. – 20 с.
- Кам'янець В. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. Кам'янець. – Львів, 2001. – 18 с.
- Кійко Ю. Німецько-українські паралелі в інформаційних жанрах : фрактальний підхід / Ю. Кійко. – Чернівці : Родовід, 2016. – 392 с.
- Кійко С. Омонімія в мові і мовленні / С. Кійко. – Чернівці : Родовід, 2014. – 544 с.
- Кухаренко В. Інтерпретація тексту / В. Кухаренко. – 3-е изд., испр. – Одеса : Латстар, 2002. – 292 с.
- Мартемьянова Н. Символика личных имен в языке и переводе / Н. Мартемьянова // Межкультурная коммуникация и перевод : материалы межвуз. конференции. – М. : Институт языкознания РАН, 2002. – С. 152–155.
- Сосой О. Типология имен собственных в составе фразеологических единиц немецкого языка (на материале газетно-публицистических текстов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. Сосой. – Ярославль, 2002. – 142 с.

11. Fleischer W. Zum Verhältnis von Name und Appellativum im Deutschen / W. Fleischer // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig. – 1964. – 13. – S. 369–378.
  12. Gläser R. Substitution von Eigennamen in britischen und amerikanischen Presstexten / R. Gläser // Studia Onomastica. – 1990. – VI, Beiheft 13/14. – S. 87–95.
  13. Gyger M. Namen-Funktion im historischen Wandel : Beobachtungen zum Gebrauch von Personennamen in Presstexten aus den Jahren 1865 bis 1981 / M. Gyger. – Heidelberg : Winter, 1991. – 244 S.
  14. Hengst K. Eigennamen in Medien – dargestellt an Beispielen aus der deutschen und russischen Presse / K. Hengst, N. Vasil'eva // Namenforschung und Namendidaktik / Hrsg. von K. Franz, A. Greule. – Baltmannsweiler : Schneider-Verl. Hohengehren, 1999. – S. 186–207.
  15. Kalverkämper H. Textlinguistik der Eigennamen / H. Kalverkämper. – Stuttgart : Klett-Cotta, 1978. – 454 S.
  16. Lenk H. Personennamen im Vergleich : Die Gebrauchsformen von Anthroponymen in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Finnland / H. Lenk. – Hildesheim [u.a.] : Georg Olms, 2002. – 490 S.
  17. Matic M. Sprachspielereischer Umgang mit Eigennamen in Schlagzeilen und Überschriften der deutschsprachigen Presse / M. Matic // Komunikacija i kultura *online*: Godina II, broj 2. – 2011. – S. 87–103.
  18. Naumann H. Eigennamen als Textkonstituenten / H. Naumann // Namen in Sprache und Gesellschaft / Hrsg. von A. Rendler, S. Brendler. – Hamburg : Baar, 2011. – S. 156–167.
  19. Nübling D. Namen : Eine Einführung in die Onomastik / D. Nübling, F. Fahlbusch, R. Heuser. – Tübingen : Narr, 2012. – 367 S.
  20. Paulikat F. Eigennamen in Presstexten. Studien zu Formen und Funktionen des Eigennamengebrauchs in der französischen Pressesprache / F. Paulikat. – Frankfurt a.M. [u.a.] : Lang, 2001. – 252 S.
  21. Probst L. Eigennamen in publizistischen Texten und ihr Stellenwert bei der Vermittlung des Russischen / L. Probst // Der Text in Forschung und Lehre / Hrsg. von W. Gladrow und I. Dehmel. – Frankfurt a.M. [u.a.] : Lang, 1997. – S. 162–168.
  22. Reformatskij A. Zur Stellung der Onomastik innerhalb der Linguistik / A. Reformatskij // Sowjetische Namenforschung / Hrsg. von E. Eichler, W. Fleischer, A. Superanskaja. – Berlin : Akademie-Verlag, 1975. – S. 11–32.
  23. Skog-Södersved M. Komposita aus Eigennamen und Appellativen in der Pressesprache am Beispiel des Leitartikels / M. Skog-Södersved // Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-seminaari VIII. – Vaasa, 1988. – S. 154–161.
  24. Wengeler M. Schäubleweise, Schröderisierung und riestern / M. Wengeler [Elektronний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.komparativistik-online.de>.
- Кийко Ю. Е. Референциальность в немецких и украинских медиатекстах: количественно-статистический аспект**
- Аннотация.** В статье сопоставлено выражение референциальности в немецком и украинском медиадискурсах. С учетом жанровой и тематической однородности сопоставляемых корпусов, установлены количественно-статистические характеристики использования референтных маркеров во внешнеполитических информационном, информационно-аналитическом и аналитическом жанрах обоих лингвокультур.
- Ключевые слова:** референциальность, медиатекст, жанр, немецкий язык, украинский язык.
- Kiyko Yu. Referentiality in German and Ukrainian media texts: quantitative-statistical aspect**
- Summary.** The article presents a comparison of referentiality manifestation in German and Ukrainian media discourses. Taking into account the relevant criteria of genre and thematic homogeneity of the corpora, quantitative and statistical characteristics of reference markers use in foreign policy informational, informational and analytical, and analytical genres in both linguacultures were established.
- Key words:** referentiality, media text, genre, German, Ukrainian.

*Смазнова М. В.,**аспірант кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету,
старший інспектор режимно-секретного відділу
Національного університету «Одеська морська академія»*

ОСОБЛИВОСТІ НАЯВНОСТІ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ПОДВІЙНОГО ЧИСЛА В АРАБСЬКІЙ МОВІ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВПЛИВ НА МОВУ

Анотація. У статті розглянуто приклад впливу релігії на мову, фактор збереженості мови під впливом сучасного суспільства та його проявів, наведено приклади нерозривного зв'язку менталітету і мови. Приведено за приклад, що одним із головних чинників, які залишають арабську літературну мову у незмінному стані, є релігія.

Ключові слова: релігія, мусульманство, іслам, суспільство, літературна арабська мова, категорія числа, категорія подвійного числа, подвійність.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного світу необхідно досить чітко знати та вирізняти фактори й умови, що не дають робити суспільству суттєвих, іноді негативних змін у мові. Мова, єдиний фактор, єдина людська можливість фізична і розумова, що об'єднує усе людство. Виникаючи разом із людиною, мова живе, але не вмирає разом із нею, стаючи спадком для усіх наступних поколінь. Мова – це наш спадок, що ми отримали разом із можливістю спілкуватися. Разом із мовою до нас приходять знання із культури, національної чи всесвітньої, історії, знання з усіх наук, їх галузей, можливості до їх вивчення, з'являється розуміння картини світу загалом, адже людина разом із мовою отримує у спадок неоціненний скарб – знання, можливість їх розуміти, використовувати та примножувати. Мова допомагає кожному індивіду утворити і зрозуміти світ загалом. Оскільки культура народу зберігається завдяки мовним засобам, особливостям лексики та граматики, мова відображає картину сприйняття світу, що властивий певній кількості населення тієї чи іншої держави. Особливістю арабської мови є не тільки її незвичність завдяки письменності, багатовіковій історії, кількості носіїв, а й те, що немає ще одного такого прикладу на нашій планеті, де мова була б так тісно пов'язана з релігією. Усе, що є важливим для релігії, знаходить своє відображення у мові, формуючи нерозривне коло: мова, релігія, менталітет, суспільство. Арабська мова – це зв'язок між людиною і суспільством, система цінностей, спосіб життя, власна форма мислення та самосвідомості, національний характер та філософія, що завдяки релігії залишаються у незмінному стані впродовж віків, беручи до уваги високі вимоги до арабської мови у сьогоденні.

Більшості країн світу властиві різні релігії із найрізноманітнішою кількістю традицій, обрядів та власних факторів. Оскільки релігія є невід'ємною частиною життя для багатьох людей, формуючи уяву світу, зберігаючи мораль та правила поведінки людини, необхідно виокремити той факт, що у країнах арабського світу релігія зберігає мову у незмінному, недоторканному стані завдяки наявності єдиного джерела, святині – Корану.

Мета статті – дослідити вплив релігії на суспільство країн арабського світу, на прикладі функціонуючої граматичної категорії подвійного числа літературної арабської мови показати приклад впливу релігії на мову.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ шокує великою кількістю інформації. Із кожним днем людина отримує ще більше даних для подальшого дослідження. Мова як засіб передачі та збереження інформації властива людині, будучи невід'ємною частиною її свідомості, розумової діяльності. У мові кожного народу знаходять своє відображення культура та її традиції, філософія, географічні особливості, релігійні принципи та погляди, технічний прогрес. Мова не тільки несе у собі культуру народу, а й живе разом із нею, розвивається та змінюється [4, с. 10–26].

Арабська літературна мова відображає сприйняття світу, що властивий певній кількості країн, окремому соціуму, незважаючи на те, що діалекти, говори та інші форми мови присутні та функціонують. Завдяки різноманітності мовних форм людина не тільки може висловлювати свої знання, показувати свої переживання та почуття, доносити свої думки до інших, а й отримувати все це у відповідь. Об'єднуючи суспільство, мова бере на себе величезний тягар, що інколи неможливо виміряти. Якщо мова є єдиним засобом спілкування та передачі інформації, семантичною оболонкою суспільної свідомості людей, то мусульманство у країнах арабського світу є змістовим складником цієї свідомості [7, с. 3–36]. Арабська мова – це найпоширеніша семітська мова, кількість її користувачів близько 300 млн. людей, але точні дані нам не відомі. Класичну (літературну) арабську мову – мову Корану використовують усі мусульмани світу, кількість яких становить приблизно 2 млрд. Кількість користувачів релігійної мови вражає. Увесь предметний світ, усі образи та предмети, вся філософія, усі закони у мусульманстві знаходять своє відображення у літературній арабській мові. Неможливо не оцінити те, що чинне законодавство багатьох країн арабського світу в деяких питаннях спирається на релігію у її незмінному стані та у її єдиному джерелі – Корані [12]. Шаріат є незмінним. Неможливо відмінити чи знайти кращу істину, ніж та, що створена за допомогою віри людей, та й навіщо змінювати закони, що закладені в ісламі, якщо вони ще з давніх часів захищали всі аспекти життя? Злочини, розпорядження та заборони, закони щодо спадкоємства та шлюбу, навіть наклеп і споживання алкоголю – це все та багато іншого становить досконалу систему обов'язків мусульманина. Роблячи висновок, треба додати ще один пункт, якщо ти повинен виконувати всі закони, що містяться у твоїй релігії, то це дуже зручно та правильно, що ці закони повторюються у державному порядку.

Суспільство, де панує та живе мусульманство, оточено державними законами, які підтримуються завдяки співпраці мови та віри. Властивий країнам арабського світу релігійний націоналізм є розповсюдженим явищем та широко використовується для маніпулювання громадами. Це є доказом негативного впливу релігії на суспільство. Суспільство загалом не може потрапити під цей вплив, це властиво тільки деякій кількості людей з іншими поглядами та іншим соціальним статусом [6].

Мислення властиве тільки людині, воно з'являється у процесі її розвитку. У країнах арабського світу мусульманство є невід'ємною частиною суспільного життя, уже з дитинства воно є частиною кожного дня людини. Мусульманство підтримується державними законами, інфраструктурою, розпорядком дня, наукою. Це робить існування релігії загалом набагато легшим, оскільки релігійна свідомість людей підтримується, а не знаходить опір. Мусульманство не заперечує закон – воно є його частиною, іслам не заперечує науку та її розвиток, тому що знання потрібні мусульманам, щоб розуміти навколишній світ та всі його складові частини, створені Аллахом. Релігія, що підтримує науку, – це незвичне явище для нашої культури. Багато наукових досягнень були зроблені мусульманськими вченими [9, с. 23–40, 52].

У відомій книзі “The making of humanity” Роберта Бріфоула досконало доведено думку, що наука виникла завдяки ісламу. Корінням «нового духу» у Європі був іслам, його підйом та новий погляд на світ: розум не має жодного стосунку до зміцнення віри, не є антиподом віри. Застосування сили інтелекту та розуму не тільки дозволене, воно також обумовлене у Корані [10, с. 190–220, 222].

«Невже їхні очі та серця так осліпли, що вони не замислюються про своє майбутнє, щоб дізнатись, яким буде їх кінець? Аллах створив небеса, землю, зірки між ними та інші явища у Всесвіті по істині і на певний термін. Але більшість людей не вірять в Останню годину – Судний день – та у зустріч з Аллахом» [5, Сура 30, аят 8].

«Невже вони не вдивляються у царство небес та землі, не замислюються над тим, що створив Аллах, та про те, що їхній термін, можливо, вже близький? В яку розповідь пісця цього вони увірують?» [5, Сура 7, аят 185].

У Корані також виражена ідея, що Аллах вдихнув Свій дух у кожну людину, це «дихання» наділяє людину вродженими духовними і моральними якостями [10, с. 227–230].

«Ми вшанували синів Адама та дозволяємо їм пересуватися сушею і морем. Ми дали їм блага та дарували їм явну перевагу над багатьма іншими тваринами» [5, Сура 17, аят 70].

Оскільки людина була створена для того, щоб бути довіреною особою Аллаха на землі, це означає, що всі ресурси, які були їй надані у Всесвіті, повинні розглядатись як інструменти для виконання цього обов'язку [5, Сура 45, аят 13]. Отже, на відміну від інших релігій, мусульманство потребує відповідальності в усіх сферах життя, воно не заперечує науку, воно зобов'язує навчатися та вивчати навколишній світ, розумно використовуючи його ресурси.

Незважаючи на сучасний світ та його вплив, у багатьох країнах арабського світу досі функціонують деякі норми фікху – мусульманської доктрини про норми та правила поведінки, комплекс суспільних норм (мусульманське право). Ці норми містять правила поведінки мусульман у суспільстві, а також зобов'язання віруючого перед Богом. Основою правових норм фікха став Коран та Сунна, друге після Корану джерело ісламського права.

Арабо-мусульманська культура утворює досить складний конгломерат цінностей – матеріальних і духовних. Релігійний характер країн арабського світу допомагає залишати мову у недоторканному стані, оскільки релігія є невід'ємною частиною повсякденного життя та побуту у цих країнах, її неможливо відмінити, неможливо обійти, на відміну від християнства на території Європи. Єдине письмове джерело релігії та її правил – Коран включає граматику класичної арабської мови, що є символом того, як багатовікова історія не може змінити щось, що іноді люди називають вірою. Арабська мова має дуже багато відмінностей від інших мов.

Єдиний текст, у якому читаються усі огласовки, у яких полягає граматична важливість та особливість арабської мови, – це читання тексту Корану. Поважаючи всі правила і традиції, існує Кіраат – рецитация чи читання Корану, яке відрізняється різними варіантами пауз, огласовками, а також темпами й інтонаціями. Можливість читання Корану у сім способів несе у собі не тільки сім способів читання, усі слова та речення у Корані мають єдиний зміст, а сім різних можливостей для розуміння. Читання Корану сімома різними способами (сімома харфами) також має на увазі як читання сімома арабськими діалектами – Курайш, Хузайл, Хавазаїн, Сакіф, Кінана, Тамім та Айман. Також існує думка, що сім різних варіацій існують для загального розуміння, оскільки в усіх людей різне розуміння та різні знання [1, с. 377].

Загальновідомо, що текст Корану є невичерпним живильним джерелом класичної арабської мови. Автохтонна лінгвістична традиція рясніє прикладами зі слововживання мусульманської священної книги, розглядаючи її у мовному аспекті як еталон. Ця обставина змушує звертати особливу увагу на лексико-граматичні нюанси коранічного тексту, адже вони дозволяють оминати додаткові неясності, яких і без того в Корані чимало. При цьому важливу допоміжну роль має відігравати й конкретно-історичний контекст [8, с. 62].

Минали часи, змінювалося суспільство, змінювались кордони та держави, змінювалась навіть філософія країн арабського світу, але єдиний письмовий примірник арабської мови залишається незмінним. Важливим є те, що незважаючи на наявні переклади, іслам вважає вірним та священним тільки Коран, написаний арабською мовою, переклади його не передають істину, закладену у ньому, оскільки його послано єдиною «богобраною» мовою [8, с. 62]. Про це є згадка у самому Корані: «А якщо ви в сумніві щодо того, що Ми послали Нашому рабові, то принесіть суру, подібну цього, і покличте ваших свідків, окрім Аллаха, якщо ви правдиві» [5, Сура 2, аят 23].

Норми та послання сучасного суспільства мають великий вплив на культурний і мовний стан країн арабського світу, це не можна заперечити. Зміни у житті, технічний та науковий прогрес вносять нові правила. Опираючись на єдиний, досі незмінний Коран, його неподоланий вплив на суспільство, у якому арабська мова посідає не останнє місце, має та використовує можливість залишити мову у незмінному стані, захистити її від найнекращих змін [14].

Мова як єдине суспільне явище найпершою відображає зміни у суспільстві. Арабська літературна мова не має середнього роду, існують тільки чоловічий і жіночий. Це дуже добре захищає від ідей, що нині пропагуються у суспільстві: що є щось середнє між чоловіком і жінкою, роз'яснюється як більш солідарне ставлення до людини.

Категорія числа в арабській мові всеціло охоплює не тільки потреби мовлення, а й культурні, біологічні, моральні та законодавчі норми. Ідея дуальності має дуже довгу історію, розкрита не тільки в арабській мові: Геб та Нут у міфології Стародавнього Єгипту, Інъ і Янь у китайців, Пракрити та Пурша в індіанців, Ометікуль та Омесигуатль у ацтеків, Ахриман та Ормузд у персів – це не тільки назви стародавніх богів, а й активні подвійні початки, взаємодія яких призводила до всього руху світу. Ще тоді, коли не існувало ні законів фізики, математики та величких наукових і технічних досягнень, уже тоді мала місце ідея, що наш світ потребує порядку та узагальнення його компонентів усередині безформної основи. Пізніше ці ідеї були продовжені на більш високому рівні, як ідея, що всі основні частинки у Всесвіті мають свої копії, – теорія античастинок. Поль Дірак отримав у 1933 р. Нобелівську премію із фізики «за відкриття нових продуктивних форм атомної теорії», із того часу дуальність та парність має право на існування, спростувати її вже неможливо. Але те, що зміг довести Поль Дірак, було записано у Корані задовго до цього – як парність буття чоловічого та жіночого. Дуальність деяких предметів не може бути заперечена. За найпростіший побутовий приклад можна взяти парні органи у людей, руки, ноги, очі, вуха. У нормальної та здорової людини ці органи парні, це є незмінним, сама ж їх назва має у собі їх неподільне парне число [12].

На думку одного з найвідоміших філологів усіх часів Вільгельма Фон Гумбольдта, категорія подвійного числа не є простим випадком множини, він вважав, що подвійне число виражає єдність, складену із двох нерозривних та неподільних половин – “Über den Dualis” (1827 р.) [13, с. 1–38].

Філолог вважав цю мовну форму дуже примітною і цікавою, приводячи факт присутності цієї мовної форми, особливо витонченої високорозвиненої мовної свідомості [3, с. 116–127].

Існування граматичної категорії подвійного числа ґрунтується на існуванні у природі парних об'єктів та багатьох інших факторах. Найбільша кількість виокремлених форм множини в арабській мові: просте число, подвійне число, дві форми множини. Навіть для позначення одиничності, зокрема в іменників, природа яких залежить від ідеї множинності (наприклад, родові назви тварин і плодів), арабська мова має особливу характеристику, невідому іншим мовам. Неправильною буде думка, що граматична категорія подвійного числа існує тільки як засіб для кращого розуміння мови, це так, воно не буде зайвим, але воно відображає ще багато іншого, що закладено у мові. Сама ідея подвійності належить до сфери, яку ми можемо побачити, сфери видимого, так само і до сфери невидимого, хоча воно живе та діяльно з'являється нам у чуттєвому сприйнятті і в зовнішньому спостереженні. Розуміння подвійності – у законах мислення, у чуттєвих інтенціях, у пристрої людського роду та його природі. Думки, викладені у роботі Вільгельма Фон Гумбольдта, підтверджують факт більшої розвиненості арабської мови.

Категорія числа арабської літературної мови, а саме одина, множина (два варіанти) та подвійне число, функціонує у нашій дні та є доказом того, що релігія може мати позитивний вплив не тільки на свідомість людей, а й на культуру мови, факт її зберігання від впливу суспільства. Категорія подвійного числа формується досить легко, шляхом додавання закінчення ان у називному відмінку, а в непрямих відмінках – ن .

Перед закінченням подвійного числа закінчення жіночого роду ة переходить у ت та вже до неї додається закінчення подвійного числа: $\text{ان} = \text{تان}; \text{ن} = \text{تین}$.

Наприклад:

سَيِّدَاتَان «дві пані» (наз. відм.) – سَيِّدَاتَيْن «дві пані» (непрям. відм.); مَدْرَسَاتَان «дві школи» (наз. відм.) – مَدْرَسَاتَيْن «дві школи» (непрям. відм.) [2, с. 10–36].

Ще є декілька граматичних особливостей вживання граматичної категорії подвійного числа, але вони не становлять ніякої загрози для розуміння мови загалом.

Висновки. Граматична категорія подвійного числа функціонує у письмовій та розмовній формі арабської мови, поєднуючи у собі всі філософські, біологічні та релігійні ідеї мусульманства. Саме завдяки фактору розповсюдження і фактору впливу мусульманства на суспільство у країнах арабського світу категорія подвійного числа збережена та функціонує. Граматична категорія подвійного числа не тільки є важливою для граматики арабської мови, вона несе у собі філософську думку, історію, ідею, викладену у законах фізики, прийнятні біологічні закони та релігійні норми мусульманства. Труднощі, що пов'язані з її розумінням та перекладом, треба долати з розумом, спираючись на достовірні джерела. У випадках, коли мовцю треба буде точно вказати, що це саме подвійне число, можливе додавання слова «пара» чи числівника «два», але для повного розуміння категорії подвійного числа цього замало. Перспективою подальшого дослідження є аналіз граматичної категорії числа літературної арабської мови загалом та граматичної категорії числа в інших мовах для виявлення нової інформації, визначення факторів впливу на мову та факторів збереження мов у незмінному стані.

Література:

1. Али-Заде А.А. Исламский энциклопедический словарь / А.А. Али-заде. – М. : АН САР, 2007. – 400 с.
2. Гранде Б.М. Курс арабської граматики в порівняльно-історичному висвітленні / Б.М. Гранде. – М. : Східна літ-ра, РАН, 1998. – 592 с.
3. Гумбольдт В.Ф. Мова і філософія культури / В.Ф. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
4. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен; пер. загл. В.В. Пасека і С.П. Сафронової. – М. : Вид-во іноз. літ-ри, 1958. – 408 с.
5. Коран; пер. И.Ю. Крачковского. – М. : НПО «Вектор СП», 1991. – 399 с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : [підруч.] / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2006.
7. Мечковская Н.Б. Язык и религия : [пособ. для студ. гуман. вузов] / Н.Б. Московская. – М. : ФАИР, 1998. – 352 с.
8. Рибалкін В.С. Коран. Дослідження, переклад (фрагмент) і коментарі Валерія Рибалкіна / В.С. Рибалкін. – К. : Стило, 2002. – 272 с.
9. Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние века и современность : [учеб. пособ.] / Е.А. Фролова. – М., 2006. – 199 с.
10. Briffault R. The Making of Humanity / Robert Briffault. – G. Allen & Unwin Ltd, 1928.
11. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии / А.Н. Уайтхед; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. М.А. Кисселя. – М. : Прогресс, 1990. – 720 с.
12. Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : history.vn.ua.
13. Wilhelm von Humboldt. Über den Dualis / Wilhelm von Humboldt. – Berlin : Deutschland, 1828. – 38 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://archive.org/details/ueberdualis00humb>.
14. Dr. Jamal Badawi. Muslim Contribution to Civilization / Dr. Jamal Badawi [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fiqhcouncil.org/node/25.

Смазнова М. В. Особенности наличия грамматической категории двойственного числа в арабском языке и влияние религии на язык

Аннотация. В статье рассмотрен пример влияния религии на язык, фактор сохранности языка под влиянием современного общества и его проявлений. Приведены примеры неразрывной связи менталитета и языка. Приведено в пример, что одним из главных факторов, что отвечает за сохранность литературного арабского языка и помогает оставаться в неизменном состоянии, является религия.

Ключевые слова: религия, мусульманство, ислам, общество, литературный арабский язык, категория числа, категория двойственного числа, двойственность.

Smaznova M. The unique feature of the grammar category in Arabic language. Religion influence on the Arabic Language

Summary. The article describes the example of religion influence on the language. The saving language force is considered in accordance with the development and influence of modern society. It should be noted as an most important example: religion keeps Arabic language unchanged.

Key words: religion, Moslemism, Muslimism, Islam, society, Arabic language, category of number, category of dual number, duality.

Тарануха Т. В.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької мови та методики її викладання

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ З КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено виявленню національно-культурної специфіки фразеологізмів на позначення рис характеру людини з компонентами-соматизмами в українській та німецькій мовах.

Ключові слова: лінгвокультурний символ, фразеологічна картина світу, національно-культурна специфіка, обривність, соматизм.

Постановка проблеми. Принцип антропометричності фразеологічного фонду мови й антропоморфізм аналогізації предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливу значущість у номінаційних процесах знаків частин людського тіла – соматизмів. Одним із базових концептосфер свідомості вважається людське тіло, позначення частин якого використовується як найменування інших концептосфер. Визначаючи важливість соматичного коду культури як найдавнішого з наявних, що співвідноситься з архетипними уявленнями людини, дослідники пояснюють це способом засвоєння світу людиною [5, с. 11].

Проблема дослідження фразеологічних соматизмів як засобу відображення картини світу представників певного народу є актуальною у сучасному мовознавстві. Саме цей клас фразеологічних одиниць виявляє значну схожість із фразеологією інших мов, оскільки у них знаходять своє відображення загальнолюдська практика, багатовіковий досвід людини в освоєнні й перебудові навколишнього світу [2, с. 410].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соматична фразеологічна одиниця – це стійке словосполучення, до складу якого входить лексичний компонент, що містить назву частини або органа людського тіла. Соматичні фразеологізми найкраще характеризують антропоцентричне сприйняття світу людиною. Тому актуальними є дослідження соматичної фразеології як способу емоційно-експресивного осмислення дійсності і відображення фактора суб'єктивності у мові [2, с. 411]. Фразеологізми з компонентами-соматизмами були у центрі уваги таких учених, як О.Г. Важеніна, Р.М. Вайнтрауб, І.О. Голубовська, Н.Ф. Клименко, В.І. Кононенко, М.П. Кочерган, О.П. Левченко, Л.А. Мойсеєнко, О.В. Омеляненко, О.О. Селіванова, Н.О. Скоробагатько, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко та ін.

Мета статті полягає у виявленні лінгвокультурних особливостей соматичної символіки, яка експлікується у фразеологізмах на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах.

Виклад основного матеріалу. В українській етносвідомості стереотипними функціональними властивостями соматизму *голова* є предикати фізіологічної та мисленнєвої дії, пам'яті, психоемоційних станів і поведінки людини, що визначають метонімічне перенесення цих функцій із цілого (людини) на знак

частини. Із цим пов'язується опозитивна кореляція розумових здібностей людини, що у фразеологізмах із компонентом *голова* передається зазвичай метафоричним знаком другого компонента значення [5, с. 85]: «запальний» співвідноситься із зворотом *гаряча голова* – запальна, нестримана людина. «Розумний» співвідноситься в українській мові зі зворотами *держати розум у голові* – бути розсудливим, розважливим, *є лій у голові* – хтось розумний, здібний, кмітливий, *золота голова* – здібна, обдарована людина, *мати олію (лій, смалець) у голові* – бути розумним, кмітливим, розсудливим, *держати розум та ум у своїй головоньці* – бути розсудливим, розважливим [6, Т. I, с. 184]; у німецькій мові: *ein heller (klarer, offener) Kopf* – світла голова, ясний розум [3, Т. I, с. 397], *ein findiger Kopf* – метка, спритна людина (досл.: винахідлива голова) [3, Т. I, с. 397].

Голова порівнюється з різними предметами за формою та за виконуваними функціями: *голова – макітра* (схожість форми): *макітра розуму, макітра варить, мати порожню макітру на плечах, роззубити обручі від макітри, горобці цвірінькають у макітрі* – хто-небудь легковажний, несерйозний або розумово обмежений, *голова – казан*: *голова як казан, а розуму ні ложки, голова – сковорода*: нім.: *nicht alle auf der Pfanne haben*: nicht recht bei Verstand sein – бути дурнуватим (нім. die Pfanne – сковорода); *голова – миска*: *einen Sprung in der Schüssel haben*: nicht recht bei Verstand sein – бути не при розумі (досл.: мати тріщину в мисці); *голова – верхня частина будинку* (голова як верхня частина тіла): *bei j-m ist's wohl nicht richtig im Oberstübchen* – хто-небудь несповна розуму (досл.: у когось щось не так на горищі) [3, Т. II, с. 85]; *голова – дах* (голова як верхня частина тіла): *j-d hat einen kleinen Dachschaden* – хто-небудь не має клепки в голові (досл.: у кого-небудь невеликої пошкодження даху) [3, Т. I, с. 136]; *голова – скринька, шафа, валіза* (голова як місце, де розміщений мозок): *viel auf dem Kasten haben* – мати голову на плечах, добре мізкувати (досл.: мати багато в скриньці) [3, Т. I, с. 372], *nicht alle auf dem Kasten haben* – бути несповна розуму (досл.: мати не все в скриньці) [3, Т. I, с. 372], *nicht alle im Koffer haben* – бути несповна розуму (досл.: мати не все у валізі) [3, Т. I, с. 393], *j-d hat nicht alle Tassen im Schrank* – кому-небудь клепки бракує у голові (досл.: у когось не всі чашки у шафі) [3, Т. II, с. 241]; *голова – механізм* (наявність певних деталей допомагає механізму працювати): *шарики працюють* – хто-небудь розумний, здібний, кмітливий, *роззубити ролики* – втратити здатність правильно думати, діяти, *заскочили шарики за ролики* – хто-небудь став дурним і нерозумно поводить себе; нім.: *bei jemandem ist eine Schraube los* (досл.: у когось не вистачає гвинтика у голові), *bei jemandem fehlt ein Rädchen* (досл.: у когось не вистачає коліщатка в голові) [3, Т. II, с. 201].

Варто відзначити і використання у німецькій мові флористичної метафори, завдяки якій інтелектуальні характеристики людини оцінюються негативно. У німецькій мові спостерігаємо такі аналогії: *голова – буряк*: *o Rübe!* – голова капустина!, дурень, *голова – дерево*: *j-d hat nicht alle auf dem Christbaum* – хто-небудь несповна розуму, не має клепок в голові (нім. *der Christbaum* – ялинка) [3, Т. I, с. 134], *nicht alle Nadeln an der Tanne haben*: *nicht recht bei Verstand sein* – бути не при розумі (досл.: мати не всі гілки на ялинці); *голова – груша*: *eine weiche Birne haben*: *etwas beschränkt sein* – бути обмеженим (нім. *die Birne* – груша); *голова – горошина* [*et*] *was an der Erbse haben*: *nicht recht bei Verstand sein* – бути не при розумі (нім. *die Erbse* – горошина).

Низка фразеологізмів демонструють сприймання етносом нерозумної, некмітливої людини на підставі метонімізації функцій соматизму *голова* та подальшої метафоризації цього компонента через уподібнення до порожнього або заповненого чимось непотрібним, невласним (неможливим) умістилища: укр.: *не мати царя в голові* – допускати невинуваті вчинки; діяти нерозумно, несерйозно, *голова половою (соломою, ключчям) набита* – хто-небудь нерозумний, нерозторопний, *без царя в голові* – розумово обмежений, недалекий, безрозсудний, *вітер у голові* [*грає (віє, свище, посвистує)*] – хто-небудь легковажний, несерйозний, *багато вітру [в голові] / з вітерцем у голові / з кіндратиком у голові* – недоумкуватий, психічно хворий, *із жуком у голові / зайчики в голові стрибають* – хто-небудь легковажний, безтурботний або дурний, недоумкуватий; *цвіркуни трищать у голові* – хто-небудь легковажно поводить ся. У німецькій мові виявлено такі фразеологізми: *einen hohlen Schädel haben*: *dumm sein* [8, с. 649] – бути дурним (досл.: мати порожню голову), *Häcksel im Kopf haben*: *sehr dumm sein* [8, с. 310] – бути дуже дурним (досл.: мати солому в голові), *bei jmdm. spuckt es [im Kopf]*: *jmd. ist nicht recht bei Verstand* [8, с. 722] – хтось не при розумі (досл.: у когось трищить у голові), *einen Schwarm im Kopf haben* – мати заскок, бути диваком (досл.: мати рій бджіл у голові) [3, Т. II, с. 181], *j-d hat (Heu und) Stroh im Kopfe* – хто-небудь заплішений, несосвітнений дурень (досл.: у когось у голові сіно та солома) [3, Т. II, с. 230], *Tauben im Kopfe haben* – бути диваком (досл.: мати голубів у голові) [3, Т. II, с. 242], *Sägemehl im Kopf haben*: *dumm sein* – бути дурним (досл.: мати тирсу в голові) [3, Т. II, с. 242].

Про розумність, розсудливість свідчать ФО, які вказують на наявність голови або на наявність розуму в голові, укр.: *голова на плечах (на в'язях)* – хто-небудь розумний, тямущий; *мати розум [у голові]* – бути кмітливим, розумним, розважливим; *мати свій розум [у голові]* – діяти по-своєму, на власний розсуд, незалежно від інших; *мати тямку (тямку) [в голові]* – бути розумним, здібним, розсудливим; нім.: *j-d hat Köpfchen (j-d ist ein Köpfchen)* – досл.: у когось є розум [3, Т. I, с. 404]; *ein Mann von Kopf* – людина з розумом [3, Т. II, с. 40]. Про відсутність розуму в людини свідчать ФО, які вказують на відсутність голови: укр. *без голови* – не здатний добре мислити, нерозумний, некмітливий [6, Т. I, с. 184]. У німецькій мові цьому фразеологізму відповідає лексема *kopflös*.

Фразеологізм із соматизмом *голова* в німецькій та українській фразеологічній системі є позначенням **схильності до ризику** (укр.: *підставляти голову (під обух)* – наражатися на небезпеку [7, с. 35]; нім.: *Kopf und Kragen riskieren / wagen / aufs Spiel setzen / verlieren*: *sein Leben, seine Existenz in Gefahr bringen* (досл.: ризикувати головою / ставити на карту / втрача-

ти; ризикувати своїм життям) [8, с. 430]), у німецькій – позначенням **горділивості**: *den Kopf hoch tragen*: *stolz sein* (досл.: високо нести голову; бути гордим) [8, с. 429], **наполегливості**: *mit dem Kopf durch die Wand [rennen] wollen*: *sein Vorhaben trotz offensichtlich unüberwindbarer Hindernisse [gewaltsam] durchsetzen wollen* – добиватися здійснення своїх планів ціною великих зусиль (досл.: пробивати стіну головою) [8, с. 433], **упертості**: *einen dicken / harten / hartholzenen Schädel haben*: *eigensinnig, stur sein* (досл.: мати тверду голову; бути впертим) [8, с. 649].

Отже, слово **голова** в українській та німецькій мовній лінгвокультурі вважається основним символом інтелектуальних можливостей людини. Голова – це «вмістилище» мисленнєвої діяльності людини, символ центру життєвої сили, душі, мудрості, розуму, інтелектуальний центр людини. Тому голова в метонімічному використанні інтерпретує концептуальне значення розуму та нерозумності [1, с. 18].

На позначення рис характеру використовуються партоніми соматизму *голова*: вухо, очі, язик, лоб, зуби, ніс, волосся. Партонім **лоб** у фразеосистемі української мови – це вмістилище розуму: *повний лоб* – хтось розумний, тямущий, здібний; *золотий лоб* – хтось дуже розумний, мудрий, здібний; його порожнеча, вузькість вказують на **відсутність розуму**: *пустий лоб* – хтось нерозумний, нетямущий; *лобом неширокий* – нерозумний, а його твердість асоціюється також з **упертістю**: *мідний лоб* – хтось не дуже розумний; упертий, нерозсудливий; *хоч головою (лобом) об стіну товчи* – вживається для вираження неможливості переконати нетямущу або вперту людину. Гіперболізація ситуації, вираженої у ФО *розбивати лоб* (схилитися, запобігати, домагаючись прихильності), *бити лобом об землю* (докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь), експлікує такі риси характеру, як **улесливість** та **наполегливість**.

У німецькій фразеосистемі *die Stirn (лоб)* аналогізується із **нахабністю**: *die Stirn haben* – мати нахабство, зухвальство щось робити [3, Т. II, с. 224], *j-d hat eine eiserne (eherne) Stirn* – хто-небудь дуже нахабний (досл.: у кого-небудь залізний лоб) [3, Т. II, с. 224] та **брехливістю**: *mit eiserner Stirn lügen* – безсоромно брехати (нім. *eiserne Stirn* – залізний лоб) [3, Т. II, с. 224], його розмір не співвідноситься із наявністю розумових здібностей: *breite Stirn und wenig Hirn* = *голова велика, та дуже дика* [3, Т. II, с. 225].

ФО із компонентом *око* позначають в українській ФКС **спостережливість**, **пильність**, **кмітливість**: *усевидюче (всевидяче) око* – здатність усе помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати; *гостре око* – хтось добре бачить; спостережливий, кмітливий, пильний; **досвідченість**: *бите око* – хто-небудь має досвід, здатність швидко все помічати, оцінювати, добре орієнтуватись у чомусь [6, Т. I, с. 583]; **жадібність**, **задрісність**: *очі завидючі* – хтось дуже жадібний, задрісний, ненаситний [7, с. 134]; **боязливість**: *очі на лоб лізуть / полізли* – хтось відчуває страх, переляк, здивування [7, с. 134]; **недоброзичливість**: *лихе (погане, зле) око* – недобра, недоброзичлива людина; **схильність до обману**, **хитрощів**: *замилювати очі* – обдурювати кого-небудь, хитрувати [7, с. 132]; *пущати дим в очі, замазувати очі* – обманювати [7, с. 132]; **безсоромність**: *очей у Сірка (Рябка, вовка) позичати* – втратити почуття сорому, власної гідності [6, Т. II, с. 662]; **корисливість**: *продати очі псові* – втратити гідність задля якоїсь вигоди, користі; **безцеремонність**: *очі великі* – безцеремонний. Фразеологізм з ад'єктивно-образним компонентом *світлий* експлікує позитив-

ні риси характеру, зокрема **чесність, порядність, справедливість**: *switlle oko* – хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий тощо). У німецькій мові фразеологізми з компонентом *das Auge / oko* позначають **уважність, пильність**: *Aug und Ohr (Augen und Ohren) aufhaben (offenhalten)* – бути дуже уважним, пильним (досл.: мати відкритими очі та вуха) [3, Т. I, с. 54], *die Augen offen haben/offen halten: Acht geben, aufpassen, damit einem nichts entgeht* – бути уважним, слідкувати, щоб нічого не пропустити (досл.: мати відкритими очі та вуха), *Augen und Ohren aufhalten: aufmerksam etw. verfolgen* – уважно слідкувати за чимось (досл.: мати відкритими очі та вуха) [8, с. 72], *ganz Auge und Ohr sein: genau aufpassen* – бути дуже уважним [8, с. 71], а також **допитливість**: *mit offenen Augen durch die Welt gehen* – бути допитливим, дивитися на світ розплющеними очима [3, Т. I, с. 58].

Піднятий угору *nic / die Nase* в українській та німецькій лінгвокультурах став стереотипом **пихатості, чванливості**: нім. *die Nase hoch tragen: eingebildet sein* [8, с. 538] – досл.: піднімати носа: бути чванливим; укр. *дерти (задирати) носа (вгору)* – пихато поводитися, чванитися, зазнаватися [7, с. 122], *гнути (дерти, задирати) кирпу (носа, ніс)* – гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; *копилити носа* – пишатися, зазнаватися; *піднімати [догори] носа* – гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо; *пиндючити ніс* – поводитися чванливо, бундючно; *носа (кирпи) й коцюбою (кочергою) не дістати* – хто-небудь чваниться, пишається [7, с. 123]. Неприємні відчуття у носі в українській лінгвокультурі аналогізуються із **гордовитістю, задерикуватістю**: *мухи в носі грають* – хтось гордовитий, пихатий, задерикуватий; **неврівноваженістю**: *мати мухи (муху) в носі* – бути неуврівноваженим, вередливим. Інстинктивна поведінка тварин зумовила негативну конотацію асоціативно мотивованого звороту зі змістом поведінки людини [4, с. 99] і вказує на **непоследовність, безпринципність** людини: *тримати (держати) ніс за вітром* – діяти непоследовно, безпринципно, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин (на основі спостережень за тваринами, яким вітер несе різні запахи) [7, с. 123]. Партонім *nic* стереотипізується в українській та німецькій ФКС із такою рисою характеру, як **безцеремонність**: нім. *immer mit der Nase vorneweg sein: vorwitzig sein* – бути занадто цікавим [8, с. 539], укр. *встромляти (сунути) / встромити (всунути) [свого] носа* – безцеремонно втручатись у щось [7, с. 122], *совати (тикати, пхати) [свого] носа* – самочинно втручатись у що-небудь; *тикати носа в чужий город* – втручатись куди не слід, у чужі справи [6, Т. II, с. 882]. Фразеологізми із партонімом *nic* в українській та німецькій ФКС вказують на **наявність або відсутність розумових здібностей**: укр. *дивитися далі свого носа* – не бути обмеженим у своїх поглядах, діях; *не бачити далі свого (власного) носа, не бачити нічого, крім свого носа і живота* – бути обмеженим, мати вузький кругозір; *тютя з полив'яним носом* – нетямуща, безхарактерна людина [7, с. 205], нім. *nicht über die eigene Nase hinaussehen, nicht weiter sehen als seine Nase reicht, nicht über seine Nasenspitze sehen* – не бачити далі свого носа [6, Т. II, с. 74], на **здатність постояти за себе**: *не давати собі на носі грати* – не дозволяти нечемно чи зверхньо поводитись із собою; а також на **непостійність, схильність швидко змінювати свої погляди та переконання**: укр. *повернути носа в той (цей, інший) бік* – різко змінити попередні погляди, переконання [7, с. 205].

Фразеологізми із партонімом *язык / die Zunge* позначають мовленнєву діяльність і виражають **здатність влучно, дотепно висловлюватись**: укр. *цікавий на язык; бадьорий (проворний) на язык* – який уміє влучно, майстерно і дотепно висловлювати думки; *гострий на язык; язык як бритва* – здатний говорити влучно, дошкульно, різко, дотепно; *язык підвішений (прив'язаний, причеплений) добре (непогано)* – хто-небудь уміє вільно, влучно, дотепно висловлюватися, має ораторські здібності; *клепаний на язык* – здатний дотепно і влучно говорити; нім. *die Zunge ist j-m nicht angewachsen* – хто-небудь майстер говорити (досл.: комусь язык не приріс) [3, Т. II, с. 348]; **балакучість**: укр. *лепетливий на язык* – балакучий, язикатий; **схильність лихословити**: *лихий на язык* – який дошкульно висловлюється, говорить неприємні, непристойні речі; *різкий на язык* – здатний говорити грубо, з образливою прямоотою [6, Т. II, с. 738]; *злі (лихі) язики* – люди, які пліткують, ведуть недобррозичливі балачки; *точити/поточити язики* – недобррозичливо висловлюватися про когось, лихословити на чий-небудь адресу [6, Т. II, с. 893]; *плескати (паякати, плести) язиком (язиками)* – поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було [6, Т. II, с. 645] – німецькі відповідники: *böse Zungen: gehässige Reden führende Menschen* – люди, які ведуть неприязні балачки (досл.: злі язики) [8, с. 909]; *j-d hat eine böse (spitze, scharfe, beißende, giftige) Zunge* – хто-небудь лихий на язык (досл.: у когось злий (гострий, кусючий, отруйний) язык) [3, Т. II, с. 348], **здатність не розголошувати таємниці**: укр. *тримати язык за зубами (на прив'язі, на припоні, на зашморзі, на заціпці)* – мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання; *держкий на язык* – який уміє мовчати, не розголошувати таємниць; а також **нерозсудливість, нерозважливість**: укр. *що на умі, те й на язичці* – хто-небудь говорить усе підряд, не задумуючись; *держати язык далеко від розуму* – говорити що-небудь безглузде, непродумане; у німецькій фразеологічній картині світу (ФКС) – **улесливість**: *eine falsche Zunge haben*: бути улесливим (досл.: мати фальшивий язык) [3, Т. II, с. 349], в українській лінгвокультурі – **балакучість**: *довгий язык у когось* – хто-небудь дуже балакучий, любить говорити багато зайвого, непотрібного, неправдивого [7, с. 222].

В українській мові виявлено низку фразеологізмів із партонімом *зуби*, які вживаються для позначення **наполегливості**: *братися зубами* – рішуче, настійно домагатися чого-небудь; *видирати (виривати) зубами* – докладати всіх зусиль для досягнення чого-небудь; **досвідченості**: *зуби з'їсти* – мати великий досвід у чомусь [7, с. 65]; **схильність до пересудів**: *брати/взяти на зуби / вхопити на зуби* – обирати кого-небудь об'єктом пересудів, пліток [7, с. 64], *перебирати (перетирати, переминати) на зубах* – розпускати плітки, лихословити про кого-небудь [6, Т. II, с. 612]; **схильність до обману**: *замовляти зуби* – вводити в оману, дурити когось [7, с. 64]. У німецькій фразеосистемі було виявлено лише 1 ФО із соматизмом *die Zähne / зуби*: *Haare auf den Zähnen haben* – бути зубастим, гострим на язык (досл.: мати волосся на зубах) [3, Т. I, с. 290].

Значення фразем із соматизмом *зуби* зумовлені в українській ФКС мімічними стереотипами **пихатості**: *дути губу, відставляти губу* – чванитися, пихато поводитися; *через губу не плоне* – хто-небудь дуже гордовитий, пишаний, зарозумілий [6, Т. II, с. 649]; **сміливості, принциповості**: *губа не з лопуцька* – сміливий, принциповий; **брехливості**: *робити з губи (писки) халяву* – брехати [7, с. 43]; **улесливості**: *з медом на вустах* – облесливий, нещирий [6, Т. I, с. 481].

В українській мові, на відміну від німецької, не виявлено ФО на позначення рис характеру людини із соматизмом *волосся*. Зворот *Haare spalten* (досл.: розділяти волосся) слугує для вираження дріб'язковості, педантичності, а фразеологізм *lange Haare, kurzer Verstand* (присл. Волосся довге, та розум короткий) вказує на асоціативний зв'язок зовнішності та розумності людини.

В українській ФКС звороти із компонентом *рука* передають сприйняття цього соматизму як органу **привласнення**: укр. *гребти під себе обома руками* – бути зажерливим; *руки загребуци* – хто-небудь дуже жадібний, ненаситний, прагне до наживи; *руки несити* – пожадливі, зажерливі люди [225, Т. II, с. 770]; **злочинства**: укр. *нечистий на руку / халкий на руку* – схильний до злочинства, шахрайства, хабарництва; *нечиста рука* – безчесна, непорядна людина, здатна красти, шахрувати [225, Т. II, с. 764]; *довгі руки* – хто-небудь зазіхає на чуже, може вкрасти, привласнити що-небудь [225, Т. II, с. 768]; *мати сверблячі (липкі) руки* – виявляти потяг до крадіжки. *Рука* є також експлікацією таких позитивних рис характеру, як **щедрість**: укр. *щедрою рукою* – не виявляючи скупості, не шкодуючи; **енергійність**: *гарячий на руку* – сповнений завзяття, енергії; **надійність**: укр. *надійна рука* – людина, на яку можна покластися [225, Т. II, с. 764]; **стриманість**: укр. *тримати себе в руках / тримати нерви в руках* – стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним; **наявність вольового характеру**: укр. *тверда рука* – хто-небудь має вольовий, сильний характер [224, с. 177].

За допомогою соматизму *рука* експлікують в українській мові такі негативні риси, як **улесливність**: *лизати руки* – підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність [224, с. 173]; **корисливність**: *чужими руками жар загрібати* – користуватися результатами праці інших [224, с. 177]. Фразеологізми із партонімом *палець* позначають схильність до обману (*обвести круг пальця* [224, с. 139]), нездатність заподіяти комусь зло (*і пальцем не торкнутися* [224, с. 138]) та схильність до пересудів (*тикати пальцем* [224, с. 139]). У німецькій ФКС соматизм *die Hand* (рука) та його партонім *der Daumen* (великий палець) вживаються у стійких сполуках для експлікації опозиції «**щедрість – скупість**»: *eine offene (milde) Hand haben* – мати щедру руку, бути щедрим (досл.: мати відкриту (м'яку) руку) [221, Т. I, с. 302], *(immer) die Hand in der Tasche haben* – бути щедрим (досл.: (завжди) мати руку в кишені) [221, Т. I, с. 303], *die Hand (den Daumen) auf dem Beutel halten* – бути скупим (досл.: тримати руку (палець) на гаманці) [221, Т. I, с. 303]. Партонім *der Daumen* використовується у зворотах, які експлікують такі негативні риси характеру людини, як схильність до **ледарювання**: *Daumen (umeinander) drehen* – ледарювати [221, Т. I, с. 141]; **улесливність**: *j-m den Daumen drehen* – лестити кому-небудь [221, Т. I, с. 141]. Чисті руки в німецькій лінгвокультурі аналогізуються із **моральною бездоганністю**: *reine/saubere Hände haben*: immer moralisch einwandfrei gehandelt haben [228, с. 321] – завжди бути морально бездоганим (досл.: мати чисті руки). Німецькі фразеологізми із соматизмом *die Hand* та партонімом *die Finger* виражають **схильність до крадіжки**: *klebrige Hände haben: zum Stehlen neigen* – бути схильним до крадіжки (досл.: мати липкі руки) [228, с. 322], *klebrige Finger haben: zum Stehlen neigen* – бути схильним до крадіжки (досл.: мати липкі пальці) [228, с. 322], *Klebstoff an den Fingern haben* розм. бути нечистим на руку, хватким (досл.: мати клей на пальцях) [221, Т. I, с. 382]. **Підкупність** знаходить своє вербальне вираження у фразеологізмі *eine hohle Hand machen*:

bestechlich sein – підставляти жменню: бути підкупним, нім. партонім *die Ellbogen* (лікті) трапляється у звороті, який вказує на **несміливість** людини: *keine Ellbogen haben* – бути несміливим (досл.: не мати ліктів) [221, Т. I, с. 176].

Широкий спектр значень в українській та німецькій мовах мають фразеологізми із соматизмом *серце / das Herz*. В українській та німецькій лінгвокультурах ФО із цим компонентом позначають **наявність – відсутність доброти, чуйності**: укр. *мати Бога в серці* – бути милосердним, добрим, совісним, справедливим; *мати м'яке серце* – бути добрим, поступливим, лагідним; *щире (золоте)серце* – чесна, відверта, щедра, доброзичлива людина [224, с. 183]; *не мати Бога в серці* – бути жорстоким, бездушним, несправедливим; *без серця* – жорстокий, безжалісний, *кам'яне серце у когось* – хто-небудь байдужий, нечулий; у німецькій мові: *ein Herz haben / viel Herz haben / ein Herz im Leibe haben / ein Herz im Busen tragen* – бути щирою, чуйною людиною; мати велике серце [221, Т. I, с. 330]; *ein goldenes Herz haben* – мати велике серце, бути людиною великої душі [221, Т., с. 330]; *ein warmes Herz haben* – мати палке серце [221, Т. I, с. 330]; *j-d hat das Herz auf dem rechtem Fleck* – хто-небудь справжня людина (добра, чесна, смілива тощо) [221, Т. I, с. 330]; *ein hartes (steinernes, eisernes) Herz haben* – мати кам'яне серце [221, Т. I, с. 330]; *ein kaltes Herz haben* – мати холодне серце [221, Т. I, с. 330].

В обох лінгвокультурах бездушність асоціюється із холодністю, твердістю серця, а чуйність – із теплом, і цінується дуже високо, оскільки прирівнюється до золота. М'якість серця в українській мові асоціюється із **податливим, поступливим характером**, пор. укр.: *серце з воску* – у кого-небудь м'які, податливі вдача, характер, а в німецькій мові – із **співчутливістю**: *ein Herz wie Butter haben* – досл.: мати серце як масло, *ein weiches (mitfühlendes) Herz haben* – мати м'яке (співчутливе) серце [221, Т. I, с. 330]. В українській та німецькій фразеосистемі звороти з компонентом *серце* співвідносяться із **щирістю, прямотою**: укр.: *відкрите серце* – хто-небудь прямий, щирий, відвертий у відносинах із людьми – нім.: *das Herz auf der Zunge haben (tragen)* – бути відвертим (досл.: мати серце на язичі) [221, Т. I, с. 330], в українській фразеосистемі – із **норовливістю**: *серце з перцем* – хто-небудь із непокірним, норовистим, запальним характером; **пристрасністю**: *гарячий серцем* – запальний, пристрасний; **гнівливістю**: *зривати/зірвати серце* – спрямовувати на кого-небудь свій гнів, невдоволення [224, с. 184], *із серцем* – сердито, з гнівом, зі злістю [224, с. 184].

Фразеологічні одиниці із соматизмом *кров / das Blut* позначають в обох лінгвокультурах **емоційну нестійкість**, пор. укр.: *кров кипить (закипає, вирує)* – хто-небудь перебуває у стані сильного збудження, гніву, обурення [224, с. 89], *кров ударила в лице / в голову* – стан сильного хвилювання, збудження [224, с. 89], *наливатися кров'ю* – червоніти від злості, напруження [224, с. 89]; нім.: *jmdm. kocht das Blut in den Adern*: jmd. ist sehr erregt, sehr zornig – хтось дуже схвилюваний, дуже розлючений (досл.: у когось вирує кров у венах) [228, с. 129], *feuriges (heiβes) Blut* – гаряча кров, палкий темперамент [221, Т. I, с. 111]. У німецькій мові виявлено 2 ФО на позначення **емоційної стійкості**: *kaltes Blut bewahren*: sich beherrschen, kaltblütig bleiben – стримуватися, залишатися холоднокровним [8, с. 130], *ruhig[es] Blut bewahren*: in einer kritischen Situation Ruhe bewahren – у критичній ситуації зберігати спокій [8, с. 130]. **Схильність до знування** позначає українська ФО *нити кров* [224, с. 89].

Висновки. Як засвідчують приклади, у порівнюваних мовах відбувається акцентування однакових символів, але вони виражають різні особливості характеру людини. Кількість фразеологічних одиниць, які містять позитивну оцінку, менша, ніж одиниць, що мають негативну оцінку, що свідчить про схильність людини акцентувати увагу на недоліках, на тому, що є відхиленням від норми. Оцінка зумовлюється світоглядом народу, сукупністю норм та критеріїв, які існують у певному суспільстві.

Література:

1. Аврамова В. Концептосфера оціночності в національній мовній картині світу / В. Аврамова // Проблеми когнітивного та функціонального описання російського та болгарського мов / под ред. Д. Митева. – Шумен : Університ. изд-во «Епископ Константин Преславски», 2004. – Вып. 3. – С. 17–30.
2. Мойсеєнко Л. Соматизми в українській, німецькій та польській мовах із компонентом найменування «частина тіла людини» / Л. Мойсеєнко // Київські полоністичні студії. – 2015. – Т. 26. – С. 410–415.
3. Гаврис В.І. Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / В.І. Гаврис, О.П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
4. Пятаєва Н.В. Антропоцентрический и системноцентрический принципы лингвистики в динамическом исследовании лексических гнезд / Н.В. Пятаева. – Уфа : Гилем, 2006. – 280 с.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психо-когнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; Кн. 2. – С. 529–980.
7. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В.Д. Ужченко та ін.]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
8. Duden. Redewendungen. Band 11. Dudenverlag. – Mannheim, 2002. – 995 p.

Тарануха Т. В. Фразеологические единицы, обозначающие черты характера человека с компонентами-соматизмами в украинском и немецком языках

Аннотация. Статья посвящена выявлению национально-культурной специфики фразеологизмов, обозначающих черты характера человека с компонентами-соматизмами в украинском и немецком языках.

Ключевые слова: лингвокультурный символ, фразеологическая картина мира, национально-культурная специфика, образность, соматизм.

Taranukha T. Phraseological units denoting character traits of people with somatic components in Ukrainian and German languages

Summary. The article under consideration dwells upon the analysis of national cultural specifics of phraseology with somatism components denoting character traits of people in German and Ukrainian.

Key words: linguocultural symbol, phraseological world mapping, national cultural specifics, figurativeness, phraseological unit with a somatic component.

РЕЦЕНЗІЇ

Снікеева С. М.,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської філології
Запорізького національного університету

КОГНІТИВНА СЕМІОТИКА В ДОСЛІДЖЕННІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ІРИНИ АНАТОЛІЇВНИ ГАЛУЦЬКИХ «ТІЛЕСНІСТЬ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ АНГЛІЙСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ І ПОСТМОДЕРНІЗМУ (КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНІ СТУДІЇ)»*

У сучасному науковому дискурсі дедалі частіше тілесність стає предметом комплексних міждисциплінарних досліджень, серед яких значний інтерес до проблеми тілесності сформувався у сфері гуманітарних наук, зокрема й філологічних. Окрім надбань інших гуманітарних наук, досягнення когнітивної науки, її лінгвістичного і поетологічного відгалужень та семіотики поєднані в досвіді трактування тілесності як художнього явища, результати дослідження якого наводяться у рецензованій монографії І.А. Галуцьких.

Наукова праця присвячена дослідженню лінгвальних аспектів тілесності як художнього явища, що набуло естетичного переломлення в англійській прозі модернізму та постмодернізму з подальшим моделюванням «охудожненого тіла» як конструкту шляхом розкриття семантико-когнітивних, наративних та лінгвосеміотичних особливостей реалізації (інтерпретації) тілесності в англійських художніх текстах письменників-модерністів та постмодерністів.

Тілесність як художнє явище ще не була об'єктом комплексного осмислення, яке, до того ж, спиралося б на результати досліджень у царині низки філологічних дисциплін – літературознавства, лінгвістики, лінгвосеміотики, когнітивної лінгвістики та поетики, а також надавало б інтегральне уявлення про тілесність у її текстовому втіленні як таку, що представлена одночасно в ментальній, текстовій і внутрішньотекстовій площинах. Отже, такий підхід, застосований у монографії І.А. Галуцьких, визначає актуальність дослідження, яка зумовлена низкою факторів: його міждисциплінарним характером, інтегрованістю у річище сучасних напрямів лінгвістики, зокрема, когнітивної поетики і лінгвосеміотики, а також визначається сучасним спрямуванням філологічних досліджень на уточнення природи взаємозв'язків площини ментальних явищ із вербальними, де посередником постають тілесні феномени, що сприяє уточненню характеру взаємодії між мовою і мисленням шляхом з'ясування специфіки об'єктивації у словесних формах знання про світ.

Для досягнення максимально цілісних результатів аналізу художньої тілесності авторка ставить перед собою низку завдань. Зокрема, вона намагається з'ясувати зміст понять «тіло» й «тілесність» у гуманітарних студіях і філологічних дослідженнях зокрема, охарактеризувати основні модули існування тіла в контексті вивчення тілесності, розкрити зміст поняття «художня тілесність» та виявити специфіку охудожненого тіла в мистецтві (зображувальному та словесному), а

також систематизувати здобутки філологічних напрямів дослідження художньої тілесності; на основі теоретичних положень когнітивної лінгвістики, когнітивної поетики та основних засад лінгвосеміотики розробити методіку когнітивно-семіотичного аналізу тіла і тілесності як художнього конструкту; виокремити основні текстові сигнали тілесності в художньому тексті та визначити наративні варіанти «художнього тіла»; виявити засоби текстового кодування художньої тілесності, репрезентованої трьома варіантами тіла, серед яких *erotизоване тіло*, *сенсорно-чуттєве тіло*, *соціалізоване тіло*, у творах англійських письменників-модерністів та постмодерністів (на трьох рівнях текстового кодування – денотативному, образному, символічному); простежити наративні механізми розгортання категорії тілесності в англійській художній прозі модернізму та постмодернізму (шляхом реконструкції наративних патернів); розкрити специфіку концептуальної (когнітивної) конфігурації тілесності як конструкту, що репрезентований низкою тематичних доменів (серед яких СОМАТИКА, СЕНСОРИКА, ЕМОЦІЇ, МЕНТАЛЬНІСТЬ) та особливості преломлення тілесності у художній семантиці англійської модерністської та постмодерністської прози; сконструювати інтегративну багатовимірну модель охудожненого тіла в англійському літературному модернізмі та постмодернізмі в кореляції когнітивного, наративного та вербального вимірів.

Наукову достовірність рецензованої праці забезпечує, зокрема, значний обсяг фактичного матеріалу, представлений корпусом художньої прози англійських письменників-модерністів та постмодерністів на різних хронологічних етапах вказаних літературних течій, серед яких твори В. Вулф, Д.Г. Лоуренса, Дж. Фаулза, П. Акройда, Дж. Уінтерсона та ін. Справляє враження великий обсяг опрацьованих теоретичних джерел, що дозволили скласти релевантну науково-методологічну базу дослідження, представлену досягненнями філософських засад розуміння тілесності та концепцією тілесності, пов'язаною із семіотизацією тіла зокрема (М. Мерло-Понті, М. Фуко, Р. Барт, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Дерріда), засад семіотичної теорії, положеннями когнітивної лінгвістики і поетики (G. Lakoff, M. Johnson, M. Turner, J. Fauconnier, R. Tsur, Z. Kövesces, R. Gibbs, О.П. Воробйова), теорії іконічності та когнітивної теорії образності (О.П. Воробйова, Л.І. Белехова та ін.).

Новизна й теоретичне значення монографії І.А. Галуцьких полягає у тому, що вона розглядає тілесність не лише в контексті її природної біологічної сутності, а і як визначуваний різноманітними чинниками соціо-культурний конструкт, який утворюється на перетині природного і соціокультурного, робить

* Галуцьких І.А. Тілесність в художній прозі англійського модернізму і постмодернізму (когнітивно-семіотичні студії) / І.А. Галуцьких. – Запоріжжя : Кругозір, 2016. – 628 с.

тілесність інструментом «декодування» культурного досвіду. Категорія тілесності вивчається у взаємодії із мисленням та мовою з опорою на здобутки когнітивної науки, когнітивної лінгвістики і когнітивної поетики, зокрема, стосовно примарної ролі тіла у процесах концептуалізації та категоризації завдяки укоріненості мислення у тілесному досвіді, сформульованій у рамках положення про «втілене розуміння» (G. Lakoff, M. Johnson), ролі тіла у породженні метафори та взаємозв'язків сфери тілесного та ментального (G. Lakoff, M. Johnson, Z. Kövesces).

У монографії уперше сконструйовано інтегративну модель тілесності як художнього явища у прозі англійського модернізму та постмодернізму, що здійснено з урахуванням лінгвoseміотичної, лінгвокогнітивної і наративної перспектив особливостей текстового втілення тілесності у художньому творі. Запропонована модель побудована у трьох вимірах: *когнітивному* вимірі, який постає як тематичне тло формування художньої тілесності, представлений чотирма доменами (СОМАТИКА, СЕНСОРИКА, ЕМОЦІЇ, МЕНТАЛЬНІСТЬ); *нарративному* вимірі, репрезентованому трьома варіантами охужненого тіла: еротизоване, сенсорно-чуттєве, соціалізоване, формування кожного з яких супроводжується активацією доменів – складників когнітивного виміру в певних пропорціях; *вербальному* вимірі, на якому маніфестується художня тілесність, що відбувається на трьох рівнях вербального кодування – денотативному, образному та символічному. Окрім цього, у роботі уточнено значення терміна «художня тілесність» та виявлено специфіку інтерпретації тіла як художнього явища на тлі таких літературних течій, як модернізм та постмодернізм. Розроблено комплексну методику аналізу художньої тілесності як конструкту в сукупності когнітивного, образного-нарративного та вербального вимірів художнього тексту, а також методику реконструкції нарративних патернів, що можуть бути екстрапольованими на інші значні за обсягом компоненти та прошарки текстової структури.

Із цього погляду наукова робота І.А. Галуцьких є вагомим кроком уперед на шляху поглиблення когнітивно-семіотичного підходу до вивчення мовного (текстового) втілення певних явищ в інтегральному ракурсі, спрямованому на побудову інваріантної і водночас динамічної структури такого значного сегмента концептуальної, мовної і художньої картини світу англійського модернізму та постмодернізму, як тілесність.

Структура рецензованої монографії традиційна (вступ, п'ять розділів, висновки, перелік теоретичних джерел та джерел фактичного матеріалу) і визначається логікою викладу основних аспектів тілесності як філософської та загальнонаукової проблеми у світлі гуманітарних наук, а також як художнього конструкту, представленого трьома варіантами тіла, акцентованими в англійських художніх творах періоду модернізму та постмодернізму. Так, у першому розділі, традиційно присвяченому систематизації теоретичних засад дослідження, авторка узагальнює сучасний досвід вітчизняної та зарубіжної філософської думки у сфері дослідження тіла та тілесності, підходи до вивчення тілесності гуманітарними науками, а також модуси існування тіла, зокрема, в охужненому вигляді, де остання (художня тілесність) постає як об'єкт зображувального та словесного мистецтва, до якого належить художня література. Уперше висвітлено досвід вивчення тілесності, зокрема в її охужненому вигляді у філологічних студіях – у літературознавчих дослідженнях, у лінгвістиці, когнітивній лінгвістиці і когнітивній поетиці. Це дало авторці змогу, вви-

бравши міждисциплінарний досвід вивчення тіла і тілесності, застосувати прийнятий у сучасній науці конструктивістський підхід до трактування тілесності і змоделювати тілесність як художній конструкт, який здобуває багатовимірне вираження в англійській художній прозі модернізму і постмодернізму. Опису розуміння тілесності як художнього явища і методики когнітивно-семіотичного аналізу, що постає як комплекс лінгвoseміотичного, нарративного (із введенням методики реконструкції нарративних патернів) та семантико-когнітивного аналізу, присвячено другий розділ монографії. У ньому ж наводиться авторське розуміння тілесності як художнього конструкту, який складається із трьох вимірів – когнітивного, нарративного та вербального, що дозволяє структурувати досліджуваній матеріал і змоделювати тілесність як художнє явище англійської літератури модернізму та постмодернізму.

Третій, четвертий і п'ятий розділи монографії присвячені аналізу варіантів охужненого тіла, серед яких еротизоване тіло, сенсорно-чуттєве тіло та соціалізоване тіло відповідно, актуалізовані в художній прозі письменників-модерністів і постмодерністів. У кожному з розділів описано результати когнітивно-семантичного аналізу з реконструкцією концептуальних тропів у тексті та нарративного аналізу із залученням методики реконструкції нарративних патернів, специфіки текстового втілення вказаних видів тіла на різних рівнях текстового кодування – денотативному, образному і символічному, де тіло розглядається як референт, як складова частина образної системи художніх творів (як об'єкт і джерело образної концептуалізації), як основа утворення художніх символів у художній прозі англійського модернізму та постмодернізму. Кінцевою метою виявлення специфіки текстового втілення в образно-нарративній системі аналізованих творів кожного з варіантів тіла є моделювання тілесності як художнього конструкту англійського модернізму та постмодернізму, що дозволяє пов'язати фрагменти ментального рівня тілесного досвіду з вербальним рівнем, який фіксується мовним знаком, паралельно з визначенням специфіки іконічного відображення тілесності в текстовій структурі сучасних історико-літературних течій у художній літературі й індивідуально-авторському естетичному баченні.

У загальних висновках констатовано суть комплексного уявлення про тілесність як художнє явище і сконструйованої моделі художньої тілесності, властивої англійським художнім творам періоду модернізму та постмодернізму, визначено концепцію художньої тілесності, яка тлумачиться як тривимірний конструкт, що включає когнітивну, нарративну й вербальну іпостасі і може слугувати вивченню онтологічних і гносеологічних властивостей тілесності в сучасному соціокультурному просторі; визначено особливості художнього відображення тіла із систематизацією ознак тілесності та проявів модифікованого тіла за шкалою від метаморфози до руйнації, що властиво світогляду ХХ століття.

Підсумовуючи, слід відзначити, що рецензоване дослідження І.А. Галуцьких – це помітний внесок у сучасну когнітивну поетику, когнітивно-семіотичні дослідження, наратологію. Положення роботи є добре аргументованими, логічно викладеними і переконливо ілюстрованими багатим фактичним матеріалом. Отже, маємо підстави сподіватися, що авторка продовжить дослідження у цьому напрямі, залучивши до розгляду інші матеріали англомовної художньої літератури, а також розширить коло аспектів тілесності для аналізу (наприклад, гендерний).

Зауваження стосуються дещо переобтяженого за обсягом пункту 3.1 та недостатнього ступеня акцентування виокремлених наративних патернів (підпункти 3.1.1, 3.1.2), що викликає великим обсягом проаналізованого матеріалу, який, на наш погляд, варто було б скоротити. Слід було б також уточнити трактування наративного патерну в описі розробленої методики дослідження.

Незважаючи на зроблені зауваження, висловлюємо переконання, що монографія І.А. Галуцьких є завершеним науковим дослідженням, результати якого є значним внеском у когнітивну поетику, семіотику і наратологію, має практичне та теоретичне значення, відповідає усім вимогам за ступенем актуальності, наукової новизни, логікою та стилем викладення, а також повнотою вирішення поставлених завдань.

Новиков А. О.,
 доктор філологічних наук, професор,
 завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
 Глухівського національного педагогічного університету
 імені Олександра Довженка

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ І. О. ОРЖИЦЬКОГО «ЕТНО-НАЦІОНАЛЬНА Й КУЛЬТУРНА СВОЄРІДНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ АНДІЙСЬКОГО РЕГІОНУ (ПЕРУ, БОЛІВІЯ, ЕКВАДОР) У 20-Х – 80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ» (Х.: МАЙДАН, 2016, 353 С.)

Минуло понад десять років відтоді, як І. Оржицький презентував свою монографію «Ми світло і правда, обернені в камінь...», завдяки якій науковці й широкий читачий загал дістали змогу познайомитись із ґрунтовним фаховим аналізом літературного процесу трьох латиноамериканських країн, що належать до спільного мовно-культурного простору, – Перу, Болівії й Еквадору – упродовж семи десятиліть бурхливого ХХ ст. Нова монографія шановного автора, на перший погляд, присвячена тим самим проблемам. Але це тільки на перший погляд. Насправді, дослідник докорінним образом переробив попередню працю, доповнив її значним за обсягом теоретичним розділом «Літературно-культурна самобутність у Латинській Америці та терміни певні й непевні», суттєво розширив три інші розділи, в яких висвітлюється літературний процес згаданих країн. В аналізованій розвідці науковець суттєво доповнив підрозділи, в яких характеризується творчість багатьох латиноамериканських літераторів. Йдеться, зокрема, про творчість Г. Чурати, Х.М. Аргедаса, М.В. Льюїси, С. Кальво, А.Б. Еченіке (Перу), Х. Саенса (Болівія), Е. Терана, Х.Е. Морено, Г.А. Хакоме (Еквадор) та ін.

Автор має на меті дослідити літературний процес у країнах Андійського регіону 20-х – 80-х років ХХ ст. (етапу визначального у формуванні національного обличчя цих літератур) з урахуванням особливої ролі художнього слова для національного усвідомлення себе в названих країнах і в контексті основних історичних, політичних та культурних проблем описуваної доби; невід'ємною складовою частиною такого аналізу є наголошення своєрідних рис літературного образу світу регіону на тлі загальних латиноамериканських художніх констант.

Варто акцентувати на тому, що монографія добре структурована, складається зі вступу, чотирьох розділів, які членуються на підрозділи й параграфи, та загальних висновків. Все це надає їй дисертаційного характеру. Перший розділ, як і належить такого типу працям, теоретичний, а у трьох подальших, відповідно, розглядаються літературні процеси Перу, Болівії й Еквадору. У висновках автор наголошує, передусім, на тому спільному, що об'єднує літератури згаданих країн на зазначеному етапі їхнього розвитку в єдиний загальнокультурний простір.

Попри те, що в літературознавстві цих країн існують історії власних літератур (загалом у зарубіжній латиноамериканістиці нерідко наголошуються подібності історичного розвитку та художніх рис літератур в Андійському регіоні), досі не було спроб осмислення літературного процесу певного історичного періоду на регіональному рівні, не ставилося й питання про

спільну літературну самобутність регіону. І. Оржицький проводить аналіз літературного процесу на тлі основних політичних, культурних і соціально-економічних подій національного та континентального масштабу, простежує розвиток і зміну художніх напрямів, естетичних і тематичних уподобань, окреслює основні художні імперсональні стереотипи, культуремі, стилістичні кліше, одним словом, усе те, що складається в національний художній образ світу, спільний, з одного боку, для трьох країн регіону, а з іншого – наділений місцевими особливостями. Водночас приділено увагу присутності у художньому й інтелектуальному просторі Перу, Болівії та Еквадору автохтонного мовно-культурного субстрату і його глибинному впливу на проблематику, поетику й стиль. Варто наголосити, що, досліджуючи самобутність латиноамериканської літератури та формування й вираження в ній та крізь неї континентальної чи національної своєрідності, раніше літературознавці приділяли посилену увагу прозі. Натомість, у цій праці наголошено роль також і поетичних текстів у процесі літературного осмислення самобутності.

Хоча це праця історико-літературна, вона має й неабияку теоретичну вагу, бо окреслює підходи до вивчення гетерогенних літератур, зроджених в умовах контакту цивілізаційно й мовно геть відмінних культурних складових частин. Наголошено на самостійності, а подекуди й первинності латиноамериканських самобутнісних пошуків та культурологічних ідей щодо виголошуваних європейськими та північноамериканськими інтелектуалами (це стосується модних постколоніалізму чи мультикультуралізму). Запроваджено термін «*інверсія транскультурації*» з метою означення напрямку транскультураційного процесу, коли представники престижнішої культури переходять на духовні й мовні позиції менш престижної культури. До речі, цей термін вживається в нашій науковій спільноті після попередніх праць автора. Висунуто ідею літературного «гео-логосу» (величезного впливу географії та ландшафту на семантику образів і навіть архітектоніку творів) як художньо-світоглядної риси, якнайяскравіше оприлюдненої саме в літературах Андійського регіону.

Зацікавлення викличуть і розважання над термінами «*національна самобутність*», «*ідентичність*», «*тотожність*», «*самосвідомість*» та їх іспанськими відповідниками, так само як і над термінами «*транскультурація*», «*індіанізм*», «*індіхенізм*», «*неоіндіхенізм*». Сформульовано висновок про недоцільність вживання терміна «*національна ідентичність*», натомість, віддається перевага терміну «*національна самобутність*» як мовно та семантично коректному.

Незаперечна цінність монографії І.Оржицького не тільки в тому, що вона є унікальним джерелом фактів і цитат, необхідних для вивчення літератури Латинської Америки ХХ ст. (це вже саме по собі має колосальне значення, оскільки, за винятком книжки Ю. Покальчука «Сучасна латиноамериканська проза» 1978 р., таких праць українською мовою не існує), а ще і в тому, що вона сприяє ближчому знайомству з континентом, котрий має колосальні природні ресурси та ринки, на яких, як слушно зауважує автор, «є для нас набагато більше вільних ніш, ніж в обережній Європі» (с. 8).

До переваг монографії варто зарахувати й те, що історико-літературна тематика в ній органічно поєднується з багатьма іншими важливими аспектами, які сприяють більш глибокому знайомству з історією, мовою, культурою далекого американського континенту. Наголосивши на принциповій особливості художнього образу світу в літературах Андійського регіону, який полягає у постійному звертанні, як правило, іспаномовних від народження письменників цих країн до корінних, індіанських мов (переважно кечуа та аймара), дослідник зауважує, що це не просто прагнення залюблених в індіанську культуру письменників відтворити деталі індіанського побуту, архаїку, що зникає, а мало не інстинктивний потяг до відтворення мовної ситуації описуваного буття, і тому пропонує вдалий і необхідний термін «соціолінгвістичний акцент» на означення цієї характерної риси літератур регіону. Аналізуючи цю рису впродовж усієї роботи у творах, де двомовна ситуація відіграє іноді й роль мотору оповіді, автор доходить висновку про прагнення деяких письменників створити «двомовну картину світу», яка «за самою своєю природою не може бути органічною, але, парадоксально, виявляється необхідною, принаймні для літератури» (с. 308).

Не лише соціолінгвістичний та психолінгвістичний аспекти роблять цю працю цікавою також для мовознавців – у ній глибоко аналізується стиль багатьох майстрів слова, зроблено коментарі й до нечисленних українських перекладів. Очевидно, що автор ретельно звіряв наявні переклади з оригіналами. Читаючи велику кількість цитат із неперекладених художніх текстів, ловиш себе на думці, що й сам науковець міг би бути

високої якості перекладачем. Щодо цитування уривків із художніх творів, дослідник проголошує: «У праці рясно цитат із художніх текстів. По-перше, аби хоч трохи наблизити читача до відчуття смаку творів, більшість з яких навряд чи колись будуть перекладені українською (та й іншими мовами). А по-друге, автор вважає літературознавство майже точною наукою, цифрами якої є цитати, а основні висновки мають базуватися на текстуально обґрунтованих доказах. Чим більше таких «цифр», тим точнішим буде «підсумок-підрахунок» науковця. І якщо деякі спостереження в цій книзі здадуться комусь хибними, то, мабуть, автор помилився у своїх «розрахунках», але бодай «цифри» він навів точні й численні, які уможливають іншим влучніші висновки» (с. 8).

Книжка може стати в пригоді й історикам та культурологам, зацікавленим Латинською Америкою. І. Оржицький подає стисло, але інформативну характеристику історико-політичних, культурних, навіть економічних особливостей розвитку кожної з трьох країн регіону з метою створення аргументованих висновків про їх духовний розвиток. Ця книжка могла би бути цікавою і для вітчизняних філософів, бо, крім наведеної І. Оржицьким у списку літератури монографії М. Колесова «Філософія и культура Латинской Америки» (Сімферополь, 1991), здається, ніхто в Україні глибоко цією філософією тепер не займається, зокрема філософією латиноамериканської національно-культурної самобутності. Тим часом, спостереження харківського науковця дали б поживу й для наших дискусій про проблематику української самобутності.

Надзвичайно важливо, що книга має алфавітний покажчик усіх вжитих у ній імен. Цей неабиякий копіткий труд автора вельми підвищує значення монографії як інформативного джерела і є, по суті, гарним бонусом до його непересічних наукових напрацювань.

Праця І. Оржицького, поза всяким сумнівом, – подія в нашій філологічній науці. Окрім того, дослідження до певної міри можна вважати своєрідним посібником із вивчення культури Латинської Америки ХХ ст., що суттєво розширює коло його потенційних читачів.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Бабенко А. О.</i> ПОСТМОДЕРНІ АКЦЕНТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ УРБАНІСТИЧНОЇ ПРОЗИ.....	4
<i>Беценко Т. П.</i> ЖИВОМОВНІ ДЖЕРЕЛА НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ДУМ).....	7
<i>Зелінська О. І.</i> СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ.....	11
<i>Кость С. С.</i> КОНЦЕПЦІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ВЗАЄМНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ Й ТЛУМАЧЕННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ (40-ВІ – 70-ТІ РР. ХІХ СТ.).....	14
<i>Міхєєва Т. І.</i> ЗООМОРФІМ У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	19
<i>Морошану (Демьянова) Л. И.</i> ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VIII).....	22
<i>Назарець В. М.</i> ГЕНОЛОГІЧНІ ТИПИ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ.....	25
<i>Новиков А. О.</i> МАТРІАРХАЛЬНИЙ СВІТ У РОМАНІ ТАНІ МАЛЯРЧУК «БІОГРАФІЯ ВИПАДКОВОГО ЧУДА».....	29
<i>Петренко Л. О.</i> ЦІННІСНО-СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОСТОРУ В ПОЕЗІЇ С. ОСОКИ.....	32
<i>Полякова О. А.</i> ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКЦИЙ ПО ЛИТЕРАТУРЕ Д. БЫКОВА.....	36
<i>Романова І. В.</i> МОТИВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА».....	39
<i>Романова О. К., Печкурова Л. В.</i> НАУЧНО-ПРОФЕСІОНАЛЬНИЙ ТЕКСТ КАК ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ РЕФЕРИРОВАНИЮ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ.....	42
<i>Середницька А. Я.</i> МЕТОДИ ІДЕОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ.....	45
<i>Тімофєєва К. О.</i> ЦИТАТА ТА АЛЮЗИЯ У ПРИВАТНОМУ ЕПІСТОЛЯРІЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША.....	48
<i>Христіанінова Р. О.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ УМОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	52
<i>Швець А. О.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО НАСЛІДКИ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У МОВЛЕННІ ПОЛЯКІВ КАМ'ЯНСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ВИБРАНОГО ІДІОЛЕКТУ).....	57
<i>Шевченко Л. Л.</i> СИНОНІМІЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ НОВОГО ЗАВІТУ.....	60
<i>Ярмолінська М. В.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ МИЛОЗВУЧНОСТІ.....	65

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Алієва З. К., Сластьон С. Е.</i> СПЕЦИФІКА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СУФІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XVI – XVII СТ.: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	70
<i>Бесараб О. М.</i> ДЕНДІЗМ ЯК ЯВИЩЕ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ Ш. БРОНТЕ.....	73
<i>Бігун О. А.</i> ДИСКУРС РЕЧОВІЗМУ В «ПАРИЗЬКОМУ ТЕКСТІ» ПОЛЯ ВЕРЛЕНА.....	76
<i>Рева І. А.</i> ТИПОЛОГІЯ БАЙРОНІЧНИХ ГЕРОЇВ У «СХІДНИХ ПОЕМАХ» «КОРСАР» І «ГЯУР» ДЖ. Г. БАЙРОНА.....	80
<i>Стирнік Н. С.</i> ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ЗБРОК ОПОВІДАНЬ ВУЛФ І ЛОУРЕНСА («ПОНЕДІЛОК ЧИ ВІВТОРОК» ТА «АНГЛІЯ, МОЯ АНГЛІЯ»).....	85
<i>Фоменко Е. Г.</i> ГЕТЕРОНОМІЯ ВОЙНИ І МИРА В «ПОМИНКАХ ПО ФИННЕГАНУ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА.....	89
<i>Яхьяєва Э. В.</i> КООРДИНАТИВНІ ГЛАГОЛЬНІ СЛОВООБРАЗОВАННЯ В ПРОИЗВЕДЕНІЯХ ШАХА ІСМАІЛА ХАТАІ	95

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Вісич О. А.</i> МЕТАДРАМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БЛАЗНЮВАННЯ У ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КУЛІША.....	100
<i>Лещенко А. В.</i> ЛІНГВОКОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНА НАРРАТИВНОЇ НАПРЯЖЕНОСТІ.....	104
<i>Фока М. В.</i> ПЕРЕГУКИ САНСКРИТСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ <i>ДХВАНІ</i> ІЗ СУЧАСНОЮ ПОЕТИКОЮ ПІДТЕКСТУ	108

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Венгрінович Н. Р.</i> ЗООМОРФНА ОБРАЗНІСТЬ У НАТУРАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА ТА ФРЕНКА НОРРІСА.....	112
--	-----

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Арделян О. В.</i> СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОНОМАСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	118
<i>Бикова А. А.</i> ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ.....	122
<i>Бицко Н. І.</i> ЕПОНІМІЙНА МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ (ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗА ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ).....	125
<i>Golubovska I. O.</i> LINGUAL CONCEPT: EPISTEMIC APPROACHES IN MODERN UKRAINIAN LINGUISTICS.....	128

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 27 том 1, 2017

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Калабухова С.Ю.

Підписано до друку 10.08.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 24,68, ум.-друк. арк. 22,08.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1008-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua